

مکتبہ اسلامیہ

پیشکش

کتاب

کتاب

کتاب

کتاب

۱۰۰/۱۴۱۰

له چاپکراوه کانی کوژی زانیاری کورد

د. که مال مه زهه ره جمه د

”تینگه شنی راستی“

و
سوینی له روزنامه نوی کوردی

چاپخانه ی کوژی زانیاری کورد

بغداد - ۱۹۷۸

پیشکەشە

- بە زانا پایه بڵندەى « تیگە یشتنى راستى » ی له فهوتان زۆر گار کرد ••
- بە « ئەنستاس ماری کەرمەلج » ! •
- بەو « شوکریلفەضلى » یه ئەگەر کورد بۆبى زۆر بەرز بووه و ،
- ئەگەر عەرەبیش بۆبى دەها بەرزتر !

پیشگی

زۆر که من ئەوانەى تا ئیستا بە تۆسین لە چەند زۆیەکی
رۆژنامه تۆسیی (۱) کوردی کۆلیونەتەووە . مامۆستا ئەمین زەکتی یەکهەم کوردە
کە بە شیوەیەکی بیلێوگرافیاى بە کورتى باسى ئەم لایەنە گرنگەى ژيانى
کولتورى کوردی کردوووە (۲) . دواى ئەو مامۆستا ئەلئەددین سەججادیش
بە هەمان دەستور شوینیکی دیاریی لە چاپی یەکهەم و دووهمی (مێژوی ئەدەبى
کوردی) یەکهەمیدا بۆ رۆژنامه و گوڤاره کوردی یەکان تەرخان کردوووە و بە
پێى سالى دەرچونیان زیزی کردۆن و چەند زانیاری یەکی کورتیشی

- (۱) نۆسەرانی کورد زاراوی (رۆژنامه گەری) بۆ «الصحافة» بە کاردینس .
منیش نیازم بۆ ناوی کتیبەکهەم بنیم « تینگە یشتنی راستی و شوینی لە
رۆژنامه گەری کوردیدا » ، بەلام قسەى چەند برادەریکی شارەزا وای لى
کردم (رۆژنامه تۆسی) بە کاربنیم چونکە زیاتر لە گەل دەستوری زمانى
کوردیدا دەگونجی ، یەکهەم لە بەر ئەوەى قیاسی هەبە ، وەك (دوعا تۆسی) ،
دووهمیش لە بەر ئەوەى بۆ «صحفی» (رۆژنامه تۆس) نەك (رۆژنامه گەر)
بە کاردینس . (گەر) یش باشگریکە بۆ نیشانەى پیشە وەك (ئاسنگەر) و
(زەرتنگەر) و شتی وا .
- (۲) بزوانە : محمد امین زکی ، خلاصە یەکی تاریخی کورد و کوردستان ،
جلدی اول (جزمی دوهم) ، بەغدا ، ۱۹۳۱ . (هەر وەها بزوانە : ل . ۳۷۰ -
۳۷۳ چاپی عەرەبى ئەم کتیبە) .

دەربارەیان بلاو کردوووە (٣) • دوای شوۆژی ته مۆزی سالی ١٩٥٨ یش ژمارەیهك ئۆسهری تری كورد چەند بەرھەمیکی سەر بە خۆیان لە بارە ی لایە نه جیاکانی ژۆژنامە ئۆستی كوردی یه وه بلاو كرده وه (٤) •

ئۆسه رانی كورد ، به زمانی تر ، زۆر یا كه م ، باسی ژۆژنامە ئۆسی كوردی یان کردوووە • بەشی زۆری ئەو بەرھەمانە به زمانی عەرەبین (٥) • به زمانه ئەو روویایی به کانی ش ژمارەیهك ئۆسه ر له سنوری توانا و پێویستدا رۆی جیاوازی ئەو باسه یان خستۆته به ر چاو (٦) • غهیری كوردیش جاروبار

(٣) علاءالدین سجادی ، میژوی ئەدهبی كوردی ، چاپی یه كه م ، به غدا ، ١٩٥٢ ، ل ٥٥٨-٥٥١ ؛ چاپی دووم ، به غدا ، ١٩٧١ ، ل ٦٠٩-٦٢٦ .

(٤) بزوانه : عبدالجبار محمد جهباری ، میژووی رۆژنامه گه ری كوردی ، كه ركوك - سلیمانی ، ١٩٧٠ (١٩٠ ل) (ئەمه یه كه م كتیبی سەر به خۆی كوردی یه دەرباره ی رۆژنامه ئۆستی كوردی) . دوكتۆر كه مال فوئاد به شی زۆری ژماره كانی «كوردستان» ی به زه نگو گراف چاپ كرده وه و كوردی یه كتیبیکی سەر به خۆ (بزوانه) : «كوردستان - یه كه مین رۆژنامه ی كوردی ١٨٩٨ - ١٩٠٢» ، كۆ كرده وه و پێشه كچ دوكتۆر كه مال فوئاد ، به غدا ، ١٩٧٢) ؛ جمال خزنه دار ، رابه ری رۆژنامه گه ری كوردی ، به غدا ، ١٩٧٣ (كارگیزی گشتی روناكیزی كوردی ئەم كتیبه ی له گه ل «رۆژی كوردستان» ه كه ی شیخ مه محمودا به بۆنه ی هه فتا و پینج ساله ی رۆژنامه ئۆستی كوردی یه وه بلاو كرده وه . یه كه میان به كوردی و عه ره بی و ئینگلیزی چاپ كراوه) . جگه له مانه ژماره یه ك وتار له سه ره ه مان باس له رۆژنامه و گو قاری جیاوازی كوردیدا بلاو كراونه ته وه ، ناوی هه ندیكیان له به شی سه رچاوه كانی ئەم باسه دا ئۆسراون .

(٥) بزوانه : الدكتور عزالدین مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، بغداد ، ١٩٧٣ ؛ جبار جباري ، تاريخ الصحافة الكردية في العراق ، بغداد ، ١٩٧٥ . زۆر ئۆسه ری كورد وتار و زانیاری به كه لکیان دەرباره ی میژوی رۆژنامه ئۆستی كوردی بلاو كرده ته وه (به وینه بزوانه : محمد الملا عبدالکریم ، الصحافة الكردية درب شائك و مسيرة مجيدة ، «التأخي» ، بغداد ، ١٥ حزيران ١٩٧٠) .

(٦) دوكتۆر كه مال فوئاد له و كتیبهیدا كه به زمانی ئەلهامانی ده ری کردوو و بۆ ده سنۆستی كوردی ته رخا ن کردوو و باسی ژماره كانی «كوردستان» ی =

هاتۆنه ته سه ر باسی رۆژنامه تۆسج کوردی • میژۆتۆس مامۆستا عه بدولزه زاق
حه سه نی باسی گه لیک له و رۆژنامه و گۆفاره کوردی یانه ی کردوو ه که له
عیراق ده رچۆن (۷) • ژماره یه که له کوردناسانی سوؤقیه ت ، به تایبه تی
دوکتۆر و • فیلیچیتسکی (۸) و دوکتۆر م . س . لازه ریف (۹) ، زانیاری یان

= یه که م رۆژنامه ی کوردی کردوو ه که له کتیبخانه ی ماربورگ پاریزراون
(بزوانه)

((Kurdische Handschriften)), beschrieben van Kamal Fuad,
Wiesbaden, 1970, P. XVIII).

دوکتۆر مارف خه زنه دار له نامه ی دوکتۆریکه یدا که به روسی چاپ کراوه
(بزوانه)

**Хазнадар М., Очерк истории современной курд-
ской литературы, Москва, 1967.**

م . خه زنه دار ، کورته ی میژۆی ئه ده بی کوردی هاوچه رخ ، مۆسکۆ ،
۱۹۶۷ . خاوه نی ئه م کتیبه ش له هه ردۆ نامه ی دوکتۆریکه ی که یه که میان
به روسی چاپ کراوه و له وتاریکی سه ره به خۆدا باسی باری رۆژنامه تۆسج و
چه ند رۆژنامه و گۆفاریکی کردوو ه . ئه و وتاره ی که دیسان به روسی
بلاوی کردۆته وه به م ناوه وه یه :

**Камаль М.А., К истории издания первой курд-
ской газеты, - "Народы Азии и Африки", 1968,
№ 4.**

کمال م . ا . ، ده رباره ی میژۆی یه که م رۆژنامه ی کوردی ، - گۆفاری
« گهلانی ئاسیا و ئه فه ریکا » ، مۆسکۆ ، ژماره ۴ ، ۱۹۶۸ ، ل ۱۶۱-۱۶۴ .
(۷) بزوانه : عبدالرزاق الحسني ، تاريخ الصحافة العراقية في طبعته الثالثة
الموسعة ، الجزء الاول ، صيدا ، ۱۹۷۱ .
(۸) بزوانه :

**Вильчевский О., Библиографический обзор за-
рубежных курдских печатных изданий в XX ст-
олетии, - " Иранские Языки ", т. I, Москва, Ле-
нинград, 1945, стр. 147-181.**

و . فیلیچیتسکی ، سه رنجیک ی بیلوگرافی له چاپه نه ی کوردی ده ره وه ی =

دەربارەى ھەندىك پەخشە و روژنامەى كوردى بلاو كردۆتەوہ . لە روژئاواييەكان س . ج . ئەدمۆندس لە ھەموان زياتر بايەخى بەم لايەنەى ژيانى روناكيتى كورد داوہ (١٠) . نيكيتين (١١) و ئىگلتن (١٢) و

= (سۆڤيت - ك.م.و) لە سەدەى بيستدا، لە كتيبي : «زمانە ئيراني يەكان»، بەشى يەكەم ، مۆسكۆ - لىنينگراد ، ١٩٤٥ ، ل ١٤٧ - ١٨١ .
(٩) لە ھەردۆ كتيبەكەيدا .

Лазарев М.С., Курдистан и курдская проблема (90-е годы XIX века-1917), Москва, 1964.

م.س. لازاريف، كوردستان و كيشەى كورد (نەوہ تەكانى سەدەى نۆزدە - ١٩١٧)، مۆسكۆ ، ١٩٦٤ ، لە گەلى شوين و لاپەژەدا .

Лазарев М.С., Курдский вопрос (1891-1917), Москва, 1972.

م.س. لازاريف، مەسەلەى كورد ، مۆسكۆ ، ١٩٧٢ ، لە گەلى شوين و لاپەژەدا .

(١٠) ئەدمۆندس يەكەم بيگانە يەكەم لە چەند بەرھەمەتيكيدا باسى دەرچون و ناوہ روۆكى چەند روژنامە يەكەمى دەگمەنى وەك «بانگى حەق» و « روۆى كوردستان » ي كردووه (بژوانە :

C. J. Edmonds, A Kurdish Newspaper : ((Rozhi — Kurdistan)), — ((Journal of the Central Asian Society)), Vol. XII, Part I, 1925, PP. 83 — 90; C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London, 1957, PP. 58 — 59, 301 — 302, 319 ; C. J. Edmonds, The Kurds of Iraq, — ((The Middle East Journal)), Vol. XI, No. 1, 1957, P. 55.

(١١) بەتايبەتى :

B. Nikitine, ((Ria Teze)), Journal Kurde d'Erevan, — ((Afrique et l'Asie)), Paris, No. 3, 1958, P. 57.

(١٢) زۆر بەكورتى لە قوژبنى ميژوى بەسەرھاتى مەھابادەوہ باسى روژنامەنۆسى ئەو دەورەى لە كتيبەكەيدا كردووه (بژوانە :

W. Eagleton, The Kurdish Republic of 1946, London, 1963, PP. 8, 59, 68, 78, 101 etc.

کوردستان» به لای ئەدمۆندسەووە بەرھەمی ئەووە بقو کہ بە «خزمایەتی دەگەیشتە ژنی دووھمی شیخ مەحمود» (١٦) . ئەدمۆندس دان بەوھدا دەنی کہ شیخ تۆری زوربەیی وتارە سیاسیی و کۆمەلایەتی یەکانی «رۆژی کوردستان» ی دەتوسی ، بەلام دەشلی بەشی زۆری ئەو بەرھەمانی «لە کتیبە تورکی یە کۆنەکان» وەرەگرت (١٧) . وەك بەلگەش ئەدمۆندس بە دەستکاری یەووە ناوی ژمارەیک لە وتارەکانی شیخ تۆری هیناوەتەووە کہ ئیمە واییرەدا وەك دەقی کوردی یەکەیی پیشکەشیان دەکەین :

«بانگی کوردستان – رۆژی کوردستان» (١٨) ، «مەتەنەت و سەباتی قەومی کورد» (١٩) ، «فەنی و ئیجتیماعی – میلەت» (٢٠) ، «موجادەلەیی حەیات» (٢١) ، «ویلايەتی مۆسڵ لە لۆزاندان» (٢٢) ، «سیاسەت . داوای حقوقی مەشروعە» (٢٣) ، «قەسەیی ناحق رەد ئەکریتەووە» (٢٤) ، «لە فەلاکەت عییرەت» (٢٥) .

دیارە پێیست بە لیکۆلینەووە و دەمەتەقی ناکا بۆ ساغ کردنەووەی ئەووە

C. J. Edmonds, A Kurdish Newspaper, P. 85 . (١٦)

Ibid, P. 86. (١٧)

(١٨) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١ ، ١٥ تەشرینی دووھمی ١٩٢٢ . باسی ئەووە دەکات بۆچی «بانگی کوردستان» داخرا و «رۆژی کوردستان» جیگەیی گرتەووە .

(١٩) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٢ ، ٢٢ تەشرینی دووھمی ١٩٢٢ .
 (٢٠) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٤ ، ١٣ کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .
 (٢١) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٥ ، ٢٠ کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .
 (٢٢) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٦ ، ٢٧ کانونی یەکەمی ١٩٢٢ .
 (٢٣) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ٨ ، ١٠ کانونی دووھمی ١٩٢٣ .
 (٢٤) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٠ ، ٢٤ کانونی دووھمی ١٩٢٣ . وەلامە بۆ وتاریکی رۆژنامەیی «العراق» .

(٢٥) «رۆژ کوردستان» ، ژمارە ١٤ ، ٢٤ شوباتی ١٩٢٣ . بەکورتی باسی ئەو دەردی سەری یانە دەکات کہ لە شەزی یەکەمەووە بەسەر کوردا هاتن و نامادەیی فیداکاری بۆ رزگاری نیشان دەدا .

که ئیلهامی بیری شاعیریکی خاوهن بههره بۆ ئەم جۆره باسانه دهبی باری ناله باری کورد بۆبێن که ئەدمۆندس بۆ خۆی یه کینک بۆ له وانهی دهستیان له دروست کردیندا هه بۆ . جیگه ی خۆیه تی لیره دا ئەوهش بهینینه وه یاد که شیخ تورتی شیخ صالح یه که می ئەو پیشبێر که ده رچۆ که میجر سۆن بۆ تو سینی کوردی بهر له ده رچۆنی «رۆزی کوردستان» له رۆژنامه ی «پیشکەوتن» دا کردی . وهک «پیشکەوتن» باسی ده کا یازده کهس له و پیشبێر که یه دا به شدار بۆن ، به لām تو سینی هه شتیان ره ت کرایه وه چونکه وه رگیرا و بۆن و سیانه که ی تریان له بهر ره سه نی یه که م و دووهم و سیهم ده رچۆن (۲۶) .

باسی رۆژنامه ی «تیکه یشتنی راستی» بۆ خۆی به لگه یه کی ماناداری باری لیکۆلینه وه ی رۆژنامه تو سنج کوردی یه . مامۆستا عه لاهه ددین سه جادی یه که م که سه که باسی ئەم رۆژنامه یه ی کردووه . به لām ئەو باسه له هه ردۆ چاپی «میژۆی ئەده بی کوردی» یه که یدا له وه زیاتر نی یه که ده لێ :
 «تیکه یشتنی راستی» (رۆژنامه یه کی هه فته یی کوردی پیلانی - سیاسی کومه لایه تی بووه ، ئیختیلالی ئینگلیزی له سالی ۱۹۱۸ له به غدا ده ری کردووه . ژماره ی ۲۰ ی بهر ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ که وتوووه ، ئیتر نازانم چهن ژماره ی لێ ده رچوووه) (۲۷) . تو سه رانی تری کورد هه ر یه که یان به جۆری ئەم قسه یه یان له به ره مه که نیا ندا دوباره کردۆته وه (۲۸) . زاهیه ده

(۲۶) «پیشکەوتن» ، سلیمانی ، ژماره بیستو هه وت ، ۲۸ ی ئۆکتۆبه ر و ژماره بیستو هه شت ، ۴ ی ئۆقه مبه ر و ژماره سنج ، ۱۸ ی ئۆقه مبه ری ۱۹۲۰ . له شوینیکی تری ئەم کتیه دا دینه وه سه ر هه مان باس .
 (۲۷) علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبرا و ، چاپی یه که م ، ل ۵۵۲ - ۵۵۳ ؛ چاپی دووهم ، ل ۶۱۱ .

(۲۸) بزوانه : عبدالجبار محمد جهباری ، میژۆی رۆژنامه گه ری کوردی ، ل ۷۵ ؛ جبار جباری ، تاریخ الصحافة الكردية في العراق ، ص ۲۶ ؛ جمال =

ئىبراهيم لهو رابەرى رۆژنامەتۆسى يەيدا كە سالى ۱۹۷۶ بىلاوى كوردۆتەو دەلى « تىگەيشتنى راستى » رۆژنامە يەكى سىياسى و كۆمەلايەتى بوو وە نىشان دەدا گوايە دەرچونى سالى ۱۹۱۷ دەستى پىي كوردوو و سالى ۱۹۱۹ وەستىنراو و بەسەر يەكەو ۶۵ ژمارەى لىي دەرچوو (۲۹) . خوشم لەو كىتیبەدا كە بە زمانى رۆستى دەرم كوردوو تەنھا باسى ئەو دەم كوردوو كە ئىنگلىزە كان بۆ كارى پرۆياگە نەدى خۆيان دواى گرتنى بەغدا «تىگەيشتنى راستى» يان بە زمانى كوردى بىلاو كردهو (۳۰) .

لەمە زياتر هېچ دەر بارەى «تىگەيشتنى راستى» بىلاو نە كراو تەو . تەنانت ئارنۆلد ويلسنى وەكىلى حاكىمى سىياسى ئىنگلىزىش لە عىراق هېچ باسىكى ئەو رۆژنامە يەى نە كوردوو هەرچە نە لە كىتیبە كەى خۆيدا چەند جارى هاتۆتە سەر باسى ئەو رۆژنامە نەى ئىنگلىز لە گرتنى بەسەر وە

= خزنەدار ، رابەرى رۆژنامە گەرى كوردى ، ل ۲۳ ؛ محەمەدى مەلا كەرىم ، سەرچاوەى ناوبراو .

(۲۹) زاهدە ابراهيم ، كشاف الجرائد والمجلات العراقية ، بغداد ، ۱۹۷۶ ، ص ۵۱ . خاوەنى ئەم كىتیبە ناوى زۆر رۆژنامە و گوڤارى كوردى هىناو كە ژمارە يەكيان بە هەلە تۆمار كراون و هى وایان تىدايە تا ئىستە هېچمان دەر بارە يان نە بىستوو . بۆ نمونە لە لاپەژە ۴۴ ی كىتیبە كەيدا دەلى : « جريدة بلدي كوردستان . جريدة يومية سياسية . صاحبها : مصطفى باشا . صدرت في : ؟ و القي امتيازها سنة ۱۹۴۱ » . دورنى يە مستەفا پاشا مافى دەر كوردنى رۆژنامە يەكى بەم ناو وە وەرگرتى بىلاوى نە كوردىتەو .

(۳۰) بزوانه :

Камаль М.А., Национально-освободительное движение в Иракском Курдистане 1918-1932, Баку, 1967, стр.67.

كەمال مەزھەر ئەحمەد ، بزوتنەوێى نەتەوێى - زىگارێخواز لە كوردستانى عىراق سالانى ۱۹۱۸ - ۱۹۳۲ ، باكو ، ۱۹۶۷ ، ل ۶۷ .

دهستان کرد به بلاو کردنه و هیان و دهوری میجر سوئی وهك روژنامه توسیکی
چالاك نشان داوه (۳۱) .

ئهو زانیاری یانهی ده بارهی «تیگه یشتنی راستی» بلاو کرا و نه ته وه
سه ره زای ئه وهی یه کجار که من له هه لهش به دور نین . ماموستا سه جادی ته نها
ژماره بیستی ئه و روژنامه یه ی دیوه و نه یزانیوه ته نانهت ئه و ژماره یهش دو
جار چاپ کراوه . زاهیده ئیراهیم له بهر ئه وهی له بریتی سالی ۱۹۱۸ به
هه له سالی ۱۹۱۷ له سه ر لاپه زه یه کی ژماره یه کی «تیگه یشتنی راستی»
چاپ کراوه سالیکی ره به قی خستوته سه ر ته مه نی روژنامه که . جگه له وه
«تیگه یشتنی راستی» وهك دوا ییج باسی ده که یین ۶۷ ژماره ی لیج ده رچوو وه نهك
۶۵ وهك ئه و ده لی . دیاره «تیگه یشتنی راستی» له لایه ن فه رمانده ی گشتی
له شگری ئینگلیزه وه ده ر کرا نهك «له لایه ن بالیوزخانه ی به ریتانی یه وه له
شاری به غدا» (۳۲) که تا سالی ۱۹۳۲ شتیك به و ناوه وه نه بق .

وادیاره زانا و قه شه ی به ناو بانگ ئه نه ستاس ماری که رمه لیج تا قه که سه
کاتی خو ی هه مو ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» له بهر گیکی تاییه تیدا
پاراستوو (۳۳) . ئه و بهر گه له گه ل کتیبخانه کی ماری که رمه لیدا دوا ی
وه فاتی که وته ده ست کتیبخانه ی موزه خانه ی عیراقی و ئیسته له وی
پاریزراوه (۳۴) .

(۳۱) له بهشی سییه مدا دینه وه سه ر ئه م باسه .

(۳۲) جمال خزنده دار ، رابه ری روژنامه گهری کوردی ، ل ۲۳ .

(۳۳) مۆریك به م ناوه وه «المکتبه الشرقیة العراقیة للاباء المرسلین الكرملیین فی
بغداد ۱۹۱۸» به لاپه زه یه کی ژماره یهك و لاپه زه یه کی ژماره په نجا و دو و
لاپه زه ی دوا ژماره ی «تیگه یشتنی راستی» یه وه نراوه .

(۳۴) کلیسه ی که رمه لی یه کان سالی ۱۹۴۹ پتر له حه وت هه زار کتیب و بهرگی
ته وای روژنامه و گو قار و ده سنوسی هه مه چه شنه ی ئه نه ستاس ماری
که رمه لیج به دیاری دا به موزه خانه ی عیراقی . ده ور به ری ۱۳۰۰
ده سنوس له ناو ئه و دیاری یانه دا هه یه که به شیکیان که رمه لیج خو ی =

کاتیک له گه ل ژماره کانی «تینگه یشتنی راستی» دا وهك سەرچاوه یه کی میژوی خریک بوم تینگه یشتم که ئەم رۆژنامه یه لاپه زه یه کی گرنگ و سه یری نه زانراو له میژوی رۆژنامه توستی کوردیدا پیک دههینی و ههستم کرد دلسوزیک له هه زاران سه ربازی نه ناسراوی کورد له کاتیکی ناسکدا هه ولی داوه به پیتی تینگه یشتنی سه رده می خووی خزمه تی گه لی کورد و زمان و نه ده ب و میژوی بکا . تا له خویندنه وه ی هه مو ژماره کانی بومه وه هاتمه سه ر ئه و بیره ی «تینگه یشتنی راستی» پیوستی به لیکۆلینه وه یه کی دور و درێژه . به و جوړه هه مو ژماره کانیم تۆسیه وه ^(۳۵) به نیازی ئاماده کردنی ئەم به ره مه ه هیوادارم به هه له دا نه چوبم و توانیستم هه نگاو یکی نوئی له مه یدان ی لیکۆلینه وه ی میژوی رۆژنامه توستی کوردیدا بنیم .

به پیوستم زانی به شی یه که می ئەم کتیبه بو باسی «چه ند لاپه زه یه ک له میژو و بایه خی رۆژنامه توستی» به شیوه یه کی گشتی ته رخا ن بکه م . له م به شه دا هه ولهم داوه هه ندیک زانیاری نوئی له قالیکی نویدا عه رز بکه م . به شی دووم «چمکیک له میژوی رۆژنامه توستی کوردی» کاریکی پیوسته بوئ ه وه ی بتوانین ده رچونی «تینگه یشتنی راستی» له چوارچیوه ی میژوی

= تۆسیونی . شایانی باسه ئەم زانایه دۆ ده سنۆسی خوئی بو باسی کورد ته رخا ن کردوه ، یه که میان سالی ۱۸۹۷ تۆسیوه و ناوی ناوه «تحقیقات عن الکرد» ، ئەوی تریانی سالی ۱۹۱۹ تۆسیوه و ناوی ناوه «تاریخ الکرد» ، یه که میان له موزه خانیه عیراقیه (بزوانه : کورکیس عواد ، الاب انستاس ماری الکرملي . حیاته و مؤلفاته (۱۸۶۶ - ۱۹۴۷) ، بغداد ، ۱۹۶۶ ، ص ۲۸ - ۳۰ ، ۲۳۳ - ۲۳۴ ؛ کورکیس عواد ، المخطوطات التاريخية في مكتبة المتحف العراقي ، بغداد ، ۱۹۵۷ ، ص ۴۹) .

(۳۵) به ده گمه ن شتی وای تیدایه په ژانیدیتم و نه منوسیبتته وه . ئەمهش بو خوئی جوړه به نگه یه که بو گرنگی ناو درۆک و خووشی شیوازی تۆسینی «تینگه یشتنی راستی» ، ئەگینا تۆسینه وه ی ۶۷ ژماره ی رۆژنامه یه که کاریکی هه روا ئاسان نی یه .

راستی خویدا ببینن • دیسان لهم به شهدا هه و لم داوه هه نديك زانیاری نه زانراو بخه مه بهرچاو و گه لیک جاریش به تایه تی باسی نه و روژنامه و گوڤارانهم کردوو که زانیاری هه له یان دهر باره بلا و کراوه ته وه • به شه کانی تر بو باسی که ی و چونی دهرچونی «تیگه یشتنی راستی» و هونه ری روژنامه توستی نه و و شوینی زمان و نه دهب و میژوی کورد له سه ر لاپه ره کانی و چه ند باسیکی تر ته رخاں کراون • له و به شانهدا به پیی توانا هه و لم داوه باسه کانی «تیگه یشتنی راستی» به جوړیکی دابراو له روژنامه توستی کوردی عه رز نه که م •

نه و شاعرانه ی نالی و حاجی قادری کوچی و کوردی و مه حوی و شاعیرانی تر که له به شی پینجه مدا بلا و کراونه ته وه له گه ل دیوانه چاپ کراوه کانی نه و شاعیرانه دا به راورد کراون و جیاوازی په کانی تیوانیان نشان دراون ، له وانه په سودیان بو شاره زایانی نه دهب هه بی • وه ک ده ببینن زور جار توشی جیاوازی دین له تیوان شاعیره کانی ناو «تیگه یشتنی راستی» و نه وانه ی ناو دیوانه کان ، به تایه تی له شاعیره کانی نالیدا • دور نی په ده سنوسی جیاوازی نه و شاعیرانه لای شو کرلیفه ضلی یا لای میجر سون هه بوبی •

له راستیدا گوړینی رینوسی وتار و باسه کانی ناو «تیگه یشتنی راستی» و ساغ کرده وه ی وشه و رسته کانی کاریکی زور گران نی په ، به لام کسانیش نی په ، زور جار پیویستی به بیر کرده وه و وردبونه وه هه یه • وا لیره دا چه ند نمونه په کی که م ده خه مه بهر چاو :

« هتا هاتین علما صنعته تنزلان کرد» (۳۶) واته «هه تا هاتین عیلمه ن و صنعه ته ن ته نه زولمان کرد» ؛ «امجاری حج» (۳۷) واته «نه مجا ری حج» ؛ «لمه عجایبتر چه او ترقیه اوروپاییه کان به حوتصد صال کردیان ژاپونه کان

(۳۶) بزوانه : سه روتاری ژماره ستیو حوت ، ۱۵ ته موزی ۱۹۱۸ .

(۳۷) بزوانه : ژماره په نجا ، ۱۴ ته شرنی په که می ۱۹۱۸ .

بسی صالی بویان میسر بو « (۳۸) واته « له مه عه جایه بتر چی به ئه و
 تهره قی به ی ئه و رو پاییه کان به ههوت صهد سال کردیان ژاپۆنه کان به ستی
 سال بویان مه یسه ر بو « ؛ «چونکه هه مو متفکریک امر و فکری امه به که له
 دنیا دا بشریتیکی سالم و مساوی حکم فرما بی « (۳۹) واته : «چونکه هه مو
 موته فه کیریگ ئه مرۆ فیکری ئه مه یه که له دنیا دا به شهری به تیکی سالم و
 مساوی حوکم فرما بی « ؛ «ری و شوین باو باپیریان بی کم دکن « (۴۰) واته
 «ری و شوینی باو و باپیریان پی گوم ده کهن « .

دهستکاری شیوازی تۆسینه کانی ناو «تینگه یشتنی راستی» مان به
 پیویست زانی ئه گینا له وانه بو خوینەر به ئاسانی له مه به ست نه گا و به ده ست
 خویندنه وه ی وتار و به شه وه رگیرا وه کانی به وه هیلاک بی . له وه ش زیاتر که
 نیشانمان دا دهستکاری شیوازی تۆسینه کان نه کرا وه تا ئه وانه ی مه به ستیانه
 باشت له و ئال و گۆزانه بگهن که به سه ر ریتۆس و شیوازی تۆسینی کوردیدا
 هاتون . زۆر به ده گهن به نیازی قوتار کردنی رسته کان له له نگه ی به کی زه ق
 ناچار بۆین تا ک (مفرد) بکهینه کو (جمع) یا به پیچه وانه وه . ئه و جو ره
 دهستکاری یه که مانه مان خستۆته تیوان دۆ که وانه وه . لیره دا نمۆنه یه ک
 ده خه یه به رچاو :

«تینگه یشتنی راستی» له به شی «ئه ده بیاتی کورد» ی ژماره
 هه شتیدا ئه م رسته یه ی وه ها تۆسیوه : «...» له و روژنامه
 کوردانه که له مه و پیش نه شرکرا «...» ، به نیازی رون کردنه وه
 ئیمه له شوینی خویدا و امان لی کردووه : «...» له و روژنامه
 (کوردی یانه ی) که له مه و پیش نه شر (کران) «...» .

-
- (۳۸) بزوانه : ژماره په نجاو شهش ، ۲۵ ی ته شرینی دووه می ۱۹۱۸ .
 (۳۹) هه مان ژماره .
 (۴۰) بزوانه : سه روتاری ژماره هه شت ، ۲۶ ی کانونی دووه می ۱۹۱۸ .

هيوادارم ئەم بەرھەمە شوینی خۆی لە کتییخانەى کوردیدا بگرئ و
مايهی رەزامەندی خوینەر و شارەزایانی کورد بچ .

کۆتایى سوپاسى بئى پايانم پيشکەش ئەو برادەرانه دەکەم که هەریه که یان
بهجۆرى دەستیان له دەرکردنى ئەم بەرھەمەدا هەیه ، تايهت ئەو دلسۆزانەى
بەر له من هەولئى بايه خداريان بۆ ساغ کردنه وهى گەلئى رۆى نه زانراوى
رۆژنامه نۆسى کوردئ داوه . پز به دل سوپاسى هاوژئ و براى به ژئ ئە ندامى
ياريدەرى « کۆزى زانيارى کورد » کاک محەمەدى مەلا که ريم دەکەم بۆ
ياريدەى هەمە جۆرى . زۆر سوپاسى برايان هيمنى شاعير و زهيجتى
رۆژنامه نۆس و صلح سەعدوللاى ئەندازيار دەکەم که هەریه که یان بهجۆرى
دەستى ياريدەيان بۆ دريژ کردم . يرايانى چاپخانهى « کۆزى زانيارى
کورد » یش ، تايهت کاک کاميل مەنسورى به ژئوه بەرى ، جيگەى سوپاسى
تايه تيمن .

بەشى يەكەم

چەند لاپەزە يەكە

دەربارەى مېژۆ و بايەخى رۆژنامە نۆسى

(ديازى) سەرکۆمارى مەكسىك كاتى خۆى وتويە : «حەزم دەکرد
خاوەنى ئەو کارگانه بۆمايە كە كاغەز و مەرەكەب دروست دەكەن تاوەكو
هەمويانم بىتواندایە » • لە ماری كرىستىنى شازنى ئىسپانىاش دەگىزەنەو كە
وتويەتى : «تەنەت لەناو مار و مېرۆشدا توشى رۆژنامە نۆس دىت» • دەلین
حاکمى فەزەوئىلاش وتويە : «لەو ناترسم دەرگای دۆزەخم بۆ بکرىتەو ،
بەلام لەجىزەى قەلەمى رۆژنامە نۆسىگ گيانم دىتە لەرزىن » • قسەکانى
ناپلېونىش هەر لەم بارەيەو گەلېك مانا بەخشن : « سى رۆژنامە لە سەد
هەزار سەرباز زياتر دەترسىن» (۱) • فۆلتىرىش راست دەکا كە دەلې :
«رۆژنامە نۆسى دەزگايە كە بە كەس ناشكىن ، بەلام ئەو جىهانى كۆن
دەزوخىنى بۆئەو جىهانىكى نوئ دامەزرىنى » •

نمونهى ئەم قسانە زۆرە و هەر يەكەشيان بەجۆرىك گرنكى رۆژنامە و
رۆژنامە نۆسى دەخانه رۆ • زۆر كەس رۆژنامە و گوڤار بە «دەسلەلاتى

(۱) بزوانە : «الدستور» ، بيروت ، العدد ۳۴۹ ، كانون الاول ۱۹۷۶ ، ص ۱۹ .

چوارهم» (۲) ناوده بن • له راستیشدا له گه‌ل وهرچه‌رخانی ههمو رژیمی‌کدا
 سهر له بن ئەم «دەسه‌لاتی چوارمه» وه‌ک سنج دەسه‌لاته‌که‌ی تر (تەشریحی و
 تەن‌فیدی و قضائی) ده‌گۆزژیت •

رۆژنامه و رۆژنامه‌نوسی میژویه‌کی دۆر و درێژی پز له رۆداو و
 ئالوگۆزیان هه‌یه (۳) • له شارستانه‌تی کۆندا چه‌ند نمونه‌یه‌کی سه‌یر هه‌یه
 که هه‌ریه‌که‌یان به‌جۆر و شیوازیك له رۆژنامه‌ده‌که‌ن، یان به‌لای که‌مه‌وه
 به‌خزمايه‌تی پێی ده‌گه‌نه‌وه • چه‌ند هه‌زار سائیک له‌مه‌وبه‌ر فه‌رمانزه‌وا
 کۆنه‌کانی میسر کاروباری ولات و شه‌زه‌کانی سوپا و گه‌لیک شتی تری له‌و
 بابته‌یان به‌شیویه‌کی رازاوه‌له‌سه‌ر به‌رد هه‌لده‌که‌ند و دوا‌یج له‌گه‌ل خۆیان
 ده‌یان‌برده‌ ناو گۆزوه‌یان بۆ نه‌وه‌ی دوا‌ی خۆیان‌یان به‌جی‌ده‌هیشت •
 سه‌ره‌زای ئەوه زوربه‌یان ده‌نگوباسیان له‌سه‌ر دیواری بن‌خانه‌کان هه‌لده‌که‌ند
 بۆئه‌وه‌ی خه‌لك بیانیسن • هه‌ر شتیکی گرنگ روی بدایه‌له‌سه‌ر ناشه
 به‌ردی نوێ هه‌لیانده‌که‌ند و به‌دیوارا هه‌لیانده‌واسی • دوا‌ی ئەوه‌ی
 میسری‌یه‌کان توانی‌یان کاغەز له (به‌ردی) دروست بکه‌ن فه‌رمانزه‌وا‌یان‌یان
 که‌وتنه‌ بلاو‌کردنه‌وه‌ی ئەوی مه‌به‌ستیان بۆ له‌سه‌ر ئەو جۆره‌ کاغەزه • له
 موزه‌خانه‌ی لۆقه‌ری پاریس پارچه‌ کاغەزیکی له‌و بابته‌هه‌یه‌که‌ ده‌گه‌زێته‌وه
 ده‌وره‌به‌ری ۳۷۵۰ سا‌ل له‌مه‌وبه‌رو به‌وتاری یه‌کیک له‌ وه‌زیره‌کانی ئەو
 سه‌رده‌مه‌ پزکراوته‌وه‌ که‌ تیا‌یدا باسی ده‌وله‌ت و کاره‌کانی ده‌کات • له‌وه‌ش

(۲) «السلطة الرابعة» • بۆ یه‌که‌م جار سا‌لی ۱۸۲۸ ئەم زاراوه‌ بۆ رۆژنامه و
 رۆژنامه‌نوسی به‌کاره‌ینرا به‌تایبه‌تی دوا‌ی ئەوه‌ی رۆژنامه‌نوسان که‌وتنه
 عهدا‌لی ئەو هه‌والانه‌ی په‌یوه‌ندی‌یان به‌کار و ره‌فتاری میری و
 کاربه‌ده‌ستانه‌وه‌ هه‌یه •

(۳) به‌شیک له‌ زانیاری‌یه‌کانی ئەم به‌شه‌ له‌ سه‌رچاوه‌ی ئەنسکلۆپیدی جیاواز
 وهرگیراون • ناو و لاپه‌زه‌ی ئەو سه‌رچاوانه‌ له‌ کۆتایی ئەم کتێبه‌دا تۆمار
 کراون •

سەیرتر ئەو تەنە کە مێژۆتۆسی بە ناوبانگی کۆن ھیرۆدۆت (٤) باسی ئەو ھە کات کە گواھە مەسری بە کۆنەکان رۆژنامە ی رەخنە و گالتە و گە پێیان ھەبوو کە بە کێکیان ناوی « رۆژنامە ی کۆشک » بوو و دە لێ تۆسەرە کانی باسی رابواردنی شەوانی پاشا و خوا پێداوھە کانیان دە کرد و بە بیانوی قسە ی خۆشەو ھە توانجیان تی دە گرتن (٥) .

رۆژنامە کۆنە کانی ش کە دەستی بالاییان لە رازاندنەو ھە ی شارستانە تی زودا ھە یە دەوری خۆیان لە پێشخستنی رۆژنامە تۆسە سەرە تایی کۆندا بینی و دەسکەوتی رۆژھە لاتی بە کانیان لە مە میداندە بەرە و پێش برد . پتر لە دۆ ھەزار سال لە مە و بەر یۆلیۆس قەیسەر دەستی کرد بە بلۆ کردنەو ھە ی ئەو وتار و لیکۆ لێنەو ھە و دە مە قالی و باس و خواسانە ی لە ناو « ئە نجومە نی پیران » (مجلس الشیوخ) دا رویان دە دا . تا ئە و کاتە ئەو ھە و الائە لە چوار چۆ ھە ی ئە نجومە نی ناوبرا و ئە ندامانی و فەرمانزە وایان ئە دە چۆ ئە دە ری . ئە م کارە ھیند ئە نجامدار بقوای لێ ھە ت بوو کارێکی رۆژانە و سەرە تایی ھە نگاویکی گرنگی تر بو مە میدانی خۆی . زۆری نە خایاند ھەر لە رۆمای کۆن و سەر دە می یۆلیۆس قەیسەر دا بلۆ کراو ھە ی کە ی رۆژانە پەیدا بقو کە بە ناویش خزمایە تی نزیک ی خۆی لە گە ل رۆژنامە تۆسە نویدا دە گە یینی ت ((Acta diurna Urbis)) واتە « روداوی رۆژانە » (٦) . ھە روو کە بە ناو ھە کەیدا دیارە ئە م « روداوی رۆژانە » بە باس و خواس و بە سەر ھە ت و خۆشی و ناخۆشی ولات و خە لکی بلۆ دە کرد ھە . سە یر ئە و ھە یە تە نانە ت ھە و الی و ھە ک ژن خواستن و مندال بون و نابۆتی و بزیاری قورسی دادگا کان و باسی

(٤) مێژۆتۆسی ھەرە بە ناوبانگی ئە غریقە کۆنە کان ھیرۆدۆت لە سە دە ی پێنجە می بەر لە عیسا ژیاو ھ .

(٥) بزوانە : الدكتور محمد نجیب ابواللیل ، الصحافة الفرنسية في مصر منذ نشأتها حتى نهاية الثورة العربية ، القاهرة ، ١٩٥٣ ، ص ١٥ - ١٦ .

(٦) « الحوادث اليومية » .

وهرزش و هونەر و هه‌وایی ده‌گمهن و سه‌یری بڵاوده‌کرده‌وه • «روداوی
 رۆژانه» له شوینه گشتی‌یه‌کان هه‌لده‌واسرا و نوسه‌ری تایبه‌تی رۆنوسی
 ناوه‌رۆکیان ده‌کرد و به‌شار و ناوچه‌کانی ولاندا بڵاویان ده‌کرده‌وه • ئەم
 بڵاو‌کراوه‌یه‌ی یۆلیۆس قه‌یسه‌ر دایمه‌زراند نزیکه‌ی پینج سه‌ده‌ تیا (له
 سه‌ده‌ی یه‌که‌می به‌ر له‌ دایک بۆنی عیسا تا سه‌ده‌ی چواره‌می پاش عیسا) •
 یه‌کیک له‌ هه‌نگاوه‌ گرنگه‌ کۆنه‌کانی ئەم مه‌یدانه‌ چینی‌یه‌کان نایان •
 ئەوانیش له‌ سه‌ده‌ی چه‌وته‌مدا بڵاو‌کراوه‌یه‌کی تایبه‌تی‌یان هه‌بو که‌ له
 «روداوی رۆژانه» که‌ی یۆلیۆس قه‌یسه‌ر زیاتر له‌ رۆژنامه‌ی ئیمپۆی ده‌کرد •
 چینی‌یه‌کانیش یاسا و بزبار و روداوه‌کانی ژیا‌نی رۆژانه‌ی کۆشکی پاشایان
 بڵاو ده‌کرده‌وه و ئەوانیش ناویکی تایبه‌تی ماناداریان بۆ هه‌لبژاردبو : « دی
 باو » واته‌ (هه‌وآله‌کانی پایته‌خت) • ئەمه‌ش بۆ خۆی یه‌کیکه‌ له‌ ناوه‌ هه‌ره
 کۆنه‌ ده‌گمه‌نه‌کان که‌ له‌ ناوی رۆژنامه‌ی ئەم سه‌رده‌مه‌ی ده‌کرد •

دیسان له‌ ئەوروپا له‌ سه‌ده‌کانی ناوه‌ندا بڵاو‌کراوه‌یه‌ک به‌ ناوی
 «پامفلیت» (Pamphlet) هه‌و په‌یدا بو^(٧) که‌ له‌ شیوه‌ی په‌خشه‌ «نشره‌» و
 کتییی پچوکدا بڵاو ده‌کرایه‌وه • ئەم پامفلیتانه‌ له‌ سه‌ده‌ی پازده‌وه‌ له‌ زۆر
 شوینی ئەوروپای رۆژئاوا بڵاو ده‌کرانه‌وه • گه‌لیک له‌ پیاوه‌ ناوداره‌کانی ئەو
 سه‌رده‌مه‌ بیر و را و هه‌ستی خۆیان له‌و ریگه‌یه‌وه به‌ خه‌لک ده‌گه‌یانده‌ •
 زوربه‌ی ناوه‌رۆکی ئەو «پامفلیت»انه‌ بۆ مه‌به‌ستی سیاسی و ره‌خنه‌ له
 زۆرداری رژییم ته‌رخان ده‌کران • ته‌نانه‌ت چه‌ند بزوتنه‌وه‌یه‌کی جوتیارانی
 ئەوروپای ئەو سه‌رده‌مه‌ «پامفلیت»ی تایبه‌تی خۆیانیان بڵاو ده‌کرده‌وه • له‌و
 بڵاو‌کراوانه‌دا باسی زولم و زۆری ده‌ربه‌گایه‌تی و کاربه‌ده‌ستانیان ده‌کرد و
 داواکانی خۆیانیان راده‌گه‌یانده‌ •

(٧) له Pamphilus ی لاتینی‌یه‌وه وه‌رگیراوه . دو مانای هه‌یه : کومیدیا و
 گالته‌جاز و هیجا یا کورته‌باس و کتییی پچوک .

هەر له و سهردهمهشدا له ئهنجامی پهرسهندنه پهبهوندی بازرگانی له یوان شار و ولاتاندا ، له یوان ئهوروپا و ئاسیادا خاوهن مال و خه لکی تریش زیاتر له جاران کهوتنه عه و دالی هه و آلی ئه و شوینانه ی که لوپه لیان بۆ ده ناردن یا که لوپه لیان لیبه ده هیان • له و کاته وه به ندهر و شاره گه وره کانی ئه وروپا بۆنه مه لبه ندی کو کردنه وه و بلا و کردنه وه ی ده نگوباسی هه مه جوړ • له سه ده ی شازده هه مدا له شاری قینسیا (بندقیه) ده زگایه کی تایبه تی بۆ کو کردنه وه ی هه و آل و ده نگوباس دامه زریتر • پیشه یه کی نویش به ناوی «نوسه ری ده نگوباس» هه و داها ت • له شاره گه وره کاندا هت و اهه بۆن خۆیان به تایبه تی بۆ ئه و کاره ته رخا ن ده کرد و هه و آل و ده نگوباسی فه رمانزه وایان و روداوی شاران و باری بازرگانی و گه لپ شتی تریان کو ده کرده وه و ریکیان ده خست و ئینجا بلاویان ده کرده وه • هه ر له مه شه وه ناوی «غه زه ته» په یدا بو ^(۸) ، چونکه ئه و بلا و کراوه ی ده نگوباسه له شاری قینسیا یه کی به غه زه ته یه ک ده فرۆشرا و غه زه ته ش ((Gazzetta)) ناوی پارهی کی له زیو دروستکراوی ئه و شاره بو • ئه م ناوه له ولاته کانی ئه وروپادا ورده ورده بۆ مانا تازه که ی بلا و بۆوه ^(۹) •

ئه م ئال و گوژانه دوا هه نگاو بۆن بۆ په یدا بۆنی «رۆژنامه» به و جوړه ی ئیمرۆ ده یبین ، به تایبه تی چونکه بونه یه کیکیش له هه وینه گرنه گه کانی دۆزینه وه ی چاپ که بچ ئه و رۆژنامه توسی نه یده توانی بگاته پله ی ئیسته ی • چاپیش میژوی تایبه تی خۆی هه یه که یه کیکه له ئه نجامه هه ره

(۸) له سه ره تادا و بۆ ماوه ی نیو سه ده یه ک کوردیش «غه زه ته» یان له بریتی رۆژنامه به کارده هینا • وادیاره ئه و وشه ئه وروپایی یه له ریگه ی زمانی تورکی یه وه گه یشتۆته کوردی •

(۹) به تایبه تی دوا ی ئه وه ی رونا کبیریکی فه رهنسه بی (ت . رینودو T. Renaudot) له سالی ۱۶۳۱ وه دهستی کرد به بلا و کردنه وه ی La Gazette

گرنگه کانی په یدا بونی نوسین و دانانی کتیب • له وده ته ی نوسین په یدا بووه و ناده میزاد دهستی کردووه به نانی هه نگاوی گه وره له مه یدانی به ره و پیش چونی شاره ستانه تیدا ، کتیب بووه ته رقی هره گرنگ و بزویته ری هره پیوستی نه و به ره و پیش چونه • له سه رده می ناسوری په کانه وه کتیب و کتیبخانه په یدا بون • کتیبی نه و سه رده مه به بارست گه وره و به سه ننگ قورس و به ناوهرۆک پچوک بون - کتیبیک چه ند ته تیک ده بو ، گواستنه وه ی چه ند عه زه بانه په کی پی ده ویست ، که چی خویندنه وه ی به حونجه له وانه بق ناقه سه عاتیک نه خایینی • له م دواپه شدا کار گه یشته به وه ی دو دانه کتیبی چه ند سه د لاپه زه پی به ناسانی له پاکه ته شقارته په کدا جیگه یان بیته وه • سالی ۱۸۹۶ له بهرلین فهره نگیك چاپ کرا که بریتی بو له ۵۰۰ لاپه زه و ههر لاپه زه په کیشی ۲۷ دیز و ههر دیزیکی ۷۰ پیتی تیدا بق به لام بارستی هه موی بریتی بق له ۳۲ × ۲۴ × ۸ ملیمه تر ، واته چه ند ساتتیمه تریکی سین گوشه که له قوتووه شقارته په ک پچو کتره (۱۰) •

دیاره نه م گورانه گه وریه ماوه په کی دور و دریزی پیوست بق • گهلانی روژه لات له و ماوه په دا چه ند ده ستکه و تیکی گرنگیان به دی هینا که ده وری دیاریان هه بو بق کورت کردنه وه ی ریگه ی گه یشتن به چاپ • میسری په کان په که م جوړی کاغه زیان له (به ردیج) دروست کرد • دوی نه وان ههر له روژه لات دروست کردنی جوړی تری کاغه ز دوزرایه وه که تاراده په که له کاغه زی ئیسته ی ده کرد • نه و جوړه کاغه زه بق په که م جار له سه ده ی په که مدا له لایه ن چینیی په کانه وه به کاره یئرا ، به لام له سه ر خو بلاو بووه • له

(۱۰) بزوانه :

Богданов Н. и Вяземский Б., Справочник журналиста, Ленинград, 1965, стр. 652.

ن. به گدانوف و ب. فیازیمسکی ، رابه ری روژنامه نوسج ، به زمانی روسی ، لینینگراد ، ۱۹۶۵ ، ل ۶۵۲ .

سه مه رقه نند سالی ۶۵۰ و له به غدا سالی ۸۸۰ (۱۱) و له قاهیره ده ور و بهری ۱۱۰۰ ده ستیان کرده به کارهینانی . به لام هیچ کام له گه لانی نه و روپا تا نزیك سده ی سیازده نه و کاغه زه یان نه ده زانی و نه وساش له رۆژ هه لاتنی به کانه وه فییری بون .

هه ر له رۆژ هه لاتیش یه که م جوړی سه ره تایچی چاپ په یدا بقو . چینی به کان له ده ور و بهری کو تایچی سده ی شه شه مه وه (۱۲) فییری نه وه بقون له سه ر پارچه ته خته ی گه وره پیت و وشه و وینه به جوانی و ری کویچی هه لکه نن و به هو ی مه ره که بی ره نگاو ره نگه وه چه ند هه زار دانه یه کی لی چاپ بکه ن . نه و روپایی به کان له ده ور و بهری کو تایچی سده کانی ناو ه ندا له چینی به کانه وه فییری نه م جوړه چاپه بون . دیسان چینی به کان یه که م گه ل بون که بهر له نه و روپایی به کان به نزیکه ی چوار سده یه که م هه نگاویان نا بو دروست کردنی شتیك که تاراده یه ك له ماکینه ی چاپی ده کرد .

نه م دوزینه وانه هه رچه نده پیویست و گرنگ بقون ، به لام نه نجامیان که م و کیشه یان زور بقو . بو وینه چاپ کردن به هو ی هه لکه ندنی ته خته وه ماوه یه کی زوری پی ده ویست و ده شبو نه و پیت و وینانه ی هه لده که نری ن گه وره و بی پیچ و په نا بن . بو هه ر لاپه زه یه ك پیویست بو ته خته یه کی تاییه تی هه لکه ند ری و دوا یح فری بدری .

بو زال بقون به سه ر نه م کو سپانه دا ده بقو جوړه پی تی کی تر بدوزرینه وه ، به تاییه تی دوا ی نه وه ی له «چه رخی بو ژانده وه ی نه و روپادا» (۱۳) خو یندن و

(۱۱) هه ندیک سه رچاوه باسی نه وه ده که ن گوایه ژماره یه ك چینی له لایه ن عه ره به وه به دیل گیرا ون و له وانه وه فییری کاغه ز دروست کردن بون (بزوانه : محمد نصر ، صحافه الملايين ، القاهرة ، ۱۹۶۵ ، ص ۱۵) .

(۱۲)

S. Natarjan, A history of the Press in India, London, 1962, P. 3.

(۱۳) «عصر النهضة الأوروبية» .

خوینده واری پهره یان سه ند و نوسه ران که وتنه ئه وهی به زمانی خه لک بنوسن نه ک لاتینی ، واته دوا ی ئه وهی کتیب وه ک به ره مه میکی رونا کبیری که وتنه بازاره وه ^(۱۴) بویه کا وای لیه ات دهننوسی گران یا به ره مه می پچوکی چاپ کراو به ته خته ی هه لکه ندر او دادی خه لک نه دن . ئه وساییری ئاده میزاد بو ئه وه چو پیتی جیا جیا له قورّ دروست بکات و له کوره دا سوری بکاته وه . راسته ئه م جو ره پیتانه زور زو دهننوسی یا دهننوسی ، به لام دوزینه وه یان هه نگاو یکی گه وره بو بو نریک که وتنه وهی ته واو له چاپی نوی . ورده ورده مس و ئاسن جیگه ی قورّیان گرتنه وه و به جو ره پیتی له بارتر په یدا بو .

هه رچه نده کوششی چه ند که سیک ریگه ی ئه م دوزینه وه یی دوا یان خوش کرد به لام داهینانی چاپی نوی به پیتی نه چه سپاو «متحرک» به ناوی داهینه ری ئه له مان ییو حه نا گو تینبورگ وه (Johannes Gutenberg)
(۱۴۰۰ - ۱۴۶۸) به ستر او ه ^(۱۵) که ده ور وه ری سالی ۱۴۴۵ توانی

(۱۴) تا ده ور وه ری کو تایح سه ده کانی نا وه ند کتیب ته نها بو ئه ندامانی چینه کانی ژوروی کومهل بو ، به تایبه تی ئه وان ه یان که لاتینی یان ده زانی . نوسه ر و زاناکانی ئه وروپا به زمانی نه ته وه یی خو یان نه یانده نوسی ، هه مویان لاتینی یان به کار ده هیتنا . سه ره زای ئه وه دهننوسی گران بو ، بویه کا زور به ده گمه ن ده که وتنه بازاره وه ، شوینی ئاسایج ئه وسای کتیبخانه ی کتیبسه و ده سه لاتدار و ده وله مه ندان بو . له سه ره تای «چه رخی بو ژانده نه وه» وه نوسه ران که وتنه به کار هینانی زمانی نه ته وه یی .

(۱۵) شوینی یو حه نا گو تینبورگ (۱۴۰۰ - ۱۴۶۸) له به ره و پیش چونی شارستانه تی مر و قدا تایبه تی یه ، به هوی داهینانه که ی ئه وه وه زادی بیری زانایان بو وه مو لکی هه موان . به داخه وه به لکه له باره ی ژبانی یه وه زور که مه ، تا ئیسته ته نانه ت سالی له دایک بونی ته واو نه زانرا وه . هه رچو ن بچ کاره که ی گو تینبورگ وه ک نوسه ری رو ژئاوایی گه . سیلییری ده لئ «له و جو ره کارانه یه که تا قه جار یک رو دهنن و دوباره نابنه وه» (بزوانه .- G. C. Sellery, The Renaissance. Its Nature and Origins, Madison, 1962, P. 234).

مه كينه يه كى چاپى تهخته دروست بكات كه به دهست ئيشى ده كرد . دواى ريك خستنى لاپه زهى پيوست به پيتى نه چه سپاو چهند لاپه زه مه بهست بوايه به و مه كينه يه چاپ ده كرا و ئينجا پيته كان ديسان به سهر قاسه ي تايه تيدا دابهش ده كرا نه وه بو به كار هينانى تريان . ئەم يه كه م مه كينه ي چاپه ي گوتينبورگ له سه عاتيكدا سه د لاپه زه ي چاپ ده كرد (١٦) . ئەمه خيرا ييه كى بى هاوتا بو بو كاتى خوى . جگه له وه به هوى ئەم مه كينه يه وه تو انرا هه له ي ناو كتيب كه م بكره تته وه و يه كيه تى ناوه رو كى پياريزرى كه نه بونى به كيشه يه كى گه وره ي دهستوسه كو نه كان داده نرى ، چونكه زور جار ئەوانه ي رونوسى ئەو دهستوسانه يان ده كرد دهستيان له ناوه رو كيان ده دا و به ئاره زو و به پيوانه ي تيگه يشتنى خو يان لييان لاده برد يا شتى نو ييان ده خسته سهر .

ئەم كاره ي گوتينبورگ گه وره ترين دهسكه وتى روناكيري سهر تاپاي گه لى ئەله مانى يه له سه ده ي پازده دا ، به تايه تى چونكه بو وه سهر تاي به رپابونى شو ر شى كى گه وره له ژيانى روناكيري گه لانى ئەوروپا و ئينجا هه مو جيهاندا . داهينانى چاپى نوئى ريگه ي پيشكه وتنى زانست و بو ژانده وه ي كه له پور و بلا بو نه وه ي بىرى نه ته وه بچ ئاسان و خو ش كرد . گه ر ئەو دهسكه وته گه وره يه نه بوايه خو يندن و خو ينده وارى هه روه ك جارى جار ان له قاوغى كى تهسك و مه ودايه كى تايه تيدا ده مايه وه . به لام دواى هه رزان و زور بونى كتيبى خو يندن فير گه ش زور بو . ليره دا جيگه ي خو يه تى باسى ئەوه بكه ين كه يه كيك له و كتيب ه كه مانه ي گوتينبورگ بو يه كه م جار به مه كينه كه ي خوى چاپى كردن «ريزمانى لاتينى» بو بو فير گه كان . گوتينبورگ ئەو كتيب ه ي چه ند جار يك له چاپ دا يه وه و دور نى به ئەو «ريزمانى لاتينى» يه له مه دا تا قانه بو بچ . له هه مان كاتدا داهينانى چاپى نوئى

(١٦) بزوانه : ن . به گدانوف و ب . فيازيمسكى ، سهرچاوه ي ناوبراو ، ل ٤٣٧ .

بووه هۆیه کی یاریدهری گرنگ بو خیرا بونی چهند ئالو گۆزینکی کۆمه لایه تی
که بهر له وه به ماوه یه کی کهم دهستیان پین کردبو ، وهك یه کگرتنی زمانه
نه ته وه ییه نه وروپاییکان و پهیدا بۆن و په ره سه ندن و بلا بو نه وه ی نه ده بی
نه ته وه بی ، به تاییه تی دوا ی نه وه ی بازار بووه شوینی فرۆشتنی کتیب .

وهك چاوه زوان ده کرا چاپی نو ی به خیرایج به نه وروپادا بلا بو وه ،
هه رچه نده گۆتینبورگ و هاوه له کانی ده یانویست نه یینی ما کینه که یان
پیاریزن . له ماوه ی نیوسه ده دا (تاوه کو سالی ۱۵۰۰) نزیکه ی ۳۰ هه زار
کتیبی چاپ کرا و که وته بازاره وه که له هه ر یه که یان ده ورو به ری ۳۰۰ دانه
چاپ ده کرا . واته ژماره ی هه مو نه و کتیبانه ی له ماوه ی نه و نیو سه ده یه دا
چاپ کرا ن خۆی ده دا له نزیکه ی ۹ ملیۆن دانه . نه مه ش بو خۆی سه ره تابه کی
گرنگ بو بو گۆزینی رۆی ژیا نی کۆمه لایه تی و رونا کیری له هه مو جیهاندا .

شایانی باسه هه ر زو ده ست کرا به چاپ کردنی به ره مه ی نه ده بی و کتیبی
کون . بو وینه یه کیک له و کتیبانه ی گۆتینبورگ بو یه که م جار به مه کینه که ی
خۆی چاپی کردن داستایکی نه له مانی یه که به شیعر هۆنرا وه ته وه . له
هه مان کاتدا چاپخانه کان ده ستیان کرده بلا و کردنه وه ی به ره مه ی نه و زانا و
نوسه رانه ی که به بیر و باوه ژ دژی رژی می سیاسی و ئابوری ده ره به گتی بۆن و
داوا ی گۆزینی کۆمه لیان ده کرد (۱۷) . هه ر له به ره وه ش بو کلێسه و
ده سه لاتداران له سه ره تا وه به توندی دژی داهینانی چاپی نو ی وه ستان و
ته نانه ت له چهند به یان نامه یه کی تاییه تیدا تیر و پز به سه ر و پۆته لاک ی
گۆتینبورگ و مه کینه که یدا هاتن و دۆزینه وه ی چاپی نو ی یان به کاریکی
خراب و ناله بار له قه لم دا !! . پاپا و کار دیناله کان له وه ده ترسان ئینجیل
به شیوه یه کی فراوان بلا و بیته وه و بگاته ده ست هه مو که س و نه مه ش بیته

(۱۷) وهك به ره مه به ناوبانگه کانی تۆماس مۆر و ئارازمس و گه لیکی تری وهك
نه وان .

هۆی ئەوەی خەلکی بۆخۆیان لە ناوەرۆکی تی بگەن و بەوجۆرە پەردە لە رۆی ئەوان و دورکەوتنەویان لە رینگە ئایینی دروست ھەلبەمالرێ (۱۸) . ئینجیلیش یە کەم کتیب بو کە گۆتینبورگ بە مەکینە کە ی خۆی چاپی کرد . دیارە ھێز نەبو بئوای بلابو نەو و پیشکەوتنی خیرای چاپ و چاپەمەنی بوەستین بۆیە کە تاریک پەرستان بە ناچار ی پەنایان بردە بەر رینگە تر بە نیازی کەم کردنەوہی «زیانە کوشندەکانی» چاپ . لە سالی ۱۵۵۹ وە کڵیسە دەستی کردە دەرکردنی لیستە ی قەدەغە کردنی کتیب . ژمارە ی ئەو لیستانە (۱۹) تائیسە لە ۴ تپەزیوہ و ناوی ھەزارەھا کتیبی گرنگی ھەمەجۆریان تیدا یە . شایانی باسە بەشیک ی زۆر لەو کتیبانە دەستیان لە کاری کڵیسە نەداوہ ، زور بەیان کتیبی فەلسەفی و روناکبیری رۆتن . کتیبی وا ھە یە ناوی لەسەر ئەوہ خراو تە ناو ئەو لیستانەوہ چونکە خواو نە کە ی چەند سەدە یە کە لەمەو بەر زاتی ئەوہ ی کردووە بل ی زەوی خۆہ . ناوی زۆر ناوداری کەم ھاوتای وە ک فۆلتیر و ھۆبس و دیکارت و برۆدۆن لاپەژەکانی ئەو لیستانەیان « رازاندۆتەوہ » .

سەرەزای ئەوہ و ھەر لەبەرئەوہش وادیارە دەبۆ مەکینە ی چاپی تازە داھاتو لەبەر چاوەزار بە خوین سۆر بکری . کۆنەپەرستانی ئەو رۆپا ھەر زۆ دەستیان نایە بینی یەکیک لە خواو ن چاپخانە روناکبیرە ناودارەکان تا بیکە نە عیرەت بۆ ئەوانی تر . سالی ۱۵۴۶ دۆلیبە ی تۆسەر و فەیلەسوف و

(۱۸) پاپا و کاردینالەکان دەمیک بۆ بە ئارەزوی خۆیان ناوەرۆکی ئینجیلیان لیک دەدا یەوہ و بری ئایینی وایان بلاو دە کردەوہ کە لەگەل ئینجیلدا نەدەگونجان . ھەر لەبەرئەوہش بۆ پاپاکان بەر لە داھاتنی چاپ خویندەنەوہی سەر بەخۆی ئینجیلیان قەدەغە کردبۆ ، دەبۆ پیو ی ئاین تاییە تی ئینجیل بۆ خەلک بخویننەوہ و بۆیانی شەرح کەن .

(۱۹) ناوی ئەو لیستە یە بە لاتینی بەم جۆرە یە :
 ((Indet librorum Prohibitorum)) .

خاوه‌نی یه کیک له چاپخانه کانی شاری لیون (۲۰) له ناوه‌زاستی پارسیسی
 پایته‌ختندا و به به‌رچاوی خه‌لکه‌وه له هه‌زه‌تی لاوتیتیدا سوتینرا • به‌لام
 زوری نه‌خایاند نه‌وهی ئه‌و خه‌لکه و میژۆ حوکمی ره‌وای خۆیان‌دا - سالی
 ۱۸۸۹ هه‌ر له‌و شوینه‌دا که دۆلییه‌ی تیا سوتینرا په‌یکه‌ریکی پز شانا‌زی
 به‌رزبۆوه بۆ‌ئه‌وه‌ی هه‌تا هه‌تایه‌ چیرۆکیکی مانادار بۆ هه‌مو‌که‌س بگێرینه‌وه •
 داهینانی چاپ گه‌وره‌ترین کاری کرده‌ سه‌ر رۆژنامه‌نۆستی • به‌رله‌وه‌ی
 سه‌ده‌ی پازده‌ کۆتایه‌ی بئ ، واته‌ ماوه‌یه‌کی که‌م دوا‌ی دۆزینه‌وه‌ی چاپی نوی،
 هه‌ندیگ له‌و پامفلیتانه‌ی ئه‌وروپا که با‌سمان‌کردن به‌ چاپ‌کراوی بلا‌و
 ده‌کرانه‌وه • دوا‌ی ئه‌وه به‌ ماوه‌یه‌ک له ژماره‌یه ولاتی وه‌ک ئه‌له‌مانیا ده‌ست‌کرا
 به‌ چاپ‌کردنی رۆژنامه‌ که له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی حه‌فده‌وه به‌جۆریکی هه‌ست
 پێ‌کراو که‌وته بلا‌وبونه‌وه و په‌ره‌سه‌ندن • رۆژنامه‌ی وا په‌یدا بو که چه‌ند
 هه‌زار دانه‌یه‌کی لێ چاپ ده‌کرا • له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا تا ئه‌و کاته نه‌ توانا هه‌بو
 نه‌ پێویستی بۆ ده‌رکردنی رۆژنامه‌ی رۆژانه • زوربه‌ی ئه‌و رۆژنامه‌نه‌ی
 ده‌رده‌چون مانگانه و که‌میکیان هه‌فتانه‌ بۆن • سالی ۱۶۶۱ له لایزگی
 ئه‌له‌مانیا بۆ یه‌که‌م‌جار له میژۆ‌دا رۆژنامه‌یه‌کی رۆژانه به‌ ناوی
 ((Leipziger Zeitung)) وه‌ که‌وته بازا‌زه‌وه • ئه‌مه هه‌نگاو‌یه‌کی زۆر گه‌وره
 بو بۆ سه‌رده‌می خۆی • ولاتیکی پێشکه‌وتوی وه‌ک ئینگیلته‌ره تا سالی ۱۷۰۲
 توانای ده‌رکردنی رۆژنامه‌یه‌کی وه‌ک ئه‌وه‌ی لایزگی نه‌بو • به‌لام به‌ تیک‌را
 سه‌ده‌ی هه‌ژده و نۆزده به‌ سه‌ره‌تای په‌ره‌سه‌ندنی خیرای رۆژنامه‌نۆستی
 ئه‌وروپا داده‌نری‌ن • رۆژنامه‌ی به‌ناوبانگی «تایمس» (The Times) که له
 سالی ۱۷۸۵ وه‌ ده‌ستی به‌ ده‌رچون کرد سالی ۱۸۱۵ ته‌نها پینچ هه‌زار

(۲۰) دۆلییه (Dolet) (۱۵۰۹ - ۱۵۴۶) یه‌کیکه له نۆسه‌ر و زانا
 ناوداره‌کانی فه‌ره‌نسای نیوه‌ی یه‌که‌می سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌م . که سوتینرا
 ته‌مه‌نی ۳۷ سال بو .

دانهی لی چاپ ده کرا ، به لام له ناوهندی هه مان سه ده دا ژماره ی چاپکراوی
گه یشته ۵۲ هه زار و بهر له کو تایج نه و سه ده یه گه یشته ۸۰ هه زار دانه له
روژیکدا •

گه لانی تر له نه ورو پاییه کانه وه فیبری به کارهینانی چاپ و بلاو کردنه وهی
روژنامه ی نوی بون • هه ر زو ژماره یه ک له خاوه ن چاپخانه کانی نه ورو پای
دهستیان کرده دارشتنی پیتی عه ره بی بو ولاته موسلمانانه کان • به ویته له
سه ره تای سه ده ی شازده دا یه کیك له چاپخانه کانی ئیتالیا پیتی عه ره بی
تاییه تی خوی هه بو • نه و چاپخانه یه بو یه که م جار قورئانی چاپ کرد • هه ر
له و ده ورو به ره شدا له هه مان چاپخانه به ره می ژماره یه ک زانای عه ره ب و
موسلمانانی وه ک (ابن سینا) چاپ کرا • قاتیکانیش بو مه به ستنی ئایینی خوی
زور زو که وته وه رگیزان و چاپ کردنی زنجیره کتیبیکی ئایینی گا وره کان و
به روژهه لاتدا بلاوی کردنه وه •

بلاو بو نه وهی روژنامه له بهر چند هویه ک که دواپی باسیان ده که یسن
زور له وه دوا که وت • له گه ل نه وه شدا سه ره تای په یدا بونی روژنامه توستی
ولانانی روژهه لات تا راده یه کی زور به ره می هاتن و سیاسه نی
نه ورو پاییه کانه • له زور شوین کولونیسته نه ورو پاییه کان بو کاری
پروپاگهنده ی خو یان و له بهر خاتری نه و ژماره زوره یان که رژابونه
روژهه لات دهستیان کرده دامه زرانندی چاپ و روژنامه که به شیکیان
به ده ست میسیانیر (مبشر) ه کانه وه بو • به م جو ره ئینگلیزه کان له سالی
۱۷۸۴ وه دهستیان کرد به بلاو کردنه وهی « غزه ته ی که لکه تا »
(Calcutta Gazette) • دوا به دوا ی نه وه له به نکال و چین و شوینی تر
روژنامه ی له و با به ته په یدا بو • عوسمانی یه کانیش له و شوینانه ی فه رما نزه وا
بون دهستیان کرد به ده ر کردنی روژنامه ی ره می که به ده گمه ن له با سی
یاسا و فه رما نه کانی سولتان و کاروباری ده ولت به ولاره شتیکی تریان بلاو

ده كرده وه . يه كيك له و رۆژنامه «الزوراء» (۲۱) بۆ كه له ۱۵ حوزه يراني سالي ۱۸۶۹ وه عوسماني يه كان له به غدا ده ستيان كرد به بلاو كرده وه ي و به و جۆره ده بيته يه كه م رۆژنامه ي عراق (۲۲) . سه ير ئه وه يه ئه م رۆژنامه يه ده و ربه رى ۴۸ سال (تا وه كو دا گير كردنى به غدا له لايه ن ئينگليزه وه سالي ۱۹۱۷) ژيا و ئه وه ش بۆ خۆى دريژترين ته مه نه له سه رتا پاي ميژوى رۆژنامه توسى عراقدا .

زۆرى نه خاياند رۆژنامه ي نيشتمانيش له رۆژه لات سه رى ده ره ينا . به لام مه ودا ي گه شه كردنى ئه م رۆژنامه نه كه م بو . به وي نه له ولا تيكي گه و ره و خا وه ن شارستانه تى كو نى وه ك چين تا ني وه ي دو وه مى سه ده ي نۆزه ريگه ي ده ر كردنى رۆژنامه يه كى رۆژانه به زمانى نه ته وه يچ نه درا . رۆژنامه له هه مو شو ينيك ده توانى دۆ ده و رى زۆر جيا واز بي نيى - ده و ريكي پيشكه وتوى پز له بينا و په روه رده و هان داني چا كه يا ده و ريكي كو نه په رستى رۆخينه ر . له سه رده مى ئال و گوژى گه و ره ي وه ك شوژشدا ئه م دۆ رو وه جيا وازه ي رۆژنامه توسى زۆر رون ده رده كه ون . شوژشى ئه مه ريكا و شوژشى فه ره نسا دۆ نمونه ي پز به لگه ي ئه م راستى يه ن - له

(۲۱) «زوراء» يه كيكه له نا وه كانى شارى به غدا .

(۲۲) ژماره يه له نوسه ران باسى ئه وه ده كه ن گوايه يه كه م رۆژنامه له ميژوى عراقدا سالي ۱۸۱۶ له سه رده مى فه رمانزه وايچ داود پاشادا ده رچو وه (بزوانه : فائق بطي ، الصحافة العراقية . ميلادها - تطورها ، بغداد ، ۱۹۶۱ ، ص ۲۱۳) . به لام ئه مه تا وه كو ئسته ساغ نه بو ته وه و وادياره قه ت ساغ نابيته وه چونكه له دروستكرا و ده چي ت . جگه له وه زۆر ولا تي تری عه رب ئه و سه رده مه له عراق پيشكه وتوتر بون كه چى كه سيان خا وه نى رۆژنامه ي خۆيان نه بون . يه كه م رۆژنامه ي نه ته وه يچ عه ره بى رزقه كلا حه سون حه له بچ له ئه سته مۆل سالي ۱۸۵۴ به ناوى «مرآة الاحوال» وه ده رى كرد و به ر له وه ش محمه د عه لچ گه و ره له قا هيره ئورگانى كى ميري به ناوى «الوقائع المصرية» وه بلاو كرده وه (بزوانه : فليپ دى طرازي ، تاريخ الصحافة العربية ، بيروت ، ۱۹۱۳ ، ص ۳۲ ، ۴۹ - ۵۰) .

رۆژانی شۆرشی ئەمەریکادا (۱۷۷۵ - ۱۷۸۳) چەند رۆژنامە یەکی کەم لایەنی ئینگلیزە داگیرکەرەکانیان گرت و ئەو بوو ھۆی مردنیان • زوربە ی رۆژنامەکانی تر بە گەرمی لایەنی شۆرشیان گرت و دەوریکی باشیان لە ریسواکردنی دۆژمن و بەرزکردنەوھی دروشمە نیشتمانی یەکاندا بینی (۲۳) • ئەم کارە لە روداوەکانی شۆرشی فەرەنسەدا زیاتر رەنگی دایەو • لە ماوھی دە سالی دوای شۆرشی گەورە ی ئەم ولاتە (۱۷۸۹ - ۱۸۰۰) نزیکە ی ۱۳۵۰ رۆژنامە ی نوێ کەوتە بازارەو • رۆژانی شۆرشی ۱۸۴۸ - ۱۸۴۹ بەلای کەمەو • ۶۰۰ رۆژنامە ی نوێ بە زمانی فەرەنسی دەستیان بە دەرچون کرد • کۆمۆنە ی پاریسیش (سالی ۱۸۷۱) تەنھا لە پاریس نزیکە ی ۱۳۰ رۆژنامە و گۆقاری نوێی خستە بازارەو •

ھەنگاو بە ھەنگاو لە گەل پێشکەوتنی مرۆف دەورو جیگە ی رۆژنامەتوسی لە ژبانی گەلاندا پەرە دەسینی • ئیمۆ رۆژنامە ی وا ھە یە ژمارە ی لاپەرەکانی لە • ۴ تێدەپەرۆ (۲۴) • دەمیگە زانست و میتۆ و ئەدەب و وەرزش و ھونەر و ھەمۆ رۆیەکی ژبانی کۆمەلایەتی تیکەل بە لاپەرەکانی رۆژنامە بۆن • رۆژنامە و گۆقاری تاییەتی ھەمەچەشنە ھاوتۆنە مەیدانەو (وەک ھتی وەرزش (۲۵) و ئافرەت و منداڵ و ھونەر و ئەدەب و قوتابی و لاوان و گەلیکی تر) • رۆژنامەتوسی بۆتە ھۆی بەھیزبونی پە یوہندی لە تیان خەلک و شار و لادی و ولاتاندا • بە کورتی ئەم پیشە گرنگ و بەرھەمەکانی بۆتە بەشیکی نەچراوی ژبانی مرۆف • وەک نەھرۆ

(۲۳) بزوانە :

Th. E. Berry, Journalism to day. Its Development and Practical Applications, Second Printing, New York, 1958, PP. 10 — 12.

(۲۴) دینەوہ سەر ئەم باسە .

(۲۵) لە سەرەتای سەدە ی بیستەوہ لە ئەمەریکا دەستکرا بە بایخ پیدانی وەرزش لەلایەن رۆژنامەتۆسانەوہ . ئیستە بەدەگمەن رۆژنامە یەکی ئەوتۆ ھە یە ھەمۆ رۆژ بەشیک بۆ ھەوالەکانی وەرزش تەرخان نەکات .

دهلی : «ئەوی بە لای کەمەووە روژی روژنامە یەك نەخوینتەووە روناکیر نییە» • لە راستیشدا بەپێی ژمارە یەك سەرچاوەی باوەژ پێ کراو لە ولاتە پیشکەوتوووەکاندا هەر کەسێ لە سەر و تەمەنی مندالی بەووە بێ روژی ٤٠ تاووە کو ٤٥ دەقیقە بە خویندەووەی روژنامەووە دەبەنە سەر (٢٦) • بۆ زیاتر رۆن کردنەووەی ئەم مەبەستە چەند نموونە و ژمارە یەکی مانادار دەخەینە بەرچاوە • بەپێی راپۆرتیکی یونسکوۆ سالی ١٩٥٩ لە هەمو جیهاندا روژی ٢٥٠ ملیۆن دانە روژنامە ی هەمەجۆر بلاو دەکرایەووە • ئەم ژمارە یە ، بەپێی هەمان راپۆرت ، سالی ١٩٦٥ گەیشتە ٣٠٠ ملیۆن • لە گەل ئەووش بەپێی راپۆرتیکی تری یونسکوۆ سالی ١٩٦٢ دو ملیار کەس ، واتە تێو ی خەلکی جیهان ، لە روژنامە بێ بەش بۆن (٢٧) • بەم جۆرە بۆ تێگە یشتنی رۆی جیاوازی روژنامە نوسێ پێویستە چەند نموونە یەك لە ولاتە پیشکەوتوووەکان بھێننەووە •

دەمیکە لە ولاتە یە کگرتوووەکانی ئەمەریکا و کەنەدا هەر ٢٤ سەعاتە ی پتر لە ٥٥ ملیۆن روژنامە دەفرۆشرێ (٢٨) ، واتە هەر سالە ی ٢٠ بلیۆن دانە •

(٢٦) بزوانە :

((Journalism Tomorrow)) , Edited by W. C. Clark, New York, 1958, P. 8.

(٢٧) بزوانە : هشام توفیق بحری ، صحافة الغد ، القاهرة ، ١٩٦٨ ، ص ١٧ .
(٢٨) سەرەتای سالەکانی شەست تەنھا لە ولاتە یە کگرتوووەکانی ئەمەریکا پتر لە ١١ر٣٢٢ روژنامە لە نزیکە ی ٨ر٤٥٠ شار چاپ دەکرا (بزوانە :

"Печать зарубежных стран. Западная Европа, Америка, Австралия", Под редакцией Н.Г.Пальгунова и М.А.Харламова, Москва, 1962, стр. 322-323.

«چاپە مەنج ولاتانی دەرەووە — ئەوروپای روژناو ، ئەمەریکا ، ئوستورالیا»
لەژیر چاودێری ن. گ. پالگو نوفا و م. ا. خارلاموفا ، مۆسکو ، ١٩٦٢ ،
ل ٣٢٢ — ٣٢٣ . (لەمەودوا : «چاپە مەنج ولاتانی دەرەووە ») .

ئەمەش ، وەك يەككىك لە شارەزاكان باسى دەكا ، لە فرۆشتتى جگەرە يا گۆيزانى تەراش يا پاكەتە بىشت زياترە • بەپيى قسەى ھەمان شارەزا ھەفتەى ۱۸ ملىون دۆلار (واتە سالى ۹۰۰ ملىون^(۲۹)) بۆ كزىنى ئەو رۆژنامانە خەرج دەكرى^(۳۰) • ھەر لە ولانە يەكگرتووھ كانى ئەمەريكا دەورووبەرى ۱۲۵۰۰ گۆقارى ھەمەچەشنە بلاو دەيىتەوھ كە نزيكەى ۳۰۰ يان گۆقارى گشتين و ۱۵۰۰ يان بۆ كاروبارى ئايىنى و ۲۰۰۰ يان بۆ بازارگانى و ۸۵۰۰ يان بۆ پيشەسازى تەرخان كراون^(۳۱) • تەنھا لە گۆقارى ((The Reader's Digest))^(۳۲) ۲۰ ملىون دانە لە ھەر ژمارەى كى چاپ دەكرى و بەلاى كەمەوھ ۸۰ ملىون كەس دەخويىدەنەوھ^(۳۳) • ديسان لە ولانە يەكگرتووھ كانى ئەمەريكا نزيكەى ھەزار گۆقار و رۆژنامە بە زمانى يىگانە چاپ دەكرى ، لەمانە دەورووبەرى سەديان رۆژنامەى رۆژانەن^(۳۴) • ئىنگليزەكان لە ئەمەريكايەكان زياتر عەودالى گۆقار و رۆژنامەن • ھەر ئىنگليزىك نزيكەى دۆ ئەوھ نەدى ئەمەريكايەك و سى ئەوھ نەدى ھەر نەسەبەك رۆژنامە دەكرى • ھەر ۲۴ سەعات جاريك ۳۰ ملىون رۆژنامە دەكەويتە بازارەكانى ئىنگليزەوھ • سەرەزاي ئەوھ ۴۰۸۸ گۆقارى جۆرەجۆر و نزيكەى ۱۰۵۰ رابەر و سالنامە و بەرھەمى رۆژنامە تۆسج ترى

(۲۹) دۆرنى يە ئىستە ئەو ژمارەى لە ملىار تىپەزىبى •

(۳۰) بزوانە :

F. W. Rucker and A. L. Williams, Newspaper — Organization and Management, Third Reprinting, Iowa, U.S.A., 1961, P. 3.

(۳۱) بزوانە :

((Journalism Tomorrow)) , P. 53.

(۳۲) بە عەرەبى بە ناوى «المختار» ھوھ دەردەچى •

(۳۳) بزوانە :

((Journalism Tomorrow)) , P. 53.

(۳۴) بزوانە : الدكتور ابراهيم عبده ، الصحافة في الولايات المتحدة . نشأتها

وتطورها ، القاهرة ، ۱۹۶۱ ، ص ۳۰۴ •

له و باهه ته له ئينگيلتهره چاپ ده كړئ (۳۵) .

له سؤقيته هه مو سهر له به ياني بهك ته نها له رۆژنامه ي «ئيزيستيا» پتر له ۸ ميليون و له «پرافدا» ۹ ميليون دانه و هه مو سهر ي مانگيك ۱۰ ميليون له گوډاري «زده رؤڤيا» (ته ندروستي) (۳۶) دفرؤشرئ . له هه مو كو ماره كاني سؤقيته به روسي و زماني نه ته وه يچ خؤيان رؤژي هه زاره ها رؤژنامه ي جياواز چاپ ده كړئ . ته نها له كو ماري ئو كراينا سالي ۱۹۷۰ هه مو رؤژيك ۱۳۴۱ رؤژنامه چاپ ده كرا كه ۱۹۳۶ يان به زماني ئو كرايني و ئه واني تری به روسي و زماني تر بون . سالي ۱۹۱۳ هه ر سه ده كه سي روسيا ۲۱ دانه رؤژنامه يان به رده كه وت ، ئه م ژماره يه سالي ۱۹۴۰ بووه ۱۹۸۸ و سالي ۱۹۷۰ گه يشته ۵۸ دانه .

ئهم خسته يه ي خواره وه پوخته ي باري رؤژنامه نوستي ولاته پيشكه و تووه كانمان ده خاته به رچاو :

ولت	سال	هه ر هه زار كه س له رؤژيكدا چه ند رؤژنامه يان بو چاپ ده كړئ
يوغوسلاويا	۱۹۶۹	۷۹
ئيتاليا	۱۹۶۷	۹۵
رومانيا	۱۹۶۹	۱۷۱
به لغاريا	۱۹۶۸	۲۱۴
هه نغاريا	۱۹۶۹	۲۲۷
فهره نسا	۱۹۶۷	۲۵۳
چيكوسلؤفاكيا	۱۹۶۸	۲۷۰
ولاته يه كگر تووه كاني		

(۳۵) بزوانه : «چاپه مهنج ولاتاني ددره وه» ، ل ۱۸ .
 (۳۶) ئه وي زو دانه يه كه له م گوډاره بو خؤي تو مار نه كا ئيتر ده ستي ناكه وي .

۳۰۵	۱۹۶۹	ئەمەرىكا
۴۰۰	۱۹۶۹	ئەلەمانىيە فېدېراتىۋى
۴۰۳	۱۹۶۹	ئەلەمانىيە دېموكرات
۴۸۸	۱۹۶۶	بەرىتانىيە
۵۱۸	۱۹۶۸	سويسرە
۵۸۰	۱۹۷۰	يەكېتې سۆڭھەت

بايەخى بېئەندازەى رۆژنامە تۆسجى لە ژيانى خەلكدا و دەورى لە هاندان و بزواندىاندا ھەمىشە كاريكىۋاى كىردوۋە دىكتاتور و داگىر كەر و چەوسىنەر بە چاۋى ترسەۋە سەيرى رۆژنامەى خاۋىن و نىشتماپەرۋەر و رۆژنامە تۆسجى خۆنەفرۆش بىكەن • ھەمۆ كار بە دەستىك ناچارە كەم و زۆر حىساب بۆ رەخەنى رۆژنامە بىكات • ھەيانە دەرس لەو رەخەنىە ۋەردە گىرن و بۆ ھەلبىزاردنى رىگەى راست كەلكى لى دەبىنن ، ھەشيانە پەنا دەبەنە بەر زەبر و زۆر بۆ دەمكوت كىردنى ئەوانەى دەيانەۋى پەردە لە رۆى كارى چەوت ھەلمانن و ئافەرىنى كارى راست بىكەن • مېژۆى ئادەمىزاد لە كۆنەۋە تا ئىستە پىزە لە نۆنەى سەيرى ئەم راستى بە • ھەرچەندە ئەو «روداۋى رۆژانە» بەى باسمان كىرد بە فەرمانى يۆلىۋس قەيسەر و لەژىر سەرىرشتى خۆيدا لەدايك بۆ كەچى لەگەل ئەۋەشدا چ خۆى و چ ئەوانەى دواى ئەو ھاتنە سەر تەخت بە وردى سەرىرشتىيان دەكرد و رىگەى بىلابونەۋەى ھىچ باسىكىان نەدەدا كە دەقاۋدەق لەگەل بىر و رىيازى خۆياندا نەگونجى • داگىر كەرە ئىنگلىزەكان نەياندە ھىشت ئەمەرىكايىكان بە ئارەزوى خۆيان كاغەز دروست بىكەن و گەلئىك كوسپىان دەخستە بەردەم ھىنانى كاغەز و مەرەكەب و دامۋدەزگاي چاپ لە دەرەۋەى ۋىلاتەۋە • لە حاكىمى فېرجىنيا دەگىر نەۋە گوايە گەرم لە خوا پاراۋەتەۋە لە نىعمەتى (!)

بئى چاپخانه بىخ خۆى و خەلكى ناوچە كەى (!) بئى بەش نە كا (۳۷) . ئىنگلىزە كان ئەو كارەيان بۆ خۆيان لە عەقلەووە بو . بۆنمونە يە كىك لە كىشە ھەرە گەورە كانى رۆژنامە تۆسج لە رۆژانى شۆرشى گەلى ئەمەرىكىدا كەمى كاغەز بۆ (۳۸) . ھەر ئەو كۆسپانەش بۆنە ھۆى ئەوھى دامەزراندنى يە كەم رۆژنامە لە ئەمەرىكاي دەولەمەندا زۆر دواى ئەوروپا بىكەوئى . يە كەم رۆژنامەى ئەمەرىكاي رۆژى ۲۵ ئەيلولى سالى ۱۶۹۰ لە چاپخانە دەرچو ، بەلام ئەم ژمارەيە تاقانە مایەووە و بنيامىن ھارىسى خاوەنى پاش چەند رۆژىك لە دەرچونى بوو «مىوان» ى كار بە دەستە ئىنگلىزە كان لە بەندىخانەى شارى بۆستن (۳۹) .

لە گەل زياتر و رىباقونەوھى خەلك و پەرەسەندنى بايەخى رۆژنامە تۆسجى ترسى دەسەلات پەرستان لە چاپمەنج ئەوئەندەى تر بەھىز بو . چەند نمونەيەكى كەمى رابوردوى نزيك بەسە بۆ ساغ كردنەوھى ئەم راستى يە : دواى كوژاندنەوھى شۆرشى ئىسپانيا فرانكو ژمارەيەكى بئى شومار رۆژنامە تۆسى لە بەندىخانە كان توند كرد و فەرمانى دەر كرد بۆ خنكاندنى تەنھا . . . چل كەسيان (۴۰) . دواى كۆدئىتاي راستزەوى پورتوگال (۲۸) مایسى ۱۹۲۶) يە كىك لەو بۆيارانە رژیىمى نوئى يە كسەر دەرى كردن ياسە يەكى زۆر دواكەوتوى چاپمەنجى بو (۲۹) گەلاوئىزى ھەمان سال) كە فشارىكى زۆرى خستە سەر رۆژنامە تۆسجى و تا ئەم چەندانەى دوايى بئى دەستكارى وەك خۆى لە كاردا بو (۴۱) .

(۳۷) بزوانە : د . ابراهيم عبده ، سەرچاوەى ناوبرا ، ل ۲۰ .

(۳۸) بزوانە : Th. E. Berry, Op. Cit., PP. 1 — 2, 10 — 12 .

Ibid , P. 2. (۳۹)

(۴۰) بزوانە :

((The Press in Authoritarian Countries)) , Published by The International Press Institute , Zurich, 1959, P. 139.

Ibid, PP. 155 — 156. (۴۱)

له زور ولاتی ئەمەریکای لاتینی شتیك ئەماوه بۆنی ئازادى
 رۆژنامه تۆسى لى بىت • سالى ۱۹۵۸ له هەمو پەرەگوای تەنھا چوار رۆژنامه
 هەبۆ که بە هەر چوارىان ۴۵ ھەزار دانەيان بۆ ملیۆن و نیویک بەشەر چاپ
 دەکرد (۴۲) • لەو ولاتە تەنانت رۆژنامه تۆسە بیگانه کانیس مافی ئەوہیان
 نى بە هېچ ھەوائیک بە دەرەوہ بگەیین بەر لە وەرگرتنى رەزامەندى دەزگای
 تاییەنچ راگەیاندن • لە پەرەگوای تاقە رۆژنامە یەکی سەر بەخۆ ھەیە (۴۳) ،
 واتە ھى میرى خۆى نى یە ، بەلام لەگەڵ ئەوہش کہ ناحەزى کار بە دەستان
 نى یە ئینجا بۆ ماوہى پازدە سالى رەبەق رینگەى پى نەدرا لە هېچ ژمارە یە کیدا
 سەر و تار بلۆ بکاتەوہ • نمۆنەى لەوہش خراپتر ھە یە: رۆژنامەى (El Orden)
 کہ ژمارە یە ک رۆژنامە تۆسى سەر بە میرى بلۆیان دە کردەوہ پاش
 ۲۶ رۆژ لە دەرچونى قەدەغە کرا چونکە تۆزىک لە رۆژنامە کانى تر کہ مەتر
 کۆنە پەرست بو (۴۴) •

لە دۆمینیکان لە ماوہى فەرمانزەواى ترو جیلۆدا خۆى دۆ رۆژنامەى
 دەر دە کرد ، یە کہ میان ((La Gazette)) کہ سالى ۱۹۴۰ دايمە زران د و
 ئەو ی تریان ((El Caribe)) کہ دواى ۸ سال دايمە زران د • ئەم دۆ رۆژنامە یە
 ۶۱ ھەزار دانەيان چاپ دە کرد و بە هەمو رۆژنامە کانى تریش کہ هېچیان نلپى
 تەزى ديمو کراسى يان تیدا نە بو کہ مەتر لە ۱۴ ھەزار يان چاپ دە کرد (۴۵) •

لە ولاتانى ئەوروپای رۆژئاوا سەر بەستى چاپە مەنچ پارێزراوہ و مروف
 توانای تەواو ی رەخنە گرتنى ھە یە • بەلام لەگەڵ ئەوہشدا رۆژنامە نایارە کانى

(۴۲) واتە رۆژى ۳۰ دانە بۆ ھەزار کەس • بۆئەوہى رادەى نزمج ئەو ژمارە یە
 تى بگە ی دە بۆ لەگەڵ ئەو ژمارانە دا بەراوردى بگە ین کہ لە خستەى پيشودا
 نیشانمان داو و دەسبج ئەوہ لە یاد نە کە ین کہ خویندەوارى لە ولاتانى
 ئەمەریکای لاتینی لە زور شوینى تر زیاتر بلۆہ •

((La Tribuna)) ناوى (۴۳)
 ((The Press in Authoritarian Countries)) , P. 169. بزوانە : (۴۴)
 Ibid, P. 171. (۴۵)

میری له عہزیت دان و بیاتو پی گرتن بہتہ واوتی رزگاریان نہ بووہ • ہەر بۆ
نمۆنہ رۆژنامہی «یومانیتی»ی پارسی له ماوہی ۸ سالد (۱۹۵۰ - ۱۹۵۸)
تہ نہا ۳۱۴ جار دراوہ بہ دادگا (۴۶) •

لیرہ دا جیی خۆیہ تی چہند رۆیہ کی تایہ تی رۆژنامہ تۆستی جیہانی
سہرمایہ دار بخہینہ بہرچاو • له رۆژانی شۆرش و راپہزین و ئال و گۆژہ
بۆرجوازی یہ گرنگہ کاندازوربہی ہەرہ زوری چاپہ مہنتی ئەو ولاتانہ دەوری
پیشکە وتویان دەینی بہوہی بوونہ ہینیکی بزۆینہری گہورہی رەوژوہی
میتۆ • بہلام دواي وەرگرتنی دەسلات و پەرہسەندنی پەیوہندی
سہرمایہ داری و دەست پی کردنی چەوساندنہوہی کۆلۆنیالی زوربہی ئەو
رۆژنامانہش وەك زۆر رۆی تری ژیانی روناکیری و کۆمەلایہ تی ولات کەوتنہ
سەر باریکی نوئی • بہپی یاسای نہ گۆژاوی سہرمایہ داری «ماسی یہ
گہورہ کان دەستیان کردہ خواردنی ماسی یہ پچو کہ کان» • له ولاتہ
یہ کگرتوہ کانی ئەمہریکا کار گہیشت بہوہی سہرتاپای ہۆکانی راگہ یاندن
کەوتنہ دەست ژمارہیەك تریستی دەسلاتداروہ کە خواوہنہ کانیان له ریزی
پیشہوہی سہرمایہ دارہ گہورہ کانی ئەو ولاتن • بہ وینہ ئەو پارہیہی
یہ کیك لەو دەزگایانہ بۆ کاری رۆژنامہ تۆستی ہەمۆ سائیک دەیخانہ گہژ ۲۵۰
ملیۆن دۆلارہ (۴۷) • له ولاتیکی بچوکی وەك بەلجیکا دەوروبہری کۆتای
سەدہی نۆزدہ ۹۲ رۆژنامہی رۆژانہ دەر دەچو ، سالی ۱۹۲۷ ئەو ژمارہیہ ہاتہ
سەر ۷۶ و سالی ۱۹۳۹ بووہ ۶۵ و سالی ۱۹۶۱ ہاتہ سەر ۵۴ رۆژنامہ کە
بہ سەر یہ کەوہ رۆژی ۲۳ ملیۆن دانہ چاپ دە کەن (۴۸) • ہەر بہ وجۆرہش
دامەزراندنی رۆژنامہیہ کی نوئی له ولاتہ سہمایہ دارہ کاندایۆتہ کاریکی

(۴۶) « چاپہ مہنت ولاتانی دەرہوہ » ، ل ۱۷۲ •

(۴۷) بزوانہ : «رابہری رۆژنامہ تۆس» ، ل ۷۵۲ •

(۴۸) بزوانہ : « چاپہ مہنت ولاتانی دەرہوہ » ، ل ۹ •

ئەوتتۇق بە خەلك و دەزگای پارەدارى زۆر نەبى ھەلنەسوزى • بەپى قسەى شارەزايان لە چلە كاندا ، نەك ئىستا ، دامەزراندنى رۆژنامەيەكى نوى لە ئىنگىلتەرە بە لای كەمەوہ پىويستى بە ۲ ملىون پاوہن ھەبق ، ئەویش تەنھا بۆ دەست پى كەردنى كار (۴۹) • ئىنجا لە گەل ئەو ھشدا دەبو خىرا بكەوئتە گەز و پەرە بسىنى بەرلەوہى قوت بەرئ •

لە روى ناوہرۆكيشەوہ رۆژنامە و گۆڤارە بۆرجوازيەكان زۆر گۆزراون • ئىستە گەلئك لە جارەن كەمتر بايەخ بە سىاسەت دەدەن • جارەن بەرھەمى بىرى شكسىپىر و فۆلتىر و رۆسو و كەسانى تىرئ وەك ئەوان شوئى دياريان لەسەر لاپەزەكانى ئەو رۆژنامە و گۆڤارە ھەبق ، ئىستەش باسى ديوہخان و جل و بەرگ و مېزى قومار و ژمارەى دۆست و تاوئەى و لاخى خوا پىداوہ كان جىگەى ئەوانيان گرتۆتەوہ • بەپى لىكۆلئىنەوہيەكى تايبەتى ۶۰/ى ئەو ھەوالانەى يەكئك لە رۆژنامەكانى شارى دىتروئىتى ئەمەرىكايە لەسەر لاپەزە يەكى بلاوى كەردۆنەوہ برىتى بووہ لەباسى جەردەپى و خراپە كارى (۵۰) • چ لە ئەورويپاي رۆژئاوا و چ لە ولانە يەكگرتووہكانى ئەمەرىكا ئەو جۆرە رۆژنامانەى ھەر لەوئى كاتى خۆى ناوى « رۆژنامەى زەرد » يان بۆ ھەلبىزىراوہ (۵۱) گەلئك زياتر لەو رۆژنامانەى ئەو رىگەيەيان

K. Martin, *The Press the Public wants*, London, 1947, P. 32. (۴۹)

لەم سەرچاوەيەدا گەلئك زانىارى و بەلگەى پزمانا دەربارەى ئىحتىكارى كارى رۆژنامەنوسج ھەيە (Ibid, PP. 33 — 55)

(۵۰) بزوانە : الدكتور حسين عبدالقادر ، الصحافة كمصدر للتاريخ ، الطبعة الثانية ، القاهرة ، ۱۹۶۰ ، ص ۱۲۹ .

(۵۱) ئەو رۆژنامانەى رىيازىكى تايبەتىيان نىيە و ھەر بەدواى قازانچدا دەگەزىن ئەگەرچى لەسەر خىسابى ناو و شەرەفى خەلكىش بى پىيان دەلئىن « رۆژنامەى زەرد » . ئەم ناوہ بۆ يەكەم جار لە ئەمەرىكا لە كوتايچ سەدەى رابوردودا بۆ ئەم مانايە بەكار ھىنرا . سالى ۱۸۹۵ لە يەك كاتدا دۆ رۆژنامەى نيويورك World لە گەل New York Journal لەسەر لاپەزەى يەكەمىيان وئىنەى مندائىكى كراسزەرديان بلاو كەردبۆوہ =

نه گرتۆته بهر له بره و دان • هەر بۆنمونه رۆژنامه يه کي کۆني به ناوبانگي وهك
 «تایمس» ی ئینگلیزی رۆژی ۳۰۰ ههزار و «نیویۆرک تایمس» ی ئەمهريکی
 ۷۰۰ ههزار و «مۆند» ی فهره نسی ۴۰۰ ههزار دانهيان لێ چاپده کړی ،
 که چي «رۆژنامه ی زهردي» ی وا هه يه رۆژی ۵ ملیوني لێ ده که ويته بازاره وه •
 به شی زۆری داها تي رۆژنامه رۆژئاواييگان له پاره ی ئيعلان ه وه دیت •
 ده زگا سه رمایه داره کانی ئەمه ريکا سالی نهك چه ند ملیۆتيك يا چه ند ملیاريك
 به لكو چه ند بليۆتيك دۆلار ته نها بۆ پرۆيا گه نده و ئيعلان خه رج ده که ن^(۵۲) •
 له ولايتي کي که م گه شه کردوی وهك يۆنان پاره ی ئيعلان ۵۰٪ تا ۶۰٪ ی
 گشت داها تي چه ند رۆژنامه يه کي ناودار پيک ده هيتيت • ۶۰٪ ی پوخته ی
 داها تي بې شو ماری رۆژنامه ی «فرانس سوار» ی پاريسي له پاره ی
 ئيعلان ه وه يه^(۵۳) • هەر له بهر ئەم هۆيه شه که رۆژنامه رۆژئاوايي هه کان به
 بارست زۆر گه وره ن • زۆريان ۴۰٪ و هه نديکيان ۷۰٪ ی لاپه زه کانيان
 بۆ ئيعلان ته رخان ده که ن • رۆژانی يهك شه موان لاپه زه ی ژماره يهك له
 رۆژنامه ئەمه ريکاييه کان ده گاته ۲۰۰ لاپه زه و هه نده جاري کيش خۆی ده دا
 له ۴۰۰ - ۴۵۰ لاپه زه که نزيکه ی ۷۵ - ۸۰٪ يان بۆ ئيعلان ته رخان

= که به توانجه وه باسی خه لکی ناوداری ده کرد به نياز ی له که دار کردنيان •
 له سه ر يه که مچ ئەو «شه ره فه» به رزه هه ردو رۆژنامه که وتنه
 دۆبه ره کي يه کي زۆر توند و تيز • له م کاته دا سه رنۆسه ري رۆژنامه ی
 ((New York Press)) ناوی «زهردي» ی به سه ر ئەو دۆ رۆژنامه يه دا ، که
 له سه ر کراس زهردي شه زيان بو ، داسه پاند • له و کاته وه «رۆژنامه يا
 چاپه مه نچ زهردي» بۆ نه دۆ زاره وي بلاو که وهك ناتۆره بۆ ئەو چاپه مه ني يانه
 به کارده هينيرين که له نۆسيندا په يژه وي ره وشت ناکه ن .

(۵۲) بزوانه : F. W. Rucker and H. L. Williams, Op. Cit., P. 6 .

به پي ئي هه نديک سه رچاوه ئەو پاره يه سالی ۱۹۴۱ خۆی له ۲ بليۆن
 دۆلار و سالی ۱۹۶۱ خۆی له ۵ بليۆن داوه (بزوانه : د. ابراهيم عبده •
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۰۶) .

(۵۳) «چاپه مه نچ ولاتانی دهره وه» ، ل ۴۹ ، ۱۷۰ .

ده كړئ (٥٤) .

كار و هونه رى دهر كړدنى روژنامه و گوڅار بې وچان له پيشكه وتن و به رزبونه وهدايه . هه رچه نده مه كينهى ئو تو ماتيك و كه مپسوته ر به خيرايت چيگه كى كارى ئيسان ده گرنه وه ، به لام دهر كړدنى روژنامه يه كى به ناوبانگ هيشتا پيوستى به سه دان و هه زاران تو سه ر و به ژيوه به ر و كار گه ر هه يه . يه كيك له روژنامه ناوداره كانى ژاپون نيازيتى هه مو روژ به ته له فيزيونى تايبه تى لاپه زه كانى بگه بينيته مالان ته نها بوئه وهى له گيرمه و كيشه ي دابه ش كړدن و قه له بالغى تو كيو خوئ قوتار بكات .

ئو راستى يانهى به كورتى باسمان كړدن بايه خ و بارى روژنامه تو سح ده خه نه پيش چاو . گه لى كوردش له م دهر يا پان و به رينه بې بنه ي روژنامه تو سيدا قه تره ناويكى هه يه ، به لام ميژوى ئه و قه تره يه بو خوئ دهر يا يه كه . له لاپه زه كانى به شى داهاتوى ئه م كتيبه دا هه وئ ده دهن به پي توانا چه ند رويه كى ئه م باسه بخه ينه به رچاو تاوه كو باستر له زروفي دهر چونى « تيگه يشتنى راستى » بگه ين .

بەشى دووهم

چمكىك لە مېژۆى رۆژنامه تۆسى كوردى

سەرەتاي پەيدا بۆنى رۆژنامه تۆسى ھەمۆ گەلىك مېژۆى تايبەتى خۆى ھەيە • ئەو مېژۆو بەستراو بە گەلىك ھۆى جياوازو ھە ، بۆيە كە رۆن كۆرەنە ھۆى پېويستى بە رۆن كۆرەنە ھۆى زۆر لايەنى ژيانى سىياسى و كۆمە لايەتى بە • بە نىسبەت پەيدا بۆنى رۆژنامه تۆسى كوردى بە ھە جگە لە مەرجە كانى ناو ھۆى كۆمەل چەند ھۆيە كى دەرەو ھۆى زۆريان تيا بىنيو ھە • يە كىك لە ھۆيانە برىتى بە لە پەيدا بۆنى رۆژنامه تۆسى و بەرەسە ندى دەرەو لە ژيانى رونا كېرى و سىياسى گەلانى دراوسېى كوردا •

و ەك لە بەشى بە كەمى ئەم كىتەدا باسما كۆر بەسەر دۆزىنە ھۆى مە كىنەى چاپدا تىنە پەزى كە ئەو روپا يىكان پىتى ە رەيشيان دارشت • بەلام ماو بە كى زۆرى دەويست بەرلە ھۆى چاپخانەى نوئى و پىتى ە رەبى بگە نە ولاتە موسلمانە كان • راستە لە كۆتايى سەدەى پازدە ھە چاپ و چاپە مەنتى نوئى گەيشتە ولاتى عوسمانى ، بەلام نە ئەمىيان و نە ئەويان بە توركى و ە رەبى نە بۆن • بە كەم دەزگاي چاپ ئەو جۆلە كەنە ھىتايانە توركيانە كە لە دەست زۆر دارى فەرمانزە وايانى ئىسپانيا پە نايان ھىتايە بەر ولاتى عوسمانى • ئەمانە سالى ۱۶۹۴ بە كەم چاپخانەيان لە ھەمۆ ئىمپراتۆرى عوسمانىدا لە

ئەستەمۆل دامەزراند ، بەلام تەنھا دەورو بەری بیست سائیک ژیا (۱) . دوا
بەدوای ژمارە یە چاپخانە ی تری وەك ئەو دامەزرینرا کە هەندیکیان بەر
شاری تریش کەوتن .

ئەرمەنە کانیس زۆ هاتنە مەیدانی چاپ و چاپە مەنی یەوہ . سالی ۱۵۶۵
یە کەم چاپخانە ی ئەرمەنج لە ئەستەمۆل کەوتە کار (۲) . سالی ۱۷۷۳ لە
ئێچمادزینی نزیك یەریقان ، واتم لەناو ئەرمینیا خۆیدا ، چاپخانە یەکی
سەر بەخۆ بە پیتی تایبەتی ئەرمەنج دامەزرینرا . زۆری نەخایاند چەند
کتیبکی ئەرمەنجی ئایینی و زانستی بە چاپ کراوی کەوتنە بازارەوہ . دوا
ئەرمەن یۆنانی یەکان سەرەتای سەدە ی حەقدە چاپخانە ی سەر بەخۆی خۆیانان
لە ئەستەمۆل دامەزراند .

چاپ بە زمانی گەلە موسلمانە کانی ناو دەولەتی عوسمانی زۆر لەوہ
دواکەوت . سیاسەتی کوێرانە ی سولتانەکان و دواکەوتوی خەلک لەمەدا
دەوری گەورەیان بینی . وەك دەگیزنەوہ سالی ۱۴۸۳ سولتان بایەزیدی
دووہم فەرمانیککی بۆ قەدەغە کردنی چاپ دەرکرد و خنکاندنێ کردە سزای
ئەوانە ی لەو فەرمانە ی دەر دەچن و گوا یە سولتان سەلیم یاوزیش سالی ۱۵۱۵
ئەم فەرمانە ی دوبارە کردۆتەوہ . هەرچەندە ئەم باسە جیی گومانە و هیشتا

(۱) بزوانە :

Желтяков А.Д., Начальный этап книгопечатания
в Турции, — "Ближний и Средний Восток. История,
Культура, Источниковедение", Москва, 1968.

۱. د. ژیۆلتیاکوڤ ، سەرەتای چاپ کردنی کتیب لە تورکیا ، — کتیبی
«رۆژھەلاتی نزیك و ناوہزاست . میژۆ ، روناکیری ، کاری
بیبلیۆگرافی » ، مۆسکو ، ۱۹۶۸ ، ل ۴۷ .

(۲) سالی ۱۵۱۲ لە شار ی فینیسای ئیتالیا یە کەم کتیب بە زمانی ئەرمەنی
چاپ کرا .

به ته‌واوه‌تی ساغ نه‌بۆته‌وه (٣) به‌لام نه‌وه‌نده هه‌یه به‌پینی یاسا ریگه‌ی چاپخانه‌ی که‌مینه ئایینی به‌کان نه‌ده‌درا هه‌یج به‌ زمانی تورکی یا عه‌ره‌بی چاپ بکه‌ن (٤) . نه‌و چاپخانه‌ه خۆیشیان له‌گه‌ل به‌رزبۆنه‌وه‌ی هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یج له‌ناو ئه‌رمه‌ن و یۆنانی به‌کاندا یه‌ك له‌دوای یه‌ك داخران .

کار له‌وه‌ش تێپه‌زی . سولتانه‌کان چاپ کردنی کتیبیان به‌ کفر داده‌نا ، به‌تایه‌تی کتیبی ئایینی . هه‌ندیک سهرچاوه‌ی تورکی باسج نه‌وه ده‌که‌ن چۆن سولتان محه‌مه‌دی چواره‌م (١٦٤٨ - ١٦٨٧) فه‌رمانی داوه هه‌مو نه‌و قورئانه‌ی کابراه‌کی نه‌وروپایج به‌ چاپ کراوی له‌گه‌ل خۆی هه‌ینابونی به‌ نه‌سته‌مۆل توژ بدرینه‌ ناو ده‌ریاوه . هه‌ر به‌ فه‌رمانی نه‌ویش نه‌و پیته‌ عه‌ره‌بی‌انه‌ی به‌ دیاری له‌ فینسیاوه بۆیان نارد فرۆج دراونه‌ته‌ ده‌ریاوه (٥) .

له‌گه‌ل نه‌وه‌ش رونا کبیرانی ولاتی عوسمانی زۆ له‌ بایه‌خی چاپ گه‌یشتن . سهره‌تای سه‌ده‌ی حه‌قه‌ده ژماره‌یه‌کیان ویستیان چاپخانه له‌ ده‌ره‌وه‌ی ولاته‌وه به‌ینن . جی‌به‌جی کردنی نه‌م ویسته له‌به‌ر نه‌و هۆیانه‌ی باسمان کردن (٦) کاریکی ئاسان نه‌بو . ده‌بو فه‌رمانزه‌وایان چه‌ند جاریک تالی ژیرکه‌وتن له‌

(٣) تاوه‌کو ئیستا نه‌و دۆ فه‌رمانه نه‌دۆزراونه‌ته‌وه ، هه‌رچه‌نده فه‌رمانزه‌وایانی ده‌وله‌تی عوسمانی هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه بایه‌خی ته‌واویان دده‌ا به‌ پاراستنی هه‌مو بزیار و فه‌رمانیکی میری .

(٤) بزوانه : ١. د. ژبۆلتیاکوڤ ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل . ٥ .

(٥) هه‌مان سه‌رچاوه ، ل ٥١ .

(٦) فه‌رمانزه‌وا دواکه‌وتوووه‌کانی ده‌وله‌تی عوسمانی ته‌نها له‌ کتیبی چاپ کراو سلیان نه‌ده‌کرده‌وه . نه‌وان له‌ هه‌مو کتیبیکی جیهان‌بین ده‌ترسان ، جا با ده‌ستۆسیش بوایه . به‌لگه‌ی نه‌مه‌ زۆره . هه‌روه‌ک نمونه‌ نه‌مه‌ ده‌گیزینه‌وه : عه‌لی پاشای سه‌دری نه‌عه‌زم کتیبخانه‌یه‌کی یه‌کجار گه‌وره‌ی هه‌بو که‌ ته‌نها ناوی کتیبه‌کانی له‌ چوار به‌رگدا نوسراونه‌وه . به‌ر له‌ مردنی (١٧١٦) کتیبخانه‌که‌ی وه‌قف کرد . به‌لام (شیخ الاسلام) ره‌تی کرده‌وه چونکه‌ ده‌ستۆسی فه‌لسه‌فی و زانستج تیدا بو که‌ به‌لای نه‌وه‌وه بریتی بون له‌ درۆ و ده‌له‌سه .

بەردەمى ئەوروپايىكاندا بېجىژن تا تىبگەن ھۆى سەرکەوتنى ئەوان ئەنجامى
 پېشكەوتنىانە ئەمە كارىكى وای کرد وردە وردە دەرگا بۆ دەسكەوتى
 زانستى «كافرانى رۆژئاوا» بكرىتەوہ • بەم جۆرە ريگە بۆ دامەزراندنى چاپى
 نوئىش بە زمانى گەلە موسلمانەكان خۆش بو • رۆژى ۵۵ تەموزى سالى
 ۱۷۲۷ سولتان ئەحمەدى سىيەم بەپىي فەرمانىكى تاييەتى ريگەى دامەزراندنى
 چاپخانەى دا بە كابر ايەك كە ناوى مستەفا موتەفەززيق بو ، بەلام مەرجى بۆ
 دانا كە هيچ جۆرە بەرھەمىكى ئايىنى وەك قورئان و تەفسىر و ھەدىس و ئەو
 بابەتانە قەت چاپ نەكات • سەير ئەوہيە لەم قۇناغەدا خۆشئۆسەكان دژى
 چاپ وەستان و وەك نىشانەى نازەزايت بەرامبەر ريگەدانى دامەزراندنى
 چاپخانە قەلەم و دویتە كانيان خستە دارە مەيتىكەوہ و بە شاردا گىزايان (۷) •
 لەگەل ھەمۆ ئەمانەش لە كۆتايى نيوہى يەكەمى سەدەى ھەژدەوہ كارى
 چاپمەنى نوئى ھەنگاوى باشى لە ولاتى عوسمانى بەرەو پېشەوہ ناو
 ئەوہش سەرەتايەكى پىويست بۆ بۆ پەيدا بونى رۆژنامە و رۆژنامە تۆستى
 لەو ولاتەدا •

رۆژنامەش وەك كىتیب سەرەتا لەناو كەمىنە ئايىنى يەكانى ئىمپراتورى
 عوسماندا پەيدا بو • ئەرمەنەكان زۆر زو رۆژنامەى نەتەوہيت خۆيانيان
 دامەزراند (۸) • بەلام يەكەم رۆژنامە لە خاكى عوسمانى خۆيدا سالى ۱۸۲۵
 لە شارى ئەزمىر بە فەرەنسەيتى دەرچو • دواى ئەوہ بە دەورو بەرى ھەوت
 سال (۱۸۳۲) يەكەم رۆژنامە بە ناوى «تەقويىمى وەقايع» ھوہ بە زمانى توركى

(۷) ۱. د. ژيولتياكوڤ ، سەرچاوەى ناوبرا ، ل ۵۶ - ۵۷ .

(۸) نۆسەرى ئەرمەنى دوكتۆر ئەستارجيان بە شانازى يەوہ باسى ئەوہ
 دەكا كە ئەرمەن دەھەم گەلى جىھان رۆژنامە و گوڤارى خۆيان
 دامەزراندوہ و لەوہدا پېش تورك و ئەمەريكايەكان كەوتون (بژوانە :
 الدكتور ك . استارجيان ، تاريخ الثقافة والادب الارمنى ، الموصل ،
 ۱۹۵۴ ، ص ۱۳۱) . يەكەم گوڤار بە زمانى ئەرمەنى لە مەدراس بە ناوى
 «نازدارار» ھوہ سالى ۱۷۹۴ - ۱۷۹۶ چاپ كرا .

چاپ کرا • ئەمە بوو سەرەتایەکی گرنگ بۆ مێژۆی رۆژنامه تۆسی گەلانی ناو دەولەتی عوسمانی • چیل سالی نەخایاند که ژمارە ی رۆژنامه و گوڤاری ئەم گەلانی گەیشتنە ٤٧ ، لەمانە ١٣ یان بە تورکی و ئەوانی تریان بە یۆنانی و ئەرمەنی و عەرەبی و بەلغاری و فەرەنسی و چەند زمانیککی تر بون (٩) •

رۆژنامە ی تورکی وەك «ترجمان احوال» و «تصور افکار» و هج تر بە ناو خویندەواری کوردیشدا بلاوودەبونەووە • لە ئێرانیش سالی ١٨٥١ یە که م رۆژنامە ی فارسی کهوتە دەست خویندەواران و تا سەرەتای سەدە ی بیست رۆژنامه تۆسی ئەم ولاتە گەیشتنە پلە یەك شوینی دیاری لە ژبانی رۆژانە ی کۆمەلدا هە بی (١٠) •

جینگە ی رۆژنامه تۆسی لە ژبانی رونا کیری و تایبەت سیاسی ئەم گەلانی دا رۆژبەرۆژ زیاتر دەبو • ناحەزانی عوسمانی و قاجاری چاپە مەنی یان کردە چەکی کاریگەری خەباتی سیاسی رۆژانە یان • وەك دوایش بە درێژی

(٩) بزوانە :

Новичев А.Д., Турция. Краткая история, Москва, 1965.

١. د. نۆفیچیف ، تورکیا . کورتە ی مێژۆی ، مۆسکۆ ، ١٩٦٥ ، ل ١٣٣ .

(١٠) بزوانە :

J. M. Upton, The history of Modern Iran. An itroduction, Fourth Printing, Massachusetts, 1968, P. 11.

ئەو دە ی گومانی تیدا نی یە سالی ١٨٥١ ناصرەد دین شا یە که م رۆژنامە ی بە زمانی فارسی بلاو کردەووە ، بەلام هەندێ سەرچاوە سالی ١٨٣٨ یان بە سەرەتای دەست پێ کردنی رۆژنامه تۆسی فارسی داناوە (بزوانە : احمد عبدالکریم ، الصحافە الايرانية ، بغداد ، ١٩٧٢ ، ص ٧) .

باسی ده‌که‌ین «عوسمانیانی نوئی» (۱۱) و دوا به‌دوای ئەوان تورکانی لاو (۱۲) ژماره‌یه‌کی زۆر روژنامه و گوڤاریان له‌ناوه‌وه و دهره‌وه‌ی ولات دامه‌زراند . شوژشگیانی ئییران سه‌ره‌تای شوژشی ده‌ستوری (۱۹۰۵ - ۱۹۱۱) نزیکه‌ی ۱۵۰ روژنامه و گوڤاری هه‌مه‌جواریان دامه‌زراند که هه‌ی وایان تیدا بو له‌وکاته زووه‌دا ۵ تا ۱۰ هه‌زار دانه‌ی چاپ ده‌کرد (۱۳) . تا ده‌هات سه‌نگی روژنامه و روژنامه‌توسی له‌ناو عهره‌ب و ئەرمه‌ندا قورستر ده‌بو .

بج‌گومان ئەمانه هه‌مو له‌ژیانی روناکییری و سیاستی گه‌لی کوردا ره‌نگیان دایه‌وه و بۆنه هۆیه‌کی هانده‌ری گرنگ بو خوینده‌واره دۆرینه‌کانی که ئەوانیش بیر له‌دامه‌زراندنی روژنامه‌ی تایه‌تی خویان بکه‌نه‌وه . عه‌بدولره‌حیم ره‌حمی هه‌کاری که یه‌کیکه له‌پیشه‌هوانی روژنامه‌توسی کوردی کاتی خۆی له‌مباره‌یه‌وه نوسیویه ده‌لی : ئیمه ده‌بینن چۆن «خه‌باتا وان (مه‌به‌ستی ئەرمه‌نه - ئەم) به‌شه‌و و روژ مروڤ لی حه‌یران ده‌بی -

(۱۱) «عوسمانییه نوێکان» یا «عوسمانیانی نوئی» (العثمانیون الجدد) ناوی ریخراویکی نیشتمانییه که سالی ۱۸۶۵ ده‌سته‌یه‌ی پیاوی سیاسی تورکیا به‌نهیینی دایانمه‌زراند بۆ خه‌بات‌کردن له‌پیناوی دامه‌زراندنی رژیمیکی ده‌ستوریدا .

(۱۲) ره‌نگبج «تورکانی لاو» له «تورکه لاوه‌کان» بو مانای (الاتراك الفتيان) زیاتر ده‌ست بدا .

(۱۳) بزوانه :

Иванов М.С., Очерк истории Ирана, Москва, 1952.

م. س. ئیشانوڤ ، کورته‌ی میژوی ئییران ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۲ ، ل ۲۱۲ - ۲۱۳ .

هەر رۆژى غەزەتەكى ، هەر رۆژى مجموعهكى ، هەر رۆژه كىتەبەكى
دەرىدەخەن « (۱۴) .

لەگەل ئەوەش كاری رۆژنامە تۆسج لەناو كوردا زۆر درەنگتر لە
گەلانی دراوسێی پەیدا بو . دواكەوتویج و بەتایبەتى لاوازى دەستەى
ئىنتىلیجىنسىا (۱۵) یەكەم ھۆى ئەمە بو . ھەر بۆنۆنە رۆژانى شوۆشى
دەستورى ئىران پیاوہ سىاسى بەكانى كوردیش دەياتتوانى وەك ئازەرى بەكان
بى كۆسپ رۆژنامەى خۆیان دەرکەن . كەچى واديارە كەسىكىان بىريان
لە كاریكى وا پىویست نەكردۆتەوہ ھەرچەندە ھەزاران رۆلەى كورد لەو
شوۆشە گەورە بەدا بەشدار بون (۱۶) .

بۆ پەیدا بونى رۆژنامە تۆسج كوردى دەبو خویندەوارى وەك رۆى
ھەرە گرنكى ژيانى روناكبرى و دروست بون و پەرە سەندنى دەستەى
ئىنتىلیجىنسىا وەك دیاردەى كى زۆر گرنكى ژيانى كۆمەلایەتى بگەنە
رادەى كى ئەوتۆ نەبونى چا پەمەنى نەتەوہ بى لەگەلى نەگونجى . ئەم دۆ

(۱۴) بزوانە گۆفارى «ژین» ، ئەستەمۆل ، سالى يەك ، ژمارە ۸ ، ۹ى كانونى
دووەمى ۱۳۳۵ ، ل ۱۶ - ۱۷ .

ئەم گۆفاره دواى شەزى يەكەمى جیهان لە ئەستەمۆل لە چاپخانەى
«نجم استقبال» بە كوردى و توركى چاپ دەكرا . خاوەن ئىمتىياز و
لێ پىسراوى ئەشرف حەمزە و دواى ئەو مەمدوح سەلىم بو .
عەبدولرەحىم رەحمى خەلكى ھەكارى ئەندامى دەستەى نۆسەرانى بو .
لەژىر ناوى گۆفاره كە نوسراوہ : «دین ، ئەدەبىات ، اجتماعات و
اقتصادیاتدن بحث ایدر توركجە - كوردجە مجموعهدر» . ئەو
سەرچاوانەى «ژین» یان بە رۆژنامە داناوہ ھەكەن .

(۱۵) ئىنتىلیجىنسىا (يا ئىنتىلیگىنسىا) لە وشەى (Intellegence) ى لاتىنى
كۆنەوہ وەرگىراوہ كە مانای زىرەك و دانا و تىگەشىتو دەگەیینى . لە
كۆتایج سەدەى نۆزدەوہ بۆتە زاراویكى كۆمەلایەتى كە مانای دەستەى
خویندەوار دەگەیینى . روناكبرىانى رۆس یەكەم كەس بون ئەم
زاراویان بۆ مانای نوێى بەكارھینا .

(۱۶) بزوانە : م . س . لازەرئىف ، كوردستان و كىشەى كورد ، ل ۱۱۸ .

ئال و گۆزە پیکه وه به ستراره له ناو کوردا هیواشتر رۆیان دهدا وهك له ناو زوربهی گهلانی دراوسیی ئەودا . به لام له گهل ئەوهش ههردوکیان له نیوهی دووهمی سهدهی نۆزدهوه بوئه روداویکی ههست پێ کراو ، به رادهیهك بایه خدان به خوینده واری بووه یه کیک له دروشمه کانی بزوتنه وهی ئازادیخوازی کورد . لێرهدا پێویسته سه رنج بۆ ئەوهش راکیشین که فێرگهی ئایینی له کوردستان له دێرزه مانه وه جینگهی شیاو و دیاری بووه و زانا و خوینده واری باشی پێ گه یاندوووه . زوربهی ئەو زانا یانه له ههست و خزمهتی نه ته وه پێ راست بێ بهش نه بون و دهستی بالایان له پێشخستنی ژیا نی رونا کبیری گهلدا هه بو . حاجت قادر و مه لای گه وره و ده یانی تری وهك ئەوان به ره می پێشانا زی ئەو فیرگانه بون که جگه له باسی ئایینی بایه خی زۆریان به ئەده بی نه ته وه بیش دهدا (۱۷) .

سه ره زای ئەوه له نیوهی دووهمی سه دهی نۆزده وه خویندن له سه ره شیوازی نوێ گه یشته کوردستانیش . بۆ نمونه بهر له شه زی یه که می جیهان له عه قره ۳۰ قوتابی و له زاخۆ ۴۰ و له عه مادی یه ۴۵ و له ره وان دزیش ئەوه نده و له دهۆک ۵۰ و له کۆبه ۱۲۵ و له سلیمانی به شار باژێر ه وه ۱۴۰ و له سه لاهی یه ۱۵۰ و له هه ولێر ۱۵۵ قوتابی له فیرگه کانی میری ده یان خویند (۱۸) . دیسان بهر له کۆتایی سه دهی رابوردو چه ند فیرگه یه کی روشدی یه (ناوه ندی) له ناوچه کوردی یه کاندا کرایه وه که ژماره یه کیان فیرگهی ناوه ندی سه ربازی بون . به وینه سالی ۱۸۹۳ فیرگه یه کی روشدی یه ی سه ربازی له شاری سلیمانی کرایه وه و پاش چه ند سالیکی که م

(۱۷) ده رباره ی میژۆ و بلاوی ئەو جۆره فیرگانه و شوینی زانا و بایه خیان بزوانه : محمد القزلی ، التعریف بمساجد السلیمانیه ومدارسها ، بغداد ، ۱۳۵۶ هـ (۱۹۳۸ م) .

(۱۸) بزوانه : عبدالرزاق الهلالی ، تاریخ التعليم في العراق في العهد العثماني (۱۶۳۸ - ۱۹۱۷) ، بغداد ، ۱۹۵۹ ، ص ۱۷۹ - ۱۸۰ .

به شیک له دەرچوانی ئیترانه به غدا و ئەسته مۆل (۱۹) • بهر له کهوتنی
عوسمانی یه کان ژماره ی قوتاییانی ئەم فیڕگه یه گه یشته ۱۱۰ کهس جگه له
۷۰ کهسی تر که له فیڕگه ی ناوه ندی مۆلکی ده یانخویند (۲۰) •

خویندن و خوینده واری له شاری گه وری وهك دیار به کر زۆر له وه
زیاتر و خیراتر پهره ی سه ند • ئال و گۆزه رونا کبیری یه گه وریه کانی پایتهخت و
له ریگه ی ئەوه وه پیشکه و تنی گهلانی رۆژئاوای ئەوروپا زیاتر کاریان کرده
سه ر دهسته ی خوینده واری نوێی ئەو جۆره شارانه • له وهش گرنگتر ئەوه
بو که ژماره یه کی زۆر له خوینده واران ی کورد وهك فه رمان بهر یا قوتایه
دهزگای زانستی و سه ربازی له ئەسته مۆل کۆبوونه وه • هیشتا سه ده ی
نۆزده کۆتایه نه هاتبو که له ناو ئەمانه دا هت وا هه لکه وت بو خویندن یا
کاری دیپلۆماسی رویان کرده ئەوروپاش • دیاره ئەم روداوانه چاوی
خوینده واری کوردیان کرده وه و خستیانه سه ر ریازیکی نوێ • هیه چ له
خۆوه نی یه یه کیکی وهك مسته فا پاشا یامولکی که له ریزه کانی سوپای
عوسمانیدا گه یشته به رزترین پایه و ماوه یه کی زۆری ژیا نی له ئەسته مۆل برده
سه ر ، دوا ی گه زانه وه ی له کاتیکی ناسکی میترۆی گه له که ییدا ئەو هه مو
بایه خه ی به کاری رۆژنامه تو سی دا • یا چۆن نه وه ی به درخان پاشا و کوزانی
جه میل پاشا (۲۱) چاپه مه نی یان خستبو وه سه رو ئەرکه کانی خه باتی بی و چانی
رۆژانه یان •

(۱۹) محمد امین زکی ، تاریخ السليمانیه ، نقله الى اللغة العربیة الملا جمیل

الملا احمد الروزیانی ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۲۰۵ - ۲۱۰ .

(۲۰) هه مان سه رچاوه ، ل ۲۱۰ .

(۲۱) تابهت مه دخت و عه بدولزه حمان و جه لاددت به درخان و قه دری و

ئه کرده می جه میل پاشا که هه مویان جیگه ی دیاریان له ژیا نی رونا کبیری
کوردا هه بو . ناوبراوان ماوه ی زۆریان له ئەسته مۆل و شاره
پیشکه و تووه کانی ئەوروپا برده سه ر و زمانیک یا زیاتریان له زمانه
ئه وروپاییکان ده زانی .

ئەمانە لەگەڵ پەرەسەندنی خەباتی نەتەوەیی و زۆربۆنی فشاری زولم و زۆری عوسمانی و قاجاری و چەسپ بونی رۆژنامەتۆسەت وەك کارئیکی کاریگەر لەناو ھەموو دراوسێکانی کوردایگەیان بۆ پەیدا بونی رۆژنامەتۆسەت کوردی خوش کرد . بەلام بەھۆی رژیمی خویناوی سولتان عەبدولحەمیدی دوو ھەمەوہ دوامەرجی لەدایک بونی کۆرپەیی نوێ لەناو ولات خۆیدا نەبو . ئەمە و چەند ھۆیەکی تر کە لەخوارەوہ باسیان دەکەین ، شاری قاپیرویان کردە شوینی لەبار بۆ چاپ کردنی یەکەم رۆژنامە لە میژوی کوردا .

سولتان عەبدولحەمید کە سەرەتا خۆی بە دەستۆرپەرەوہ دادەنا و لەراستیدا پیاویکی غەداری ترسنۆک و فیلباز بو لەو رۆژەوہی ھاتە سەر تەخت (سالی ۱۸۷۶) کەوتە گیانی ھەر شتیك بۆنی ئازادی و دیموکراسی و پیشکەوتنی لێ دەھات (۲۲) . «فەلسەفەیی» حوکمی سولتان عەبدولحەمید دانانی وەزیر و کاربەدەستی گەورەیی نیمچە خویندەوار بو . خۆی دەیگوت : «دەزانم دەورو بەرم بە دز تەراوہ ... بەلام من وای بە باش دەزانم ئەم پیرە دزانە لەسەر کار بەیلمەوہ ... ئەمانە بۆ من دلسۆزن» (۲۳) .

(۲۲) سال وەرنەچەر خا سولتان عەبدولحەمید دەستۆری بەناوبانگی ۱۸۷۶ی ھەستاند و مەدحەت پاشا و ھاوئەلکانی دورخستەوہ و گەلێکیانی لە بەندیخانە توند و زۆریانی ئاوارەیی شار و ولاتان کرد . لە سەردەمی فەرمانرۆیج ئەوا زیاتر لە ۲۰ ھەزار کەس بەرەسمی جاسوس بۆن (بزووانە : ادموند تیلور ، سقوط الاسر الحاکمە ، ترجمە علی عزت الانصاری ، القاہرہ ، ۱۹۶۵ ، ص ۱۹۳) .

(۲۳) بزووانە :

Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок (1908-1918), Москва, 1972.

گ. ز. ئەلییف ، تورکیا لە سەردەمی فەرمانرۆیج تورکانی لاودا (۱۹۰۸ - ۱۹۱۸) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۲ ، ل ۴۶ .

عەبدولحەمىد ھەمۆ قوژبىيىكى ئەستەمۆل و شارە گەورەكانى بە پياوى خۆى
 ئاخىى بۆ . بەپىي سەرگوزشتەى مېژۆتۆسان لە سەردەمى سولتان
 عەبدولحەمىدا دەبو ھەمو فەرمانبەريىكى تورك له هەمان كاتدا پياوى گوئى
 قولانغى كۆشكى يەلدز بن . «زۆر جار برا خەبەرى له برا دەدا و بەوجۆرە
 پاداشتيىكى چەورى وەردەگرت » . يەكيىك له توركانى لاو ھەر لەم بارەى ھە
 وتويە : « له توركيا (ى سەردەمى عەبدولحەمىدا - ك . م) تاقە ريىگە يەك ،
 تاقە ئامانجىك مابۆوہ : كۆكردنەوہى پارە و خەرج كردنى بە سەفاهەت .
 بەلام بۆ گەيشتن بەوہ دەبو بىيە پياوى كۆشك و دلسۆزى خۆت بەگوئى
 نەدانە باوك و دايك و برا و ھاوۆزى و بىر و ويزدان و ھەمو ھەستيىكى
 نىشتمانى و مرقاىەتى ساغ بكەيتەوہ » (٢٤) .

ديارە دەبو روژنامەتۆسى لەژىر سايەى فەرمانزەوايى ٣٣ سالى سولتان
 عەبدولحەمىدا بكەويته زەلالەتەوہ . ليرەدا چەند نمونەى كەمى مانادار
 دەخەينە بەرچاو . ھەرچەندە يەكەم «ياساى چاپەمەنى» كە سالى ١٨٥٧
 دانرابو پز لە مەرج و بزىارى قەبە و گران بو بەلام سولتان پىي قايىل نەبو
 بۆيە پىنج جار (لە سالى ١٨٥٧و تا سالى ١٩٠٠) ئال وگوۆزى تيدا كرد (٢٥)
 تا وای لى ھات تەنھا بۆ پىكەين بشى . روژنامەتۆسان مافى ئەوہيان نەما
 بە ھىچ كلۆجىك ناوى مەدحەت پاشا و دەستۆر و دىنامىت و بۆمبا و

(٢٤) ھەمان سەرچاوە ، ل ٤٩ - ٥٠ .

(٢٥) بزوانە :

Котлов Л.Н., Становление национально-осво-
 бодительного движения на Арабском Востоке
 (середина XIX в.-1908 г.), Москва, 1975.

ل . ن . كاتلوف ، پەيداىونى بروتنەوہى نەتەوہىچ - رزگارخواز لە
 روژھەلانى عەرب (ناوھندى سەدەى نۆزدە - سالى ١٩٠٨) ، مۆسكۆ ،
 ١٩٧٥ ، ل ١٢٩ - ١٣٠ .

شۆزىش و سۆشيايليزم و ماف و مان گرتن و ئازادى و سەربەستى و يەكسانى و خەبات يا باسى كوشتن و لابر دنى هيچ فەرمانزەوايەك بئوسن • تەنانەت ماوەى «فيل» و «فەرەج» و «قاچاغ» يش بۆ رۆژنامە تۆسان نە مابو چونكە سولتان خۆى رەقىبى چاپە مەنى بە كانى ئەستە مۆل و پياوہ دلسۆزە كانى ھى شارە گەورە كان بون • لەسەر يەك دۆ ھەلەى چاپ كە ماناى رستە يەكى گۆزىيو بە جۆرىك بۆنى توانجى لى يىت رۆژنامەى «صەباح» چەند سائىك قەدەغە كرا (۲۶) • لە بەرئەوہ هيچ سەير نى بە كوتايى حوزەيرانى سالى ۱۸۹۴ رۆژنامە تۆسانى ئەستە مۆل سەرى دنيايان لى ھا تەوہ يەك چۆن ھەوالى كوشتنى سەرەك كۆمارى فەرەنسە س • كارنۆ بلاو بكە نەوہ ، لە لا يە كەوہ نەدەبو توخنى باسى كوشتنى سەرۆكى دەولەتتىك بكەون ، لە لا يە كى تريشەوہ زاتيان نەدەكرد بئوسن بە دەردى خوا و لە بەر پيرى مردوہ چونكە سولتان لە گەلدا ھاوتە مەن بو • بە وجۆرە هيچ رۆژنامە يەك بە خۆيدا رانە پەرمو لە دىرئىكى پچوك زياتر بئوسى كە ئەويش برىتى بو لە راگەيان دنى ھەوالى مردنى • بە كورتى رقى نا پيرۆزى عەبدولحەمىد بە رامبەر رۆژنامە تۆستى سەربەست گەيشتبوہ رادە يەك تەنانەت دواى ھىنانە خوارەوہشى لەسەر تەختى خەلافەت (سالى ۱۹۰۹) خۆزگەى بەوہ دەخواست رۆژئ لە رۆژان بگەزىتەوہ كۆشكى يەلدىز تاوہ كو « سەرتاپاي رۆژنامە تۆسان توژداتە تەندورەوہ » (۲۷) •

بى گومان لە ژىر سا يەى رژىمىكى لەو بابە تە قەت چاوە ژوان نەدە كرا ريگەى بلاو كوردنەوہى رۆژنامەى كوردى بدرئ ، جا يا كەس زاتى داوا كوردنى مافى دەر كوردنى رۆژنامە يەكى بە زمانى كوردى نەدە كرد يا ئەوى بيوترا يە و

(۲۶) ھەر بەو بيانوہ يەكەم رۆژنامەى توركج «تەقويمى وە قايع» يش داخرا .

(۲۷) بزوانە : الدكتور خليل صابات ، الصحافة استعداد ، فن ، علم ، القاہرہ ، ۱۹۵۹ ، ص ۱۳ .

له ژیر هر پوره په کدا دا وایه کی وای بکر دایه به دهستی به تال ده گه زایه دواوه .
 جگه له وانه ی باسمان کرد بو ئه مه هویه کی گرنگی تر له ئارادا بو .
 رژیمی سولتان عه بدولحه مید به توندی دژی وریابونه وهی نه ته وه کانی ناو
 ده وله تی عوسمانی بو . له سهرده می فرمانزه وایح ئه ودا له زور شوین
 بی به زه بیانه له بزوتنه وهی رزگاری خوازی کورد و گهلانی دراوسی کورد
 درا . ههروه ها سولتان ده یویست هوزه چه کداره کانی کورد بکاته یه کیك له
 داردهسته کانی بو لیدانی ناحه زانی خوی و دهسته و دایه ره ی ، له بهر ئه وهش
 بو که «سواره ی حه میدی» له چه کدارانی ئه و هوزانه دروست کرد (۲۸) .
 دیاره سولتانی کوربتین شتیکی نه ده ویست پیچه وانه ی ئه و ئاره زووه
 ناهه مواره ی بی (۲۹) .

به مچوره ده بو خوینده واری کورد وهك خوینده واری زوربه ی گهلانی
 ناو ده وله تی عوسمانی (۳۰) بو ده کردنی روژنامه ی خوی بیتر له شوینی تر
 بکاته وه . قاهره له بارترین جیگه بو بو هیئانه دج ئه م ئامانچه . بهر له هه مق
 شت میسر له زوربه ی ولاتانی تری روژه لاتی ناوه زاست زیاتر پیوه ندی
 له گه ل شارستانه تی ئه وروپا هه بو . سه ره تای په یدا بونی روژنامه توسی ئه م

(۲۸) له وباره یه وه بزوانه : الدكتور کمال مظهر احمد ، کردستان فی سنوات
 الحرب العالمیة الاولى ، ترجمه محمد الملا عبدالکریم ، بغداد ، ۱۹۷۷ ،
 ص ۸۴ - ۹۴ .

(۲۹) وهك دوایح باسی ده که ین «کوردستان» ی یه که م روژنامه ی کوردی دژی
 سه رتاپای سیاسه تی سولتان عه بدولحه مید وهستا ، به تابه تی دژی
 «سواره ی حه میدی» و کوشتاری ئه رمه ن .

(۳۰) زور له گهلانی ژیردهسته ی عوسمانی ناچار بون روژنامه ی خویان له
 ده ره وهی ولات ده رکهن . سالی ۱۷۹۴ ئه رمه ن له مه دراس یه که م
 گوڤاریان به ناوی «نازدارار» وه ده رکرد . سالی ۱۸۵۴ یش له مؤسکو
 دهستیان کرده بلاو کردنه وهی گوڤاریکی تر به زمان و پیتی ئه رمه نی .
 ته شرینی دووه می سالی ۱۸۸۷ حیزبی «هه نچاک» له جنیف هه ر به ناوی
 خویه وه که مانای (زهنگی کلتیسه) یه روژنامه یه کی ده رکرد .

ولاًته ده گه زیتنه وه سه رده می هاتنی ناپلیوون و له شکره فیره نسی بو ئه وی ،
 واته کو تاپیج سه ده ی هه ژده . دوا ی داگیر کردنی میسر له لایهن له شکره
 ئینگلیزه وه (سالی ۱۸۸۲) ده سه لاتی سولتانی عوسمانی ده نگی ماو ره نگی
 نه ما . له گه ل ئه وه ش فهرمانزه وایانی ئه سه ته مو ل ده یانو یست که لک له باری
 سیاسه تیوان ده وله تان و ئال و گوژی ناو میسر وهر بگرن بو گیزانه وه ی
 ده سه لاتی له کیس چویان . ئه مه بو وه هه وی نی دۆ به ره کی به کی شار را وه
 له نیوان ئینگلیز و تور کدا که تا ده ست پی کردنی شه زی یه که می جیهانی
 خایاند . روژ نامه توسی له م دۆ به ره کی به دا ده ور یکی گه وره و سه یری بینی .
 سولتان عه بدولحه مید به ههر چوار لادا هه ولی ده دا هه ستی روژ نامه کانی
 میسر به لای خویدا راکیشی . بو ئه م مه به سه ته ی پاره ی زوری ده دا (۳۱) و
 هه ستی ئایینی ده بزواند و عوسمانی په روه رانی هان ده دا روژ نامه ی نو ی له
 قاهره دامه زرین . ته قه لای سولتان له م مه یدانه دا بی سقود و ئه نجام نه بو .
 میترۆتوسیکی عه رب له م باره یه وه توسیویه ده لی :

« تورکیا هه رچه ند لاواز بو ، به لام هه ولی ده دا هه ستی خه لک دژی
 داگیر که ران (ی ئینگلیز - ک . م .) بیزوینی چونکه نه یده ویست به یه کجاری
 میسری له کیس بچی . هه مان کات زور میسری ئه لقه له گو یی تورکیا
 بقون و ئه وه ش بو خو ی ئه نجامی هه ستی ئایینی بو له به ره ئه وه روژ نامه ی
 وا په یدا بو که به لای ده وله تی عوسمانیدا مه یلی هه بو ، هج واش هه بو به
 هاندانی ئه و دامه زرا » (۳۲) . « البرهان » و « القاهره » و « الأهرام » ی

(۳۱) روژ نامه ی وا هه بو هه زار جونه یه ی بو بزویوه که ئه مه ش بو ئه و سه رده مه
 پاره یه کی زور بو .

(۳۲) الدكتور سامی عزیز ، الصحافه المصریة وموقفها من الاحتلال الانجلیزی ،
 القاهره ، ۱۹۶۸ ، ص ۱۶۱ - ۱۶۲ .

٤هوسا (٣٣) و چهند روژنامه يه کي تر له وانه بون که به لايه ننگري ٤هسته موّل
داده نران .

دياره کاربه دهستاني ٤ينگليز له ميسر بهرامبهر به مه دهسته وه سان
نه وهستان ، به تاييه تي چونکه سؤربون له سهر مانه وه ي خويان و دهر په زاندي
يه کجارج عوسماني يه کان له ميسر و بو جي به جي کردني ٤ه و مه به سته ش ناماده
بون بي سئ و دو په نا به رنه بهر ههر ريگه يه ک دهست بدا . کوششي ٤ينگليز
له م مه يدا نه دا له کوششي عوسماني يه کان گه ليک به ره مدار تر بو ٤ه مه ش بهر
له هه موشته ٤ه نجامي ٤ه وه بو که توانا و دهسه لاتي زؤر له وان زياتر بو .
روژنامه ي وه ک «الوطن» و «الزمان» و «مرآة الشرق» و «النيل» و «المقطم» و
هتي تر که وتنه هيرش بردنه سهر دهسه لاتي عوسماني و نيشان داني عيب و
عاري . دؤبه ره کي يه کي توند و تير له نيوان روژنامه ٤ينگليز خواکان و
٤ه واني سهر به ٤هسته موّل دروست بو (٣٤) .

سهره زاي ٤ه وه کاربه دهستاني ٤ينگليز له ميسر دهر گايان بو هه مو
ناحه زاني سولتان عه بدولحه ميد و رژيمي عوسماني خسته سهر پشت .
شاري قاهيره بووه يه کيک له مه ليه نده گرنه گه کاني کو بونه وه و خه باتي
تورکاني لاو که دوژمني ههره گه وره و به تواناي سولتان بون . يه کيک له و
کارانه ي تورکاني لاوي دهره وه ي ولات بايه خي زؤريان پي ده دا دهر کردن و
بلاو کرده وه ي روژنامه بو به چهند زمانتيک . له بهر ٤ه وه قاهيره ش بووه
ناوه نديکي گرنه گي خه باتيان له م مه يدا نه دا و ٤ه و روژنامه ي له وي
دهر يان ده کردن بو بونه رويه کي ديار ي چالا کي يان (٣٥) . شاياني باسه يه کيک

(٣٣) له گه ل ٤ه وه ش بلاو کرده وه ي «الاهرام» له و شوپانه ي دهسه لاتي
٤هسته موّل به هير بو له سالي ١٨٨٤ وه قه دهغه بو .

(٣٤) بزوانه : د. سامي عزيز ، سهرچاوه ي ناوبرا ، ل ١٥٩ - ١٧٨ .

(٣٥) تورکاني لاو چهند روژنامه يه کيان له قاهيره دهر ده کرد ، له هه مويان
ناودار تر ٤ه وه يان بو که موراد داغستاني به ناوي «ميزان» وه بلاوي
ده کرده وه .

له و روژنامه نه که ناوی «اجتهاد» بو دوکتور عهبدوئلا جهوده تی کورد بلاوی ده کرده وه که بو خوی یه کیک بو له یه کهم دهسته ی دامه زیننه ری کومه لی «تورکانی لاو» (۳۶) .

به هه مان دهستور کار به دهستانی ئینگلیز ماوه یان ده دا به ناحه زانی تری سولتان میسر بکه نه مه لبه ندی کار و خه باتیان . نیشتمانپهروه رانی ئه رمنه وه ک نیشتمانپهروه رانی تورک لییره ش به گه رمی که وتبونه جم وجوئل . ئه وانیش له قاهره روژنامه ی خو یان هه بو .

به م جوړه و هه ر له بهر ئه و هو یانه ی باس مان کردن ، میسر بو وه باشت رین و نزیکترین شوین بو له دایک بونی یه کهم روژنامه له میژوی کوردا (۳۷) . روژی پینج شه مه ی ۳۰ «ذو القعهده» ی سالی ۱۳۱۵ کچی - ۹ ی نیسانی سالی ۱۳۱۴ ی رومی که ده کاته ۲۲ ی نیسانی سالی ۱۸۹۸ ی عیساییت (۳۸) له شاری قاهره ی میسر یه کهم ژماره ی یه کهم

(۳۶) عهبدوئلا جهوده ت خه لکی عه ره بکیره . مانگی مایسی ۱۸۸۹ له گه ل ئیسحاق سکوتج خه لکی دیار به کر و چهند هاوژبیه کی تری یه کهم شانیه ری کخرای تورکانی لاویان دامه زرانده ، توشی گه لیک دهر د و نازار هات و دوا ی گرتن و دورخستنه وه ی بو لیبا هه له ات و له دهر وه چالاکانه تی که ل به خه باتی ناحه زانی سولتان عهبدو لحه مید بو . له گه ل عهبدوئلا سکوتج روژنامه ی «عوسمانلی» شی دهر کرد . تا سه ر خه باتی بو نه کرا و سولتان توانی به لای خویدا رایکیشین .

(۳۷) ئه و سه رده مه چاپه منه ی و روژنامه نوسج میسر قوناغی کی باشی به ره و پیشه وه بزبو . ده میک بو ژماره یه چاپخانه ی گه وره به پیوانه ی ئه وسا له میسر کاریان ده کرد و روژنامه یان له چاپ ده دا . ته نها له ماوه ی دوازده سالدا (۱۸۶۵ - ۱۸۷۷) پتر له ۱۵ روژنامه ی هه مه چه شنه هاتنه دهر چون (بزوانه : عبدالله حسین ، الصحافة والصحف ، القاهره ، بلا ، ص ۱۳۷) .

(۳۸) لییره دا پیویسته سه رنج رایکیشین بو ئه وه که روژی دهر چونی یه کهم ژماره ی «کوردستان» له سه ر روژنامه که خوی ته نها به سالی «هیجری» و «روم» نوسراوه . هیجری یه که ی ، وه ک وتمان ، ۳۰ ذو القعهده ی ۱۳۱۵ یه . به لام به پیی ئه و جه دوه له باوه ز پی کراوانه ی له بهر

رۆژنامه‌ی کوردی له چاپخانه‌ی «الھلال» (۳۹) له لایەن میقداد مەدحت (۴۰)

دەستماندان ، بەتایبەتی جەدوولی ئەکادیمی ئۆرەبیللی که سالی ۱۹۶۱ له سۆقیەت چاپکراوه ، رۆژی (۳۰ی ذو القعدە ۱۳۱۵) دەکاتە هەینی ، کهچی له سەر «کوردستان» له دۆ شوین نۆسراوه رۆژی پینجشەممە چاپکراوه . بەپیتی جەدوولەکه‌ی ئۆرەبیللی (۳۰ی ذوالقعدە ۱۳۱۵) دەکاتە ۲۲ی نیسانی ۱۸۹۸ . لەبەرئەوێش که له راستی گۆزینەکه‌ی ئۆرەبیللی دێناین (بزووانە ل ۲۶۹ی جەدوولی ناوبراو) بەتایبەتی چونکه له وه‌له‌که‌مانە‌ی زانای سۆقیەتی پروفیسۆر تسیبۆلسکی له‌ناو جەدوولی ناوبراودا دۆزونیەوه سالی ۱۳۱۵ و ۱۳۱۶یان تیندا نێیە (بزووانە : گۆقاری «گەلانی ئاسیا و ئەفریقا» ، بە زمانی رۆسی ، مۆسکۆ ، ژمارە ۳ ، ۱۹۶۲ ، ل ۲۴۵) ناچار کەوتینە سۆراخی ئەو‌ی ئایا (۲۲ی نیسانی سالی ۱۸۹۸) بەر پینجشەممە یا هەینی دەکه‌وی . دوا‌ی لیتکۆلینەوه‌یه‌کی ورد ساغ‌بووه که ۲۲ی نیسانی سالی ۱۸۹۸ دەقاودەق رۆژی پینجشەممە دەگریته‌وه . که‌واتە دەبێ هە‌له‌ له دیارکردنی سەرەتا و کۆتایح مانگە هيجریکانی ئەو سالە خۆیدا رۆی دابن ، ئەمەش بۆ ساانامە‌ی هيجری ئاساییە چونکه ، وه‌ک ئاشکرایە ، دیارکردنی سەرەتا و کۆتایح مانگە‌کانی له‌سەر بینینی مانگ وه‌ستاره و زۆرجار هە‌له‌ی تیندا ده‌کری . که‌واتە ئەو رۆژی (۲۲ی نیسانی ۱۸۹۸)‌ه‌ی له‌میسر به ۳ی «ذوالقعدە» دانراوه ۲۹ی «ذوالقعدە» بووه . هەمان هە‌له‌ به‌نیسبەت ژمارە‌ی تری «کوردستان»‌وه دوباره بۆته‌وه . ئەم راستی‌یه‌م یه‌که‌م‌جار بچ ناوی خۆم له گۆقاری کۆزی زانیاری کوردا بلاک‌کردوه (بزووانە : «گۆقاری کۆزی زانیاری کورد» ، بەرگی یه‌که‌م ، بەشی یه‌که‌م ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹۵ - ۳۹۶) .

(۳۹) له کۆتایح دوا‌لپه‌زه‌ی ژماره‌یه‌ک و دۆو سیتی «کوردستان» نوسراوه له چاپخانه‌ی «الھلال» چاپکراوه ، کهچی له‌سەر هەمان لاپه‌زه‌ی ژماره‌ چوار و پینج نوسراوه گوايه له چاپخانه‌ی رۆژنامه‌ی کوردستان چاپ کراوه . دۆر نێیە میقداد مەدحت بە‌گ بۆ نیشان‌دانی توانا یا سەرلێ‌شپواندن وای کردبێ . بارسیتی ئەو ژمارانە‌ی من دیومن ۲۳ر ۲۶ سانتیمه . دوکتۆر که‌مال فوناد که زوربه‌ی ژماره‌کانی «کوردستان»‌ی دیوه ۲۵۰ × ۳۲۰ی داناو (بزووانە : «کوردستان یه‌که‌مین رۆژنامه‌ی کوردی» ، پيشه‌کج) .

(۴۰) میقداد مەدحت ناوی لیتک‌دراوی خۆبەتی وه‌ک مسته‌فا که‌مال ، عەلی که‌مال ، ئیسماعیل حەقی و گە‌لیکی‌تر . سەرده‌می عوسمانی‌یه‌کان ناوی لیتک‌دراو باو بو .

به گئی نه وهی به درخان پاشاوه چاپ کرا .

به م مهینهت و دهردی سهری به بناغهی رۆژنامه توسج کوردی دانرا که وهک دیمان ته نها دازشتنی گهلی سالی پی ویت چونکه ژانی گهلی کورد بۆ له دایک بونی به که م رۆژنامه ی زۆر زیاتری له ژانی گهلانی تر خایاند . جیگهی خۆیه تی لیره دا باسی ئه و نامه به بکهین که روناکبیریکی کورد ناردویه بۆ خاوه نی « کوردستان » و تییدا به داخه وه پیتی دهلی تو درهنگ دهست پی کرد و ده بو بهر له ۲۰ سال ، واته ههفتا کانی سه دهی نۆزه ، رۆژنامه کهت دهر کردایه (۴۱) .

وهک دواییش باسی ده کهین میقداد مه دهت و به تایبه تی عه بدو زۆره حمان به گئی برای له نزیکه وه په یوه ندی یان له گهل تورکانی لاودا هه بو . ئه مهش بۆ خۆی تا راده یه کاری دهر کردنی « کوردستان » ی ئاسان کرد . ئه و په یوه ندی به نزیکه ی به درخان یه کان وای له ژماره به میژو نوس کردو وه رۆژنامه ی « کوردستان » یش به یه کیک له ئۆرگانه کانی تورکانی لاو له قه له م بدن (۴۲) . به لام راستی به که ی « کوردستان » رۆژنامه ی سه ره به خۆی نیشتمانی په روه رانی کورد بو که زۆر شت له و سه رده مه دا له گهل ناحه زانی رژی می سولتان عه بدولحه مید له یهک سه نگه ردا کۆی ده کردنه وه .

ده میکه ژماره به کی زۆر له کورد و رۆژه لاتناسان بایه خ ده دن به میژوی به که م رۆژنامه ی کوردی و شوینی له ژبانی روناکبیری و سیاسج کوردستاندا (۴۳) . مینورسکی پتر له ۶۰ سال له مه و بهر باسی دهرچونی

- (۴۱) بزوانه : « کوردستان » ، عدد ۱۴ ، جینیف ، ۹ ذی الحجة ۱۳۱۶ .
(۴۲) وهک رۆژه لاتناسی ئازهری دوکتور حه مید عه لیئف (بزوانه : لاپه ره ۵۸ ی کتیبه که ی « تورکیا سه رده می فه رمانزه وایج تورکانی لاو ») .
(۴۳) ژماره به کیان له لیکدانه وه و دیار کردنی رۆژی دهرچونی « کوردستان » به هه له چوبون . مامۆستایان ئه مین زه کی و عه لئه ددین سه جادی ۱۸۹۷ یان به سالی دهرچونی داناوه (محمد امین زکی ، خلاصه تاریخ الكرد و کردستان ، ترجمه محمد علی عونی ، القا ره ، ۱۹۳۶ ، ص ۳۷۰) .

«کوردستان» ی له قاهره کردووہ (۴۴) • دوای ئەو بە دۆ سال (سالی ۱۹۱۷) گەردلیتسکی بەم جۆرە هەمان باسی هیناوەتە کایەوہ : « سالی ۱۸۹۸ لە قاهره رۆژنامە ی «کوردستان» دەرچو ، دوا یی له جینف دەست کرایەوہ بە بلاو کردنەوہ ی • ئەم رۆژنامە یە کوردیک کە مەدحەتی کورێ بەدرخانێ ناودار

علاءالدین سجادی ، میژۆری ئەدەبی کورد ، بغداد ، ۱۹۵۳ ، ل ۵۵۱ . له چاپی دووہمی کتیبە کەیدا (بەغدا ، ۱۹۷۱ ، ل ۶.۹ - ۶۱.۰) مامۆستا سەجادی لەبەر رۆشنایێ ئەو زانیاری یانە ی دوکتۆر کەمال فوناد کاتی خۆی بلاوی کردۆنەوہ سالی دەرچونی « کوردستان » ی راست کردۆتەوہ . ئەدمۆندس و دوکتۆر شاکیر خەصباک و هێ تر سالی ۱۸۹۲ یان داناوہ (الدكتور شاكر خصباك ، الكرد والمسألة الكردية ، بغداد ، ۱۹۵۹ ، ص ۲۹ ؛

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58; C. J. Edmonds, The Kurds of Iraq , — ((The Middle East Journal)) , 1957, No. 1, P. 55).

باسیل نیکیتین و دوکتۆر بلەچ شیرکۆ و دوکتۆر عەبدوژژەحمان قاسملۆ سالی کۆچی دەرچونی «کوردستان» یان وەک خۆی نویسێوہ (بزوانه : B. Nikitine, Les Kurdes. Etude Sociologique et historique, Paris, 1956, ; A. R. Ghassemlou, Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965, P. 44 ;

الدكتور بلەچ شیرکۆه ، القضية الكردية . ماضي الكرد وحاضرهم ، القاهرة ، ۱۹۳۰ ، ص ۵۰) . کاتی خۆی ئەم راستی یانەم له وتاریکی تابیەتیدا بلاو کردەوہ (بزوانه : پیتشەکی ، پەراویزی ژماره ۶) .

(۴۴) بزوانه :

Минорский В.Ф., Курды. Заметки и впечатления, Петроград, 1915.

ف. ف. مینۆرسکی ، کورد . تییینیج و سەرنج ، پیتروۆگراډ ، ۱۹۱۵ ، ل ۱۸ (هەرۆه ها بزوانه : ف. ف. مینۆرسکی ، الاکراډ . ملاحظات وانطباعات ، ترجمة الدكتور معروف خزندهار ، بغداد ، ۱۹۶۸ ، ص ۴۴ - ۴۵) .

بو دەری کرد • دیاره له تورکیا بۆلابوونهوهی قهدهغه بو « (٤٥) • دوابه‌دوای
 ئەمان زۆر کوردناسی تر باسی سالی دەرچونی «کوردستان» یان به دروستی
 کردوووه و بهرز نرخان‌دیوانه (٤٦) •

دوکتۆر بله‌چ شێرکۆ (٤٧) دەرباره‌ی «کوردستان» نۆسیویه ده‌لی :
 نیشتمانپه‌روه‌رانی کورد له‌ناو خۆیاندا بیریاری دەرکردنی ئەم رۆژنامه‌یه‌یان
 داو به‌وچۆره‌ بووه ئۆرگانی ئەوان (٤٨) • دوکتۆر شاکیر خه‌سب‌اکیش
 دەرچونی «کوردستان» به‌ سه‌ره‌تای گۆزین یا قۆناغیکێ نوێ له‌ ژبانی
 کوردا داده‌نی (٤٩) •

Гордлевский В.А., Избранные сочинения, том (٤٥)
 III (история и культура), Москва, 1962.

- ئه‌کادیمی ف. ١. گه‌ردلیشکی ، کاری هه‌لبژاردە‌ی ، به‌رگی سێ
 (میتۆ و روناکبیری) ، مۆسکۆ ، ١٩٦٢ ، ل ١١٩ .
- (٤٦) به‌ویننه‌ بژوانه : م. س. لازه‌ریف ، مه‌سه‌له‌ی کورد ، ل ٤٨ .
- (٤٧) جینگه‌ی خۆیه‌تی لێره‌دا راستی‌یه‌کی نه‌زانراو بخه‌مه‌ به‌رچاو . زۆرن
 ئەوانه‌ی ناوی دوکتۆر بله‌چ شێرکۆیان بیستوووه یا کتێبه‌که‌یان بینيوه .
 ده‌میکه «القضية الكردية» که به‌ ناوی کۆمه‌لی «خۆیۆن» هوه دهرکراوه و
 سه‌د لاپه‌زه‌ زیاتره‌ بۆته سه‌رچاوه‌یه‌کی باش بۆ میتۆنۆسان . زۆری
 خۆمان و رۆژه‌لاتناسان بۆ نوسینه‌کانیان که‌لکیان له‌ زانیاری ناو ئەم
 کتێبه‌ بینيوه . به‌لام که‌من ئەوانه‌ی ده‌زانن دوکتۆر بله‌چ شێرکۆ کێ‌یه .
 هه‌ن واده‌زانن مامۆستا جه‌لاده‌ت به‌درخانه . راسته‌که‌ی دوکتۆر بله‌چ
 شێرکۆ مامۆستا محهمه‌د عه‌لی عه‌ونی‌یه‌ که‌ یه‌کێک بۆ له‌ خۆینده‌واره
 هه‌ره‌ دلسۆزه‌کانی کورد . مامۆستای ناوبراو زمانزان و میتۆنۆس بۆ ،
 زوربه‌ی به‌ره‌مه‌کانی مامۆستا ئەمین زه‌کی ئەو وه‌ری‌گێزانه‌ سه‌ر زمان
 عه‌ره‌بی . خرمه‌تی زۆری «خۆیۆن» ی کرد . شایانی باسه‌ مامۆستا
 عه‌ونی بۆ نۆسینی «الکرد والقضية الكردية» که‌ی که‌لکی زۆری له‌و
 زانیاری و چاپمه‌نه‌نی‌بانه‌ وه‌رده‌گرت که‌ جه‌لاده‌ت به‌درخانی هاوه‌ل و
 هاوبیری بۆی ده‌نارد .
- (٤٨) د. بله‌چ شێرکۆه ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ٥٠ - ٥١ .
- (٤٩) د. شاکیر خه‌سب‌اک ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ٢٩ .

چا و گیزا ئیکى خیرا به ناوه روکی ژماره کانی «کوردستان» دا ئەم راستى به ساغ ده کاته وه و دەرى دەخا چۆن روژنامه توسى کورد له سەرەتای له دایک بونی به وه له ژیر زهبرى زولم و زۆرى عوسمانى یان و ئال و گوژی فیکرى ناو دەستەى رونا کبیری کوردا ریگه ی خهباتى راستى بو خوی هه لێژارد . له یه کهم ژماره یه وه «کوردستان» «وریا کردنه وه و هاندانى فیربونی سه نعت» ی کرده دروشمى خوی (٥٠) . وهك جگه رسۆز و دۆربین زۆر جار باسى نرخ و بایه خى خویندن و خوینده وارى ده کا و له رو له ی کورد ده پارێته وه ئەویش وهك رو له ی گه لانی تر رو کاته خویندن . به نیازی زیاتر بزواندنى هه ستى کومه لانی خه لك له م باره وه «کوردستان» زو زو په نا ده باته بهر فه رمایسته کانی پیغه مبه ر (ده خ) . ده رحه ق پیوستى و قازانجى فیربون (٥١) . «کوردستان» ده یویست به هه موان را گه یینی چۆن خوینده وارى بو ته هه وینی پیشکه وتنى گه لان . ئەوه ته به یاریده ی خویندن و زانست ژاپۆن به سه ر چین و میسر به سه ر سو داندان زال بون . له عه قله وه ده یویست مه سه له ی ئایین و خو شه ویستى نیشتمان تیکه ل یه ك کا و به وجۆره

(٥٠) له ژیره وه ی ناوی ژماره یه کی «کوردستان» نوسراوه : «کردلری ایقاظ و تحصیل صنایعه تشویق ایچون شمديک» . له ژماره سیپوه ئەم دروشمه وای لی هات : «کردلری تحصیل علوم و فنونه تشویق ایدر نصائح و ادبیات کردیه یی حاوی» .

(٥١) له زۆر ژماره ی «کوردستان» دا ئەم فه رمایستانه ی پیغه مبه ر ده که ونه بهرچاو : «العلماء ورثة الانبياء» ، «العلم علمان - علم الابدان وعلم الاديان» ، «الكاسب حبيب الله» ، «اطلبوا العلم من المهد الى اللحد» ، « طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة » ، «شهد الله انه لا اله الا هو والملائكة و اولوا العلم» . هه نده جارێ «کوردستان» وتارى به ناو نیشانی وا بلاو ده کرده وه : «فضيلة التعلم» (ژماره پینچ) ، « هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون» (ژماره هه شت) ، «رتبة العلم اعلى الرتب» (ژماره نو) و هه تر .

لاوی کورد بچولئینی (۵۲) • دهیویست له ریگهی قسهی پز بایهخی شاعیری
گهورهی وهك خاننی بهوه کورد بۆ «اتفاق» هاندا (۵۳) •

ههرکات ناوی «کوردستان» هاته پیشهوه دهبیج دق رقی پز شانازی
ئه م رۆژنامهیه بخریتته بهر چاو • یه که میان هه لوهستی به بهرامبهر گهلی
ئه رمهن و ئه وی تریان بهرامبهر بهو دهزگا سهربازی به دواکه وتوووهی سولتان
دهوروبهری کۆتایج سهدهی نۆزده به ناوی «سوارهی حه میدی» بهوه له
پیاوی چه کداری هۆزانی کورد دایمه زرانده •

وهك ئاشکرایه له نه وه ده کانی سهدهی رابوردوووه فه رمانزه وا
شوئینی به کانی ده وه له تی عوسمانی به ناحق کهوته گیانی نه ته وهی ئه رمهن و
ویستیان هۆزه چه کداره کانی کورد بکه نه یه کیك له داردهسته ههره
کاریگه ره کانی جی به جی کردنی ئه و کاره گلاوه یان (۵۴) • په رده له رق لادانی
ئه و کاره و به ره له ستی کردنی بۆ قۆناغی خۆی ئه رکیککی ئاسان نه بو • له و
کاته دا که زۆر کهس کویرانه دهستی خۆیان به خوینی ئه رمهن رهش
ده کرد و له وانیش زیاتر دهستیان به کلاوی خۆیان وه ده گرت با نه ییا
«کوردستان» دلسۆزانه بانگی نه وهی کوردی ده کرد له مه بهستی راسته قینهی
سولتان عه بدولحه مید بگهن و نه بنه هۆی له ناو بردنی ئه رمه نی دراوسی
دیرینیان • به پیچه وانه وه ، «کوردستان» به گهرمی داوای لیج ده کردن
پاریزگاری برا ئه رمه نه کانیان بکه ن هیچ نه بیج له به ره ئه وهی هه ردق لایان
وهك یهك گیرۆدهی زولم و زۆری سولتان عه بدولحه مید و دهسته و دایه ره ی

(۵۲) بۆ ئه مهش زۆر جار «کوردستان» په نای ده برده بهر فه رمایشته کانی
پیغه مبهر ، وهك «حب الوطن من الایمان» ، «علو الهمة من الایمان» .

(۵۳) بۆ نمونه بزوانه : «کردستان» ، ژماره ۴ ، ۱۲ ذوالحجه ۱۳۱۶ . بۆ
هه مان مه بهست وتاری له ژیر ناو نیشانی وادا بلاو ده کرده وه :
«واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» (ژماره یازده) .

(۵۴) بۆ زانیاری زیاتر له م باره وه بزوانه : د . کهمال مه زههر ، کوردستان . . .
چاپی کوردی ل ۸۹ - ۱۵۶ ، چاپی عه ره بیج ل ۲۳۵ - ۳۰۲ .

٢٥٥) . داواى لىج ده كردن شىخ عوبه ييدوللاى نه هرى بكه نه نمونه و
 ده رسى لىج و هر گرن چون كار به ده ستانى نه سته مقل له هفتا كانى سه دهى
 نوزدهدا نه يانتوانى دژى گاوران هانى دن . جارى وا هه بقو «كوردستان» له
 دلسوزى يه وه به ره قى روى ده مى ده كرده گه لى كورد تا وه كو زياتر
 بيزويى و له و كار ه ناهه موارى دقر خاته وه (٥٦) .

عه بدوزدهمان به درخانى سه رتوسه رى «كوردستان» راسترين
 هه لوه ستى به رامبه ر كوشتاره كانى نه رمن هه بقو . كار گه شت به وهى
 نه م پياوه دوزيئنه به ئاشكرا حاشاى له عوسمانى كوزى كرد چونكه له
 كوشتارى نه رمنه ندا به شدار بو (٥٧) .

به هه مان چه شن «كوردستان» به نه ويه زى تيگه يشتنه وه «سوارهى
 حه ميدى» و مه به ستى شارراوهى دامه زرانى هه لسه نگانده . كاتيك ژماره يه كى
 زور له سه ره ك هوزانى كورد ره شبه له كيان به بونهى دامه زراندى نه و
 ده زگايه وه ده گيزا و هج و ايان هه بو واى ده زانى خيبر و به ره كه ت بو هه مو
 كورد ديئى (!) ، «كوردستان» به هه موانى راده گه ياند كه مه به ستى
 سه ره كى «سوارهى حه ميدى» خهريك كردنى كورد و خوش كردنى ئاگرى
 دق به ره كى نيوان نه وان و نه رمنه نه تا وه كو دژى سياسه تى چه وسانده وهى
 سولتان يه كه نه گرن . دياره ده زگايه بو كارى وا ناله بار دامه زرابى ده بقو له

(٥٥) «كوردستان» ، ژماره ٢٦ ، ٢٢ رهمه زانى ١٣١٨ ، ١٤ كانونى دووه مى
 . ١٩٠١

(٥٦) بونمونه بزوانه : «كوردستان» ، ژماره ٢٧ ، ٢٢ ذوالقعدة ١٣١٨ ،
 ١٤ مارتى ١٩٠١ .

(٥٧) بزوانه :

E. E. Ramsaur, The Young Turks. Prelude of the Revolution of
 1908, Princeton — New Jersey, 1957, P. 63.

زیان به ولایه هیچی لی چاوه ژوان نه کری (۵۸) . چینگه ی ته قدیر و نیشانه ی
دوربینی به که «کوردستان» به هه مان ده ستور رقی کردۆته نیشتمانپهروه رانی
عه رب و داوای لی کردون به قسه ی سولتان هه لئه خه له تین و ریگه نه دهن به
دامه زرانی «سواره ی همیدی» له ناو هۆزی چه کرداری عه ره بدا .

زۆر رقی تری «کوردستان» وهك یه که م رۆژنامه ی کوردی سه رنج
را ده کیشن . «کوردستان» له هه ر ریگه یه که وه بۆی لوا بی هه ولی داوه
ههستی کورد به شیوه یه کی دیمو کراسی یانه بیزوینج . له بهر خاتری ئەم
مه بهسته زۆر لاپه زه ی «کوردستان» بۆ باسی ئەده ب و میژۆی کورد
ته رخان کراون و به بهیتی پیرمانای «مه م و زین» ی خانی رازی تراونه وه (۵۹) .

له بهر ئەمانه و زۆر هۆی تری وهك ئەوان ده بو «کوردستان» ئاواره ی
ولآتان و میوانی شاران بی . راسته زۆر ئۆرگانی نیشتمانپهروه رانی تری
ناو ئیمپراتوری عۆسمانی وهك «کوردستان» ده ره ده ر بون ، به لام هیچ
کامیان به راده ی ئەو ناچار نه بون شاره و شار که ن : ژماره یهك تا پینجی له
قاهیره و شهش تا تۆزده ی له جنیف و بیست تا بیستو سبی دیسان له قاهیره و
ته نها بیستو چواری له له ندهن و بیستو پینج تا بیستو توی له فۆلکستونی
باشوری ئینگیلته ره و سئ و سیتیوه کی جاریکی تر له جنیف چاپ کراون .
ئەم «گه شته» ی «کوردستان» ته نها ۴۷ مانگ و ۲۲ رۆژی خایاند . هه ر
له بهر ئەوه شه که له و ماوه یه دا له بریتی (۹۶) ته نها (۳۱) دانه ی لی ده رچۆ ،
واته له بریتی پازده رۆژ که بزیار بو ، هه ر ژماره یه ی پتر له ۴۵ رۆژی
به رده که وی . گه لی چار خاوه نی «کوردستان» داوای خوش بونی له خویننه ر
کردوه چونکه نه یئوانیوه کاتی خۆی رۆژنامه که ی ده رکا (۶۰) .

(۵۸) بزوانه : «کردستان» ، ژماره ۲۸ ، ۱ جمادی الاخره ی ۱۳۱۹ ، ۱۵ ی
ئەیلولی ۱۹۰۱ .

(۵۹) له بهشی پینجه م جاریکی تر دیننه وه سه ر ئەم باسه .

(۶۰) بزوانه : ژماره ۱۶ و ۲۴ و ۲۸ .

دەرچونی «کوردستان» بووه گرځیسه کی تر له ناخی دلی سولتان
 عه بدولحه مید و دهسته و دایه ره کهیدا • ناوهرۆکی ئەو ژمارانهی «کوردستان»
 که بۆ یه کهم جار له قاهیره چاپ کران رۆن نیشانی ددهن چۆن پیاوانی سولتان
 که وتۆنه شهز فرۆشتن و بیانوگرتن به میقداد مه دحهت به درخان • کار
 که یشتوو به وهی داوایان له کار به دهستانی میسر کردوو وهک «تاوانباریک»
 میقداد مه دحهت بده نه وه دهست ئەسته مۆل (٦١) • وادیاره ئەمه پالی نا به
 به درخانی به کانه وه ناچار «کوردستان» بگوینه وه ئەوروپا •

په یوه ندی نزیکه عه بدوژزه حمان به درخان له گه ل نیشتمان په روه رانی
 تورک زیاتر رقی سولتان عه بدولحه میدی هه لده ستاند • زۆر له بیروباوهزی
 کۆمه لی «تورکانی لاو» له ناوهرۆکی وتاره کانی «کوردستان» دا ئاشکرا
 ره نگیان داوه ته وه • عه بدوژزه حمان به درخان یه کیك بو له به شدارانی یه که م
 کۆنگره ی ئەم کۆمه له که شوباتی سالی ١٩٠٢ له پاریس به سترا • جگه له وه
 جار و باریش له رۆژنامه ی «عوسمانلیج» ئۆرگانی ئەو کۆمه له دا وتاری
 بلاوده کرده وه (٦٢) • سه ره زای هه مۆ ئەمانه ژماره کانی ئەوروپای
 «کوردستان» ئاشکرا له چاپخانه کانی کۆمه لی «تورکانی لاو» چاپ ده کران •
 له دوا لاپه زه ی زور به ی ئەو ژمارانه ی له ئەوروپا چاپ کران ناوی ئەو
 چاپخانه به ئاشکرا تۆمار کراوه •

(٦١) تایهت بژوانه سه روتاری ژماره پینجی «کوردستان» که بریتی به له
 نامه ی میقداد مه دحهت به درخان بۆ سولتان عه بدولحه مید • شایانی
 باسه ئەو سه رده مه گه لی جار کار به ده ستانی ئەسته مۆل داوای داخستنی
 رۆژنامه ناحهزه کانی سولتانیان له خدیوی میسر ده کرد (بژوانه :
 د. سامی عزیز ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ١٦٧ - ١٦٨) •

(٦٢) بژوانه : E. E. Ramsaur, OP. Cit., P. 63. به شی زۆری ژماره ٣١ ی
 «کوردستان» (١٤ ی نیسانی ١٩٠٢) بۆ باسی هه والی ئەو کۆنگره یه
 ته رخان کراوه •

دیاره ئەمەندە بەس بۆ ئەوەی خاکی کوردستان لە «کوردستان» قەدەغە کریی . خاوەن و خوینەرانی چەند جاریی باسی ئەمەیان لەسەر لاپەژەکانی «کوردستان» خۆی کردوووە . بەلام کپ کردنی دەنگی خەباتکەری رەسەن کاریکی مەحالە . بەپێی ئەو یاسا چەسپاوە «کوردستان» توانی وەک یەكەم رۆژنامە ی کوردی تا رادەیهکی زۆر دەوری میژوێجی خۆی بینی . وەک لای راستی ناوی رۆژنامە که خۆیەووە تو سراووە خاوەنی هەر جارە دۆ هەزار دانە ی لێ ناردۆتە کوردستان بەو نیازە ی بێ پارە بەسەر خەلکدا دابەش بکریی (٦٣) . دۆر نی یە بۆ جی بە جی کردنی ئەم کارە گرنگە بەدرخانێ بەکان پەنایان بردیئە بەر یاری دە ی نیشتمانپەر وەرانی تورک و ئەرمەن . هەر چۆن بێ ئەو سەردەمە ناردنی رۆژنامە ی نە یاری سولتان عەبدولحەمید بۆ خەلکی ناو ولات کاریکی باو بو . بەژێو بەرانی ئەو رۆژنامانە هەزار و یەك فزوفیئیان دە کرد بۆ جی بە جی کردنی ئەو مەبەستە یان : جاری وا هەبو رۆژنامەکانی خۆیان دەخستە ناو چاپەمەنج ئەو توووە که وێنە ی سولتان یا باسی باشی ئەویان تیدا بو . رۆژنامە توسانی عەرەبیش بۆ سەر لێ شیواندنی عوسمانی و ئینگلیز یا پیاوانی خدیو پەنایان دە بردە بەر ئەو جۆرە فیئە . یەکیکیان دە جار ناوی رۆژنامە که ی خۆی گۆژی (٦٤) دیاره بۆ ئەوە ی نە ناسرێتەووە و بەو جۆرە بگاتە ناو ولات .

گومان لەوەدا نی یە لە هەر رێگە یە که وە بو بێ بەدرخانێ بەکان

(٦٣) ئەم راستی یە بە کوردی و بە تورکی لای راست و چەپی سەرەووە ی زیاتر لە نیووە ی ژمارەکانی «کوردستان» نیشان دراووە . لای راستەووە نوسراووە : « هر جار دو هزار جریدیا بی پرّه از ی ریکم کردستانی دەبدەن خەلکی» یا «... دە بلاش بدن خەلکی» . لە هەندی ژمارەدا دۆ هەزارە که بۆتە «دو صد» و لە هەندیکی تریشدا وای لێ هاتوووە «کردستان داخڵندە خصوصی استەینلرە مجاناً کوندریلور» .

(٦٤) بزوانە : د . سامی عزیز ، سەرچاوە ی ناوبراو ، ل ٤٢ - ٤٣ ، ٧٢ .

«کوردستان» یان ده گه یانده دهست سه رهك هۆز و رونا کبیرانی کورد • له زۆر نویسی ناو «کوردستان» هوه دهرده که وی ژماره کانی زوبه زو ده گه یشتنه زۆر ناوچه ی کورده واری و شوینی تری ناو دهوله تی عوسمانی • ههر زو په یوه ندی له تیوان خاوه نی «کوردستان» و رونا کبیری کوردا دروست بو • له لاپه زه چواری ژماره دوی «کوردستان» دا میقداد مه دحت به درخان باسی نامه ی «هه ندیک میر و ناغای کورد» ده کا و ده لی داوایان لی کردووه باسی «حالی نهۆ و نه ده بیاتا کوردی» بلاو بکاته وه • له ژماره سییدا نامه ی کوردیکی شام بلاو کراوه ته وه که باسی نه وه ده کا چۆن «کوردستان» یان پی گه یشتووه و خه لک له خو شیانا ماچیان کردووه و کوتایش گه لیک رحمه تی بو میقداد مه دحت و باو و باپیری ناردووه • دوای نه وه به دۆ ژماره نامه ی «اطنه یی سید ظاهر بو طی» ی بلاو کردۆ ته وه که خاوه نی بهرز ناوه رۆکی «کوردستان» ی نرخاندووه و باس ده کا چۆن له «خویندنه وه ی تیر نه بووه» و داوا ده کا هه رجاره ی «چل په نجا» دانه ی بو بنیترن چونکه نه ده نه «وهك باژیری کوردی لیها تووه» و «هه ر ساله ی ده پازده هه زار» کوردی تی ده رژی و گه لیکیان ، وهك ده لی ، له وی ده مینه وه (٦٥) • له ژماره ی تری «کوردستان» دا نامه ی خه لکی ماردین و دیار به کر و موسل و شوینی تر بلاو کراوه ته وه (٦٦) • له وهش گرنگتر : له سه ر لاپه زه چواری ژماره سیازده لیسته ی نه و پاره یه بلاو کراوه ته وه که به شداران ی «کوردستان» له دیار به کر و سلیمانی و نه ده نه وه ناردویانه •

وادیاره «کوردستان» له دهره وهش ، تاییه ت له ناو رۆژه لاتناسانا ، دهنگی داوه ته وه • عه بدو ژره حسان به درخان له ژماره سیازده ی «کوردستان» دا

(٦٥) زۆر کهم ده ستکاری قسه ی ناو که وانه کان کراوه نه ویش به نیازی گونجاندنی نه و شوینانه له گه ل ناوه رۆکی رسته کان .

(٦٦) بزوانه : ژماره ٨ و ١٣ و ١٤ و ١٥ و هه تر .

باسی ئەو دەکا چۆن لەو تەهی دەستی کردوو بە دەرکردنی رۆژنامەکی «گەلیک مروۆقی ئەجنەبج ئەلەمان و نمچە (نەمسایج - ك. م.) و ئینگلیز» ئیشتراکیان تیدا کردوو «علی الخصوص یەك ئەلەمان هەبە ناوی قتی مسیۆ (مارتن هارتمان)» کە زوربەهی زمانی گەلانی رۆژھەلات دەزانی و تەنانت لەگەڵ ئەو خەریکی فیربۆنی کوردیشە • هیچ دۆر نی بە ئەو ۲۶ ژمارە دەگمەنە «کوردستان» کە لە کتیبخانەهی دەولەتی ماربورگی ئەلەمانیای رۆژئاوا پارێزراون هەر ئەوانە بن کە کاتی خۆی بۆ زانیای بە ناوبانگ هارتمان (۶۷) چۆن •

شایانی باسە ژمارەکانی یەكەم رۆژنامەهی کوردی ئیستە زۆر بە دەگمەن دەست دەکەون • جگە لەو ۲۶ ژمارەیی کتیبخانەهی دەولەتی ماربورگ کە کاتی خۆی دوکتۆر کەمال فوئاد بە ئۆفیسیت بلاوی کردنەو ۱۸ ژمارەش لەوانەهی سالی ۱۸۹۹ و بەدواوە چاپ کراون لە کتیبخانەهی نیشتمانی ئەنقەرە پارێزراون (۶۸) • ژمارە یەکیشی لە کتیبخانەهی لقی دەزگای رۆژھەلاتناسی سۆقیەت لە لیبینگراد هەبە • لە کتیبخانەهی «کۆژی زانیاری کورد» ژمارە پینج و لاپەژە سێ و چواری ژمارە سیی هەن (۶۹) • یەكەمیان لەسەر کاغەزیکی تەنکی رەنگ سەوز و دووهمیان لەسەر کاغەزیکی زەردباو

(۶۷) پروفیسۆر مارتین هارتمان (M. Hartmann) (۱۸۵۱ - ۱۹۱۸) عەرەبناسیکی ناوداری ئەلەمانە ، زۆر شارەزای میژوی ئیسلام بوە .

(۶۸) بزوانە
(Eski harfli Türçe süreli yayınlar toplu Katalogu) , Ankara, 1963.

زۆر سوپاس بۆ دوکتۆر سەنان سەعید کە سەرنجی بۆ ئەم راستیە راکیشام .

(۶۹) دیاری ئەندامی یاریدەری کۆز بەرژێر رەوشەن بەدرخان .

چاپ کراون (۷۰) • دۆر نی به جگه له مانه ژماره ی تری «کوردستان» له م لا و لهولا دهست بکهنون (۷۱) •

پیاوانی سولتان هه وئیکی زۆریان له گه ل نه وهی به درخان پاشا دا بۆئه وهی دهست له بلا و کردنه وهی «کوردستان» هه لگرن • وهك له پیشیشه وه باسمان کرد سولتان عه بدولحه مید ئاماده بو هه موشتیك بکا ته نها بۆئه وهی ناحه زانی دهره وهی به لای خۆیدا راکیشی • به وجۆره توانی زۆر سه ردار و رۆژنامه ی نایاری خۆی بکرتی که به کیکیان رۆژنامه ی ناوداری «مشورت» بو (۷۲) که تورکانی لاو له دهره وهی ولات دهریان ده کرد •

تایسته بۆمان ساغ نه بۆته وه «کوردستان» چۆن و بۆ له دهرچون وهستا • وهك رامزور باس ده کا گوایه «نوینه رانی سولتان سالی ۱۹۰۴ توانیویانه (عه بدوززه حمان به درخان - ك • م •) قایل کهن دهست له بلا و کردنه وهی رۆژنامه که ی هه لگرئ» (۷۳) • هه رچه نده دۆر نی به وهستانی «کوردستان» ئه نجامی کاریکی وا بوبی ، به لام له گه ل ئه وهش پیویسته چه ند راستی بهك بۆ میژۆ تۆمار بکه یین • بهر له هه مۆشت دوا ژماره ی زانراوی «کوردستان» نیسانی سالی ۱۹۰۲ دهرچوو هه نهك ۱۹۰۴ ، له وکاته شدا عه بدوززه حمان به درخان له ریزی پیشه وهی ناحه زانی سولتان عه بدولحه مید بو ، هه مۆی مانگیك بو له یه کهم کۆنگره ی تورکانی لاو گه ژابۆوه جنیف • جگه له وه تا دوا ژماره ی زانراوی «کوردستان» (۷۴) به تۆسقال بۆنی ئه وه

(۷۰) بزوانه : «گۆفاری کۆزی زانیاری کورد» ، بهرگی به کهم ، بهشی به کهم ، ۱۹۷۳ ، ل ۳۹۷ ، ۴۰۲ •

(۷۱) له قاهره به دوای ژماره کانی «کوردستان» دا گه ژام ، به داخه وه گه ژانه کهم بچ ئه نجام بو •

(۷۲) بزوانه : E. E. Ramsaur, Op. Cit., P. 53.

(۷۳) Ibid, P. 63.

(۷۴) به قسه ی مامۆستایان محمه د ئه مین زه کی و محمه د علی عه ونج

ناکریڅ خاوهنی له ریښای کوردایه تی راست و خاویڼ لای دابی • دۆر نی یه
له بهر که مدهستی یا له ژیر فشاری چه ته و له کانی سولتانا یا له بهر مه به سستیکی
سیاسی تر «کوردستان» له دهرچون وه ستابی •

ته مه بقو به کورتی داستانی له دایک بقون و ژیانی پز ئیش و نازاری یه که م
روژنامه ی کوردی • بزوا ناکه م میتر و توسیکی خاوهن و پزدان هه بیڼ هم

«کوردستان» دوی شوژی سالی ۱۹۰۸ ماوه یه کیش له نهسته مۆل
چاپ کراوه (بزوانه : محمد امین زکی ، سهراوه ی ناوبراو ، ل ۱۷۰) .
چاپه مه نی یه کانی «خوبون» یش واده کین (بزوانه : د. بلهچ شیرکوه ،
سهراوه ی ناوبراو ، ل ۵۱ ؛

((La Question Kurde. Ses origines et ses causes)), Par Le
Docteur Bletch Chirguh, Le Caire, 1930, P. 19)

تاوه کو ئیسته هم راستی یه به ته و اووه تی ساغ نه بوته وه . گهر و ابویا ه
هیچ نه بیڼ دهبو نه و ژمارانهش له کتیبخانه ی نیشتمانیڅ نه نقره ناوبان
وهک نه وانهی دهره وه هه بوایه (بزوانه : پهراویزی ژماره ۶۸) . له گهل
ته و او بونی شهزی یه که می جیهان گوڅاریک له نهسته مۆل به ناوی
«کوردستان» هوه که وته دهرچون . مامۆستا عه لانه ددین سه جادی و نه و
نوسه رانه ی دوی نه و باسی گوڅاری ناوبراویان کردووه به هه له
۱۹۱۷ یان به سالی دهرچونی داناوه و به روژنامه ناویان بردووه . له وه
ده کا مامۆستا سه جادی سالی رۆمیڅ نه و روژنامه یه ی وهک سالی
کوچی (هیجری) گوژی بیته سهر سالی عیسیای . جگه له وه ی خۆم ۱۹
ژماره ی نه و «کوردستان» هم دیوه ، به لگه یه کی باوه ز پڅ کراوی تریش
به دهسته وه یه گومان له وه دا ناهیلڅ نه م «کوردستان» ه دوی شهزی
یه که م چاپ کراوه نهک له جهنگه ی شهزدا: له بهرگی پشته وه ی ژماره ۱۱ ی
گوڅاری «ژین» که دوی ته و او بونی شهزی یه که م دهستی به دهرچون
کرد (بزوانه : پهراویزی ژماره ۱۴) به نیازی راگه یانندن باسی دهرچونی
ژماره دوی «کوردستان» بلاو کراوه ته وه . له هه مان شوینی ژماره کانی تری
گوڅاری «ژین» دا باسی دهرچونی یه که له دوی یه کی «کوردستان»
بلاو کراوه ته وه . سه ره زای هه مۆ نه مانه له ساله کانی شهزدا روژنامه و
گوڅاره کانی ناو ده و له تی عوسمانڅ له بهر بیڼ دهرامه تیڅ دامو ده زگای
خویان ده پیچایه وه یا زور له جارن که متر دهرده چون . بزوا ناکه م
روناکیری کورد نه و سالانه توانای دهرکردنی روژنامه و گوڅاری هه بو بیڼ .

داستانه به سهره تايه کی پرشنگذاری پز ماناو به لگه دانه نی . ههر لهو سهره تايه شه وه رون دیار بق پهره سهندن و گه شه کردنی روژ نامه توسی کوردی به سته یه به راده ی ره سنج سروشتی دیمو کراسی ئەو رژیمانە ی وا هات کورد له ژیر سایه یاندا بزی . ئەوه بو تا شوژی سالی ۱۹۰۸ ی تورکیا سهرنه کهوت روژ نامه یه کی تری کوردی چاوی هه لنه هینا .

ههروه که دوکتور لازهریف ده لئ له گه ل سهرکه وتنی شوژی ۱۹۰۸ «به هاریکی کورت» له ژبانی کوردا دهستی پئ کرد (۷۵) . بو یه که مچار میژی کورد چهند کۆمه ل و دهز گایه کی روناکییری و سیاسج به خویه وه بینی . پایزی سالی ۱۹۰۸ ، واته یه کسه ر دوای سهرکه وتنی شوژی ناوبراو (۷۶) ، ئەمین عالی به درخان و شهریف پاشا و شیخ عه بدولقادی شه مزینی و ژماره یه سهررداری ناسراوی تر کۆمه لی «ته عالیج و ته ره قی کوردستان» یان دامه زراند و به ناوی یه وه «کورد تهعاون وه ته ره قی غهزه ته سی» یان بلاو کرده وه . زوری نه خایاند قوتایانی کوردی ئەسته مۆل کۆمه لی «هیشی» یان دامه زران و سالی ۱۹۱۳ اش ده ستیان کرده بلاو کرده وه ی گۆفاری «روژ کورد» (۷۷) . ههر له وه ده ورو به ره شدا گۆفاریکی تر که ناوی

(۷۵) م . س . لازهریف ، مه سه له ی کورد ، ل ۱۴۵ .

(۷۶) شوژی تورکانی لاو که به مه شروته و شوژی ئیتیحادی ناسراوه ته موزی سالی ۱۹۰۸ به رپابو .

(۷۷) ژماره ۳ «روژ کورد» (روژی کورد) یه کی ئابی سالی ۱۳۲۹ (۱۹۱۳) ده رجووه . ژماره ۴ روژی ۳۰ ئابی هه مان سال چاپ کراوه . به مه دا وا ده رده که وی «روژی کورد» مانگانه بو بی و ژماره یه کی سهره تاي حوزه یرانی سالی ۱۹۱۳ یا ئەو ده ورو به ره ده رجو بی . لیره دا پیویست و گرنگه سهرنج بو ئەو قسه یه ی مینۆرسکی راکیشین که ده لئ ئەم گۆفاره که بهر له ده ست پئ کردنی شه زی یه که می جیهان ناوی بووه «هه ناوی کورد» له ناو خه لکدا زۆر بلاو بق به راده یه ، وه که ده لئ ، خۆم «له ناوچه ی دۆری سلیمانج» هه وائیم بیست (بزوانه : ف . ف . مینۆرسکی ، سهرچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۸) .

«یهك بون» بۆ كه وته ده رچۆن (۷۸) •

رۆژنامه توسی كوردی له سهره تاوه به پیتی سروشتی مهرجی میژویتی
ئهو قوناغه و له قهواره ی تیگه یشتنی نیشتمانیه روه رانی ئه و سهرده مه جیگه ی
دیاری بۆ مه سه له ی خویندن و خوینده واری و ژبانی رونا کیری ته رخا ن کرد .
چه ند رقیه کی ئه م لایه نه مان له گه ل باسی یه که م رۆژنامه ی کوردی خسته
به رچاو • به نیازی زیاتر رۆن کردنه وه ی ئه م باسه گرنگه په نا ده به ی نه به ر
چه ند نمونه یه کی تری رۆژنامه و گوڤاره کانی ئه و سهرده مه •

ئه وانه ی ژماره ی «کورد ته عاون وه ته رقی غه زه ته سی» یان دیوه ده لین
ناوه رۆکی بۆ مه سه له ی نه ته وه یی و زمان و ژبانی رونا کیری و فۆلکلۆری
کوردی و ئه و جوړه باسانه ته رخا ن کرابۆ له ناو کومه لانی خه لکدا باش
ده نگی دابۆه (۷۹) • «رۆژی کورد» و «یهك بون» یش به شی هه ره زۆری
لایه زه کانیان بۆ ئه و جوړه باسانه ته رخا ن کردبۆ • سه روتاری ژماره سی
«رۆژی کورد» «قه له م به ر له شتیر» • خاوه نی وتار هه مۆ دوا که وتن و
گیرۆده یی کورد له وه دا ده یینی که «بایه خیان داوه به شتیر نه ك قه له م» •
نرخ دان به زانیاری و زانست لای «رۆژی کورد» وه ك جی به جی کردنی ئه رکی
ئایینی وایه و بی ئه و «هقی خۆمانه له م ژبانه ناخۆشه دا بژین» (۸۰) •
«یهك بون» یش له ژماره دویدا به داخه وه باسی ئه وه ده کا چۆن «له گه ل

(۷۸) وایزانه تانیسته که س باسی ئه م گوڤاره ی نه کردوه . کاتی خۆی به ژیز
رهوشه ن به درخانی خیزانی جه لادت به درخا ن ژماره یه له و وتارانه ی
دامج که به زمانی تورکی له «یکبون» (یهك بون) و «رۆژی کورد» ا
بلاو کراونه ته وه و زوربه یان له نویسی صالح به درخانی باوکین • بۆ
نویسی ئه م به شه که لکی زۆرم له و وتارانه بینی .

(۷۹) بزوانه : . A. Safrastian, Op. Cit., PP. 70 — 71 له ئارشیفی باسیل
نیکیتینیشدا باسی له و جوړه هه یه (بزوانه : م . س . لازه ریف ،
مه سه له ی کورد ، ل ۱۴۵ ، ۱۹۵۰) .

(۸۰) «رۆژ کرد» ، ژماره ۳ ، ۱ ی ئابی ۱۳۲۹ .

ئەو ھەش ھېچمان لە گەلانی تر کہ متر نی یە « کہ چی ھیشتا » نە ماتتوانیو ھ دەسەلات و توانای خۆمان لە ژیاندا نیشان دەین « چونکہ « بەجاری نەخویندەوار و نەزائین » (۸۱) . لە بەرئەو ھ سەیر نی یە گەر ھەمان گۆقار بە گەرمی داوا بکا کاریکی وا بکری زۆبەزۆ « بە لای کہ مەو ھ ۰/۴۰ یا ۰/۵۰ ی کورد فیبری تۆسین و خویندەنەو ھ بکرین » . بۆ چی بە چی کردنی ئەم مەبەستە « یەك بون » رۆی دەمی دە کاتە لاوان و داوایان لی دە کا « دەست لە خۆشی ژیان ھەلگرن » و « رۆ کہ نە شاخە بەرزە ساردە کانی کوردستان و بینە مامۆستا و ری نیشان دەری رۆلە ی ساکاری میلەت » (۸۲) . « ژین » داوی دە کرد « میلەت ھەمو بخوینن » (۸۳) ، « بە رۆژ و بە شەو بخوینن ، مەکتەب قە کەن ، تە حصیل بکەن » (۸۴) .

ئەم ھاوارە ی ئەستەمۆل ھەر لە و رۆژانە دا لە بەغداش دەنگی دایەو ھ . جەمالە ددین بابان رۆژی ۱۲ ی « ربیع الاول » ی سالی ۱۳۳۲ ک ، واتە ۸ ی شوباتی ۱۹۱۴ ژمارە یەکی گۆقاری « بانگ کرد » (بانگی کورد) ی بە تورکی و کوردی بلاو کردەو ھ (۸۵) . گۆقاری بەغدامان کوردی ھان دەدا دەرس لە « قەومیکی پچوکی وەك ژاپۆنیا » وەرگری چونکہ ئەو بە « سایە ی سەعی و تەقدیری قیسە تی وەختیان دەو لە تیکی عظیمی وە کو رۆسیە یان شکان و تارومار

- (۸۱) « یك بون » ، ژمارە ۲ ، ۱۹ ی ئەیلولی ۱۳۲۹ .
 (۸۲) بزوانە : « یك بون » ، ژمارە ۳ ، ۳۰ ی ئەیلولی ۱۹۲۹ .
 (۸۳) « ژین » ، ژمارە ۶ ، ۲۵ ی کانونی یەكەمی ۱۳۳۴ ، ل ۱۶ .
 (۸۴) « ژین » ، ژمارە ۱۲ ، ۲۵ ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۱۶ .
 (۸۵) لە چاپخانە ی « الاداب » ی بەغدا چاپ دە کرا . لە ژمارە یەکی بەو ھ تا ژمارە سیی بەسەر یەكەو ھ ۷۲ لاپەژەن ، واتە ھەر ژمارە یەکی ۲۴ لاپەژە بۆ . بە پیی زانیاری یە کانی مامۆستا ھەبدوژزەزاق ھەسەنج « بانگی کورد » پینچ ژمارە ی لی دەرچوو ھ (بزوانە : عبدالرزاق الحسنی ، سەرچاوە ی ناوبرا و ، ل ۳۵) . ئیمە تەنھا سیی ژمارە ی ئەم گۆقارە مان دیو ھ .

کرد» (۸۶) • «بانگی کورد» «هاوار و داد و بی دادی» بقو دامه زرانی
 کومه لیک تاوه کو «به ته شویق و کوششی» ئەو «له هه مو جیگه یه مه کته بی
 گوشاد بکری و قهومی کوردان له م جه هاله ته تخلص بکا» (۸۷) • «بانگی
 کورد» یش به چه شنی روژنامه و گوڤاره کوردی یه کانی تر هه ولی دها له
 ریگهی بزواندنی ههستی ئایینی یه وه خه لک بقو خویندن هان دا • وه ک نمونه
 ئەم چه ند به یته ی خواره وه ی ده خینه پیش چاو :

بقو تهره فقی مۆلك و میللهت ئیتتیجادممان لازمه
 سهرفی غیرهت چاکه با غه بی نه که بین ئەم فرسه ته
 مه حفه ظه ی دین و شه ریه تمانه خو خاکی وه تن
 ئاوه دانجی ئەو به زوری عیلم و فه نن و سه نه ته
 ئیش ئەگهر وایی وه تن نۆرانی بو مه عمۆر ده بی
 رستگاریمان ده بی ئیمهش له ده ست ئەم ظۆلمه ته
 دوژمنج عیلم و مه عاریف خانه مان و پیران ده کا
 زۆر خراپه و موهلیکه ، ده رمانی که بین ئەم عیله ته (۸۸)

دوای ئەوه ی رۆی شوڤینی سیاسه تی نه ته وه یج رژیمی نوئی تورکانی
 لاو ده رکوت چاپه مه نج کوردی دیسان گلوله ی که وته لیژی • تا شه زی
 یه که می جیهان دهستی پج کرد سه رتا پای روژنامه و گوڤاره کوردی یه کان
 داخران • له گه ل ته و او بوقنی شه ز و که وتنی رژیمی دوا که وتوی تورکانی
 لاو بزوتنه وه ی نه ته وه یج گهلانی ناو ئیمپراتوری عوسمانج به جارج خرۆشا و
 ئەنجام قوناغیکی نوئی له ژیا نی روژنامه توسج ئەو گه لانه دا دهستی پج
 کرد • روژنامه توسج کوردیش ئەو سه رده مه به جوریکی هه ست پج کراو

(۸۶) «بانگ کرد» ، ژماره ۳ ، ۱۳۳۲ ، ل ۶۸ . زۆر که م ده ستکارج شیوه ی
 نۆسینه که ی کراوه .

(۸۷) هه مان ژماره ، ل ۶۹ .

(۸۸) هه مان ژماره ، ل ۶۹ - ۷۰ .

بوژایه وه • بهلام بهداخه وه ته مه نی ئەم قۆناغه بۆ کورد هه ناسه یه بق • قۆناغی
 داهاتوی رۆژنامه توسی کوردی - وهک دوا یج باسی ده که یین - پز له روداو و
 به سه رهاتی بی وینه یه •

په یه دا بقونی رۆژنامه توسی کوردی له ئیران تاراده یه که دوا که وت •
 لیره ش دیسان یه که م رونا کبیری دۆربین که ویستی رۆژنامه یه کی کوردی
 دامه زینتی له بنه ماله ی به درخان بق • سه ردار ی ناودار عه بدو ژزه زاق
 به درخان (۸۹) زو به دروستی ده وری خویندن و خوینده واری و
 رۆژنامه توسی بۆ ژبانی گهل نر خاند • ئەوه بق سالی ۱۹۱۳ له شاری خوی
 له سه ر ئەر کی خوی و پارهی کۆکرا وه ی خه لک یه که م قوتا بخانه ی کوردی
 دامه زراند (۹۰) • هه ر له ویش کومه ئیکی رونا کبیری دروست کرد و نیازی
 بق چاپخانه یه کی له ده ره وه بۆ به یینی و رۆژنامه یه کی به نا وه وه ده رکا • به لام
 چه ند ئال و گوژیکی سیاسی ناله بار بقونه کۆسپ له به رده م جی به جی کردنی ئەم
 نیازه ی که تا مردن له میشکی ده ره نه چۆ (۹۱) • عه بدو ژزه زاق به درخان له

(۸۹) عه بدو ژزه زاق به درخان ده ره به گیتی لیبرالی کورد په ره وه ی دۆربین و
 چالاک بو . له کاری رۆژانه یه دا بایه خی زۆری به بلاو کردنه وه ی خویندن و
 خوینده واری ده دا . یه که م که س بو بیری له دانانی ئەلفبای کوردی
 به پیتی لاتینی یا سلاقی کرده وه (له باره یه وه بزوانه : م . س . لازه ریف ،
 کوردستان و کیشه ی کورد، ل ۶۹ ، ۷۰ ، ۱۵۵ - ۱۶۰ ، ۲۳۷ ، ۲۴۰ و
 گه لیکتی تر . هه ره ها بزوانه د . که مال مه زه هر ، سه رچا وه ی ناوبراو ،
 چاپی کوردی : ل ۲۲ ، ۲۴ ، ۳۷-۳۸ ، ۳۹ ، ۱۷۵ ، چاپی عه ره بیج :
 ل ۵۰ ، ۶۴ ، ۱۰۲ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۳۵۹) .

(۹۰) بزوانه : ک . ، اول مدرسه کردیه فی ایران ، - «التأخي» (صفحه
 «الثقافة الكردية» - ۸ -) ، ۲۰ تشرين الثاني ۱۹۷۳ .

(۹۱) ژماره یه نۆسه ری کورد باسی ئەوه یان کردو وه گوایه عه بدو ژزه زاق
 به درخان سالی ۱۹۱۳ له ورمی رۆژنامه یه کی به ناوی «کوردستان» وه
 ده رک کردو وه و گوایه دوا ی گرتنی له لایه ن رۆسه کانه وه سمکۆ له سه ر
 ده رک کردنی به رده وام بو وه (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه رچا وه ی

دەر وهی ولاتیش (چ له روسیا و چ له فهره نسه) هه ولی دا رۆژنامه یا
گۆفاریکی کوردی به پیتی لائینی بلاوکاته وه .

میسایئیره کان یه که م هه نگاویان له مهیدانی رۆژنامه توسی کوردی
ئیراندا نا . وهك مینۆرسکی باس ده کا میسایئیره پروتستانته کان له سابلاغ
(مه هاباد) به یاریدهی دهزگا ئه له مانی به کان گۆفاریکی پچوکیان به ناوی
«کوردستان» وه دهر کرد که وتار و فولکلوری کوردی بلاو ده کرده وه .
مینۆرسکی دهربارهی هه مان باس ئه وه شی تو مار کرد وه که خوی ژماره
یه کی گۆفاری ناوبراوی هه یه و نیسانی سالی ۱۹۱۴ دهرچوه (۹۲) .

دهست پین کردنی رۆژنامه توسی نه ته وه یی کوردی له ئیران هاوکاتی
رۆژانی خه بات و دهسه لاتی ئیسماعیل ئاغای شوکاک (سمکۆ) یه . دواي
شهزی یه که می جیهان و دهست پین کردنی قۆناغیکی نوئی له بزوتنه وه ی
سمکۆدا و دواي ئه وه ی دهسه لاتی گه شته ورمی که چاپخانه ی خوی هه بقو

ناوبراو ، چاپی یه که م . له چاپی دووه میدا باسی نه کرده وه ؛ محمه دی
مه لا که ریم ، سه رچاوه ی ناوبراو ؛ جمال خزنده ار ، سه رچاوه ی ناوبراو ،
ل ۱۹ . سه ره زای نه بونی هیچ به لگه یه له م باره وه سمکۆ بهر له
عه بدوژزه زاق به درخان له لایه ن رۆسه وه گیرا و به دهست به سه ره ی
نیرراه تلبیسی گورجستان (یه که میان سه ره تای سالی ۱۹۱۵ و
دووه میان ناوه ندی هه مان سال گیرا) .

(۹۲) ف. مینۆرسکی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۹ . مامۆستا ئه مین
زه کج باسی گۆفاری «کوردستان» ده کا و ده لێ «میسایئیره کان له ورمی
دهریان ده کرد» (محمد امین زکی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۷۰ -
۳۷۱) . مامۆستا عه لائهدین سه جادی و دوا به دوا ی ئه و نۆسه ری تر
باسی ئه م گۆفاره یان دۆباره کردۆته وه و ده لێن «مانگی جارێ له ورمی
موبه شیره کان له سالی ۱۹۱۲ دهریان ئه کرد ، به لام زۆر نه ژیا
(علاءالدین سه جادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووه م ، ل ۶۱۰) .
دباره ئه مانه له گه ل قسه کانی مینۆرسکی ته وا و یه ک ناگر نه وه ، هه رچه نده
دۆرنی یه ئه م گۆفاره له ورمی چاپ کرابن چونکه له وانیه ئه و کاته
چاپخانه له سابلاغ نه بو بێ .

دهستی کرده دهرکردنی روژنامه‌یه که سهره‌تا ناوی «روژ کرد - شهو عه‌جه‌م» (۹۳) (روژی کورد - شهوی عه‌جه‌م) ی لی نا . دواپج ئەم ناوه‌ی گوژی به «روژ کرد» (روژی کورد) و ئینجا به «کرد» (کورد) . له سهرۆ ناوی «کورد» هوه نوسراوه : «واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا» ، له ژیریشیه‌وه وینه‌ی دۆ دهست له یه کدا وه‌ک نیشانه‌ی یه کیه‌تی دروست کراوه . لای راسته‌وه نوسراوه : «جیگی اداره ورمی . چاپخانه غیرت . مدیر محمد ترجانی (۹۴) . مقالاتیک منفعت کردان تیدا بی وردگیری . جاری له ههر ههفته‌دا یکیک چاپ دکری» (۹۵) . لای چه‌په‌وه نوسراوه : «حق روژنامه پیشه‌کی وردگیری . داخله سالیک . ۵۰ خارجه ۶۰ قران . ششمانگ ۲۷ و ۳۵ قران . قیمت یک نسخه ده شاهی . قیست اعلانات هر دیری دو قران» . له‌ژیر ناوی روژنامه‌که نوسراوه : «روژنامه‌یکه سیاسی ادبی اخباری . سرمقالی ترجمه دکری بفارسی . دینوسی کوردیک بو هه‌مو کردان» (۹۶) .

(۹۳) ده‌ستکارێ جۆری نۆسینی نه‌کراوه . دیاره مه‌به‌ست «روژی کورد - شهوی عه‌جه‌م» . (ده‌رباره‌ی روژنامه‌کانی سمکو بزوانه : محمد تمدن ، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضائیه ، تهران ، ص ۳۷۱-۳۷۲) .

(۹۴) مه‌به‌ست له شیخ محهمه‌دی تورجانی شیخ محهمه‌دی کۆزی مه‌لا محهمه‌د حسه‌ینی کۆزی مه‌لا عه‌لج قزنجی به . بنه‌ماله‌ی ئەم زانایه دانیشتوی گوندی قزنجی نزیك پینجوین بۆن . کاتی خۆی باپیری چۆته تورجان که کهوتۆته نیوان سه‌قز و بۆکان . خۆی له بۆکان له‌دایک بووه . باوکی مامۆستای مزگه‌وت بو له مه‌هاباد ، بۆ خویندن چوووه میسر و زۆ له‌ناو هاوه‌له‌کانیدا وه‌ک پیاویکی زیره‌ک ناوی‌ده‌رکرد و دواپج وه‌ک زانایه‌کی ده‌سه‌لاتداری خامه‌ره‌نگین زیاتر ناسرا . له به‌غدا له کلیه‌ی شه‌ریعه‌ ده‌رسی ده‌وته‌وه ، له مزگه‌وتی حسه‌ین پاشا و شبلج و هه‌ج‌تر پیش‌نویژی ده‌کرد . مامۆستا حسه‌ن قزنجی چیرۆکنۆس به‌کیکه له خزمانی .

(۹۵) «جیگی ئیداره : ورمی ، چاپخانه‌ی (غیره‌ت) . مدیر محمد تورجانی . مه‌قالاتیک مه‌نفعه‌تی کوردانی تیدابج وهرده‌گیری . . .» .

(۹۶) «. . . ده‌ینوسی کوردی بۆ هه‌مو کوردان» .

دوای نه وهی بزوتنه وهی سمسکو سه ره تای بیسته کان نوشوستی هیئا و
 وریمی له دهست چۆ ناچار وازی له بلاو کردنه وهی روژنامه کەشی هیئا . تا
 سه رده می مه هاباد روژنامه توسی کوردی ئەم ولاته جاریکی تر خوشی
 به خۆیه وه نه بینی . له ماوهی تاقه سالی مه هابادا نزیکه ی ۱۰ روژنامه و گوڤار
 که وتنه گه ژ و خزمهت :-

۱ - گوڤاری «نیشتمان» - ناوه ندی سالی ۱۹۴۳ ده رچو (۹۷) .
 ئورگانی کومه لهی «ژ . لک» (ژیانه وهی کورد) بو . ژماره ۷ و ۸ و ۹
 به سه ره یه که وه به یه ک بهرگه درچون . له سه ره ی سه ره وهی بهرگه که ی
 نوسراوه «الله» ئینجا «ژ . لک» . ههروه ها «نیشتمان» بلاو که ره وهی
 کومه لهی ژ . لک . گوواریکی ئەده بچ ، خوینده واری ، کومه لایه تی ، سیاسیو

(۹۷) کاتی خۆی دوکتۆر ره حیمی قازیی و دوکتۆر قادری مهحمودزاده گه لینی
 ژماره ی روژنامه و گوڤاری مه هابادیان دامج . زوربه ی زانیاری ئەم
 به شه له وان ده ره یئراون . له گوڤاری «نیشتمان» که به سه ره تای
 روژنامه نوسج مه هاباد داده نری ته نها ژماره ۷ و ۸ و ۹ له به رده ستدایه .
 ماموستا سه جادی ده لچ «یه کهم ژماره ی له حوزه یرانی ۱۹۴۳ دا ده رچۆ»
 (علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووم ، ل ۶۱۵) .
 به لام دوکتۆر ره حیمی قازیی ده لچ یه کهم ژماره ی مایسی ۱۹۴۳
 چاپ کرا (بزوانه :

Гази Р.Г., Курдистанская демократическая партия - организатор и руководитель национально-освободительного движения в Иранском Курдистане (1945-1946 гг.), Автореферат дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук, Баку, 1954.

ر . ح . قازیی ، پارتی دیموکراتی کوردستان - ریکخهر و ره بهری
 بزوتنه وهی نه ته وهیج - رزگاریخواز له کوردستانی ئیران (۱۹۴۵ -
 ۱۹۴۶) ، کورته ی نامه ی دوکتۆری ، باکو ، ۱۹۵۴ ، ل ۱۷) .

مانگی کوردی» یه • له ژیر ئەم قسانه وه وینه ی سه لاهه دین چاپ کراوه • ئەم سێ ژماره یه ی که «سالی یه که م» یان لاوه نوسراوه بهر مانگی خا که لئوه و بانه مه ژ و جوژهردانی ۱۳۳۳ که وتون که ده که نه مارت و نیسان و مایسی سالی ۱۹۴۴ • ژماره یه کی له ته وریز له چاپخانه ی کابرایه کی ئه رمن به نهینی چاپ کراوه • زوربه ی ژماره کانی تری دیسان له ته وریز چاپ کراون • ماموستا رهحمانی زه بیحی سه ره په رشتی بلا و کردنه وه ی ده کرد • دوای مه هاباد له عیراق سالی ۱۹۴۸ ژماره یه کی به چاپ کراوی لی بلا و کراوه ته وه • دلشادی ره سولجی که به ناوی نادری یه وه به ره می بلا و کردۆته وه یه کی له نوسه ره چالا که کانی بووه ، کاتی خۆی له به غدا خویندۆیه و ماموستا بووه • هیمنی شاعیر ده لێ ئەو ئیمه ی فییری رینوسی کوردی کرد • نوسینی له «گه لاویژ» یشدا هه یه •

۲ - گوڤاری «کوردوستان» • ژماره یه کی روژی ۱۵ ی سه رماوه زی ۱۳۳۴ ، واته ۶ کاتونی یه که می ۱۹۴۵ ده رچووه • له سه ر بهر که که ی نوسراوه «بلا و که ره وه ی بیی حیزبی دیموکراتی کوردستان • گوواریکی ئەده بی کۆمه لایه تی سیاسی یه • هه ر یازده روژ جارێک بلا و ده کریته وه • له مه هاباد له چاپخانه ی کوردستان چاپ ده کرا • ژماره چواری مانگی بانه مه ژ ، مایسی ۱۹۴۶ چاپ کراوه • تا کۆتای سالی ۱۹۴۶ چه ند ژماره یه کی تری لی چاپ کرا (۹۸) •

۳ - روژنامه ی «کوردستان» • ژماره یه کی روژی پینج شه موی

(۹۸) به پیتی ئەو زانیاری یانه ی کاک جه مال خه زنه دار له رابه ره که یدا باسی کردون واده رده که وێ ئەم گوڤاره گوایه له دو مانگ که متر ژیاوه (له ۶ کانونی یه که می ۱۹۴۵ وه تا وه کو کۆتای کانونی دوره ی ۱۹۴۶) (بزوانه : جمال خه زنه دار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۵) دیاره ئەمه راست نی یه . سه رچاوه کانی تریش له باسی گوڤاری «کوردستان» دا که وتۆنه هه له وه (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووم ، ل ۶۱۵ - ۶۱۶) .

۲۱/۱۰/۱۳۲۴ که ده کاته ۱۱ ی کاتونی دووهمی ۱۹۴۶ چاپ بووه . له سه‌رق ناوی ئەم روژنامه‌یه‌وه نوسراوه : «به نێوی خودای بهرز و بی‌هاوتا» . له ژیری‌یه‌وه نوسراوه : «بلاوکه‌ره‌وه‌ی پیری حیزبی دیموکراتی کوردستان» . هەر دوو روژ جارێ ژماره‌یه‌کی ده‌رده‌چو که بارستی (۴۰ × ۲۷سم) بقو . تا داخستنی پتر له ۱۱۰ ژماره‌ی لیج بلاوبووه .

۴ - گوڤاری «هه‌لآله» . ژماره‌یه‌کی بهر مانگی ره‌شه‌میی سالی ۱۳۲۴ ده‌که‌وی ، واته سه‌ره‌تای مارتی ۱۹۴۶ ، له بوکان چاپ‌ده‌کرا . ژماره ۲ مانگی خا‌که‌لیوه و ژماره ۳ مانگی بانه‌مه‌زی سالی ۱۳۲۵ (نیسان و مایسی ۱۹۴۶) چاپ‌کراون . مودیری ئیداره‌ی ح . قزنجی بقو (۹۹) .

۵ - گوڤاری «هاواری نیشتمان» . ژماره‌یه‌کی روژی ۱ خا‌که‌لیوه‌ی ۱۳۲۵ که ده‌کاته ۲۱ ی مارتی ۱۹۴۶ له مه‌هاباد چاپ‌کرا . له سه‌ره‌وه‌ی نوسراوه : «بلاوکه‌ره‌وه‌ی پیری ییکه‌تی جه‌وانانی دیموکرات» ه ، واته ئۆرگانی ریکخراوی لاوان بووه .

۶ - گوڤاری «گروگالی مندالانی کورد» . ژماره ۲ ی یه‌کی جوژه‌ردان و ژماره ۳ ی یه‌کی پوشه‌زی سالی ۱۳۲۵ (واته ۲۱ ی مایس و ۲۱ ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶) له مه‌هاباد چاپ‌کراون (۱۰۰) . به‌وجۆره‌ ده‌بی ژماره‌یه‌کی یه‌که‌م روژی مانگی بانه‌مه‌زی هه‌مان سال چاپ‌کرا‌بی که ده‌کاته ۲۱ ی نیسانی ۱۹۴۶ . له‌ژیر ناویدا نوسراوه : «بیری کارگه‌رانی چاپخانه‌ی کوردستان» ه . له ژماره ۲ و ۳ «گروگالی مندالانی کورد» ا چه‌ند ده‌رسیکی زمان و جوگرافیا بلاوکه‌راوه‌ته‌وه . «گروگال» قه‌ت پینی نه‌گرت و به‌وجۆره‌ وه‌ک گوڤاری مندالان بووه تا‌قانه‌ی میژوی روژنامه‌نوسی کوردی .

۷ - گوڤاری «هاوار» ، ژماره‌یه‌کی مانگی ره‌زه‌بری سالی ۱۳۲۴

(۹۹) دباره مه‌به‌ست مامۆستا حه‌سه‌ن قزنجی به .
(۱۰۰) ته‌نها ژماره ۲ و ۳ «گروگالی مندالانی کورد» م دیوه .

چاپ کرا • له سەر بهرگی یه که می ته نها «هاوار» و له سەر دووه می «هاواری کورد» نوسراوه (۱۰۱) •

۸ - گوڤاری «هاواری نیشتمان» ، ژماره یه کی روژی یه کی خاکه لیه می سالی ۱۳۳۵ ، واته ۲۱ می مارتی ۱۹۴۶ ده چووه ، ئورگانی لاوانی دیموکرات بووه و له مه هاباد چاپ کراوه • کارگیری ص • نهنجیری (نازه) بووه • له سەر لاپه زه یه کی نوسراوه «گوواریکی : نه ده بی • سیاسی • کومه لایه تی» یه • زینازی مارکسی له ناوه رو کیدا دیاره • له سەر و ناوی گوڤاره که وه نوسراوه :

« باسه واد بیخوینته وه بو بیسه وادان » •

له بهر گه لی هۆ روژنامه نوسج کوردی له عیراق له هەر شوین زیاتر هه لی پیشکه وتن و گه شه کردنی بو هاته پیشه وه (۱۰۲) • سه ره تای میژوی روژنامه نوسج کوردی عیراق ده گه زینته وه چه ند مانگی بهر له هه لگیرسانی ئاگری شه زی یه که می جیهان (۱۰۳) • له دواسالی ئه و شه زه وه و به تایه تی له گه ل ته و او بونی قوناغیکی نویی زور گرنگ له ژبانی روژنامه نوسج کوردی عیراقدا دهستی پین کرده روژنامه کانی سه رده می فهرمانزه وایج شیخ مه محمود و «ژیانه وه» و «ژین» و «زاری کرمانجی» و «گه لایوژ» و گه لیکی تر نمونه ی پز به لگی ئه م راستی یه ن •

(۱۰۱) چه ند نوسه ریکی کورد باسی گوڤاری «ئاوات» یان کردووه که گوایه ئه ویش سالی ۱۹۴۵ یا ۱۹۴۶ له مه هاباد چاپ کراوه (بزوانه : عبدالجبار محمد جهباری ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۱۴۳ ؛ جمال خزنده دار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۴۸) •

(۱۰۲) له ده می ساله وه چاپه منه نج کوردی له یه کیه تی سوڤیه ت به شی خۆی له بره ودایه • یه کج له رووه دیاره کانی ئه و چاپه منه نی یه روژنامه ی «رییا تازه» یه که ده یان ساله ریکوپیتک بلاو ده بیته وه و له زور لایه نه وه به یه کج له روژنامه کوردی یه هه ره پیشکه و تووه کان داده نری •

(۱۰۳) ئه و سه ره تایه له گه ل ده رچونی «بانگی کورد» ده ست پین ده کا (بزوانه : پهراویزی ژماره ۸۵) •

له گه‌ل ئه‌وه‌ش رینگه‌ی گه‌شه‌کردنی روژنامه‌نوسێ کوردی عیراق بێ‌که‌ند و که‌نده‌لان نه‌بو . چه‌ند نمونه‌یه‌کی که‌می سالانی پێش شوژشی گه‌لاوێژ ده‌توانی وینه‌یه‌کی بێ‌هاوتا له‌م‌باره‌وه‌ بو‌ خوینەر بکیشی . شیخ مه‌حمود به‌هه‌مو‌ توانا و ده‌سه‌لاتی به‌وه‌ ناچار بو‌ سالی ۱۹۲۳ روژنامه‌ی « بانگ‌ حق » (بانگی‌ حه‌ق) له‌ ئه‌شکه‌وتی جاسه‌نه‌ی ئه‌ولای سورداشی نزیك سلیمانی چاپ‌بکا (۱۰۴) . ژماره‌یه‌کی روژی ۸ی مارت بلا‌بووه‌ . تا نیسانی هه‌مان‌سال ته‌نها سێ ژماره‌ی لێ‌ ده‌رچۆ که‌ مه‌به‌ستی سه‌ره‌کتی هاندانی کۆمه‌لانی خه‌لك بو‌ دژی ئینگلیز . به‌نیازی ده‌رکردنی «بانگی‌ حه‌ق» شیخ مه‌حمود به‌ر له‌ داگیرکردنی شاری سلیمانی له‌لایه‌ن ئینگلیزه‌وه‌ چاپخانه‌ی شاره‌وانی «بلدیه‌»ی گواسته‌وه‌ ئه‌شکه‌وتی جاسه‌نه‌ (۱۰۵) . ئه‌مه‌ بو‌خۆی گه‌وره‌ترین به‌لگه‌ی به‌رزبو‌نه‌وه‌ی بایه‌خی روژنامه‌نوسێ به‌له‌ ژبانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی ئه‌و قۆناغه‌ی گه‌لی کوردا . ناوی روژنامه‌که‌ش به‌ئاشکرا باسی

(۱۰۴) ژماره‌ ۳ «بانگ‌ حق» (بانگی‌ حه‌ق) له‌ کتیبخانه‌ی کۆری زانیاری کورد هه‌یه . ئه‌م ژماره‌یه‌ روژی پینج‌شه‌مه‌ی ۱۲ی نیسانی ۱۳۳۹ ، ۲۶ی شه‌عبانی ۱۳۴۱ی له‌سه‌ر نوسراوه . هه‌رله‌ویدا روژی دامه‌زرانی «بانگی‌ حه‌ق» به‌م‌جۆره‌ تو‌مار کراوه «تاریخ‌ تاسیسی : ۸ مارت ۱۳۳۹» . له‌ ژیره‌وه‌ی ناوی روژنامه‌که‌ نوسراوه «ناشکی به‌ توپ و بۆمبا سه‌رفرازه بانگی‌ حه‌ق» . دوا‌به‌دوای ئه‌مه‌ نوسراوه «سیاسی ، ادبی ، اجتماعی ، غزته‌یکی رسمی‌یه‌ له‌ قرارگاهی عمومی ئوردوی کوردستان طه‌بع ده‌کری . غایه‌ و ئه‌مه‌لی استحصالی حه‌قی کوردانه» . ژماره‌ سێی «بانگی‌ حه‌ق» دو‌لایه‌زه‌یه ، بارستی (۱۳ × ۸.۲سم) ه‌ (بزوانه : «بانگ‌ حق» ، ۳ سال ۱ ، ژماره‌ ۳ ، پینج‌شبه‌ ، ۱۲ نیسان ۱۳۳۹ ، ۲۶ شعبان ۱۳۴۱) .

(۱۰۵) بزوانه :

C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, PP. 319 — 320 .

ئهم زانیاری‌بانه‌ی ئه‌دمۆندس ده‌رباره‌ی «بانگی‌ حه‌ق» جیگه‌ی بزوان چونکه‌ خۆی له‌گه‌ل ئه‌و هیزانه‌ی ئینگلیز بو‌ که‌ ئه‌و سه‌رده‌مه‌ به‌ دامرکانده‌وه‌ی بزوتنه‌وه‌ی شیخ مه‌حموده‌وه‌ خه‌ریک بون و یه‌کیک بو‌ له‌وانه‌ی دوا‌ی کسانه‌وه‌ی شیخ و چه‌کدارانی چووه‌ ناو ئه‌شکه‌وتی جاسه‌نه .

هه و حه فه ده كا كه ئینگلیز کردیانه قوچی قوربانجی بهرزه وه نده تاییه تی به کانی
خویان *

دیسان هر شیخ مه محمود له لقه پوپی دهسه لاتیانه یتوانی پتر له ۱۵
ژمارهی «روژ کردستان» (روژی کردستان) و ۱۴ ژمارهی «بانگ
کردستان» (بانگی کردستان) ده رکا (۱۰۶) * له ماوهی چوارده سالهی
فهرمانزه وایج یه کسه ری ئینگلیز (۱۹۱۸-۱۹۳۲) له هه موعیراق به سه ریبه که وه
پتر له ۲۰۰ گوڤار و روژنامه ی هه مه جوړ ده رچو که ته نها ۶ یان کوردی بون و
هیچ کامیان له چه ند ژماره یه زیاتریان لیج ده رنه چو * رونا کیری ناسراوی
کورد حسه ین حوزنی موکریانجی به هه زار نه مسهر و نه وسهر و به کوله مه رگتی
«چاپخانه ی کردستان» ی پیکه وه نا که چی له گهل نه وه ش به شه ش سالی
ره بق (له ۱۹۲۶ وه تا وه کو ۱۹۳۲) نه یتوانی زیاتر له ۲۴ ژمارهی «زاری
کرمانجی» چاپ بکا (۱۰۷) * که س وه ک هامیلتن باسی نه م گوڤاره و خاوه نی

(۱۰۶) یه که م ژمارهی «بانگ کردستان» (بانگی کردستان) روژی ۲ ی نابی
سالی ۱۹۲۲ و دوا ژمارهی ۸ ی حوزه یرانی ۱۹۲۳ ده رچون . هه رچی
«روژ کردستان» (روژی کردستان) ه یه که م ژمارهی روژی ۱۵ ی
ته شرینی دو وه می سالی ۱۹۲۲ و دوا ژمارهی ۳ ی مارتی ۱۹۲۳
بلا و کراونه وه . ژماره کانی نه م دو روژنامه یه له چه ند کتیبخانه یه ک و لای
چه ند که سی پاریزراون . هه ندی سه رچاوه باسی ۳ ژماره ی تری
«بانگی کردستان» ده که ن که سالی ۱۹۲۵ له به غدا چاپ کراون (بزوانه:
علاءالدین سجادی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، چاپی دو وه م ، ل ۶۱۱ ؛
محهمه دی مه لاکهریم ، سه رچاوه ی ناوبراو) . چه ند سه رچاوه یه ک
روژ و سالی ده رچونی «بانگی کردستان» یان هه له چاپ کردو وه .
به پیتی زانیاری به کانی ناو رابه ره که ی کاک جه مال خه زنه دار «بانگی
کردستان» مانگو نیویک ژیاوه (۲ ی نه یلول - ۲۷ ی ته شرینی یه که م) و
گوایه به و ماوه که مه بو روژنامه نو سیج کوردی ۱۴ ژماره ی لیج چاپ کراوه
(جمال خزنه دار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۷) .

(۱۰۷) یه که م ژماره ی گوڤاری «زاری کرمانجی» حوزه یرانی سالی ۱۹۲۶ بلاو
کرایه وه .

ئەم گۆقارەى نە کردووہ • بەم چەند دیزەى ھامیلتن نیگارى پزمانای ھەمو
ژیانی رۆژنامە نوسى کوردی کیشاوہ :

موکریانی « خۆى بەتەنھا وتارەکانى گۆقارەکەى دەنوسى ، خۆى
بەتەنھا وینەکانى دەکیشان ، خۆى بەتەنھا لە چاپى دەدان و ئینجا
دەشى پێچانەوہ • ئەمە بۆخۆى نمونەيەکی بىھاوتايە لەسەر
رۆى ھەمو زەمىن » (١٠٨) •

بەلام ھامیلتن تەنھا ئەوہى لە یاد کردووہ کە دەورو بەرى ٥٠٠ ساڵ
لەمەوبەر کاتیک تازە چاپ لە ئەوروپا داھاتبو زۆر خاوەن چاپخانەى ئەوسای
ئەوان وەك موکریانى سەدەى بیستى ئیمە بون (١٠٩) • وردکردنەوہى
ئەمە دواکەوتویت تەنھا پینچ سەدەمان دەخاتە بەرچاو •

ھەرچەند سالى ١٩٣٢ بەناو سەربەخۆی بە ولات « بەخسرا »
بەلام ھېچ ئال وگۆزى بەسەر رۆژنامە نوسى عىراقدا نەھات •
رۆژنامە نوسى کوردى وەك جارى جارن زەحمەت دەیتوانى جاروبار سەر
لە قاوغە تەسکەکەى خۆى دەرھینى • رەخنەيەکی پچوک لە نەبونى پزۆزەى
ئاوى خاوین لە شارى ھەولیر بەس بو بۆئەوہى سالى ١٩٣٦ گۆقارى
« روناکی » داخړى • لە کۆتايى چلەکانەوہ و تايبەت لە بەستنى پەيمانى بەغداوہ
سەخت و نالەبارترین قۆناغ لە ژيانى رۆژنامە نوسى ھەمو عىراقدا
دەستى پى کرد • گەورەترین « قوربانى » رۆژنامە نوسى کوردى ئەو سالانە
داخستنى گۆقارى « گەلاوێژ » بو •

(١٠٨)

A. M. Hamilton, Road through Kurdistan, The Narrative of an
Engineer in Iraq, London, 1937, PP. 122 — 123, 237.

(١٠٩) دەربارەى بارى چاپ و چاپمەنج ولاتانى ئەوروپای ئەو سەردەمە
بزووانە : جون ك. م. روزنشتين ، اختراع الطباعة ، — «تارىخ العالم» ،
المجلد الخامس ، ص ٦٤٧ — ٦٤٩ •

له گهڻ ٿه وئس روڙنامه و گوڦاره ڪوردي به ڪاني سهردهمي پاشايٽ
 دهوري گه وريان له پيشخستني ڙياني روناڪيري گه لدا بيني ، خزمه تي
 زوري ٿه دهب و زمانيان ڪرد و ڙماريه نوسهري باشيان پي گه ياند . باشتري
 به لگهي ٿه م راستي به گوڦاري ته م نداري « گه لاويڙ » ه (۱۱۰) .

پيري نازاد وهڪ ليشاوي لافاو وايه ، قهدهغه ڪردني ٿاسان ني به ، له
 هزار ڪون و ڪه له به روهه دهرفت بوخوي ده دوزيته وهه . به پي ٿه م ياسايه
 چاهه مني نهيني نيشتمانپه روه راني عه رب و ڪوردي عيراق به له شوڙشي
 گه لاويڙ شوڙه سواي مهيداني ڙياني سياسي و گولي سهردهستهي خه باتي
 ڪومه لاني خه ٿڪ بو . روڙنامه و گوڦاره نهيني به ڪاني ٿه و سهردهمه فراوان
 به ناو خه ٿڪدا بلاوده بونه وهه . به پي هه نديڪ سهرچاوه به ڪي له و روڙنامه ته
 دو هينيدي گه و ره ترين روڙنامه ي ٿاشڪراي ٿه و سهردهمه ي لي
 بلاوده بو وهه (۱۱۱) . به ڪي له به شداراني دهر ڪردني چاهه مني نهيني ڪوردي
 سهردهمي پيش شوڙشي گه لاويڙ توسيو به ده لي تا ده هات خه ٿڪي ڪوردستان
 زياتر له ده وري روڙنامه نوسه نهيني ڪوده بونه وهه ، هه رچه ندهه — وهڪ ده لي —
 ده شيانزاني له وانه به ٿه و ڪاره زوريان له سهر بڪه وي (۱۱۲) .

ديار ڪردني هه مو روهه ڪاني روڙنامه نوسه نهيني ڪوردي ڪاريڪي

(۱۱۰) به ڪم ڙماره ي ڪانوني به ڪمي ۱۹۳۹ و دوا ڙماره ي ٿابي ۱۹۴۹ چاپ
 ڪران . به سهر به ڪه وه پتر له ۱۰۰ ڙماره ي لي بلاو ڪرايه وهه .

(۱۱۱) بزوانه :

I. Cox, The Struggle in Iraq, — ((World News)) , Vol. I, No. 19,
 May 8, 1954, P. 390.

(۱۱۲) صالح حيدري ، دور الصحافة الكردية السرية في العهود الرجعية
 والدكتاتورية ، جريدة «العراق» ، ۲۱ نيسان ۱۹۷۷ .

ئاسان نى يە (۱۱۳) • بەر لە شەزى يە كەمى جىهان ژمارە يە چاپ مەنئى و پەخشەى دەسنوسى كوردئى بە نەيئىت بىلاو دەكرانەو • «بانگى حەق»ە كەمى شىخ مەحمۇدئىش رۆژنامە يە كى نىمچە نەيئىت بۆ • يە كەم رىكخراوى كوردئى عىراق كە پەخشەى دەسنوسى نەيئىت خۆى ھە بۆ حىزبى «ھىوا» بۆ (۱۹۳۸ - ۱۹۴۵) • يە كەم ئۆرگانى نەيئىت رىكويىكى كوردئى گۆقارى «نىشتمان»ى (ژ.ك.) بۆ • وەك وتمان زوربەى ژمارە كانى ئەم گۆقارە بە دزى يەو ە تە و رىز چاپ دەكران • «نىشتمان» بە ناوەرۆك دەولە مەند و بە روالەت رازاوە بو • بۆنمۆنە ژمارە حەوت و ھەشت و نۆى كە بە سەر يە كەو ە دەرچۆن و ۳۲ لاپەزەن بە زنجىرە يە وتارى سىياسى و بەلگەى مېژۆيى و شەش پارچە بەرھەمى شاعىرى ناودارى وەك ھەزار و ھىمىن رازىتراوئە تەو ە •

رۆژنامە نوسى نەيئىت كوردئى عىراق وەك رۆژنامە توسى نەيئىت عەرەب لە دەور و بەرى كوتايى شەزى دوو مەو ە بوو ە دار دەستى كارىگەرى ھىزە نىشتمانى يە كان كە رۆژبەرۆژ ھونەرمەندانە تر ھەليان دەسوزاند • كار گەيشت بەو ەى ھەر رۆژەى لە لايە كەو ە دەستە يە لاوى نىشتمانپەر و ەرى خوين گەرم دەكەوتنە بىلاو كردنەو ەى رۆژنامە يە يا گۆقارى كى نەيئىت كە لە بەر بى دەرامەتى بە دەستخەت دەيانوسىنەو ە • بۆنمۆنە ژمارە يە كى بەرگى دۆى گۆقارى «پشكو» ، كە واديارە ئۆرگانى كۆمەلئىك بۆ بە ناوى «ھاوار» ەو ە ، سىازدە لاپەزە يە (۲۱ × ۱۶۵ سم) و بە خەتى جوان و شىوازى رەوان و ناوەرۆكى دەولە مەند رازىتراوئە تەو ە (۱۱۴) •

(۱۱۳) ئەو كارە بۆخۆى زەحمەتە ، ھىچ نەبى چۈنكە پاراستنى ئۆرگانى نەيئىت ھىزە نىشتمانى يە كان لە ھەمۆ شوپىن ئەركىكى پز تەنگو چەلە مە يە •

(۱۱۴) «پشكو» ، ژمارە ۱ - ۱ ، بەرگى ۲ - ۱۹۴۵ • كاتى خۆى لە رۆژنامەى «التاخى» دا وتارىكم بەم ناو ەو ە بىلاو كردنەو ە : « جمعىة ھاوار و مجلة پشكو » («التاخى» ، ۱۱ شىباط ۱۹۷۴ - صفحة «الثقافة الكردية» ، العدد السابع عشر) • لەو ئىدا تكام كرد بۆ ھەركەس شتى

«رزگاری» ئۆرگانی حیزبی «رزگاری کورد» یەكەم رۆژنامەى نەینتێ کوردی عیراقە کە بە چاپ کراوی و تارادەبەك ریکوپیك و فراوان دەوروبەری کۆتای شەزی دووهم هاتە مەیدانی خەبات (۱۱۰) . «رزگاری» دواپت بووہ ئۆرگانی «پارتی دیموکراتی کوردستان» . ئەم مەیدانە جگە لە «رزگاری» گەلی رۆژنامە و گوڤاری نەینتێ کوردی بەخۆیەوہ بینتێ وەك «یەکیەتی تیکوشین» و «شۆرش» و «خەبات» و «خەباتی کوردستان» «ئازادتی» و «ئازادتی کوردستان» و «ریگا» و «دەنگی داس» و «شوعلە» (۱۱۶) و هتێ تر . سەرئاپای ئەم گوڤار و رۆژنامانە بە ناوەرۆك شۆرشگیبێ و دیموکراسی بۆن . بەلگەى ئەم راستی بە کەم نى بە . لای سەرەوہى ژمارە ۲ى سالى ۹ى رۆژنامەى «رزگاری» (حوزەیرانى ۱۹۰۰) بەم دروشمانە رازینراوہ تەوہ کە دروشمی هەمو هێزە نیشتمانی بەکان بۆن : لای راستی ناوی رۆژنامە کەوہ نوسراوہ «ئەى کۆمەلانى خەلك تیکۆشن بۆ پیکهینانى بەرەبە کى نیشتمانی

دەربارەى کۆمەلى «هاوار» و گوڤارى «پشکو» دەزانى ئاگادارم بکا . پاش ماوہیە کاک محەمەد مستەفای پارێزەر و کاک مستەفایا عەبدوللا ئاگاداریان کردم کە «هاوار» دەستەبە لای سلیمانی دایانمەزاند و هەرئەوانیش «پشکو»یان دەردەکرد و بەنەینتێ بلایان دەکردهوہ . «هاوار» چەکی خەباتی دژی ئیمپریالیزم ، تاییەت ئیمپریالیزمی ئینگلیزی ، ئاراستە کردبو . ئەندامانی ئەم کۆمەلە جارێ پەردەى سینەمای پرۆپاگەندەى ئینگلیزەکانیان سوتاندووہ ، بەوہ و یستویانە نایاری خۆیان بەرامبەر ئینگلیز دەرخەن .

(۱۱۰) بەپێی زانیاری ناو «موسوعة» «رزگاری» سەرەتا بە رۆنیۆ و دواپت بە مەکینە چاپدەکرا (بزووانە : «موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ۱۹۴۹ ، ص ۷۳) . هەرۆهها بزووانە : صالح حیدری ، لە دەفتەرى یادداشتهکانى . رزگارى چۆن چاپ دەکرا ، - «عیراق» ، ژمارە ۱۴ ، نىسانی ۱۹۷۸ ، ل ۳ ، ۱۴ .

(۱۱۶) بەپێی زانیاری ناو «موسوعة» (عبداللطيف السعدي) کە نازناوی «نذیر» بو ئەم رۆژنامەبەى بە عەرەبى و کوردی لە هەولێر بلاوودەکردهوہ (بزووانە : «موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري» ، الجزء الاول ، بغداد ، ۱۹۴۹ ، ص ۷۳) .

یه کگرتق له بهینی هه مو پارتی و دامه زراوه نیشتمانی به کان و هه مو دوژمه کانی ئیمپریالیزمدا ، بو لابرندی حکومه تی نوری سه عیدی خاین و هینانی حکومه تیکی نیشتمانی « • له لای چه پی به وه نوسراوه : « ئه ی کومه لانی خه لک خه بات بکه ن بو هه لوه شانده وه ی مه جلسی داتاشراو (۱۱۷) ، لابرندی مه رسومو قانونه فاشستی به کان (۱۱۸) ، به ره لاکردنی هه مو سه ره به ستی به دیموکراسیه کان - سه ره به ستی توسین و بلاو کردنه وه ی یروباوه ژ ، سه ره به ستی کوبقونه وه و خو نواندن ، سه ره به ستی پارتی و کومه ل و نه قابه دانان « • سه روتاری هه مان ژماره ئه مه بق : « به ره ی نیشتمانی یه کگرتق ته نها هیزه بتوانی ئیمپریالیزم بشکینن و پرۆژه کانی ژیر خا » (۱۱۹) • به ناوی « کورد و عه رب » هوه روژنامه ی « خه باتی کوردستان » وتاریکی دور و درژی بلاو کردۆنه وه تییدا باسی زه مینه ی میژویجی برایه تی ئه و دو گه له ده کا و پته و کردنی به مه رجیکی گرنگ داده نی بو به هیز کردنی خه باتی کومه لانی خه لک دژی ئیمپریالیزم (۱۲۰) •

له بهر روژشناجی ئه و راستی یانه ی به کورتی باسمان کردن ده توانین چه ند رویه کی تایبه تی روژنامه توسی کوردی به م جوړه دیار که یین :

● ده ست پی کردنی میژوی روژنامه توسی کوردی له بهر گه لی هۆ ، که زور به یان له ده ست کورد خۆیدا نه بون ، تاراده یه دوا که وت • به لام ئه و دوا که وتنه به پیوانه ی سه رده می خۆی و له قوژبنی به راورد کردنی به وه له گه ل روژنامه توسی ژماره یه گه لی تری ناوچه که یه کجار زۆر نی یه • به وینه یه که م

-
- (۱۱۷) مه به ستی ئه و ئه نجومه نی نوینه رانه یه که نوری سه عید سالی ۱۹۵۴ هه لبژاردنی تایبه تی بو کرد تاوه کو جیگه ی ئه و ئه نجومه نه بی ته مه نه بگریته وه که هیزه نیشتمانی به کان چه ند نوینه ریکیان تیا هه بو •
- (۱۱۸) مه به ستی ئه و یاسا و بزیارانه یه که نوری سه عید به نیازی ری خوش کردن بو به ستنی په یمانی به غدا داینان •
- (۱۱۹) «رزگاری» ، ژماره ۲ ، سالی ۹ ، حوزیره انی ۱۹۵۵ •
- (۱۲۰) «خه باتی کوردستان» ، مایسی ۱۹۵۷ •

رۆژنامه‌ی فارسی — وهك كاتی خۆی باسمان کرد — سالی ۱۸۵۱ له سهرده‌می
 فه‌رمانزه‌وایج ناصره‌ددین شادا چاپ کرا ، به‌لام‌ئهو رۆژنامه‌یه‌هی میری بقو ،
 جگه له یاسا و فه‌رمان و بزیاره‌کانی شا و ئهو جۆره باسانه شتیکی تری
 ئهو تۆی بلاونه‌ده‌کرده‌وه . دیمو کراسی خوازانی ئیران ماوه‌ی ده‌رکردنی
 رۆژنامه‌یان ته‌بو ، بۆیه‌کا ئه‌وانیش ناچار له هه‌نده‌ران (له له‌نده‌ن و قاهره و
 مه‌دراس) رۆژنامه و گوڤاری خۆیان ده‌رده‌کرد و به‌هزار ده‌ردی سه‌ری
 ده‌یانگه‌یانده‌ ناو خاکی نیشتمان . یه‌که‌م رۆژنامه‌ی فارسی له‌وبابه‌ته مه‌لکوم
 خان سالی ۱۸۹۱ له له‌نده‌ن به‌ ناوی «قانون» وه‌ ده‌ری کرد . به‌وجۆره
 ده‌توانین ب‌لین رۆژنامه‌توسی کوردی به‌ که‌م ده‌رامه‌تی خۆیه‌وه له‌راستیدا ته‌نها
 ۷ سال له رۆژنامه‌توسی نه‌ته‌وه‌یج فارسی دواکه‌وت .

● رۆژنامه‌توسی کوردی له‌و رۆژه‌وه‌ی له‌دایک‌بووه به‌ وچان خه‌ریکی
 بزنی ریگه‌یه‌کی زۆر سه‌خته که روداو و به‌سه‌رهاته‌کانی ئاوینه‌ی بی‌غهل و
 غه‌شی ژبانی روناکییری گه‌لی کوردن . له‌ عیراق و هه‌نده‌ران له هه‌مو شوین
 زیاتر ماوه‌ی پیشکه‌وتن و گه‌شه‌کردن بۆ رۆژنامه‌توسی کوردی
 هاتۆته‌پیشه‌وه . رۆژنامه و گوڤاره کوردی‌یه‌کانی عیراق (۱۲۱) و
 «کوردستان» ی‌یه‌که‌م رۆژنامه‌ی کوردی و گوڤاری «هاوار» که جه‌لاده‌ت
 به‌درخان سالی ۱۹۳۲ له شام ده‌ری کرد و گوڤاری (RONAHI) «روناهی»
 که هه‌ر ئهو ۱ نیسانی سالی ۱۹۴۲ له شام ده‌ری کرد (۱۲۲) به‌لگه‌ی بی‌پیچ و

(۱۲۱) زوربه‌ی ئهو سه‌رچاوانه‌ی باسی رۆژنامه‌توسی کوردی‌یان کردوه
 لیسته‌یه‌کی دروستیان بۆ ئهو رۆژنامه و گوڤارانه کردوه که دوا
 شوژی گه‌لاویژ له عیراق ده‌رچون ، بۆیه‌دوباره کردنه‌وه‌ی ئهو
 باسه‌مان به‌پیتویست نه‌زانی (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سه‌رچاوه‌ی
 ناوبراو ، چاپی دووم ، ل ۶۱۷ - ۶۲۶ ؛ محمه‌دی مه‌لاکه‌ریم ،
 سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ؛ جمال خزنده‌ار ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۶۵ -
 ۱۳۴) .

(۱۲۲) ئهو سه‌رچاوانه‌ی باسی «روناهی»‌یان کردوه به‌هه‌له‌ته‌شرینی یه‌که‌می

په نای ئەم راستی یەن که له قوژبنی ئەم ژمارانه وه باشتەر خۆ دەنوینئێ : له شهسته کانددا له تورکیا ریڤگی دەرچونی ۹۴۲ رۆژنامه و ۷۱۶ گۆڤار درا . له مانه ۷۲ یان به زمانی بیگانه و کهمینه کانی ناو ولات بون - به فهرستی ۲۶ ، به ئینگلیزی ۱۰ ، به ئەلهمانی ۶ ، به ئیتالی ۲ ، به ئەرمهنج ۱۵ ، به یونانی ۸ ، به عیبری ۳ ، به ئەلبانی ۱ و به کوردیش ۰۰۰ سفر (۱۲۳) .

● زروف و باری ژیان کاریکی وای کردووهر رۆژنامه توسج کوردی له سه ره تاوه به سروشت دیمو کراسی و به ناوه رۆک نه ته وه یی بی ، بۆیه کا توانیویه دهوری گهوره له ژبانی رونا کیری و پێشخستی ههستی نه ته وه یی کۆمه لانی خه لکدا بیهنی . له زه وه رۆژنامه و گۆڤاره کوردی یه کان روی ده میان کردۆته هه مو چین و دهسته و دایه ره کانی کورد . بۆیاری خاوه نی یه که م رۆژنامه ی کوردی له سه ر بلاو کردنه وه ی دۆ هه زار دانه له هه ر ژماره یه کی « کوردستان » به خۆزای بی به ردی بناغه ی ئەم کاره گرنگه یه . دوا ی

سالی ۱۹۴۱ یان به میژوی دەرچونی یه که م ژماره ی داناوه (بۆنونه بزوانه : جمال خزنده ار ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۴۱ ؛ محمه دی مه لا که ریم ، سه رچاوه ی ناوبراو) . به کوردی و پیتی لاتینی له سه ر ژماره یه کی نوسراوه : « سال ۱ ، هژمار ۱ ، چار شه مبه ، ۱ نیسان ۱۹۴۲ » . هه ر ئەمه به فه ره نسیش دۆباره کراوه ته وه . دیسان ئەو سه رچاوانه ی ئەم گۆڤاره یان به هه فتانه داناوه به هه له دا چون . تا شوباتی سالی ۱۹۴۴ (۲۳) ژماره ی لی دەرچوه ، واته هه ر مانگه ی ژماره یه . دوا ی ئەوه له نیسانی ۱۹۴۴ وه تا مارتی ۱۹۴۵ ته نها (۵) ژماره ی لی دەرچوه . ژماره ۲۸ ی که به ر مارتی سالی ۱۹۴۴ ده که وی دوا ژماره یه تی که من دیومه . هه ندی سه رچاوه ده لێن گوایه « رونا هی » تا سالی ۱۹۴۶ ژیاوه (بزوانه : محمه دی مه لا که ریم ، سه رچاوه ی ناوبراو) .

(۱۲۳) بزوانه :

"Современная Турция", (Справочник), Моск-
ва, 1965.

« تورکیای ئیمژۆ » ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۵ ، ل ۲۶۸ - ۲۶۹ .

تییه زبونی زیاتر له ۳۰ سال به سهر نهو بیاره دا گوڤاری «هاوار» رۆی ده می کردۆته لاوانی کوردستان و پێیان ده لێ :

« تائیسنه منه وهرانی موخته ره ممان ههر هه و لیان داوه که متنفذان فیتری مه فکوره میلیتی بکهن . ئیوه نه بی چاڤ بزانی ههر نه وان کورد نین . جوتیار ، فهلاح ، دارفرۆش ، ئاودیر ، سنعه تکار ، تچار هه مو کوردن . فه رزه له سهرتان له حه یاتی عه مه لیتانا له گه ل جوتیارا ، فه للاحا ، شووانا ، گاوانا ، تچارا . سنعه تکارا ، ئاودیرا به سوره تیکی دیسوقراتانه بجوینه وه و تیبی بگه یین ملیت موقه ده ستره له هه مو موعته قه داتیک » . دوابه دوای نه وه «هاوار» ده لێ : « به کورد و کوردستان چتی لاییکی بزانی هیمالایه چه ند به رزه . مسیسیی چه ند درێزه ، به رلین چی به و چیی تیا به ؟ (۱۲۴) . وهرن بگه زین به دیه اتا بزانی لادیی کورد له چ حالیکدا به و چۆن نه ژێ ؟ . چه ند قووه تی به سه ره وه به ؟ ، چتی نه خوا ؟ ، بۆچ لاواز و هه ژاره ؟ » (۱۲۵) .

● باری سیاستی کاریکی وای کردووه میژۆی رۆژنامه نۆستی کوردی پز بی له سه ربازی نه ناسراو و وه ک دوایش باسی ده که بن « تیگه یشتنی راستی » خۆی به کیکه له به لگه زۆره کانی نه م قسه به . له گه ل نه وه ش به هو ی باری گشتی ژیا نی کورده وه رابوردو به کتی هه لنه که وت پیشه ی به رو دوای رۆژنامه نۆستی بو بی . زور به ی هه ره زۆری نوسه ر و شاعیر و پیاوی سیاسی ناوداری کورد له هه مان کاتدا رۆژنامه نۆس بون : له نه وه ی به درخان پاشا میقداد مه دحه ت و عه بدووز ره حسان و نه مین عالی و صالح و جه لاده ت به درخان ، مه مدوح سه لیم و مسته فا پاشا یامولکی و ره فیق حیلتی ، پیره میژد له نه سته مو له وه ، شیخ نورێ شیخ صالح و علی کمال با پیر له بیسته کانه وه . عه لانه دین سه جادی و حسه بن حوزنی و گیو مو کریانی ، گوران و هه ژار و

(۱۲۴) دیاره خاوه ن وتار لیره دا به هه له چووه .

(۱۲۵) «هاوار» ، شام ، ژماره ۹ ، ۳۰ ئه یولی ۱۹۳۲ ، ل ۶-۷ .

هیمن و زه بیحی و زوری تر نمونه‌ی ئەو راستی‌یەن • هەیانبو بە خەرجی
گیرفان و شەوئخوئتی و بی پادداشت میژوی رۆژنامه‌تۆستی کوردی‌یان
دروست‌ده‌کرد (۱۲۶) •

له‌گەڵ ئەو هەش رۆژنامه‌تۆستی کوردی‌ی توانی هەنگاوی باش بەره‌و
پێشەوه‌ بنی • «کوردستان» ی‌یه‌ که‌م رۆژنامه‌ی کوردی‌ی هه‌چی له‌ رۆژنامه‌کانی
سەرده‌می خۆی که‌متر نی‌یه‌ ، به‌ لکو له‌ هەندی‌ی روه‌وه‌ پێش ژماره‌یه‌کیان
که‌وتبو • رۆژئاوا‌ییه‌کان «گه‌لاوێژ» یان به‌یه‌ کچی له‌ گۆفاره‌ هه‌ره‌ کامله‌کانی
رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌زاست داناوه‌ (۱۲۷) •

● رۆژنامه‌تۆستی کوردی‌ی ، هه‌روه‌ک میژوی کورد خۆی ، پزه‌ له‌
به‌سه‌ره‌ات و نمونه‌ی سه‌یری بی‌هاوتا • بزواناکه‌م له‌ هه‌مو جیهاندا رۆژنامه‌
یا گۆفاریک هه‌بی و تاره‌کانی به‌ پینج زمانی جیاواز بلأو کردیته‌وه‌ • گۆفاری
«کوردستان» که‌ دوای ته‌واوبونی شه‌زی یه‌که‌می جیهان له‌ ئەسته‌مۆل ده‌رچۆ
وتاره‌کانی به‌ کوردی و تورکی و عه‌ره‌بی و فارسی و فه‌ره‌نسه‌یی بلأو

(۱۲۶) مامۆستا حامید فه‌ره‌ج بۆی گیزامه‌وه‌ چۆن ده‌سته‌یه‌ لاوی خویس
گه‌رمی تازه‌ پین‌گه‌یشتۆ له‌ خه‌رجی گیرفانیان یا له‌ موچه‌ی که‌می کاریان
پاره‌ی ده‌رکردنی «دیاری لوان» یان ده‌زه‌خساند . مامۆستا قادر
قه‌زایش به‌شانازی‌یه‌وه‌ باس ده‌کا چۆن له‌ ساڵه‌ سه‌خته‌کانی شه‌زی
دوه‌می جیهاندا به‌ برسیتی تا نیوه‌شه‌وه‌ له‌ چاپخانه‌ ده‌مانه‌وه‌ هه‌ر
بۆئه‌وه‌ی «گه‌لاوێژ» که‌م هه‌له‌ بی .

(۱۲۷) م . لورانس له‌ گۆفاری ((Royal Central Asian Association))
مانگی ئەیلولی ساڵی ۱۹۴۴ و تاریکی ده‌رباره‌ی رۆژنامه‌تۆستی کوردی‌ی بلأو
کردۆته‌وه‌ و ده‌رباره‌ی «گه‌لاوێژ» نوسیویه‌ ده‌لج : «ساڵی ۱۹۳۹ چه‌ند
گه‌نجیکی کورد له‌ به‌غدا به‌ ناوی «گه‌لاوێژ» هه‌وه‌ گۆفاریکیان ده‌رکرد که
ئیسته‌ له‌ به‌رزترین گۆفاره‌ ئەده‌بیه‌کانی ولاتی رۆژه‌ه‌لاتی ناوه‌زاست
ده‌ژمیرری . ئه‌م وتاره‌ یوسف مه‌له‌ک کردۆبه‌ به‌ عه‌ره‌بی و قادر
قه‌زایش کردۆیه‌ به‌ کوردی و له‌ «گه‌لاوێژ» دا بلأوی کردۆته‌وه‌ (بزوانه‌ :
«گه‌لاوێژ» ، ژماره‌ ۴ ، ساڵی ۶ ، نیسانی ۱۹۴۵ ، ل ۲۴) .

ده کرده ووه و بو خووشی له ژێر ناوه کهیدا به تورکی نوسیویه : « ئامادهین گشت باسج به ههر زمانج بی» بلاوی بکهینه وه • بۆ نمونه ژماره چواری ۱۱ وتاری تیدایه که پینجیان به تورکی و دویان به کوردی و دوی تریان به عهره بی و ئەوانی تریان به فارسی بلاو کراونه وه •

نمونه یه کی تر : وا پێ ده چی سهرتاپای وتاره کانی «په یژه» ی تاقانه که ٤٤ لاپه زه یه مسته فا شه و قج خاوه نی به ته نها خو ی نوسیینی • له دو بهرگه ی ئەم کتیبه دا نمونه ی تری له م با به ته زۆره •

● رۆژنامه و گوڤاری کوردی سهرچاوه ی ره سه نن بو لیکۆلینه وه ی میژۆ و ئەدهب و زمان و ژبانی کۆمه لایه تی کورد • ههرچه نده له به شیکی تری ئەم کتیبه دا به درێژی دیننه وه سهر ئەم باسه به لام والیره دا تاقه نمونه یه کی ماناداری ئەم لایه نه ی رۆژنامه تو سج کوردی ده خه یه به رچاو •

بزو ناکه م تائیس ته هه یج کام له شاره زایانمان ئاگاداری ئەوه بی که سهره تای شانۆگه ری کوردی ده گه ژیتنه وه یه که م سالی دوا و بو نی شه زی یه که می جیهان (١٢٨) • ئەو ساله «ژین» ی ئەسته مۆل «دو په رده پیه س» ی به ناوی «مه می ئالان» وه بلاو کرده وه که ع • ره حمج نوسیویه (١٢٩) • له ژێر ناوی «مه می ئالان» نوسراوه «تیا ترو کردان فضیلتا

(١٢٨) زوربه ی ئەو سهرچاوانه ی باسی شانۆی کوردی یان کردووه سالی ١٩٢٦ به سهره تای داده نین ، واته ئەو ساله ی یه کج له فیرگه کانی سلیمانج شانۆگه ری «نیرونی زۆردار» ی نیشان دا که مامۆستا فوئاد ره شید سهر په رشتج ئاماده کردن و ده ره ی تانی کردبو (بزو انه : ص. ٤٠ ، المسرح الكردي والفرق المسرحية ، - «العراق» ، ٢٨ تشرین الثاني ١٩٧٧) • وازانم ئەو چیرۆکه ی ع • ره حمج و هه ندی به ره مه می تر ئەوه دینن مامۆستا حسه ی عارف سالی ١٩١٨ یان ١٩١٩ ی بگردایه سهره تای لیکۆلینه وه که ی ئەم دوا ییه ی ده رباره ی چیرۆکی کوردی (بزو انه : حسین عارف ، چیرۆکی هونه ری کوردی ١٩٢٥ - ١٩٦٠ ، به غدا ، ١٩٧٧) • (١٢٩) عه بدولزه حه یم ره حمج خه لکی هه کارج یه کیکه له نوسه ر و شاعیر و رۆژنامه نو سه چالا که کانی ئەو سهرده مه •

کردان نوشی ددهت» (۱۳۰) • مه م دهیهوئ «سهری کوردان بهرزکاتهوه» و بهدم سولتان سهلاهددینهوه بچی که «شیری خوی کیشایه و له پیش تهماعی دنیاچی وهستایه (قودسا شریف) محافهزه ده کا» • مه م دهیهوئ چاوژهشی دایکی «شیری سپی خوی پی هه لال کا» و ریگهی بدا بچی بو غزا • چاوژهشیش دهیهوئ «ناوئ کوردئ کرمانجی ئەعلا بکا». بویه شیری خوی به مه م هه لال ده کا • فرمیسکی خه زالی ژنی ، مه م په شیمان ناکاتهوه • زور روی گرنگی روژنامه توسج کوردی چاوژهوانی خاوهن قه له می به بههره و توانان •

ناوه روکی ئەم به شه به رونی نیشانی ده دا چۆن گه لی کورد بهرله وهی سه دهی ئۆزده ته واو بی گه یشتبووه ئەو قوناغهی پیویست بی له ریگهی روژنامه و گو قاره وه قسه ی له گه ل بکری • دیاره ئەمه — هه ر وهك له به شی داها توشدا باسی ده که یین — له سه رو گشت ئەو هویانه وه دی که پالیان به ئینگلیزه وه نا روژنامه ی «تینگه یشتنی راستی» ده رکهن •

بهشی سیم

کهی و چۆن (تینگه یشتنی راستی) دهرچۆ

رویه کی گرنگی شارستانه تی سه رمایه دارج له وهدا خو ده نوینج که له بهر زۆر هو نهیتوانی له قاوغ و قهواره یکی ته سکدا بمیینه وه ، تیشکی تیزی گه یشته دوا که وتوترین و که لاترین قوژبنی جیهان • چاپ و چاپمه نی و روژنامه و روژنامه نویسی هه ره له و ریگه وه گه یشته ناو گه لانی نه و ولاتانه ی نه مرۆ پیمان ده گوتری «جیهانی سیم» •

کۆلۆ نیالیسته کان له بهر خاتری خو یان زو ده ستیان ده دایه دهر کردنی روژنامه و گوڤار له و ولاتانه ی ده که وتنه ژیر ده ستیان • ناپلیۆن پۆن پارت بهر له وه ی بکه وینه ری به ره و میسر که وته ئاماده کردنی تفاقى ته واوی چاپ و چاپمه نی تا له گه ل خویدا بیانیه نی • وه ک ده گیرنه وه ناپلیۆن به وه زۆر قارس بو که کار به دهستان نه یاتتوانی له ماوه ی ده روژدا نه و فهرمانه ی به جی بهین که تیدا داواى ئاماده کردنی سه چاپخانه و پیتی عه ره بی و لاتینی و یونانی کردبو • بو هه مان مه به ست ناپلیۆن به تاییه تی داواى کردبو له ئیتالیا پیتی عه ره بی بو دابژۆن • جگه له وه بزیری دا (مارسیل) ی روژه لاتناس و ژماره یه له وانه ی عه ره بی یان له رۆما و پاریس خویندبو له گه ل خوی بیانیه نی بو میسر بو سه ره رشتی کاری راگه یاندن • جارێکی تر بایه خدانی بی

ئەندازەى ناپليۆن لەو ھەدا خۆى نواند كە چاپخانە كانى خستە ناو ئەو پاپۆزەى خۆى پىئى ھاتە ميسر (۱) .

بەم جۆرە ۶۰ رۆژ زياتر بەسەر گەيشتنى ناپليۆندا تىنەپەزى كە يەكەم رۆژنامەى بە زمانى فەرەنسەىت لە قاھيرە بلاو كردهو (۲) . دوای ئەو بە ماوہى رۆژنامەى كە تری بە فەرەنسەىت بلاو كردهو . فەرەنسەىكان نيازىان بو رۆژنامەى عەرەبىش بلاو كەنەو ، بەلام فریا نەكەوتن . بەلای ژمارەى لە توسەرانى ميسرەو ئەم كارەى ناپليۆن پوناپارت لە مەيدانى چاپەمەنى و رۆژنامەتوسىدا كردهى «كوتايى سەرەمىكى كۆن و سەرەتای سەرەمىكى نوئى» بو بۆ «ژيانى ميسر» و بگرە «ھەمو رۆژھەلات» (۳) .

داگیركەرانى ئینگلیز لەمەشدا زۆ بۆنە يەكەمى مەيدان و بۆزى ھاوئەكەنىان دا ، دەیانزانى دەتوانن چاپەمەنى و تايبەت رۆژنامەتوسىت بکەنە داردەستىكى كارىگەرى راگەياندننى سىاسەتبان و بلاو كردهوہى زمان و نەرىتيان و چەسپ كردهى جى پىيان لە ژيانى ئابورى ئەو و لاتانەى داگیريان دەكەن . دەزگای ناودارو چالاكى ئینگلیز «كۆمپانىاى ھىندى رۆژھەلاتى» لە دەورو بەرى كوتايى سەدەى ھەژدەو گەورەترين دەورى بينى بۆ دامەزراندن و بەزۆيو بردنى رۆژنامە و گوڤارى ئینگلیزى لە ھىندستان (۴) . ئەم كارە وھا زيرەكانە دەبرا بەزۆيو كە لە ماوہى كە كەمدا توانىت تەنگ

(۱) بزوانه : «آفاق عربيہ» ، بغداد ، العدد ۳ ، تشرين الثانى ۱۹۷۶ ، ص ۱۵۸ - ۱۵۹ .

(۲) بزوانه : عبدالله حسين ، الصحافة والصحف ، القاهرة ، بلا ، ص ۱۲۷ .

(۳) بزوانه : ابراهيم عبده ، تاريخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحملة الفرنسية ، القاهرة ، ۱۹۴۹ ، ص ۱۲ ، ۲۷ - ۲۸ ؛ الدكتور محمود نجيب ابوالليل ، الصحافة الفرنسية في مصر ، ص ۲۴ .

(۴) بزوانه :

S. Natarajan, A history of the Press in India, London, 1962, PP. 14 — 99.

به زمانه نه ته و هبیه هندی به کان هه لچنی • تاقه نمونه به ده توانی نه مه باش
 رۆن کاته و هه : سالی ۱۹۳۷ له هندستان ۳۳ رۆژنامه ی رۆژانه و نزیك نه وه نده ی
 هه فته به زمانی ئینگلیزی بلا و ده بونه وه • سالی ۱۹۴۷ ، واته پاش ده سال
 نه م ژماره به وای لی هات : ۵۱ رۆژنامه ی رۆژانه و ۲۵ ی هه فته • پاش
 پینچ سال به که میان گه یشته ۷۰ و دووه میان ۳۶۱ • بازاری نه م رۆژنامه نه زۆر
 له بازاری رۆژنامه ی هندی گه رمتره • په نجاکان له به که میان رۆژی ملیون و
 نیویک و له دووه میان ته نها ۷۴۵ هه زار دانه ده فرۆشرا (۵) •

دهوری پرۆپاگه نده له سالانی شهزی به که می جیهاندا زۆر له جاران
 زیاتربو • ئینگلیزه کان با به خیکی زۆریان به م مه سه له به دا • لوید جۆرجی
 سه ره ک وه زیر له یادداشته کانیدا له م باره به وه نوسیویه ده لی : «زانیمان
 ده توانین توانای دوژمن له ریگه ی که لگ وه رگرتن له نازه زایج گه لانی
 ژیردهستی به وه هه لته کینین • هه ر بۆ نمونه سه دان سالی چه وساندنه وه ژیان
 پیکه وه ی عه ره ب و تورکی کردبووه مه حال » (۶) • له شوینیکی تری
 یادداشته کانی لوید جۆرج نه م مه به سه ته ی روتتر داوه به ده سه ته وه ، ده لی :
 «پرۆپاگه نده ی هه ردۆلا له م شه زده (۷) دهوری گه وره تری له جاران بینج •
 به لایه نی که مه وه وه ک نمونه ده توانم باسی به لینه ئاشکراکانی ولانه
 هاوپه یمانه کان بکه م ده رباره ی نیازیان بۆ ئازادکردن و دان نان به مافی
 چاره تۆسی گه له ژیرده سه ته کانی تورکیا و نه له مانیا و نه مسای دوژمنماندا •••

(۵) بر وانه :
 ((Journalism in Modern India)) , Edited by R. E. Wolseley,
 Second revised edition, London, 1964, PP. 4 — 5.

(۶)
 David Lloyd George, The truth about Peace Treatiets, Vol.
 II, London, 1938, P. 755.

(۷) دیاره مه به سه ته شهزی به که می جیهانه •

ئىمە دەمانزانی باسی ئازادى وەك يەككى ئە مە بەستە كانمان يارىدەمان دەدا بۆ تىكەدانی شیرازەى يەككەتى ولاتە ناحەزە كانمان و لەوشەدا بە هەلە نەچوین» (۸) • ديارە دەبى لەم قوژبنەوہ سەيرى ئەو بايەخە زۆرە بکرى کە ئینگلیز سالانى شەزى يەكەم دايان بە کارى رۆژنامە توسى بە زمانى ئەو گەلانەى لە ژێردەستى دوژمنياندا بون •

بە هەمان دەستور زۆر بەسەر داگیرکردنى شارى بەسەردا تینەپەزى کاتى ئینگلیزەکان دەستیان کردە بلأو کردنەوہى رۆژنامەى تايهەتى خويان • هەر ئەو رۆژەى پييان نايە ئەم شارەوہ (۲۲ى تەشرینی دووہمى ۱۹۱۴) دەستیان گرت بەسەر هەر چوار چاپخانەى شاردا هەرچەندە تەنھا يەکیکیان هەى مېرى و ئەو سيانى تريان هەى خەلکى بۆن • سەرەتا ئینگلیزەکان کەوتنە بلأو کردنەوہى پەخشە «نشرە» يەكى تايهەتى بە عەرەبى و ئینگلیزى و تەرخانيان کرد بۆ راگەياندى هەوالەکانى شەز • ديارە سەرکەوتنى ئینگلیز لە مەيدانى شەزدا جیگەى يەكەمى لاپەزەکانى ئەو پەخشەيەى گرتبۆوہ • زۆرى نەخياند کە فەرماندەى لەشکر بزيارى دەرکردنى «تایمسی بەسەر» ((Basra Times)) ى دا کە بە عەرەبى و ئینگلیزى و فارسى و تورکى بلأو دەکرايەوہ • هەمان کات کەوتنە دەرکردنى دۆ گۆفارىش ، يەکیکیان بۆ دەنگوباسى شەز و ئەوى تريان بۆ باسى سەرەك هۆزەکانى سەر بە خويان و وینەى شار و شوینەوارى کۆنى عىراق تەرخان کرابۆ • ديارە ئەرکى يەكەمى ئەم پەخشە و رۆژنامە و گۆفارانە لە يەكەم رۆژى دەرکردنەوہ هەلدانى ئینگلیز و بەدناو کردنى دوژمنيان بو (۹) •

(۸)

Lloyd George, Op. Cit., P. 1118.

(۹) بزوانه : عبدالرزاق الحسنی ، سەرچاوهى ناوبراو ، ل ۷۴ - ۷۵ ؛ حمید احمد حمدان التیمی ، البصره في ظل الاحتلال البريطاني ۱۹۱۴ - ۱۹۲۱ ، رسالە ماجستير ، بغداد ، ۱۹۷۵ ، ص ۴۲۶ - ۴۳۳ •

بۆ ماوهی دوو سال روژنامه توسی ئینگلیز له عیراق له م ستوره دهر نه چوه . به لام وهك زور شتی تر له گه ل گرتنی به غدا (۱۱ مارتی ۱۹۱۷) قوناغیکی نوی له میژوی ئەم روژنامه توسی به دا دهستی پین کرد . ئینگلیزه کان له روژی ۱۱ ی ته شرینی به که می هه مان ساله وه دهستیان کرده بلاو کردنه وهی په خشه به کی تر له به غدا به ناوی « صدی الحقیقة » (دهنگ دانه وهی راستی) به وه که بۆ باس و وینه ی سه رکه و تنه کانی ئینگلیز و هاویه یمانانیان ته رخا ن کرا . هه نگاوی گه وری ئینگلیز له م مه یدا نه دا دهر کردنی روژنامه ی « العرب » بۆ که به که م ژماره ی روژی ۴ ی ته موزی سالی ۱۹۱۷ دهر چو . له ژیر ناوی « العرب » دا نوسرابو « روژنامه به کی روژانه ی سیاسه هه وائگوزاری میژوی ئاوه دان که ره وه یه . به بیتر و ئامانج عه ره بی به . له به غدا عه ره ب بۆ عه ره بی بلاوده کاته وه » (۱۰) . شایانی باسه ژماره یه کی زور له زانا و نوسه ری ناوداری ئەو سه رده مه ی عیراق به دهر کردنی « العرب » وه خه ریک بون ، له مانه : ئەنستاس ماری که ره له ی زه هاوی و مه هدی به سیر و کازم دوچه یلی و عه بدوژزه حمان به ننا و زوری تر .

هه نگاوی گه وری داها توی ئینگلیز بریتی بۆ له دهر کردنی سی روژنامه ی نوی که هه رسیکیان له گه ل ده ست پین کردنی سالی ۱۹۱۸ که و تنه دهر چو ن : به کیکیان ئینگلیزی روژانه بو ، به چوار لاپه زه و به ناوی (Baghdad Times) (تایمی به غدا) وه دهر ده چو . به کیکی تریان ناوی « ئیران » بۆ که به زمانی فارسی و به دو لاپه زه هه فته ی جاری دهر ده چو (۱۱) .

(۱۰) عه ره بی به که ی به م چۆره بۆ : « جریده سیاسیة اخباریة ادبیة عمرانیه . عربیة المبدأ والغرض . ینشئها فی بغداد عرب للعرب » .
 (۱۱) ئیران له شه زی به که می جیهاندا به شدار نه بو ، به لام خاکی بو بو وه مه یدانیکی گه وری ئەو شه زه و له شکر و کرئ گرتهی چوار ده ولت (تورکیا و ئەله مانیا و به ریتانیا و روسیا) خاکیان به توره که ده بیژا . ئینگلیزه کان عیراقیان له به که م روژی داگیر کردنی به وه کرده مه لبه ندی

سییه میان «تینگه یشتنی راستی» بقو • روژنامه ی «العرب» به بوئنه ی دەرچونی ئەم سێ روژنامه یه وه ئوسویه ده لێ :

«هەر ئەوه نده پیتی تورک له م خاکه پیرۆزه بۆرا سرومی به یان گیان و بیری خه لکی فینک کرده وه ، له کۆت و زنجیر قوتار بون و له م ولاته دا بزوتنه وه یه کی رونا کبیری ••• ئەوتۆ دهستی پین کرد که قهت له وینه یمان نه دیوه مه گهر ئەوه نه بی له ریگه ی میژوو وه دهرحقی سه رده می ئاوه دانی عه باسی یان بیستوما نه •

تورکان روشتن و له پیسی به ولاره هیچیان به جی نه هیشت بونیان بیرخانه وه ••• ئەوان دۆ روژنامه یان هه بقو «زوراء» که تورکی و هتی میری بقو «الزهور» (۱۲) که ئۆرگانی کۆمه لێ زۆردار و تاوانبار بقو (۱۳) ، هه ردۆکیان چ له رۆی ریازه وه چ له رۆی زمان و شیوازه وه نزمترین روژنامه ی جیهان بون •

به لام ئیمزۆ کار به جوړیکێ تر به ژێوه ده بری • هەر ئەوه نده تورکان روشتن ئەم روژنامه یه (واته «العرب» - ك • م •) دەرچۆ • له گه ل هه له اتنی رۆی سالی نوێی ۱۹۱۸ ییش له به غدا سێ روژنامه ی تر که وتنه دەرچون : یه کیکیان ناوی تایمسی به غدا یه ، روژانه و ئینگلیزی زوبانه ، دووه میان «تینگه یشتنی راستی» و سییه میان «ئیران» ••• ئەم سێ روژنامه یه هتی ئەوه نه ته وانن که له م شاره ده ژین - عه رب و ئینگلیز ، کورد و فورس • ده وله تی به ریتانیا هه مۆ نه ته وه یه هان ده دا بۆ دامه زراندنی هه ر شتی بیر و

پروپاگهنده ی خو یان له ئیران چونکه له ناو ئەو ولاته خویدا مه ودا ی ته وای ئەو کاره یان نه بو •

(۱۲) «الزهور» روژنامه یه کی سیاسج بقو ، له رۆژی ۴ی ته شرینی دووه می سالی ۱۹۰۹ وه به عه ره بچ و تورکی له به غدا که وته دەرچون •

(۱۳) مه به ستی کۆمه لێ ئیتیحادی ده ستی تورکانی لاره که ته موزی ۱۹۰۸ هاته سه ر حوکم •

ئاواتى دەرىزى • سوپاس بۇ يەزدان كە دەۋلەتتىكى پىن بەخشىن چۆن
پىۋىستە كار وا دەنرخىنى و ريگه ي هموان دەدا بە هەواى خۆيان تا خوا
دەلى بەس بتوسن « (۱۴) •

ھىچ بەلگە يە كى مېژۆي رۆن بە دەستە وە نى بە لە ريگە يە وە بتوانرى
ناوى ئەوانە ديار كرى كە سەر يە رشتى دەركردنى «تېگە يشتنى راستى» يان
دەكرد • زور بە ي توسە رانى رۆژنامە ي «العرب» و ھەمق توسە رانى
«تېگە يشتنى راستى» ناوى خۆيان لە سەر بەر ھەم و وتارە كانيان
نەدە نوسى (۱۵) • بەلام وردبۆنە وە لە چەند راستى يەك و بەراورديان گومان
لە بە شدارى دۆكەس ناھيئىن : يەكە ميان ميجەر سۆن و دووە ميان
شوكريلفە ضلى (شكرى الفضلى) يە • لەوانە يە ھەر ئەم دوانەش بە جوتە
دەستە ي توسە ر و كارگىزى «تېگە يشتنى راستى» بوقىن •

(۱۴) «العرب» ، بغداد ، ۷ كانون الثانى ۱۹۱۸ .

(۱۵) بە نىسبەت «العرب» ھوہ مېژۆتوسى ئاگادار ماموستا عەبدوززەزاق
حەسەنى دەلى ئەو نوسە رانە لەوہ سلىان دەكردە وە تۆمە ي لايەنگىرى
داگىر كەريان بدرىتە پال (عبدالرزاق الحسنى ، سەرچاوە ي ناوبرا و ،
ل ۷۵) . راستە زۆر توسە رى ئەم رۆژنامە يە ناوى خۆيان نەدە نوسى ،
ھىج واشيان ھەبۆ نازناوى بۆ خۆي دادەنا . بۆنومونە عەبدوززەحمان
بەننا بە ناوى (ابن اليراع) ھوہ نوسىنى بلاو دەكردە وە . كەرمەلى زانا
گەلى نازناوى جياجىاي بەكار دەھيئنا . بەلام ئەمە بۆ خۆي كارىكى
ئاساي يە . بەويئە كەرمەلى ناوبرا و ۴۰ نازناوى ھەبۆ كە زۆريانى بەر
لە سالى ۱۹۱۴ بەكار ھيئاوہ (بزوانە : كوركيس عواد ، الاب انستاس
مارى الكرملى . حيايە و مؤلفاتە ۱۸۶۶ - ۱۹۴۷) ، بغداد ، ۱۹۶۶ ،
ص ۱۹ - ۲۲) . ھەمان كات ژمارە يە توسە ر و شاعىرى بەناوبانگى ئەو
سەردەمە ي وەك زەھاوتى بە ناوى ئاشكراي خۆيانە وە لە «العرب» دا
بەر ھەمىان بلاو دەكردە وە و بە شانازى يە وە باسى دەسكە و تە
شارستانى يە كانى ئىنگلىزيان دەكرد . مەبەستەم لەم رۆن كوردنە وە يە
ئەوہ يە نىشانى دەم بۆ ئەو سەردەمە ھيئتا زۆ بۆ بەوجۆرە بىر لە
ئىنگلىز بكرىتە وە ، بەتابەت چونكە ھيئتا دلئى خەلك پز لە رق و كىنە
بۆ بەرامبەر عوسمانى يان و تەواو ئىنگلىزيان لەنزىكە وە نەناسىبو .

هەرچی مێچەر سۆنە (١٦) لە هەموو ئینگلیزی ئەو سەردەمە و بگرە پیش ئەو سەردەمەش زیاتر شارەزای کورد و ولاتی کورد و زمانی کوردی بۆ . بەر لە شەژی یەكەم بە چەند سالی هاتبوو و ناو کورد و لە نزیکهوه دەرسی نیشتمان و نەرتی کردبۆن و پەيوەندی له گەل زۆری ناوداریان بەستبو ، بەرهممی گهوره و بایه‌خداى ده‌رباره‌يان بلاو کردبووه (١٧) . سۆن زمانی کوردی ئەوئەندە دەزانى مامۆستا ئەمین زەکی بلێ : «بەقەدەر کوردیك کوردی ئەزانى و لە عالمیكى کورد زیاتر شارەزای زمانه‌که‌مان بۆ» (١٨) . کوردی زانیی سۆن گەیشتبوو و راده‌یه‌ قورئانی پیرۆزى به باشى له عه‌ره‌بى یه‌وه و هه‌رده‌ گێژایه سەر زمانی کوردی . جارێکیان به بەرهممی چایخانه‌یه‌کی سلیمانیدا تێده‌په‌ژى و ده‌بینى زۆر که‌س به قوماوه‌ خه‌ریکن . یه‌کسه‌ر وتارى به ناوى خۆیه‌وه له «پیشکەوتن» دا بلاو ده‌کاته‌وه و تێیدا ده‌لێ :

(١٦) ئیلی بانستەر سۆن (Ely Bannister Soane) (١٦ى ئابى ١٨٨١ – ٢٤ى شوباتى ١٩٢٣) یه‌کیکه له ئەفسه‌ره سیاسى یه هه‌ره ناوداره‌کانى ئینگلیز . وه‌ك رۆژه‌لات و کوردناسیش شوینی دیاری خۆی هه‌یه . به‌ر له شەژی یه‌كەم به ناوی میرزا حسەین غولامی شیرازی یه‌وه هاته‌ گه‌لێ ناوچه‌ی کوردستان . سالانی شه‌ژ زۆر فه‌رمانی گرنگی له عیراق پێ سپی‌را . دواى شه‌ژ بۆ ماوه‌یه حاکمی سیاسى سلیمانى بۆ . له رۆژانی سه‌ختی کاریدا توشى سیل هات و ئەنجام به‌و ده‌رده‌ رۆی .

(١٧) گه‌شته‌که‌ی کوردستانی به‌ کتیبیکی گه‌وره دۆ جار چاپ‌کرا (E. B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1912 and 1926).

گه‌لێ به‌رهممی بایه‌خداى ده‌رباره‌ی زمانی کوردی و هۆزه‌کانی کوردستان هه‌یه .

(١٨) محمد امین زکی ، خلاصه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان ، جلدی اول (جزمی دووه‌م) ، به‌غدا ، ١٩٣١ ، ل ٢٩١ . له زۆر شوینی تردا چاپی عه‌ره‌بج ئەم کتیبه‌مان وه‌ك سه‌رچاوه به‌کاره‌یناوه ئەویش زیاتر له‌به‌ر لێدوانه‌کانی محمەد عه‌لج عه‌ونى یه .

«ده لێم ئەم یاری یانە لەسەر پارە یا چای بی یاخود لەسەر هەچ شتیکی تر
 بی قومارە و فەرقیکیان لە نێودا نی یە • لە قورئانی مەجیددا بێژراوە :
 «یسألونک عن الخمر والمیسر قل فیہما اثم کبیر ومنافع للناس ، واثمہما اکبر
 من نفعہما» یەعنی : «لە تۆ دەپرسن لە مەھی و قومار بلێ لەو دووانەدا زیانی
 گەورە و قازانج ھەیە ، بەلام زیانیان زۆرترە لە قازانجیان» • دیسان
 فەرموراوە : «انما یرید الشیطان ان یوقع بینکم العداوۃ والبغضاء فی الخمر
 والمیسر ویصدکم عن ذکر اللہ وعن الصلوات» یەعنی «جگە لەمە نی یە کہ
 شەیتان دەیهوێ لە ناوتان دوژمنی و رق بخاتن بە مەھی و قومار و ئێش
 بەیلتێتەو لە زکرتی خوا و لە نوێژ» (١٩) • دیارە کیشانی ئەم کوردی یەھی
 سۆن دەبی بە تەرازوی سەردەمی خۆی بی کہ لە گەل قسەھی گەلی شاعیر و
 قوسەری ئەو قوناغە پارسەنگی بی ناوی • بەلام گوی بو ئەم راگەیانندە
 رایەل کەن کہ دیسان ھەر خۆی نوسیویە :

« بو زانینی ھەمو :

مەجید کورزی عەلی ھەمەوہ ندی ٢٧ سالە یە ، دەستە پیاوہ ، سمیلی پز و
 درێژە ، ریشی تۆیە ، موی سۆرە ، پیاوی کوشتووہ و ھەلاتووہ ، ھەچ
 کہ سەھی ھەوالی ئەو مەجیدە بدا کہ بو کوی چووہ یا بیگری و بیگەییلتێتە
 حوکمەت سەحەد روپیەھی ئەدریتتی •

حاکمی سیاسی «بێچار سۆن» (٢٠) •

سۆن ھەزی دەکرد زمانی کوردی پیشکەووی و بیته زمانی نوسین
 بو جی بەجی کردنی ئەم نیازەھی پەنای بردە بەر گەلی کاری بە ئەنجام • ھەر
 کہ بووہ حاکمی سیاسی سلیمانی کوردی کردە زمانی خویندن و نوسین و

(١٩) «پیشکەوتن» ، سلیمانی ، ١٤ی ئۆکتۆبەر ١٩٢٠ •

(٢٠) «پیشکەوتن» ، ٣ی مارتی ١٩٢١ •

په یوه ندى ټیوان ده زگایانی میری (۲۱) . به خیرای کتیبی ټه لقبای کوردی چاپ کرد و خوی به سهر فیتر که کانداه گه ژا و زور گهرم ماموستا و شاگردانی ټه و قوتابخانانای بو به کار هینانی زمانی کوردی هاندهدا . جگه له وه سون که وته هاندانی نوسهر و شاعیرانی کورد بو ټه وهی زیاتر په تی بنوسن . بو ټه مه به سته ی پیشکه و تیبکی ریکخست و نویسیکی زه کتی صائبی کرده دووهم له گه ټ ټه وهش که له تاریک بینی و وره بهردان و «گه ژان بهدوای عیزرائیل» به اولاوه هیچی تری تیدا نی په ، به لام هه موی له بهرگیکی ساکاری په تیدا پیشکهش کراوه و میچهر سونیش عه ودال و کوژراوی ټه وه بو . ههر له و پیشکه و تندهدا شیعریکی شیخ نوری شیخ صالحی کرد ټه ته په که م که قهت ناچیتته ناو دهفته ری به ره مه به هیتره کانی ټه و شاعیره وه ، به لام بو سون ټه وه زور بو که شیخ نوری به کوردی په کی په تی خه لکی هاندهدا بو بایه خدان به کشتوکال (۲۲) . ههر به وجورهش سون شیخ نوری و جهمال عیرفانی هان دهدا له سهر لوکه و توتن و ټه و بابه تانه بنوسن . راسته میچهر سون ده په ویست داهاتی بوجهی کارگیری شار زور کا که هه مو کاروباری ناوچه که ی پخ هه لده سورینرا ، به لام خو هیچ کام له حاکمه سیاسی په کانی تر ،

(۲۱) بزوانه :

W. R. Hay, Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918 — 1920, London, 1921, PP. 36 — 37.

(۲۲) میچهر سون هه والی ټه و پیشکه و تنه ی له ژماره (۲۷) و (۲۸) ی روژنامه ی «پیشکه و تن» دا بلاو کرده وه . یازده کهس له و پیشکه و تندهدا به شدار بون که سیانان په کهم و دووهم و سییه م ده رچون . په که میان شیعری شیخ نوری شیخ صالح بو «جوتو گا شتیکی چاکه» (۵۰ . روپیه ی له سهر وهرگرت) ، دووهمیان پارچه په په خشانای زه کتی صائب بو ، پخ ناو نیشان بلاوی کرده وه و ۳۵ روپیه ی له سهر وهرگرت ، سییه میان «روژوه بو نیک» ی محهمه د جه میل (جه میل صائب) بو که ټه ویش پارچه په په خشانه له شپوهی چیروکدا نوسراوه و ۲۵ روپیه ی له سهر وهرگرت (بزوانه) : «پیشکه و تن» ، ۲۸ ی ټوکتوبر و ۱ و ۱۸ ی نوڅه مبه ری (۱۹۲۰) .

ته نانهت نوئيليش كه وا ناسرابو كوردى خووش دهوئى ، وهك ئهو پيريان
ته كردهوه و رهفتاريان نه كرد .

له لايه كى ترهوه ميچهر سون وهك فه رمانبه ريك دريفتى له جي به جي كردنى
هيچ ئه ريكى سهرشاني نه ده كرد ، چي پي ده كرا وهك نويسه رى رزي
ولا نه كه ي به ئه وپه رى دلسوزى يه وه ده ي كرد . له ميشياندا سون عاره قى
ده زشت و توشى دهرد و نازار ده هات و زادي ميشكى ده سوتاند و زوريشى
له سهر ده كه وت . گه لي جار سون له گه ل مهرگك ده سته و يه خه ده وه ستا (٢٣) .

به مچوره پيوسته له هه موقوزبن و لايه بيكه وه سه يرى سون بكرى :
وهك مروفيك كه ئه ويش مه به ستنى بق بيتنه « لورانسى كورد » (٢٤) ، وهك
فه رمانبه ريك و وهك پياويكى نازا و زانا و شاره زا . سه ربارى هه موق
ئه مانه ش سون ده ستنى بالاي له مه يدانى روظنامه توسيدا هه بق . يه كى بق له
به رپوه به رانى ((Basra Times)) كه يه كه م روظنامه يه ئينگليزه كان له به سره
دواى گرنتى ده ريان كرد (٢٥) . هه ر كه بقشه حاكى سياستى سليمانى يه كسه ر
ده ستنى دايه دهر كردنى روظنامه ي « پيشكه وتن » كه به بارست و ناوه روك
له گه ل « تيگه يشتنى راستى » هيچ جياوازي يه كى نى يه . ئه م راستى يانه

(٢٣) تايهت به ر له شه رى يه كه مى جيهان ، واته ئهو كاته ي به ناوى
بازرگانى كى عه جه مه وه ماوه يه كى دريژى له كوردستان برده سه ر . ميچهر
سون خوئى به وردى باسى ئهو روظانه ي كردووه (بزوانه كتيبه كه ي :
(To Kurdistan and Mesopotamia in disguise)) .

(٢٤) ئيرنست ميين ده ليح كاره كانى سون « به راده ي كاره كانى لورانس گرنگ
بقون هه رچه نده كه متر زانراون » .
(E. Main, Iraq from Mandate to Independence, London, 1935,
P. 51).

(٢٥) بزوانه :

A. T. Wilson, Loyalties Mesopotamia 1914 — 1917. A Personal
and Historical Record, London, 1930, P. 73.

به سهر یه که وه ده بیج گومان له وه دا نه هیلن که میجر سۆن ده ست و ده وری
گه وری له ده رکردنی روژنامه ی «تیکه یشتنی راستی» دا هه بو .

که ژماره کانی «تیکه یشتنی راستی» ده خوینی یه وه هه ست به نویسی
دو که سی جیاواز ده که یت ، هه ست ده که یت یه کیکیان بو کورد سوتاوه و
به زمان و ههستی روژه هه لاتنی یه که ده دوی . ئەوی تریان وه ک ئینگلیزیکی
دلسۆز و رونا کبیریکی ئەو روپایح ده نویسی . ئە میان وه ک وتمان میجر
سۆنه . هه رچی ئەوی تریانه زۆر له وه ده کا شوکر یلفه ضلی بو بی (۲۶) . بو
ئهمه ش ، وه ک له خواره وه باسی ده که ین ، چه ند به لگه یه کمان به ده سته وه یه .

شوکر یلفه ضلی (۲۷) (۱۸۸۲ - ۱۹۲۶) یه کیکه له قوسه ره ناو داره کانی

(۲۶) روفائیل به طیح له بهرگی یه که می سالی ۱۹۲۶ی « لغة العرب » دا
ئیشاره تیکی کردوه بو ئەوه که شوکر یلفه ضلی له «تیکه یشتنی راستی» دا
کاری کردوه .

(۲۷) نیسبته به گه زه کی « فضل » له به غدا که تیا له دایک بووه . کوژی
مه حمودی کوژی ئەحمه د ئاغای خه لکی سلیمانی به . عایشه ی دایکی
له هۆزی « کروییه » ی عه ره به . گه لیج سه رچاوه ی باوه بیج کراو دانی به م
راستی یه دا ناوه (بزوانه : روفائیل بطی ، شکری الفضلی (۱۸۸۲ -
۱۹۲۶) ، « لغة العرب » ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز
الثالثة ، بیروت ، بلا ، ص ۲۲ ؛ خیرالدین الزرکلی ، الاعلام ، الجزء الثالث ، الطبعة
الذي كتب للعرب والاکراد ، - «العراق» ، بغداد ، ۱۸ آب ۱۹۷۷) .
له گه ل ئەوه ش هه ن ئەم پیاوه له دایک و باوکه وه به عه ره ب داده نیین
(بزوانه : عبدالله الجبوری ، شکری الفضلی ، - «البلد» ، بغداد ،
۵ مایس ۱۹۶۶) . گه ر ئەمه راست بیج ئەوه نده ی تر له مه قامی
شوکر یلفه ضلی بهرزه ده کانه وه ، زۆر خو شه مرو ف هیند دیمو کراستی
بیج و گه لانی تری به وراده یه خو ش بو ی و ئاوا دلسۆزانه خزمه تی زمان و
که له پوریان بکا و بو دوا ژۆژیان به په رو ش بیج . با لیره دا ئەوه ش بلین
به لگه یه کی گرنگی عه ره بایه تیج شوکر یلفه ضلی لای عه بدوللا ئەلجبوری
ئوه ته که له کتیبی «مشاهیر الكرد و کردستان» ه که ی مامۆستا ئەمین
زه کیدا ناوی نه هاتوه ! .

عیراقی پیش شه‌زی یه که‌م و دوای ئەو شه‌زه . به دایک عه‌رب و به باوک کورد شوکر یلفه‌ضلی ، وه‌ک نوسه‌ریکی کورد ده‌لی ، تاکه که‌سه که بو هه‌ردو ره‌گه‌زی وه‌فادار بو^(۲۸) . هه‌رچه‌نده به‌غدا مه‌لبه‌ندی خیزانی ئەم پیاوه بو به‌لام به‌لای که‌مه‌وه ۲۰ سالی ته‌مه‌نی له کورده‌واری برده‌سه‌ر ، تاییه‌ت له سلیمانی و ده‌ورو به‌ری^(۲۹) . به‌م‌جو‌ره کوردی یه‌کی باشی ده‌زانی و ته‌واو شاره‌زای ژبانی کو‌مه‌لایه‌تی کورد بو . کوردی زانیی شوکر یلفه‌ضلی گه‌یشته‌بووه راده‌یه شیعری پین‌ده‌نوسج و شه‌زه شیعری له‌گه‌ل شاعیریکی به‌ده‌سه‌لاتی وه‌ک شیخ ره‌زا ده‌کرد^(۳۰) . به‌ر له‌وه‌ش شه‌زی یه‌که‌م ده‌ست پین بکا ئەم پیاوه له‌سه‌ر کوردی ده‌نوسج . له‌و زنجیره‌ و تاره‌ی که‌له «لغة العرب» دا به‌ناوی «کوردی ئیم‌رۆ» وه‌ بلاوی کردۆته‌وه وه‌ک شاره‌زایه‌ باسی ئافره‌ت و پیاو و خیزان و جل و به‌رگ و ئایین و نه‌ریتی کوردی کردووه^(۳۱) . زۆر پین ده‌کا یه‌که‌م که‌سی خو‌مانه‌ پین که‌هه‌ولی داوه‌ وشه‌ی کوردی به‌ پیتی لاتینی بنوسج . هه‌ر له‌و وتاره‌یدا گه‌لی وشه‌ی کوردی په‌تی به‌ لاتینی نوسیوه^(۳۲) .

- (۲۸) بزوانه : همه‌ بو‌ر ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو .
 (۲۹) له‌م‌باره‌وه گو‌فاری باوه‌ر پین‌کراوی «لغة العرب» به‌ر له‌ شه‌زی یه‌که‌می جیهان نوسیویه ده‌لی : « ۲۰ سالی له‌ناو کوردا برده‌سه‌ر و ... گه‌زانیکی ته‌واو به‌و ناوچه‌یه‌دا گه‌زا » (بزوانه : «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۲۳۴) .
 (۳۰) وه‌ک باس ده‌که‌ن دیوانی شوکر یلفه‌ضلی لای مامۆستا مه‌لا نه‌جمه‌ددین بووه . به‌ شیعریکی شیخ ره‌زادا رون دیاره که‌ شه‌زه شیعری قورسیان له‌ نیواندا بووه (ده‌باره‌ی ئەو شیعره‌ی شیخ ره‌زا بزوانه : « دیوانی شیخ رضای طاله‌بانی » ، کو‌که‌ر و چاپکه‌ری علی الطالبانی ، به‌غا ، ۱۹۴۶ ، ل ۴۰) .
 (۳۱) شکر ی الفضلی ، الکرد الحالیون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۲۳۴ - ۲۴۲ ؛ الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرین الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۳۰۷ - ۳۱۳ .
 (۳۲) بو‌نمونه : کورته‌ک = Koûrtak ؛ دو‌م = Dôm ؛ سی‌ براهه Sé — Brakéh و گه‌لیکی تر .

جگه له مانه شوکر یلفه ضلیش وهك میجر سۆن دهستی له
 رۆژنامه نووسیدا بالا بقو . بهرله وهی شهزی یه کهم دهستی بکا وتاری
 سیاسی و کومه لایه تی و شیعی له رۆژنامه ی « التعاون » و « الزهور » دا
 بلاوده کرده وه (۳۳) . وهك وتمان له گوڤاری « لغة العرب » یشدا وتاری
 ده نوسی . که ئینگلیز له سالانی شهزدا « العرب » ی عه ره بچ و « ایران » و
 « ظفر عراق » ی فارسی یان دامه زراند شوکر یلفه ضلی بووه نوسه ریکی
 چالاکیان (۳۴) .

ئه مانه گومان له وهدا ناهیلن که شوکر یلفه ضلی یه کیک بووه له
 سه ره رشتیکه رانی « تیگه یشتنی راستی » . راسته هیچ به لگه یه له و رۆژنامه یه
 خۆیدا بۆ ساغ کردنه وهی ئه م راستی یه به دهسته وه نی یه ، به لام هه مان کات
 هیچ به لگه یه کی به شداریشی له چا په مه نی یه کانی تری ئینگلیزدا بهرچاو
 ناکه وی . جگه له وه کوردیکی تر شک نابه ین ئه و ساله ی « تیگه یشتنی
 راستی » تیا ده رچۆ له به غدا بو بچ و نوسین و ده رکردنی رۆژنامه ی له ده ست
 هاتبی . جه مال بابان تاکه کوردی عیراقه بهر له شهزی یه کهم ریگه ی
 رۆژنامه نوسی گرته بهر ، به لام ئه ویش له گه ل هه لگیرسانی ئاگری شهز
 ناچار دامو ده زگای گوڤاره تاقانه که ی پیچا په وه .

جگه له سۆن و شوکر یلفه ضلی بیری پشکنه ر له م باسه دا تاراده یه بۆ
 نوئیلیش ده چی هیچ نه بی چونکه به راده ی سۆن بایه خی به کورد و
 کوردستان ده دا و وهك ئه و یه کچی بۆ له ئه فسه رانی له شکری ئینگلیز له
 عیراق . به لام نوئیل زیاتر بیری له هۆز و سه رهك هۆزانی کورد ده کرده وه .
 ئه م بهر له سۆن بووه حاکی سیاسی ناوچه ی سلیمانی ، که چی وهك ئه و

(۳۳) «التعاون» و «الزهور» له بهغدا درده چون .

(۳۴) عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۷۵ ؛ روفائیل بطحی ،
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۳ - ۲۴ .

بیری له دهر کردنی روژنامه یه کی کوردی نه کرده وه هه رچه نده له و زیاتر
په روشی بو کورد نیشان دهدا .

بو ساغ کردنه وهی ئەم راستی یانه په نام برده بهر زور که سی شارەزا و
خوینده واری کوردی ئەو سەردەمە . هەر لەم بارە وه نامه یه کی تاییه تیم بو
مامۆستا توفیق وه هبی نارد به لکو ئەو و ئەدمۆندس بتوانن یاریده یه کم بدهن .
واله خواره وه دهقی وه لآمی مامۆستا وه هبی بلاو ده که مه وه که بو خوی
به لگه یه کی تره بو ئەم باسه :

« . . . جوابی ئەو کاغەزی نارد بۆم بو میستەر ئەدمۆندس
هاتە وه . میستەر ئەدمۆندس دەلی که ئەو سەردەمە ی
« تیگە یشتنی راستی » دەر دەچۆ ، خوی له گەل کاروباری
کوردستاندا په یوه ندی نه بو . « تیگە یشتنی راستی » ئورگانی
پروپاگە نده ی سیاسی به ریتانی بو ، میستەر سۆن سەر په رشتی
ده کرد . به لآم باوەر ناکا که میجر ئوئیل دهستی بۆ بێ تیدا .
وه دەلی که ده شتی شوکر یلفه زلی یه کی بۆ بێ له سەر هک
توسەر هکانی . . . » (۳۵) .

یه که م ژماره ی « تیگە یشتنی راستی » روژی سی شه ممه ی ۱۸ ی
(ربیع الاول) ی ۱۳۳۶ ی کۆچی - یه کی کانونی دوومه ی سالی ۱۹۱۸ له
به غدا ده رچو ، به لآم له و ژماره یه دا به هه له سالی ۱۹۱۷ له بریتی سالی ۱۹۱۸
چاپ کراوه (۳۶) . یه که م ژماره ی به م جۆره « مسلك » ی روژنامه ی تازه

(۳۵) له و نامه یه یه دا مامۆستا توفیق وه هبی ده لی : « پیتشیار ده که م له باتی
(د . نیشانه ی (در .) دانین به رامهر وشه ی دوکتور » .

(۳۶) به هۆی ئەو هه له ی چاپه وه دانهری « کشف الجرائد والمجلات العراقیه »
(بغداد ، ۱۹۷۶) زاهیده ئیبراهیم که وتۆته هه له وه و سالی ۱۹۱۷ ی به
سەر هتای ده رچونی « تیگە یشتنی راستی » داناوه . سەرچاوه ی تریش

له دایك بقى ديار كردووه: «تینگه یشتنى راستى خزمه تى يه ك بون و سه به ستى و سه ركه وتنى كوردان نه كا . نه مزو هه مو نه قوامى عالم خه ريكى به جى هینانى نه م نومیده موباره كهن و گه لیكیان له پاش كوششیكى پیاوانه پى گه یشتن . هه ر فیکری كه به ته رازوى عیلم و عه قل نه پپورا بى عه رزى ناكه ين ، هه ر ئیشى كه به تاقى كردنه وه چاك دهر نه چوبى كردنى ره وا نایینن » (۳۷) .

وهك له كو تاپى به شى دووه مدا وتمان كورد به ر له شه زى يه كه مى جیهان گه یشتنبوووه نه و پله یه ی له ریگه ی روژنامه وه قسه ی له گه ل بكرى . ئینگلیزیش نه و سه رده مه له گشت لایه نیکه وه مه به ستى بق كورد به لای خویدا راکیشى . له مه دا ، به ر نه هه مو شت ، هو ی دهر كردنى «تینگه یشتنى راستى» ده بینرى .

به شى زورى سه ر تاپای ژماره كانى «تینگه یشتنى راستى» بو نه مه به سته ته رخان كراوه و له مه دا هه چ لادایك له سه روست و كارى ئاسایى به دى ناكرى . هه ر له ژماره يه كدا و دوا به دواى باسى ریازى روژنامه كه «تینگه یشتنى راستى» و تارىكى به م ناوه وه بلا و كردو ته وه : «چاكه ی حكومه تى به رینانیای معظم بو عیراق» . لیره دا به شى زورى نه و وتاره ی وهك خو ی ده خه ينه به رچاو به نیازى رون كردنه وه ی ریاز و شیوازی توسینى «تینگه یشتنى راستى» له سه ره تای هاتنه مه دانی به وه :

«عیراق له م شه زه عالمگیره دا له هه مو لا نه وجهه وانایكى زورى به كوشتن درا كه به راستى قوه تى نه ژنو و هیزى ده ستى به ختیارى ئاینده بون . له به ره نه مه نه م ولاته خه نده باره ، هه مو لایه كى له زورخ هه تیوانى هه ناسه سارد و بیوه ژنانى بى كه س و دهر هه میشه ده گریا . هه زاران مال

كه وتونه هه مان هه له وه (بزوانه : محمه دى مه لا كهریم ، سه رچاوه ی ناوبرا و) .

(۳۷) «تینگه یشتنى راستى» ، ژماره يه ك ، ای كانونى دووه مى ۱۹۱۸ .

و پیران بقو ، سوتا ، وهك جگه‌ری خانه‌خوئی بقو به‌كوی زوخال . هه‌زاران باغ و چۆگه و زه‌وی بی‌خاوه‌ن ما . رزق ، شتومه‌ك روژبه‌روژ كه‌م ، فه‌قیر و هه‌زار تا ئه‌هات زۆر ده‌بقو . گه‌لێ كه‌س ئیواره‌ بی‌چرا ده‌ما ، شه‌و بی‌شێو سه‌ریان ئه‌نایه‌وه . هه‌مو لایه‌ پز له‌ شیوه‌ن و هاوار و گریان و باوکه‌رۆ بقو . بی‌سه‌ری و بی‌ده‌ری هه‌مو ولاتانی خه‌مبار کرد . بی‌ئیشی ، بی‌بازاری خه‌لقی له‌ گیانی خوئی بیزار کرد (۳۸) . عیراقی به‌ بی‌چاره‌کان له‌ ژیر باری گرانی خوینی ئه‌م هه‌مو شه‌ر و شوژه ، ئه‌م هه‌مو خه‌م و خه‌فته‌ ده‌یاننا لاند . . . ئاخری خوا حکومه‌تی معظه‌می به‌ریتانیای بقو عیراقی به‌کان ره‌خساند ، حکومه‌ته‌ زالمه‌ عاجزه‌ که‌یان ده‌ر کرد و هه‌موانی له‌ کوت و زنجیری بی‌رحمی ئه‌وان نه‌جات دا . له‌ حالی نه‌زعی گێزانه‌وه ، دو‌باره‌ ژیا نه‌وه . . . »
 ئینگلیز به‌ «زه‌ره‌بینی قانون و عدالت ته‌ماشای حق و حه‌قیقه‌ت ده‌که‌ن . . . ئه‌و زه‌وی یانه‌ی که‌ جاران سی‌یه‌کی له‌ به‌ر زولم نه‌ده‌چینرا ئه‌مرۆ هه‌مو سه‌وز ئه‌کاته‌وه ، حکومه‌تی معظه‌می به‌ریتانیا گه‌نمو چۆیه‌کی زۆری به‌ فلاحه‌کان داو ئیشی ته‌واو بقو ئاسان کردن » . به‌م جو‌ره‌ و له‌ سایه‌ی ئینگلیزدا هه‌موان «عومریکی ئالتونین و زیوینین راده‌بوین » (۳۹) .

(۳۸) رسته‌ی له‌م بابه‌ته‌ : «بی‌سه‌ری و بی‌ده‌ری هه‌مو ولاتانی خه‌مبار کرد ، بی‌ئیشی و بی‌بازاری خه‌لقی له‌ گیانی خوئی بیزار کرد» له‌ نوسی‌یه‌کی ده‌کا ده‌ستی له‌ شیعردا هه‌ب . ژماره‌کانی «تیگه‌یشتنی راستی» پز له‌ نمونه‌ی وا که‌ ئه‌مه‌ش بقو خوئی به‌لگه‌یه‌کی تری به‌شدارتی کردنی شوکر یله‌ضلی به‌ له‌ بلاو کردنه‌وه‌ی ئه‌و روژنامه‌یه‌دا .

(۳۹) «تیگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌یه‌ك ، ای کانونی دووه‌می ۱۹۱۸ . له‌مه‌دا «تیگه‌یشتنی راستی» و «العرب» ته‌واو یه‌کیان ده‌گرت‌ه‌وه . ژماره‌کانی ئه‌میشیان وه‌ك ئه‌و پز له‌ هه‌ل‌دان به‌ شانوباهوی ئینگلیزدا . هه‌ر بۆنومه‌ ئه‌م چهند دێزه‌ی «العرب» ده‌خه‌ینه‌ به‌رچاو که‌ هه‌مان روژ بلاوی کرد‌نه‌وه . «العرب» له‌و ژماره‌یه‌دا ده‌لێ : «له‌ سه‌رده‌می له‌ناوچۆی تورکدا ناوی به‌ندیخانه‌ له‌شی ده‌هینایه‌ له‌رزین ، خه‌ك‌کردن مردنیان به‌لاوه‌ خوشتتر بقو وه‌ك له‌م ناوه‌ بیزاراوه . تورکان ، خوا تا

راکیشانی ههستی گهلانی ناو ئیمپراتوری عوسمانی بۆلای ئینگلیز پیویستی به بهدناوکردنی یه کجاری عوسمانی یان بقو. «تینگه یشتنی راستی» و «العرب» له مه دا درییی یان نه کرد. بهشی زوری سهروتاری و نویسنی تری ههردوکیان بۆ ئەم مه بهسته تهرخان کراوه. ناویشانی سهروتاری ژماره دوی «تینگه یشتنی راستی» ناوهروکی ئەم ریازه رون دهخاته بهرچاو: «کوردستان چ خیریکی له رویمان یه عنی له تورکان دی؟» (٤٠). زور سهروتاری تری «تینگه یشتنی راستی» دهسته خوشکی ئەم بابتهن، وهك: «تورك به عه مه لی كورد و ئەقوامی تر نایه» (٤١).

کار به مه شهوه نه وهستا. ده بقو ههستی ئایینی خه لك بیزویتری و وایان لی بکری تورك به دوژمن و ئینگلیز به دوستی ئیسلام داتین. له وتاری «ئینگلته ره و ئیسلام» دا «تینگه یشتنی راستی» نویسیوه ده لی: «ئهوی ته ماشای تاریخ بکا ده بینی که حوکمه تی معظه ی ئینگلته ره گه لی جار به فریای ئیسلام گه یشتوووه. حوکمه تی تورکی چهنده فعه یه له بهر خاتری موسلمانان له مردن خه لاص کردوووه». دوا ی باسی خوشی و به خته وهری موسلمانان له ژیر سایه ی ئینگلیز دا «تینگه یشتنی راستی» ده لی: «حوکمه تی ئینگلته ره و فهره نسه و روسیا له بهر خاتری موسلمانان به حوکمه تی تورکیان گوت تو شه ژمه که و بی ته ره ف بو یسته ئیمه هه رچی چاکه ده رحه ق به تو ره وای ده بینین. ئەما ئیتیجادی یه تورکه کان چونکه ئاره زویان ئەمه بقو که

روژی مه حشه ر خه جاله تیان کا، ئەم شوینه یان کردبووه «رازه و بو دۆزه خ». . . . یه کهم کاری حوکمه تی به ریتانی (له عیراق - ک. م. ل) لاردنی ئه و به ندیخانه یه ی روژانی تورك بقو. دیاره ئینگلیز له جیی ئه و به ندیخانه یه کی هیند ریکو بیکیان دانا هه مو که س حه ز بکا تیا بژی (!!).

(٤٠) «تینگه یشتنی راستی»، ژماره دو، ٥٥ کانونی دووه می ١٩١٨.

(٤١) سهروتاری ژماره ٢٨ ی «تینگه یشتنی راستی»، ١٣ میسی ١٩١٨.

عەرب و کورد لە ناو بەرن و ھەر خۆیان بۆ یەک گۆیان لەم قسانە
نە گرت . . . » (٤٢) .

لە وتاریکی تریدا بە ناو نیشانی «تورکە ئیتیحادی یەکان موزیری
ئیسلامەتین» «تینگە یشتنی راستی» دوای ھێرشێکی قورس بۆ سەر تورکانی
لاو دەلی: « ئەم جەمعیەتە تورکە کە چاوی پێ کەوت عەرب لە تورکیا لە
خۆیان زۆرتن و استناد گاهیان دیانەتی ئیسلامە بۆ ئەمە کە ئەوان زەعیف
بکەن دەستیان کرد بە ئیمحا و گۆزینی کلیلی ئادابی دیانەتی ئیسلام . چینیان
کرد ؟ . جەمعیەتێکی گەورە ی تورکیان ھینایە ناو و ناویان نا «تورک
ئۆجاغی» . راو رەسمی ئەم جەمعیەتە مەحوی ئیسلامیەتە و (ئەبەوی –
ک . م) ئەوی غەیرە تورکە بیکە بە تورک . . . » (٤٣) . لە سەر وتاریکی تریدا
دەلی: « حوکمەتی تورک موغایری شەرە » (٤٤) بۆ یەکا سەردارانێ گەر
«ناوی محەمەد (ص . م) یان لا بیینی ھەمۆ رۆ گرژ ئەکەن و ئەگەر ناوی
ئەنوەر و طلەعت و جەمال (٤٥) بی (صلی اللہ علیہ وسلم) ئەلین . . .
حوکمەتیک ئەمە حالی بی ، رجالی دەوڵەتیک رەوشت و دین و ئاینیان ئەمە
بی ھەلبەت شایانی تاعەت نین » (٤٦) . سەیرکەن «تورکە ئیتیحادی یەکان
چینیان بە ئیسلام نە کرد » (٤٧) و چۆن «لە گەڵ ئەلەمانیا و ھاوژیکانی کە
ھەمۆ دوزمنی ئیسلامن و موسلمانیک تا ئیمروۆ لە سایە ی ئەواندا نە ژیاو
ئیتیفایان کرد و خۆیان و موسلمانە بی گوناھەکانیان بەم دەردە برد . . . » .

(٤٢) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە سیازدە ، ١٢ ی شوباتی ١٩١٨ .

(٤٣) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە بیستو یەک ، ٢٥ ی مارتی ١٩١٨ .

(٤٤) ئەمە ناو نیشانی وتارە کە بە .

(٤٥) ئەو سەردەمە گشت کاروباری دەوڵەتی عوسمانی بە دەست ئەم
سیانەووە بو .

(٤٦) «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە بیستو نو ، ٢٠ ی مایسی ١٩١٨ .

(٤٧) ئەمە ناو نیشانی سەر وتاری ژمارە سێو یەکی «تینگە یشتنی راستی» یە ،

٣ ی حوزەیرانی ١٩١٨ .

ئىنگلىز بە نيازى بزواندىنى ھەستى ئايىنى خەلكى ساكارى ناوچەكە پەنايان دەبردە بەر ھەمۆ رىنگە يە • ئەو ھەتە ھەر ئىنگلىزە و دەست لە ئايىنى خۆيان ھەلدە گرن و دەبنە ئىسلام و «دلسۆز»ى يان بۆ ئايىنى نوئىيان دەگاتە رادەى «بىز» كرددنەو ھە ناوى رابوردۆيان • فەرمۆ ئەوا مىستەر ل • ج • ستىوارد نەك ھەر موسلمان بۆ بەلكو ناوى خۆشى كرده جەمالەددىن • ھەرچى مىستەر جاكسنى تازە موسلمانە ناوى سەعدى ئەھمەدى لە ھەمۆ ناوئىكى ئىنگلىزى بەلاو ھە خۆشتر بۆ (۴۸) • لای خۆشمان مىستەر سۆن سەرى بچوايە نوئىز و رۆزۆرى نەدەچۆ •

تا ئەو كاتەى «تېگە يىشتى راستى» دەستى كرده بە دەرچون گەلىن ئالو گۆزى گرنك لە مەيدانى شەز و بارى سياستى تىوان دەولەتاند رۆى دا • لەشكرى ئىنگلىز و ئەو ھىزانەى سەر بەو بۆن جى پىيى خۆيان لە رۆژھەلاتى ناو ھەزاست باش قايم كرددۆ • بەرلەو ھى لەشكرى ئىنگلىز بگاتە بەغدا و ھەزى رۆسىا شلۆفا و گلو ھى دەستە و دايرەى چار كەوتە لىزى و زۆرى نەخا ياند شۆزىشى ئۆكتۆبەر تەختو تاراجى رژىمى كۆنى تىكدا و لەشكرى رۆس لە شەز كىشا يەو • ئەم ئالو گۆزە بارىكى ئەوتۆيان خولقاند كە بۆ ئىنگلىز بە ھىچ جۆر لە گەل بىيارە كانى پەيمانى نەينى «سايكس - پىكۆ»ى سالى ۱۹۱۵ نەدە گونجا • بە پىيى بەندە كانى ئەو پەيمانە ھەمۆ كوردستانى ناو ئىمپراتورى عوسمانى بەر رۆسىا و فەرەنسە كەوتبۆ • بەلام وا يەكەمىان لە مەيدان دەرچو ، دوو ھەمىشان دەورى لە رۆژھەلاتى ناو ھەزاست لە گەل دەورى ئىنگلىز بەراورد نەدە كرا • بەم جۆرە ئىنگلىز كەوتنە سەر بىرى ئەو ھى تا دەتوان بەرەو باكورى بەغدا بۆن • ديارە يەكئى لە ئەنجامە كانى ئەم ئالو گۆزە زۆر بۆنى بايەخ و شوئىنى كورد و كوردستان بۆ لە پلانە كانى

(۴۸) بزوانە : «تېگە يىشتى راستى» ، ژمارە چوار ، ۱۲ى كانونى دوو ھى . ۱۹۱۸

ئینگلیزدا ، بەتایبەتی لەبەرئەوێش کە لە سەرەتای دەستپێ کردنی شەژەوێ دەژمەنەکانیان چالاکانه هەولیان دەدا ھۆزە کوردەکان راکێشن و بیانکەنە دار دەستیکی کاریگەری خۆیان لە مەیدانەکانی شەژدا .

لەبەر ئەم ھۆیانە دەبو ئینگلیز زیاتر بایەخ بەدەن بە ھاندانی کورد و راکیشانیان بەلای خۆیاندا . وەك ئاشکراشە کەس وەك ئەوان وەستای ئەم کارە نەبو . زوربەیی لەشکری رۆژھەلاتی ناوہزاستیان ھندۆک و سیک بۆو تا ئەوان بەدەستەوہ بونایە بەدەگمەن پیاوی خۆیان بەکوشت دەدا . لەولاشەوہ ھەر ئەوان زانیان چۆن کەلک لە خەباتی رەوای ھۆزە عەرەبەکانی حیجاز بێنن . دیارە دەیانویست ھەمان یاری بە کوردیش بکەن . لەمەشدا «تینگەیشتنی راستی» دەوری خۆی بینی .

بۆ ئەم مەبەستە «تینگەیشتنی راستی» بە ھەمو زماڤیک لەگەڵ کورد دەدوا . لە سەروتاری ژمارە دۆیدا دەلێ : «چارەیی کوردان ئەمڕۆ وەك عەرەب بە حکومەتی موعەزەمەیی بەریتانیا پشت بەستە چونکە چاوی لە مال و مولکی کەس نییە ، ئارەزۆی ئازادکردنی ئەقوامە ، حکومەتی ئەمەریکا دەست نێتری ئەوہ ، کەنەدە و ئیرلەندە و میسر و ھندستان لە سایەیی ئەوا زۆر چاک سەر بەست ئەژین . لە تورکیا بەتەمای دلخۆش بۆن شیتی بە ئەی کوردی برایان » (٤٩) .

لە سەروتاری ژمارە چواریدا «تینگەیشتنی راستی» ئایین و سیاسەت لە یەك جوی دەکاتەوہ و (٥٠) دەلێ : «حکومەتی موعەزەمەیی بەریتانیا شەرقی بۆ شەرقیکان دەوێ ، ئەم حەربە گەورەیی بۆ سەر بەست بونی ئەقوامی موختەلیفەیی عەرەب و کورد و ئەرمەن دەکا . بۆ خۆ بە خۆ ژبانی ھەمو

(٤٩) «تینگەیشتنی راستی» ، ژمارە دۆ ، ٥٥ کانونی دووہمی ١٩١٨ .
(٥٠) ناویشانی سەروتاری ئەو ژمارەیی بەمجۆرەیی : « دیانەت جویە و سیاسەت جویە » .

ئەقوام سەعیە کى تەواوى ئىختىيار كىردووه «(۵۱)» .

لەبەر خاترى هەمان مەبەست زۆر جار «تېگە يىشتى راستى» دەكە وتە باسى «خۆشە ويىستى» و «دلسۆزى» بى ھاوتای ئىنگلىز بۆ كورد . بەگەرمى دەيگوت : « حكومه تى ئىنگلىز كوردانى زۆر خۆش دەوى ۰۰۰ چونكە دەزانى لە تارىخى عالەمدا كوردان ناويكى گەورەيان هەيە و بە مەردى و ئازايچ هەتا ئىستاكە خۆيان راگرتووه . ھەزناكا وا بلاو بىننەو و خزمە تى ئەم و ئەو بكەن ۰۰۰ ھەلبەتە حكومه تى موعەزەمەى ئىنگىلتەرە كە كوردانى لە ھەموكەس زياتر خۆش دەوى وەكو ئىشى ئەقوامى تى ئاسان كىرد ئىش بۆ ئەوانىش ئاسان دەكا ۰۰۰» . لە ھەمان ژمارەيدا «تېگە يىشتى راستى» ديسان دەلى : «كورد عاقلن ، دەبى نەختى تى بىفكرن ، تا زوو و يارىبەى حكومه تى موعەزەمەى ئىنگىلتەرە طەلەب و خۆيان ھەم لە تورك و ھەم ئەلەمان و كەسانى تر رزگار بكەن و بۆخۆيان جوئى بژين ، خودا پەكيان ناخا ۰۰۰» (۵۲) .

لە ژمارەيە كى تىريدا دەلى :

« ئىنگلىز لە ھەمو قەومىك زياتر دۆستى كوردانن ، عاشقى شوجاعە تى ئەوانن ، دليرى كوردانىان چاك بىستوو و لەبەرئەمە زۆريان خۆش ئەوين . ئىمە ئەگەرچى لە بەغدا كەمىن (۵۳) بەلام لە خەلكى بەغدا خۆشە ويىستىرەن . مەئمورى يە تى گەورە ئەمۆ زۆرى لە دەس كوردانە ، كوردى كە موراجەعە تىيان بكا بى بەشى ناكەن ۰۰۰ لە توركان مەترسن ، بەم نىزىكانە لەشكرى جىهانگىرى ئىنگلىز بە ئىمىدادتان دەگا ۰۰۰ » (۵۴) .

(۵۱) «تېگە يىشتى راستى» ، ژمارە چوار ، ۱۲ى كانونى دووھى ۱۹۱۸ .

(۵۲) «تېگە يىشتى راستى» ، ژمارە ھەژدە ، ۲ى مارتى ۱۹۱۸ .

(۵۳) ديارە ئەمە نوسىنچ مىجەرسۆن نىيە ، لە نوسىنچ شوكريلفە ضلح دەكا ، گەر واپى خۆى بە كورد داناوہ .

(۵۴) «تېگە يىشتى راستى» ، ژمارە ھەفدە ، ۲۳ى شوباتى ۱۹۱۸ .

«دلسۆزى» ئىنگلىز بۆ كورد گە يىشتىبۇوۋە رادەيە ناوئىشانى ژمارە ۳۳ «تىگە يىشتىنى راستى» بەم جۆرە بى: «حكومەتى بەرىتائىيە عوزما سەئى بۆ كورد دەكا» • ئەو حكومەتە ، وەك دەلئى ، «قۆلئىكى موختەشەمەي بۆ كوردان درېژ كىر دووۋە بۆ ئەمەي كە لە دەست حكومەتى تورك خۆي نەجات بدا • دەبى (كورد - ك • م) بە كەمالى دىقەت حەرە كەت بكا چونكە ئەمىرۆ لە حكومەتى موغەزەمەي بەرىتائىيا زىياتر هېچ حكومەتئىك نىيە خزمەتى حوزىيەتى بەشەر و سەئادەتى ئەقوام بكا» • «تىگە يىشتىنى راستى» لېرەدا ناوۋە راست و باشقۇرى عىراق دەكاتە نمونە كە وەك دەلئى ئەمىرۆ «لەسايەي عەدالەتى» بەرىتائىادا «لەھەمۆ ئەقئارى عالەم» باشترن • كۆتايىچ «تىگە يىشتىنى راستى» بە ئەو پەزى بزاوۋە دەلئى: «شوبهە نىيە كوردستانىش لەم نىزىكانە نائىلى ئەم رەفاھو خېرە دەبى» (۵۵) • ژمارە كانى تىرى ئەم رۆژنامەيە پىرن لەم بابەتە قسە و گەفت و پەيمان و ھاندا نە (۵۶) •

«تىگە يىشتىنى راستى» زۆر جار عەرەبى حىجاز و عىراق و بە رادەيە كى كەمتر ئەرمەنى دە كىر دە نمونە بۆ كورد و دەيويست بە ناوى ئەوانەوۋە زىياتر ھانىيان بدا • ديارە لەمەدا عاقلى دە كىر ، چونكە ئەوانىش وەك كورد سالىھى سالى بۆ گىرۆدەي دەستى عوسمانىيان بون • جگە لەوۋە مەسەلەي حىجاز ئەو رۆژانە دەيتوانى لە قوزبى ئايىنەوۋە كار بكا تە سەر گشت موسلمانانى جىھان • لەمەشدا «تىگە يىشتىنى راستى» وەستايانە ھاتە مەيدان • بە كوردى دەوت ئەوۋەتە «حىجازى موبارەك لەژىر عەلەمى حەزەرەتى رسول اللە ، رۆحم بە سەدەقەي بى ، ئىعلانى ئىستىقلالى كىر» (۵۷) ، چونكە توركە

- (۵۵) «تىگە يىشتىنى راستى» ، ژمارە سىتو دو ، ۱۰ ى حوزەيرانى ۱۹۱۸ •
 (۵۶) شايانى باسە لەگەل نىزىك بونەوۋەي كۆتايىچ شەز و مسۆگەر بونى سەر كەوتنى ئىنگلىز «تىگە يىشتىنى راستى» كەوتە پاشە كىشە لە گەفت و پەيمانە زۆرە كانى •
 (۵۷) «تىگە يىشتىنى راستى» ، ژمارە شازدە ، ۲۳ ى شوباتى ۱۹۱۸ •

ئىتتىجادىيەكان « ئارەزويان ئەمە بۆ عەرەب و كورد لە ئاوبەرن و ۰۰۰ گەلى
 لە گەورەى عەرەب و كورد بە كوشتن دران و ئەفى كران و چل پەنجار ھەزار
 كەس لەوان بە زولمى ئەلەمانيا و ھەماقەتى تورك لە ئاوجۆن ۰۰۰ شەرىفى
 مەككەى موشەزەفە جەنابى سولتان حسەين (۵۸) كە موسلمانىكى سەيد و
 بەشەرەف و غىرەت بۆ كە ئەم حالە بى مەعنايەى دىق لە گەل ھۆكومەتى زالمى
 تورك بە شەزھات « (۵۹) . لە ژمارەيەكى تردا بە ھەمان دەستور دەلىق :
 « قەومى عەرەب ئەوا جوئى ھۆكومەتيان ھىنايە ناو . ئەمژۆ سولتان حسەين
 لە مەككەى موشەزەفەدا شەرەفى عەرەبى زىندۆ كردهووە . لە كوردستان
 پياوى گەورە دەس دەكەوى ، بۆچى بى دەنگ بۆن ، تورك ئەو قوووتەى
 ئەماوە كە كەس لىيان بترسى ۰۰۰ « (۶۰) . دەر بارەى ھەمان باس ديسان
 « تىگە يشتنى راستى » دەلىق :

عوسمانى « دەيانويست عەرەب و كورد فىداى تورك كەن ، ئەما
 عەدالەتى خودا ئەمەى قبول ئەكرد . قەومى عەرەب لە حىجاز ھۆكومەتيان
 ھىنايە ناو و خۆيان لە دەس تورك نەجاتدا و بە (اتركوا الترك كما تركوكم)
 عەمەليان كرد ، ئەگەر بەمە عەمەليان نەكردايە مەھو دەبون ۰۰۰ » بەلام
 « كورد چونكە بەدين بەزەبيان بەواندا (واتە بە عوسمانىيانا - ك . م .)
 ھاتەووە و معاوونەتيان دەكردن ، ئەما چونكە مەقصود ئەمە بو كورد مەھو
 يىتەووە ھەر چاكەيەك لە گەليان دەكردن بى فائىدە دەما و بالعكس زياتر
 شىتگىر دەبون ۰۰۰ » . دواى ئەو « تىگە يشتنى راستى » دىتە سەر باسى
 تەمەنى يەك سالى بەغدا لەژىر سايەى ئىنگليزدا و دەلىق : « ئەو ئاسار و
 عىمران و مەدەنىيەت و زەراعت و خەيراتە كە ئەوان پىكيان ھىنا توركان بە

- (۵۸) مەبەستى شەرىفى مەككە حسەينى كۆزى عەلىيە كە ئەو كاتە راپەزىنىكى
 گەورەى دژى دەسلانى عوسمانى لە حىجاز بەرپا كردبۆ .
 (۵۹) « تىگە يشتنى راستى » ، ژمارە سىازدە ، ۱۲ى شوباتى ۱۹۱۸ .
 (۶۰) « تىگە يشتنى راستى » ، ژمارە ھەقەدە ، ۲۳ى شوباتى ۱۹۱۸ .

۵۰۰ سال نه یا توانی بیکه ن ۰۰۰ نه مه لمان هه په که قهومی کورد به قسه ی درۆی تورک ته فره ناخۆن و دهست نه دهستی ئینگلیز و خۆیان له زولمی تورکان رزگار ده که ن و خه ریکی ئیعماری مه مله که تی خۆیان ده بن « (۶۱) » .

له سه روتاری ژماره ۳۱یدا «تینگه یشتنی راستی» بی پیچ و په نا دینه سه ر مه به ست و ده لئ: «حکومه تی تورک نه مژۆ هیچ قیمه تیکی ده ولیه ی نی به ، به ده ست نه له مانیاوه وه ک داشی دامه حه ره که ت ده کا ۰۰۰ هه لبه ته عه رب و کورد ئیتر مه یلی حکومه تیکی وا جاهیل و بی ده سه لات نا که ن ، زاته ن له به ره نه مه که عوله مای مه که که خه لافه تیان لی نه زع کرد قیمه تیکی دینیشی نه ما . عه رب له مه که که ی موشه زه فه ئیعلانی ئیستیقلالیان کرد . جه لاله تمه تاب مه لیک حسه بن نه مژۆ له گه ل تورکه کاند له حه ربدا یه ، کورده کانیس چاره یه کی سه ری خۆیان بکه ن چا که چونکه حکومه تی به ریتانیای عوزما مو حیبی کورده « (۶۲) » .

دیاره مه به ستی سه ره که تی نه م هه مو پیا هه لدان و هاندانه نه وه بو هۆزه چه کداره کانی کوردستان بینه دارده ستی ئینگلیز و بکه ونه گیانی له شکری عوسمانی و راویژ که ره نه له مانه کانی و به وجۆره ریگه ی پیشکه وتنی بی زیان بو نه وان ته خت و خۆش کدن . هه ر له سه ره تاوه «تینگه یشتنی راستی» نه مه ی به رونی خسته به ر چاو و گه لئ وتاری بو ته رخا ن کرد . سه روتاری ژماره نۆزده ی به م ناوه وه بو : «روه سای کورد ده بن چچ بکه ن ؟» دوای مه تحیکی زۆری سه رده می فرما نزه وایچ سه ردارانی بابان «تینگه یشتنی راستی» له م وتاره یدا ده لئ :

سه ردارانی بابان «دایم موسته قیل ده ژیان و نه گه ر له ته ره ف عه جه م و تورکه وه ته جاو زیکیان بدیا یه بو مو حافه زه ی نه ماره تی خۆیان به گژ نه م دو

(۶۱) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو هه شت ، ۱۳ ی مایسی ۱۹۱۸ .

(۶۲) «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره سیو یه ک ، ۳ حوزه یرانی ۱۹۱۸ .

حکومه ته که چهند دفعه له خوږيان گوره تر بون دهچون و ده يانشکاندن . هم تورک ، هم عجه م ئيفتيخاريان به ئيفتياقي ئومه راي بابان ده کرد
 نه گه رته ماشاي حقيقت بکړئ کورد تا نه م نزيکانه قهوميکي حاکم بون که واتا بوجي حاکميتي به مه حکومي بهت بگورنه وه . له م شه زده ا هر قهوميک که به غيرت بو سهری بهرز کرده وه و نه و ا نايلي حاکمي بهت ده بچ . قهومي کورد هه لبه ته له گه لچي نه قوامي تر به غيره ترن ، بوجي هه تا ئيستا که ويستانون » . دواي نه وه « تيگه يشتني راستي » ده که ويته ژماردني ناوداراني کورد و له شيخان ه وه دست پي ده کا و به سر جاف و پشدر و مه نگور و هه مه وه ند و زه نگه نه و تاله باني و باجه لاني و گه ليکي تر دا تپده په ژيو (۶۳)

دا و ايان لي ده کا تا زووه بجولين و « هه رايه کي گه وره » به رپا که ن و « سليماني و نه ترافي له زولمي تورک خه لاص » که ن و هه ل له دست نه دن به تايه تي که « تورک نه مژؤ ئيشي خراپه ، نه گه ر هه ر يه ک له کوردستاندا هه لسچ ناتوانچ نه فه ريک بؤ نه و ناوه بنيرئ چونکه له شكري ئينگليز به رابه ري ويستا وه . . . »
 دواي نه وه به نيازي زياتر جولاندني کورد « تيگه يشتني راستي » هه ر له و ژماره يه يدا ده لچي :

« نه مژؤ حکومتی ئينگيلتيره و فهره نسه و نه مريکا و هاوړيکانيان هه مو ته ره فداری حاکمي به تي نه قوامن . نه م شه زه هه ر ده بچ ئاخري بچ ،

(۶۳) زوريش به شانو باهو ياندا هه لده دا : شيخان « له هه مو کوردستاندا شوره تي نازايان هه يه و هيچ وه ختي له حکومتی تورک نه ترساون » ؛ « عه شيره تي گه وره ي جاف وجودی حکومتی توريان له لاني به و هه مو به نه سله حه ي چاک موسه له حن » ؛ « ناغاياني پشدر و مه نگور که حکومتی تورک به توپ و عه سکه ريکي زوره وه دهره قه تيان نه ده هات » ؛ « هه مه وه ند که به دست و بازو تا نه م چهندانه له بازبان له بهر چاوي حکومت خه رج و باجيان له نه هالي وهرده گرت و حکومتی تورک هه رچه ند په له په لي کرد فايه ي نه بو » ؛ « زه نگه نه و تاله باني و شوان و شيخ بزنج . . . زور شه جيمن » ؛ « به گزاده ي باجه لان له تاريخدا ناويان گه وره يه » .

ئەوسا ناوی عەرەب و ئەرەمەن و جوله که لەناو موغاهەدەى صولج زیکر دەکری چونکە ئەمانە لەم شەژەدا هەمو سەریان بەرز کرد و داوای حکومەتیان کرد . ئەما کوردان تائىستا هیچیان نەکرد ، لە حکومەتان وایە که ئەم قەومە هیچ نى یە چونکە خۆیان نەنواند ، وادیارە «خۆیان حاکمى یەتیان ناوی» چونکە «ئەگەر بیانویستایە هەرایەکیان دەکرد» و بە «قسەى درۆى تورکه کان تەفرەیان نەدەخوارد . . . کورد دەبى لەئىستاو پەلەپەل بکەن تا لەناو موغاهەدەى صولج ناویان بى . . . وەکو دەبینین حکومەتى ئىنگىلتەرە زۆر (زۆر - ک . م .) کوردانى خۆش دەوی چونکە لە هەمو دەولەتەکانى تر زیاتر دەیانناسى ، موختەمەلە زۆر یارى یەیان بدا ، ئەما که ئەوان وسکت بن تەبىعى دەخلى بە سەریانەووە نامىتى و لەپاشانا زەرەرىكى زۆر دەکەن . . .» (٦٤) .

رون دیارە ئىنگىلز ئەو رۆژانە دەیانویست هەرایەکی گەرە دژى دەسلەلاتى عوسمانى لە کوردستان بەرپا بى . تا نىك تەواوبونى شەژ «تىگەىشتنى راستى» لە هەمو شت زیاتر بايەخى بەم مەسەلەى دەدا و ئاشکرا بە ناوی ئىنگىلزەووە پەیمانى یارىدەى بە سەرکە هۆزانى کورد دەدا بوئەوہى چالاکانە دژى رژیى عوسمانى بىنە مەیدانەووە . یەکیک لە ژمارە زووەکانى «تىگەىشتنى راستى» رۆدەکانە «زەنگەنە و هەمەووەند و پشدر» و پىیان دەلى «ئەگەر (عوسمانى - ک . م .) عەسکەرى خۆیان بىترنە سەرتان لەشکرى ئىنگىلز دەست بەجى رۆدەکانە هەمو کوردستان» خۆ «ئەمۆ ئەگەر حکومەتى ئىنگىلتەرە بزانی که هەرایە لە کوردستاندا قەوماوە تۆپ و لەشکر سەوق دەکا و بە بى ئەمە که خویىن لە لوتى کوردى بى ئىشى کوردستان جى بەجى دەبى» (٦٥) . هەر بەوچۆرە «تىگەىشتنى راستى»

(٦٤) «تىگەىشتنى راستى» ، ژمارە نۆزده ، ٥ى مارتى ١٩١٨ .

(٦٥) «تىگەىشتنى راستى» ، ژمارە پازده ، ١٩ى شوباتى ١٩١٨ .

ئەفسەر و سەربازى كوردى ناو لەشكرى عوسمانى هان دەدا بدەنە شاخ و داواى دەكرد بۆ جى بە جى كوردنى ئەم مە بەستە پەيوەندى يان پىيوە بكرى .

شاياىى باسە « تىگەيشتنى راستى » لەم بارەوہ روى دەمى نەدەكردە تەنھا سەرەك ھۆزانى كوردستان . جاروبار بەم جۆرەش دەدوا : « ئىمە لىرەدا رۆئەكەينە رەنجەر و فەقىران چونكە دەزانى دەولەمەندان بە نانى خۆيان گەيشتون و رۆحى خۆيان زۆر خۆش دەوى و خۆيان نە بە قەومى كورد نە بە دونيا ناگۆژنەوہ . ئەما رەنجەر و فەقىر لە ھەمق قەومىكدا مل لە چەقق دەسۆن ، ھەر ئەمەندە چەند جوائىكى زىرەك رىگەيان پىن نیشان بەدەن دەتوانن ھەرايە بىننەوہ ھەم خۆيان و ھەم قەومى كورد لە فەلاكەت و كوێرەوہرى رزگار بكەن . ئەى كورد ، برايانى فەقىر و رەنجەر خۆتان زۆر چاك دەزانن كە ئەرزى كوردستان ھەمق شاخ و داخە ، ھەسكەرى غەرىب رىي تىدا چاك دەرناكا ، ئەگەر كورد (٦٦) سىلاحى خۆيان بىنن و لەگەل ئىيوە يەك بن دەتوانن ھەرايەكى گەورە بەرپا بكەن » (٦٧) .

لە ژمارەيەكى تىرىدا بە ھەمان دەستۆر دەلىي : « لىرە دۆبارە قسە تەوجىھى پىاوى گەورەى كوردستان دەكەين و دەلىين گوناھى فەقىر و ھەژارى كورد ھەمقى بەئەستۆى ئىيوەيە ئەگەر مەنفعەتى شەخسى خۆتان بە فائىدەى عمومى كورد و كوردستان بگۆژنەوہ و ئەو قەومە كە بە ھجومى بابل و ئاشۆر و مىدى (٦٨) و فورس و حوكمەتانى تر بەفەنا نەچۆ لەناوى

- (٦٦) مەبەستى سەرباز و ئەفسەرى كوردى ناو لەشكرى عوسمانىيە .
- (٦٧) « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە پاژدە ، ١٩ى شوباتى ١٩١٨ .
- (٦٨) ھىنانەوہى ناوى مىدى لىرەدا راست نىيە ، بەلام دەشېج ئەوہ لەيادنەكەين كە ئەوكاتە ھىشتا را زانستى يەكەى كورد و رۆژھەلاتناسى بەناوبانگ پروفىسۆر مىنۆرسكى لەبارەى پەيوەندى رەگەزى كورد بە مىدىيەوہ بلاو نەبووۆوہ (لەو بارەيەوہ بزوانە : البروفىسور فلادىمىر مىنۆرسكى ، الاكرد احفاد المىدين ، ترجمە و تعلقىكتور كمال مظھر احمد ، - « مجلة المجمع العلمى الكردى » ، المجلد الاول ، العدد الاول ، ١٩٧٣ ، ص ٥٥٢ - ٥٦٣) .

وہك وتمان دۆ كەس یا دۆ دەستەى (؟) (٧٠) جیا « تیگەیشتنى راستى » یان دەبرد بەزۆیە ، یەکیکیان فەرمانبەریكى بەدەسلات و زیرەك و دلسۆزى ئینگلیز بۆ ، ئەوى تریان روناكییریكى كورد یا رۆژھەلاتى بەكە بە دل بۆ كوردستان و گەلى كورد سوتاوه . لەبەر ئەوه گەلى جار لە یەك مەبەستدا ھەست بە دۆ شیوازی جیاواز دەكەى چونكە ئەویان بۆ یارى خۆى و ئەمیان بۆ یارى خۆى شینی كردووہ . لە ھاندانى كوردا دژی دەسلاتنى عوسمانى ئەم لایەنە رۆن و ئاشكرا دەرکەوتووہ . شان بەشانی ئەو شیوازی لە سەرھوہ باسمان كرد یەکیكى تر بە ئاوازیكى تر كورد بۆ راپەژین ھاندەدا ، ئەوھش بۆ خۆى نرخ و بايەخى « تیگەیشتنى راستى » زۆر بەرز دەكاتەوہ ، تايبەت گەركات و شوینیش بگرینە بەرچاوه . وا لەخواروہ چەند نمونەى كى شیوازی دووہم دەخینە بەرچاوه :

لە وتاریكى ژمارە بیستو پینجیدا « تیگەیشتنى راستى » دەلى :
 « كورد دەبى چاك تی بفرن . . . دەبى چاك مۆتەزىرى فرسەت (بن — لك . م .) و بۆ ھەياتى كوردستان ھەرچى لازمە بىكەن . رۆژىكە و ئەمژۆ ، دەبى دەستو بازۆى ھیمەتى كوردى تیدا دەرکەوى و ناوى باوك و باپیری خۆیان كە ھەمۆ بە شانۆ باھۆى خۆیان بەزۆیە چون و بەندەگى كەسیان قبۆل نەكردووہ زىندۆى بكەنەوہ و خۆیان لە مزگینى و زولسى ئەم و ئەو نەجات بەدن . تەماشاكەن خوا بەم عەزەمەت و گەورەبىھى جورئەت و ئیختیاری بە بەندە داوہ چاك و خراپ چت ئارەزۆ دەكا بىكا ، ئەما ئەوى ئەكەوینتە ژىر بارى ھوكسى خەلق جورئەتى ئیختیاریشى لەدەست وەردەگرن و وہك داشى دامە چۆن ئارەزۆ بكەن واى دەگىرن » . دواى باسى ئەو

(٦٩) « تیگەیشتنى راستى » ، ژمارە بیستو پینج ، ٢٢ى نیسانی ١٩١٨ .
 (٧٠) دۆ دلین لەوہى دۆ كەس زیاتر بۆبن .

دواکه و تنه‌ی عوسمانی به کان له گه‌ل خویان هینایانه کوردستان «تینگه‌یشتنی راستی» له کوتایح هه‌مان و تاردا ده‌لی: زه‌مانی زو «قه‌وم قه‌ومی مه‌حو نه‌ده کرد، ئە‌ما سیاسه‌تی ئە‌م زه‌مانه‌ وایجابه‌ ده‌کا ئە‌م‌زۆ ئە‌گه‌ر قه‌ومی خۆی موخافه‌زه‌ نه‌کا هه‌م‌و که‌س دانای لی تیتز ئە‌کا و که‌ بۆی ریکه‌وت چنگی تی ده‌هاوی و پارچه‌ پارچه‌ی ده‌کا • ئە‌وی عه‌قلی (بی - ک. م.) ئە‌وه‌نده‌ی به‌سه» (٧١) •

له‌ وتاریکی‌تریدا «تینگه‌یشتنی راستی» له‌ وه‌ش جگه‌رسۆزانه‌تر دیته‌ ده‌ست و به‌ دلکی پز له‌ داخه‌وه‌ ده‌لی: «له‌ به‌ینی ئە‌وه‌ ئە‌قوامه‌ی تایبعی تورکن» (٧٢) له‌ کورد مه‌غدورتر نی‌یه‌، تورک هه‌ر خوییان ده‌مژن و مه‌حصولی سه‌عیان ده‌خۆن ...» (٧٣) • له‌ وتاریکی‌تردا ده‌لی: «ئە‌م‌زۆ قه‌ومی که‌ له‌وان (له‌ کورد - ک. م.) به‌ عه‌ده‌ده‌ که‌متر و به‌ شه‌جاعت له‌وان خوارتره‌ بۆ کۆبۆنه‌وه‌ سه‌عی ده‌کا و بۆ ئە‌مه‌ که‌ ئیشی خۆی به‌ ده‌ستی خۆی ریکخا خه‌و و خۆراکی له‌ خۆی هه‌رام کردووه‌» (٧٤) • ئە‌م‌زۆ کچی هه‌ز نا‌کا گه‌وره‌ گه‌ورانی کورد ده‌ست به‌نه‌یه‌ک و بۆ رزگار بونی ئە‌م قه‌ومه‌ تی‌بکۆشن ...» (٧٥) •

شوینی دیار له‌سه‌ر لاپه‌زه‌کانی «تینگه‌یشتنی راستی» بۆ سه‌رکه‌وتنی ئینگلیز و هاویه‌ی‌مانه‌کانیان له‌ مه‌یدانی شه‌ژدا ته‌رخان کراوه‌ • جوړ و

- (٧١) «تینگه‌یشتنی راستی»، ژماره‌ بیستو پینچ، ٢٢ی نیسانی ١٩١٨ • شایانی باسه‌ هه‌ندێ جار هه‌ردۆ ریباز له‌ وتاریکدا یه‌کیان گرتۆته‌وه‌، جا ئە‌وه‌ یا ریکه‌وته‌ یا ئە‌نجامی هاوسه‌رنجی به‌ بۆ دیارده‌ی تایبه‌تی یا له‌وه‌وه‌ هاتوو که‌ ره‌نگی سۆن و شوکر یلفه‌ضلی سه‌یرو ده‌ستکاری و تاری یه‌کیان کردب •
- (٧٢) دیاره‌ مه‌به‌ستی «تینگه‌یشتنی راستی» عوسمانی و تورکانی لاره‌ •
- (٧٣) «تینگه‌یشتنی راستی»، ژماره‌ سیو یه‌ک، ١٠ی حوزه‌یرانی ١٩١٨ •
- (٧٤) له‌وه‌ ده‌کا مه‌به‌ستی ئە‌رمه‌ن بی •
- (٧٥) «تینگه‌یشتنی راستی»، ژماره‌ هه‌ژده‌، ٢ی مارتی ١٩١٨ •

شيوازی بلاو كرده وەيان شيوەى پرۆيا گەندەى وەر گرتبو و زياتر بو ئەوە بو خەلكى كوردستان و اتى بگەن دوازۆژ لە ھەمو لا زياتر بو ئىنگليزە بۆيە دەبى پشت بەوان بىستەن • بۆنمەنە بەشى زۆرى ژمارە بىستو يەك بو باسى روداوە گەورە كانى شەژ لە ماوەى سالىكدا تەرخان كراو و كو تا پى بەم جۆرە ھاتوو : « ••• ئەلەمانيا تەمايەتى عالەم بە شتير بگرى و بىي بە ئاغاي ھەمۆ خەلق ، خودا موو فەقى نەكا • زالم عومرى كەم ئەبى • ئىنگيلتەرە وانى بە ، تەرەقدارى حاكىمى بەتى ئەقوامە ، نايەوى كەس بكا بە عەبدى خۆى بەلكو دەيەوى ھەمۆ خەلق مەسعود بن بۆيە تائىستە موو فەقى و لەمە و لا ش موو فەقى دەبى ، عادل دايمە بەرخوردارە » (٧٦) • « ئەلەمانيا ئەمە چوار سالا خەريكە ھەر پياو بە كوشتن ئەدا و قووت و مال سەرف دەكا و مۆتەفيقە كانى بە گژ ئەم و ئەودا دەكا و تائىستا ھىچى بە ھىچ نە كرد ، بالعكس ئوردوو دەكەى روى لە پەريشانيە و حكومە تەكەى بە پير موفليسى يەوە دەچى • ئەوا سالى پىنجەمى حەرب دەستى پى كرد ، شك نى بە ناتوانى ئەم سالا بە سەلامەتى بەریتە سەر چونكە ئىشى تەواوە ••• ئەلەمانيا ھەر خۆى نا ، ئەوستريا و تورك و بەلغارىشى بەقوردا برد • ئەما ئەوستريا و تورك ھەردو موستەحەقن چونكە سالا ھايە زولم لە عەناصرى ژيردەستيان دەكەن ، ئەم حەربە تائىستە بەعزىكى نەجات دا و ئەوى ماوە ئەوانىش رزگار دەبن » (٧٧) •

دوژمانى ئىنگليز ، تايبەت ئەلەمان ، ھەر لە شەژدا ژيرنەكەوتن ، بەلكو سەرەزاي ئەووش « عەسكەريان چوو ھەر جى ويرانى كرد و ئەھالى لە رۆحى خۆى بىزار كرد • ئەما ئىنگيلتەرە عەسكەرى چوو ھەر جى مەعمورى

(٧٦) « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە بىستو يەك ، ١٨ى مارتى ١٩١٨ .

(٧٧) « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە چل ، ٥ى ئابى ١٩١٨ .

کرد و ئەهالی بە کەمی مەمتون هیشت (٧٨) له بەر ئەمانیا تا بچ
 دۆستی کەم و دوژمنی زۆر دەبێ و ئینگیلتهرە تا بچ دۆستی زۆر دەبێ «
 بۆیە « ئینگلیز موەفەقە و ئە ئەمانیا مەغلۆبە و زەمان لە ئیسپانی ئەمە عاجز
 نییە » (٧٩) .

بۆ هەمان مەبەست شوینی تایبەت لە « تیگە یشتنی راستی » دا بۆ
 سەرکەوتن و پیشکەوتنی لەشکری ئەمیر فەیسەل لە حیجاز و شام و
 فەلەستین تەرخان کراوە . ژمارە ی وای هەیه زیاتر لە نیوێ بریتی یە لە باسی
 شەژی فەلەستین (٨٠) . سەرۆتاری ژمارە چلو هەشت کە بەم ناوێشانە یە
 « ظەفەری عەظیمی فەلەستین » (٨١) بەجۆریکی سەرئەنج را کیشەر باسی
 بەدیل گرتنی ٥٠ هەزار سەرباز و ٣٣٥ توپ و نیوێ ئەفسەری « ئوردوی
 هەشتەمی » لەشکری عوسمانی دەکا و بە شانازی یەوێ دەلی « لەشکرگێڕ (٨٢)

(٧٨) بە داژشتنە کەیدا لە قسە ی سۆن دەکا .

(٧٩) « تیگە یشتنی راستی » ، ژمارە ٤٥ ، ٩ ی ئەیلوولی ١٩١٨ . هەر بەو جۆرە
 « تیگە یشتنی راستی » گەلی نمونه ی لەسەر کوشتن و بزین و
 خراپە کاری لەشکری عوسمانی لە ئێران و ئازەربایجان و شوینی تر
 هیناوە تەوێ (بزوانە هەمان ژمارە و ژمارە چلو حەوتی روژی ٢٣ ی
 ئەیلوولی ١٩١٨) .

(٨٠) بۆ نمونه بزوانە ژمارە چلو هەشت ، ٣٠ ی ئەیلوولی ١٩١٨ .

(٨١) روژنامە ی « العرب » یس و تاریکی گەورە ی لە ژێر هەمان ناوێشاندا
 بلاو کردۆتەوێ . ناوێشان و ناوێرۆکی زۆر و تاری گرنگی « تیگە یشتنی
 راستی » و « العرب » لە یەکیان دەکرد . ئەم چەند نمونه یە ی « العرب »
 بە لگەن : « محاربة الأتراك لدين الإسلام » (٢١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك
 الاتحاديين لقدسيات الإسلام » (٢٥ آذار ١٩١٨) یا « الترك في نظر الألمان »
 (٨ نيسان ١٩١٨) ؛ « حول رزء الترك » (٢٦ تشرين الاول ١٩١٨) .

(٨٢) مەبەستی لە (لەشکرگێڕ) (قائد الجيش) یا (القائد العام) ه .

لیمان قون ساندهرس (۸۳) به هزار حال خوئی له یه خسیرتی رزگار کرد « (۸۴) .

« تیگه یشتنی راستی » بلاو کرده وی همو هه واییکی سه رکه وتنی مهیدانی فهله ستین و شامی به ههل ده زانی بو تازه کرده وی باسی خراپه ی عوسمانی و نه له مان و چاکه ی ئینگلیز « حکومتی ئینگلته ره که تورکی له ویش (له فهله ستین - ک . م .) دهر کرد خهلق حه یاتیکی تازه یان دست که وت چونکه له زه مانی تورکدا همو له برسانا دهمردن . نه و زولسانه ی تورک له سوریه کردیان گه لی خراپتر بو « بویه دانیشتونانی فهله ستین و سوریه « نه مژۆ همو به خوینی سه ری تورکیا تینون « هه رچی نه له مانیا شه « ده یه وی خوینی نه قوام بمژی ، مال و حالیان پین نه هیلی چونکه نه و نه لی : نه قوامی شه رق حه قی به قایان نی یه ، یا ده بی بمرن یا ده بی عه بدایه تی قبول (بکن - ک . م .) « (۸۵) .

« تیگه یشتنی راستی » و « العرب » گه رماو گه رم قسه و وته ی لی پسر اوانی ئینگلیزیان به جوریکی دیار و سه رنج راکیشه ربلاو ده کرده وه . نه ک هه ر سه روتاری ژماره ۵ و ۶ و ۷ « تیگه یشتنی راستی » به لکو سه رتا پای نه و سچ ژماره یه (۸۶) بو ناوه روک و باسی نه و وته گرنگه ی لوید جورجی سه ره ک وه زیر ته رخان کراون که روژی ۵ کانونی دووه می سالی

(۸۳) جه نه رال لیمان قون ساندهرس شاره زایه کی عه سه کهرتی ناوداری نه له مانیه ، نه و سه رده مه وه ک راویژ که سه ره په رشتی هیزی چه کداری عوسمانی ده کرد .

(۸۴) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره چلو هه شت ، ۳۰ ی نه یلولی ۱۹۱۸ .

(۸۵) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره چلو پینج ، ۹ ی نه یلولی ۱۹۱۸ ؛ ژماره په نجا ، ۱۴ ی ته شرینی یه که می ۱۹۱۸ .

(۸۶) ته نها یه ک دو هه والی زور پچوک له ژماره شه ش و حه وتدا بلاو کراونه وه .

۱۹۱۸ دای (۸۷) • «تینگه‌یشتنی راستی» و «العرب» قسه‌کانی لوید جۆرجیان به‌گه‌وره‌ترین روداوو گرنگترین قسه‌ی رسمتی هه‌مۆ شه‌ژ دانا و به‌ لیدوانه‌وه‌ بلاویان کرده‌وه (۸۸) • له‌گه‌ل ئه‌وه‌ش ئه‌و دۆ رۆژنامه‌یه‌ ئه‌و قسه‌ه‌ی لوید جۆرجیان نه‌نوسی که‌ ده‌رباره‌ی رۆژه‌ه‌لاتی نزیك و ناوه‌زاست (تایبته‌ سوریه و عیراق) و تبوی چونکه‌ به‌ئینی سه‌ربه‌خۆیج ته‌واویان تیا بو • به‌ هه‌مان ده‌ستور چاوپۆشی‌یان له‌و به‌شانه‌ی چوارده‌ به‌نده‌ ناوداره‌که‌ی سه‌ره‌ك کۆماری ئه‌مه‌ریکا ویلسن کرد که‌ بو‌ باستی چاره‌تۆستی گه‌لانی ژێرده‌سته‌ ته‌رخان کرابۆن (۸۹) •

«تینگه‌یشتنی راستی» و به‌تایبته‌ی «العرب» زۆ زۆ باسی ئه‌و ده‌سکه‌وته‌ شارستانه‌تی‌یا نه‌یان ده‌کرد که‌ به‌ هاتنی ئینگلیز له‌ عیراق بلاو بو نه‌وه • هه‌ر له‌ ژماره‌یه‌ کیدا «تینگه‌یشتنی راستی» که‌وته‌ باسی ئه‌وه‌ی چۆن «جاده‌ی مه‌مله‌که‌ت به‌ چرای ئه‌له‌کتریک رۆشن کرایه‌وه‌ و شه‌و له‌گه‌ل رۆژدا ئه‌وه‌نده‌

(۸۷) رۆژی ۵ کانونی دووه‌می سالی ۱۹۱۸ لوید جۆرج له‌ هۆلی وێستمنیسته‌ر له‌ به‌رده‌م نوینه‌رانی کرێکاری ئینگیلته‌ره‌ و تارێکی رسمتی گرنگی له‌باره‌ی روداو و مه‌به‌سته‌کانی شه‌ژه‌وه‌ خۆینده‌وه‌ • هه‌ر له‌و وتاره‌یدا لوید جۆرج گه‌لێ باسی ماف و داخوای ره‌وای گه‌لانی کرد (ده‌رباره‌ی ده‌قی وتاری ناوبراو بزوانه‌ : ((War memories of Lloyd George)) , Vol. V, London, 1936, pp. 2515 — 2527).

(۸۸) بزوانه‌ : «العرب» ، ۱۲ و ۱۹ کانون الثانی ۱۹۱۸ ؛ «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ پینچ و شه‌ش و هه‌وت ، ۱۵ و ۱۹ و ۲۲ ی کانونی دووه‌می ۱۹۱۸ •

(۸۹) تایبته‌ به‌ندی دوازده‌ی که‌ باسی دواژۆژی گه‌لانی ناو ئیمپراتۆری عوسمانیج ده‌کرد • سه‌یر ئه‌وه‌یه‌ رۆژنامه‌ی «العرب» دوا‌ی ئه‌وه‌ش که‌ ژماره‌یه‌ له‌ خۆینه‌رانی داویان لیج کرد ده‌قی ئه‌و به‌نده‌ وه‌ك خۆی بلاو بکاته‌وه‌ ئینجا هه‌ر خۆی لیج گیل کرد (بزوانه‌ : «العرب» ، ۷ شباط ۱۹۱۸) •

فهرقی نه ما » و «خهلق له بهر نهو روښنایي به که شهز له گه ل مانگ و نه ستيړه ده کا تا ساعات شه شي (عهره بچ - لک . م .) شهو (۹۰) به هه وه سي خوځيان هاتوچو ده که ن . چنه د مانگي له مه وپيش بو چرايه کي ته نه که هه مو ځاوا تيان ده خواست . نهو تاريخيکي به له کوځي و نه م روښنایي به له کوځي ؟ » (۹۱) .

سه ير نه وه يه له هه مو «تيگه يشتني راستي» دا ، به پيچه وانه ي «العرب» هوه ، شيعريکي پيا ه ل د ا ن چ به سهر ښنگليز دا تيدا ني يه هه رچه ند شوکريلفه ضلعي ده ستي بالاي له شيعر وتندا هه بو ، جگه له وه ي شاعيري ناوداري وه ل زه هاوځي و عه بدوژزه حمان به نا و هڅ تر گه لي شيعري له و بابته يان به زماني عهره بچ له «العرب» دا بلاو ده کرده وه . دياره هوي به کي گه وره ي نه مه نه بوني شاعيري کورد بو له به غدا . هه رچي شوکريلفه ضلعي خوځيه تي له قسه ي يه کي له هاوژيکاني به وه وا دهرده که وي روژ ځاوا په رست نه بوځي (۹۲) .

جي خوځيه تي ليرده روپه کي تري گرنگ بخه ينه به رچاو که په يوه ندي به شوژشي څو کتوبه ري سوشيا ليزم رواسيا وه هه يه . «تيگه يشتني راستي» يه که م چاپکراوي کوردي به باسي نه م شوژشه ي کرده وه ، به لام له زور ژماره يدا هه ولي داوه روي راستي بشيوي ني که نه مه ش بو خوځي به روني مه ترسي ښنگليز ده خاته رو . وادياره له و کاتوه حسابي دواژوژيان ده کرد . هه مو سه روتاري ژماره چلو چواري «تيگه يشتني راستي» بو «به ياني

(۹۰) واته تا نيوه شهو .

(۹۱) «تيگه يشتني راستي» ، ژماره يه ک ، اي کانوني دووه مي ۱۹۱۸ .

(۹۲) روفائيل به طح ده لي شوکريلفه ضلي له گه ل نه وه ش لايه نگري رژيمي نوي دوای سه رده مي عوسمانچ بو به لام رقي له مادي يه تي روژ ځاوا ده بووه و ځامانچي نه وه بو له روژ ه ل ات هيزي بچ بتوانچ به رهنگاري بووه ستي (بزوانه : «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ۱۹۲۶ ، ص ۷۶) .

حکومه‌تی ئینگلیز بۆ ئەقوامی روسیه» تهرخان کراوه که سه‌رتاپای بریتنی به له هاندانی گهلانی ناوچهی قه‌فاس بۆ‌ئهووی بده‌نه پال ئینگلیز که ، وه‌ك ده‌لج ، ئەوانیان «له فکر نه‌چۆته‌وه» بۆیه له‌شکریان «بۆ یاریده‌یان» و «بۆ شه‌زی ئەله‌مانیا» نارده‌وته خاکیان • دوا‌به‌دوای ئە‌وه پێیان ده‌لج :

«ئهی ئەقوامی روسیه : ئە‌مرۆ بینای ئیستیقلالی ئیوه خه‌ته‌رناکه و ئە‌وه حوزیه‌ته‌ی که له اثنای شو‌ژشدا پێی‌گه‌یشتن روی له زه‌واله ، سه‌به‌ییش ئە‌له‌مانیا به • له ده‌وری ئە‌وه به‌یداغی حوزیه‌ت و ئیستیقلاله کۆبنه‌وه که ئیمه ئە‌ناو ئیوه‌دا هه‌له‌ئێ‌ده‌ین ••• ئە‌هی ئەقوامی روسیه : ئیمه نه‌هاتوین که ته‌نها مه‌مله‌که‌ته‌که‌تان له ده‌ست ئە‌له‌مانه‌کان رزگار بکه‌ین ، به‌لکو ته‌مامانه به‌ موساعده‌ی ئیقتیصادی به‌ فریادی بگه‌ین و له مه‌شه‌فقه‌ت نه‌جاتی بده‌ین» (٩٣) •

شایانی باسه «تیگه‌یشتنی راستی» سه‌رته‌نه زۆر و نه‌که‌م ده‌ستکاری ئە‌م باسه‌ی نه‌ده‌کرد ، که‌چی له‌دوا ژماره‌کانیدا زۆ زۆ ده‌یجولاند و جاربه‌جار نایارانه‌تر ده‌رباره‌ی ده‌نوسه‌تی • هه‌ر له ژماره‌ی ئاینده‌یدا ناوی ده‌سه‌لاتی نوێی روسیا به‌مجۆره‌ ده‌با : «حکومه‌ته‌ تازه‌نامه‌شروعه‌که‌ی روسیه» (٩٤) • له‌وه‌ش خراپتر «تیگه‌یشتنی راستی» به‌مجۆره‌ باسی راوودونانی له‌شکری ئینگلیز و هارپه‌یمانانه‌کانی له‌لایه‌ن گهلانی روسیاوه راده‌گه‌یاند :

(٩٣) «تیگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ چلو چوار ، ٢ی ئە‌یلولی ١٩١٨ . پرسپاری لێ‌ره‌دا دێته‌ ناو که ئایا مه‌به‌ست له‌ بلاو‌کردنه‌وه‌ی به‌یانیکی له‌م بابته‌ به‌ کوردی چی بۆ‌ی کاتیک «تیگه‌یشتنی راستی» به‌یانی زۆر له‌وه‌ گرنگتری بلاو نه‌ده‌کرده‌وه . تو بلیتی ئینگلیز حسایان بۆ کوردی ناوچه‌ی قه‌فاس کردبێ ، چونکه هه‌ر ئە‌وه ده‌ورو به‌ره‌ بۆ که نوێی کوردستاناسی شاره‌زایان به‌ره‌وه قه‌فاس نارد و ئە‌وه‌بو له‌لایه‌ن جه‌نگه‌لی‌به‌کانه‌وه به‌ دیل گه‌را . دوریش نی‌یه مه‌به‌ستی ئینگلیز پرۆیاگه‌نده‌ بوبێ بۆ سیاسه‌تی خۆیان .

(٩٤) «تیگه‌یشتنی راستی» ، ژماره‌ چلو پینج ، ٩ی ئە‌یلولی ١٩١٨ .

«ئەقوامى روسىيە ئەمىرۆ عەساكرى حولەفا بە كەمالى دلخۆشى لە ھەمو جى ئىستىقبال دەكەن و بە ھامى حوزىيەت و ئىستىقلالى خۆيانى دەزانن • لەو بەياننامەيە كە حولەفاو ھكۆمەتى ئىنگىلتەرە دای نورى عەدالەت و مەرحەمەتى تىدا دەدرەوشىتەو • • • حولەفا ئەمىرۆ لە مەسافەيەكى دۆرەو • عەسكەر بۆ خاكي روسىيە دەئىرن و نفوس و مالىكى زۆر ھەرف دەكەن لەگەل ئەمەش ھىچ ئارەزۆي ئەو • ناكەن يەكىك لەوان پارچەيەكى ئەرزى روسىيە بيا » ديارە « عەدالەت ھەر ئەمەندە دەبى » (۹۵) •

لەگەل ئەو ھوش خوينەر لە رىگەي ھەوال و باسەكانى ناو «تىگەيشتنى راستى» يەو • دەتوانى لە چەند رۆيەكى رۆسيای نوئى دروست تىبگا • ئەو • تا «زۆر زابتى رۆس ، ھەتا لە روتبە گەورەكان لە لەشكرى سوردە خزمەت دەكەن و لەم عارە (!) (۹۶) ھىچ باكيان نىيە » (۹۷) • يا « روسىيە (بۆلشەفى - لى • م •) ھەرچى يەكى بو لەگەل عەوامى ئەلەمان بەشى دەكرد » و «گالئەي بە فيكرى حولەفا كەرد لە ئەمە كە لەشكرى تر بۆ روسىيە دەئىرن » و «ئىشكەرانى رۆس بۆ ئەمە حازرن كە لەگەل ئەلەمانەكان شانەوشان لەسەر راين شەز لەگەل مالدارەكانى ئىنگلىز بكن » (۹۸) •

شايانى باسە دواي داخستى «تىگەيشتنى راستى» «پىشكەوتن» لەم مەيدانەدا گەرمتەر جىگەي گرتەو • «پىشكەوتن» ژمارەي وای ھەيە لە چوار شوئى جيايدا باسى «ھەرا و بگر» و «ياختى بۆن» و «برسىتى» رۆسيای كەدو • (۹۹) بۆيە ، وەك دەلى ، « بۆلشەويك لە ھەمو لايەكەو •

(۹۵) ھەمان ژمارە .

(۹۶) لە « تىگەيشتنى راستى » دانىيە .

(۹۷) « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە شەستو سى ، ۱۳ى كانونى دوومى ۱۹۱۹ .

(۹۸) ھەمان ژمارە .

(۹۹) بەويە بزووانە : « پىشكەوتن » ، ژمارە بىستو دو ، ۲۳ى سىپتامبەرى ۱۹۲۰ . ھەر ئەو ژمارانە پزن لە ھىرشى نازەوا بۆسەر شوژشگىزانى

راده کهن» و «راکردنیسیان بۆته به لا» چونکه به هۆی ئەوانه وه «ریش
 تاشین لای ده لاک به ههزار مه ناته» (۱۰۰) (واته ههزار روبل!! - ک. م. و)
 شه کر به ۳۰ ههزار مه ناته و هیلکه یه ک به دۆ ههزار و په نجا مه ناته (۱۰۱) «
 هه ر به سایه ی ئەوانیشه وه «شاره گه وره کان بووه به که لاره و خه رابه ،
 فابریقه کان نه ماوه ، نان نه ماوه ، حکومه تی بۆلشه ویک ناتوانی بگاته فریای
 ره عیه ی خۆی ، ئیشو کار و فابریقه نه ماوه ، ئەوی ماوه و هه یه زولم و
 زۆره» (۱۰۲) « زۆر شوینی ژماره ی تری «پیشکه وتن» به دستوری دوا
 ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» بو ئەم جوړه باسه ته رخان کراون (۱۰۳) .
 به م جوړه «تیگه یشتنی راستی» ئه رکه کانی سه رشان ی جی به جی ده کرد .
 له گه ل باسی هونه ری روژ نامه توسی ئەم روژ نامه یه چه ند نمونه و باسیکی تری
 هه مان لایه ن ده خه یه به رچاو .

کورد و عه رهب له باکور و باشوری عراق و که مالج له تورکیا .
 (۱۰۰) ئیسته به نیتو مه ناته !! .
 (۱۰۱) ئیسته ده ی به مه ناتیکه !! .
 (۱۰۲) «پیشکه وتن» ، ژماره بیستو شهش ، ۲۱ ی ئۆکتۆبه ری ۱۹۲۰ .
 ئەو جوړه نوسینانه ی ناو «پیشکه وتن» له هج میچه رسۆن ده کهن که
 ئەوسا حاکی سیاسج سلیمانی بوو خۆی «پیشکه وتن» ی دامه زراند .
 هیرشی بچ ئەندازه ی «پیشکه وتن» زیاتر ئەو هۆیانه مان بوو رو
 ده کاته وه که هه ر ئەو سا له پالیان به سۆنه وه نا نامه یه کی ره سمج نه ینج
 بو حاکی سیاسج گشتی ئینگلیز له عراق بنیروی که تیدا به داخه وه
 باسی ئەوه ی کردوه «چۆن خه لکی ئەو ناوچه یه وایان لی هاتوه له
 ناو ناوه روکی بۆلشه فیزم تی بگهن» (بزوانه :
 A. T. Wilson, Mesopotamia 1917 — 1920. A clash of loyalties.
 A Personal and Historical Record, London, 1931, P. 145).
 (۱۰۳) بۆنومه بزوانه : «پیشکه وتن» ، ژماره چلو چوار و هه فتا و سنج و
 هه فتا و چوار و هه شتا و هه وت و نه وه ت و پینج و گه لیکی تر .

بہشی چوارہم

ہونہری روژنامہ توستی

له ((تیگہ یشتنی راستی)) دا

روژنامہ توستی و دہر کردنی روژنامہ و گوٹار ہونہریکی ہیئد بہرزہ کہ لہ دہست ہہموقہ س نایہت • لہ دہمیگہ و ہہم ہونہرہ بۆتہ زانستیکی سہر بہخوی زانکوکان • لہ سالی ۱۸۶۹ و ہونہری روژنامہ توستی و ہک دہرس لہ ئەمہریکا دہخوینری^(۱) • ئەمزۆ بہرزہ ہونہری روژنامہ توستی یہ کیگہ لہ مہرجہ ہہرہ پیویستہ کانی ژیان و سہرکہ و تنی ہہموقہ روژنامہ و گوٹاریک •

بہ پیوانہی کات و شوین پلہی ہونہری روژنامہ توستی « تیگہ یشتنی راستی » بہشی خوی بہرزہ بۆ • ئەمہش لہ راستیدا ئەنجامی چہند ہۆیہ کی تیگہ ل بۆ • بہر لہ ہہموقہ شت نوینہرانی پیشکہ و توتورین گہلی ئەو سہر دہمہی جیہان^(۲) سہر پەرشتی دہر کردنی « تیگہ یشتنی راستی » یان دہ کرد کہ دیارہ

(۱) بزوانہ : د. خلیل صابات ، سہرچاوی ناوبراو ، ل ۳۶ - ۳۷ . نہک ہہر ئەوہ ، بہ لکو لہ قوتابخانہی ئیمزۆی ہہموقہ ولاتہ پیشکہ و توتوہ کاندہ بایہ خیتی زۆر بہ دہر کردنی روژنامہ و گوٹاری تایبہ تیج دہدری و ئەرکیکی گہورہی پەرور دہ و فیتر کردنیان خراوتہ ئەستۆ (بزوانہ :

Th. E. Berry, Op. Cit., PP. 267 — 296).

(۲) کہم گہلی جیہان بہرادہی ئینگلیز پەرۆشی خویندنہ و ہی روژنامہ و گوٹارن (دہربارہی ئەمہ بزوانہ ئەو خشتہ یہی لہ بہشی یہ کہمدا بلایمان کردۆتہوہ) .

زۆر شارەزای ھونەری رۆژنامەنۆسی بۆن • جگە لەووە مێچەر سۆن بۆ
 خۆی ، وەك وتمان ، یەكێك بۆ لەو ئینگلیزانەیی دەستی بالاییان لە دەرکردنی
 ئەو رۆژنامە و گوڤارانەدا ھەبۆ کە لە سەرەتای داگیرکردنی عێراقەووە
 فەرماندەیی لەشکرێ بەریتانی دەستی دایە بلۆکردنەووەیان • شوکرێلفەضلیش
 دەمێ ساڵ بۆ تیکەلی کاری رۆژنامەنۆسی بۆ بۆ دەستی لە دەرکردنی ھەمۆ
 ئەو رۆژنامانەدا ھەبۆ کە ئینگلیز لە بەغدا بە عەرەبی و فارسی چاپیان دەکردن •
 سەرەتا « تینگەیشتنی راستی » ھەفتەیی دۆ جار - شەموان و
 سێ شەموان بە دۆ لاپەژە دەردەچۆ • لای سەرەووە ناوی رۆژنامە کە بەم
 جۆرە نوسراوہ : « تی کەیشتن راستی » • لە ژێر ناوہ کەدا ژمارە و رۆژی
 دەرچۆنی بە مێژۆی عیساییت و ئینجا رۆژی ھەفتە و دواي ئەوہش رۆژی
 دەرچۆنی بە ھیجرتی^(۳) نوسراون • لای راستی ناوہ کەووە نرخی « تینگەیشتنی
 راستی » چاپ کراوہ کە « بۆ ناو مەملەکەت » بۆ ھەر ۱۰۰ ژمارە ۶ روپی و
 « بۆ دەروہ » ۸ روپی و بۆ ۵۰ ژمارە ۳ و ۴ روپی و بۆ ھەر ژمارەییە
 عانەیک^(۴) بۆ • لای چەپی ناوی رۆژنامە کەووە نوسراوہ : « موخابەرە
 لەگەڵ ئیدارەخانەیی رۆژنامە دەبی بکری • ژمارە ۱۷۸ / ۹^(۵) • نویشتنی
 کە موافیقی مەسلە کمان بی دەینوسین ، ئەگەر نەبی نایگەزینینەووە • ھەر
 ھەفتەیی دۆ جار دەردەچێ : لە بەغداد » • لە ژێر ھەمۆ ئەمانەشەووە نوسراوہ :
 « رۆژنامەییەکی سیاستی و ئیجتیماعی و خادیمی یەك بۆن و سەر بەستتی
 کوردانە » •

(۳) ژمارە یەکی « تینگەیشتنی راستی » بە ھیجرتی ۱۸ ی (ربیع الاول) ی سالی
 ۱۳۳۶ (۵) .

(۴) واتە ۴ فیلس .

(۵) مەبەست ژمارەیی ئەو خانووہییە کە شوینی کارگێرتی « تینگەیشتنی راستی »
 بۆ • ئەو خانووہ لە (شارع النھر) بۆ و ھەمان کات شوینی کارگێرتی
 رۆژنامەیی « العرب » یش بۆ .

له ژماره بیسته وه (۱۱۱ مارتی ۱۹۱۸) « تیگه یشتنی راستی » بۆته چوار لاپهزه بیهوهی نرخه بگورزی . له ژماره بیستو یه کیشه وه (۲۵۵ مارتی ۱۹۱۸)^(۶) بۆته روژنامه یه کی هفتانه و ئیتر دۆشه موان دهرده چۆ و له ژیر ناوه کهیدا له بریتیه « هر هفتیه دۆ جار دهرده چیه : له بهغداد » دنوسرا « هر هفتیه جاری دهرده چیه : له بهغدا » . بیهوهی هیچی تری لی بگورزی .

له سه ره تاوه تا کۆتایی هه مۆ ژماره کانی « تیگه یشتنی راستی » به بارست وه که یه کن : ۳۶×۲۴ سم . روژنامه ی « العرب » و روژنامه ی « پیشکه وتن » که سۆن دوا یی له سلیمانی دهری کرد هر به و بارسته یا ئیکی چاپ ده کران (۷) .

وه که وتمان یه که م ژماره ی « تیگه یشتنی راستی » روژی یه کی کاتۆنی دووه می سالی ۱۹۱۸ بلا بووه . هه رچی دوا ژماره یه تی روژی ۲۷ ی کاتۆنی دووه می سالی ۱۹۱۹ دهرچو . واته « تیگه یشتنی راستی » به سه ریه که وه ، ته نها سالی ک و ۲۶ روژ ئیا . دروشمی دوا ژماره ی وه که یه که م ژماره یه تی ، واته بیه ده ستکاری تۆسرا وه : « روژنامه یه کی سیاسه و ئیجتیماعی و خادمی یه که بۆن و سه ره به ستی کوردانه » .

هه رچه نده ژماره ی (۶۵) له سه ر لاپه زه ی دوا ژماره ی « تیگه یشتنی راستی » چاپ کرا وه به لām راسته که ی هه مۆ یه سه ریه که وه (۶۷) ژماره له م روژنامه یه چاپ کرا . کاتی بلا و کردنه وه ی ژماره کانی دۆ هه له کرا وه . دۆ

(۶) نه و جیاوازی یه زۆره ی نیوان روژی دهرچۆنی ژماره بیست و ژماره بیستو یه که ، وه که باسی ده که ین ، نه نجامی نه وه یه که به هه له دۆ جار ژماره بیستو یه که چاپ کرا وه .

(۷) وادیاره نه و راهاتنه بووه هۆی نه وه ی دوا یی « ژیا نه وه » و « ژین » به هه مان بارست چاپ بکرین .

جار ژماره (۲۰) چاپ کراوه و ههر دو کیشیان روژی ۱۱ مارتی ۱۹۱۸ یان به سه ره وهیه • سهیره وهیه جیاوازی یه کی کم له ناوه روکی ئەم دۆ ژماره یه دا ههیه • سهروتاری ههر دو کیان وهک یهک بریتی یه له چاوپیکه و تنیک له گه‌ل حه‌مدی بابان^(۸) که هه‌مو لاپه‌زه یهک و چواریه کی لاپه‌زه دۆی گرتۆته وه • ئەوی تری لاپه‌زه دۆی ههر دۆ ژماره که وهک یهک بو « ئەدهییاتی کورد » تهرخان کراوه • له تیوهی یه‌که‌می لاپه‌زه سیی ههر دۆ کیاندا بی‌جیاوازی باسی « حه‌وادسی محلیه » ، « زمراعت » ، « بیمارستان - خه‌سته‌خانه » و قسهی « تیگه‌یشتنی راستی » دهربارهی بایه‌خ پیدانی ئینگلیز به ئاوه‌دانی بلاو کراونه‌ته وه • لیره به‌دواوه جیاوازی تیوان ئەم دۆ ژماره یه ده‌ست پێ‌ده‌کا • له تیوهی دووه‌می لاپه‌زه سیی یه‌کیاندا ئەم باسانه بلاو کراونه‌ته وه : « ئەخباری کاظمیه » ، « هاتنی روئه‌سای ده‌غاره » ، شه‌ژ « له مه‌یدانی عیراق » و « ته‌لگرافی رویتەر ، مارتی ۱۹۱۸ » که باستی هه‌وا له‌کانی دهره‌وه‌یه و هه‌مو لاپه‌زه چواری گرتۆته وه ، که چی له ژماره که‌ی تردا له بریتی هه‌مو ئەو باسانه و تاریکی گه‌وره به‌م ناویشه‌انه بلاو کراوه‌ته وه : « موازه‌نه‌ی قیوای دۆ ته‌ره‌ف له‌م شه‌زه‌دا » که تیوه‌ی لاپه‌زه سی و سه‌رتاپای لاپه‌زه چواری داپۆشیوه و بریتی یه له باسی سه‌رکه‌وته‌نه‌کانی ئینگلیز و شکاندن یه‌ک له‌دوای یه‌کی ئەله‌مان و تورک •

(۸) حه‌مدی بابان یه‌کیک بو له کورده ناوداره‌کانی ئەوسای به‌غدا . به ناوه‌روکی « تیگه‌یشتنی راستی » دا وا دهرده‌که‌وی ئینگلیز بایه‌خی زۆریان پێ دابن ، له وه‌ده‌کا ، وه‌ک کاتی خۆی باسی ده‌که‌ین ، حه‌مدی به‌گی بابان له ده‌سه‌لات و ره‌فتاری ناهه‌مواری عوسمانی زۆر داخ له دل بوین . شایانی باسه له ژماره بیستو یه‌کی « تیگه‌یشتنی راستی » دا ئەم هه‌وا له بلاو کراوه‌ته وه : « جه‌نابی حه‌مدی به‌گی بابان ۳۵ نوسخه کتیپی ده‌سته‌ختی دا به کتیبخانه‌ی مه‌عاریف . ئەم ئیحسانه مه‌عاریف په‌روه‌ری یه حه‌قیقه‌ته‌ن لایقی ستایشه » (بزوانه : « تیگه‌یشتنی راستی » ، ژماره بیستو یه‌ک ، ۲۵ مارتی ۱۹۱۸) .

هەلەى دووھە بەر ژمارە (٢١) كەوتووە : لەسەر دۆ ژمارەى جياوازى
يەك لەدواى يەك رۆژى ٢٥ى مارتى ١٩١٨ چاپ كراوە ، هەرچەند هېچ باسنيك
نى يە لەم دۆ ژمارەيەدا لە يەك بكەن . واديارە ئەم هەلەيه بەسەر بەژۆيەبەرانى
« تىگەيشتنى راستى » دا تىپەژۆيە بۆيه لە هېچ ژمارەيەكدا سەرنجيان بۆ
رانە كيشاوە و باسيان نەكردووە .

ئىنگليز لە هەلبژاردنى ناوى « تىگەيشتنى راستى » بۆ رۆژنامەكەيان
مەبەستى خۆيان هەبو . لە ژمارە چوارەو لەژۆر ناوئيشانى « تىگەيشتنى
راستى » دا جاروبار وتارىكى كورت يا هەوائىكى گرنك بلاو دەكرايەو
كە هەموى برىتىقو لە باسى چاكە و سەر كەوتنى ئىنگليز و خراپە و
ژۆر كەوتنى ناحەزانيان ، كە ئەووش بەلاى ئىنگليزەو راستى يە بۆ دەبو
دانىشتوانى كوردستان تىپى بگەن . وا لەخوارەو يە كەم نمۆنەى ئەو
« تىگەيشتنى راستى » يانە دەخەينه بەرچاو :

« تىگەيشتنى راستى : ئەوى لەم حسابە ورد بىتەو دەبينى كە
حكومەتى موعظەمەى بەرىتانيا لە سالى ١٩١٧دا يەك و چوار زياتر بەسەر
دوژمندا زالە ، لەبەر ئەمە ئومىدىكى بەقوتمان هەيه كە لەم حەربە عمومى بەدا
بە موفهقى بەتتىكى تەواو دەرچى و ئەقوامى شەرق هەمو ، خصوصەن
عەرب و كوردى عىراق و ئەترافى ، لە پەريشاني رزگار بكا و بە
سەربەستى و يەك بۆن شاد بن چونكە ئەم مەطلەبە موقەدەسانە هەر بە يارمەتى
حكومەتتىكى بە عەدالت و ئىنصافى وەك بەرىتانياى گەورە پىك دى» (٩) .
شايانى باسە ئىنگليزەكان دەيانويست ناويكى هەر لەو بابەتە يا
((Baghdad Times)) لە رۆژنامە عەربى يە كەيان بىين ، بەلام واديارە
ئەنستاس كەرمەلتى ئەو بىرەى پى گۆزۆيون و ناو كەى پى كردۆنە

(٩) « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە چوار ، ١٢ى كانونى دووھەى ١٩١٨ .

« العرب » (۱۰) .

له هه مو ژماره يه كى « تيگه يشتنى راستى » دا سه روتار يا هه وال و باسيكى گرنك وهك سه روتار بلاو كراوه ته وه . به و جوړه له (۶۷) ژماره كه ي نه م روژ نامه يه دا (۶۶) سه روتار هه يه (۱۱) . له زور ژماره يدا جگه له سه روتار وتاريكى تر بلاو كراوه ته وه . ناو نيشانى زور به ي وتاره كانى ناو « تيگه يشتنى راستى » به گشتى و بو كورد به تا ييه تى سه رنج راكيشه رن . نه مانه چه ند نمونه يه كى نه و ناو نيشانانن :

« سولتان سه لاهه ددين و تور كه كان » (ژماره هه شت) ؛ « حكومه تى ئينگيلته ره . فورس و تورك و روس و نه له مان » (ژماره نو) ؛ « ئينگيلته ره و ئيسلام » (ژماره سيازده) ؛ « فيكرى ئينگليز و فه رنسه و نه مه ريكا و ئيتاليا دهر حق نه قوامى شهرق و عه رب چى يه » (ژماره هه ژده) ؛ « روئه ساي كورد ده بى چى بكنه ؟ » (ژماره نو زده) ؛ « ئينگيلته ره و نه له مان يا له م شه ژده » (ژماره بيستو دو) ؛ « تورك به عه مه لى كورد و نه قوامى تر نايه » (ژماره بيستو هه شت) ؛ « حكومه تى تورك بوچى شه ژده كا » (ژماره سيو هه شت) ؛ « فه رقى حكومه تى ئينگليز و تورك » (ژماره چلو چوار) ؛ « حكومه تى تورك بى هيز بووه » (ژماره په نجا) ؛ « سه ربه ستنى فيكرى و قه ومى » (ژماره په نجا و هوت) ؛ « ئاينده ي عالم » (ژماره شه ستو دو) . ناوى كه س له سه ر هيج كام له م سه روتارانن نه نو سراوه ته نها سه روتارى ژماره چلو چوار نه بى كه به ناو نيشانى « عه دالله ت شيريكى تيزه » و له نوسينى زه ينه لعابدين كاشانى ناوه و هه مو لاپه ژه يه ك و دوى گرتو ته وه (۱۲) . وا پنده كا خاوه نى نه م وتاره پياوړى كى ئاينى عه رب بى كه زور

(۱۰) بزوانه : عبدالرزاق الحسنى ، سه رچاوه ي ناوبراو ، ل ۷۶ .

(۱۱) بويه (۶۶) ه چونكه سه روتارى ژماره (۲۰) ي دوباره كراو وهك يه كن ، به پيچه واننه ي ژماره (۲۱) ه وه .

(۱۲) « تيگه يشتنى راستى » ، ژماره چلو يه ك ، ۱۲ ي ئابى ۱۹۱۸ .

خۆشه‌ویستانه باسی ئەوروپاییه‌کانی کردوووه چونکه وه‌ک ده‌لێ به « شیرێ تێژی عه‌داله‌ت » « ئەمۆۆ ریاسه‌تی هه‌مو به‌شهر ده‌که‌ن و لغاوی حوکمی دره‌وشاریان گرتۆته ده‌ست » و خه‌لق « چه‌یرانی صنعه‌تیان » ده‌بی که « مسافه‌یان پێ نزیك و موخابه‌ریان پێ خێرا و نه‌قلی ئەشیایان پێ ئاسان کرد » ، سه‌رتاپای ئەو کارانه‌ش به‌هۆی « عه‌داله‌ته‌وه جێ به‌جێ بون » (١٣) .

جگه‌ له سه‌روتار « تیگه‌یشتنی راستی » هه‌وائی زۆری مه‌یدانه‌کانی شه‌زی به‌پێی راگه‌یاندنی « رۆینه‌ر » بلاو ده‌کرده‌وه ، دیاره زۆرتر بایه‌خی به‌ سه‌رکه‌وته‌کانی ئینگلیز ده‌دا . جاروبار « تیگه‌یشتنی راستی » ده‌هاته سه‌ر باسی سیاسه‌تی ئیوان ده‌وله‌تان وه‌ک ئەوه‌ی باسی ریازی سیاستی تورکانی لاو و په‌یوه‌ندی ئیوان ده‌وله‌تی عوسمانی و ئەله‌مانیا و باری سیاستی روسیا و ناوچه‌کانی قه‌فقاس و باسی تری له‌وجۆره‌ی ده‌کرد . له ژماره‌ی بیسته‌می به‌وه « تیگه‌یشتنی راستی » که‌وته بایه‌خ‌دانی زیاتر به هه‌واڵ و روداو و ئالوگۆزی ناو عیراق خۆی ، وه‌ک باسی ژبانی ئابوری و روناکییری و ته‌ندروستی و به‌راوردکردنی له‌گه‌ڵ ئەوه‌ی له سه‌رده‌می عوسمانیدا هه‌بو . له ژماره‌ بیستویه‌که‌وه « تیگه‌یشتنی راستی » ده‌ستی کرده بلاوکردنه‌وه‌ی ئاگاداری به‌کانی فه‌رمانده‌ی له‌شکر و ئەو یاسا و بێیارانه‌ی ده‌ری ده‌کردن . وا له خواره‌وه نمونه‌ی به‌کێ له‌و ئاگاداری‌یانه ده‌خه‌ینه به‌رچاو :

« ئیعلان : من که‌ ولیهم رین مارشال - که‌ی . سێ . بی - و فه‌ریق

(١٣) دیاره هه‌مان وتار به‌ عه‌ره‌بیش له «العرب» دا بلاوکراره‌ته‌وه چونکه بێزی به له پیاوه‌ئ‌دان به‌سه‌ر شانو باهوی ئینگلیزدا . کۆتای به‌م جۆره هاتوووه : «ئه‌گه‌ر مه‌نتیق زانیك بیه‌وێ که‌میکی چاکه‌ی ئەم حکومه‌ته‌ی (ئینگلیز له عیراق - ل. م.) به‌یان بکا زمانی ماندۆ ده‌بی و ته‌واوی ناکا و قه‌له‌می کول ده‌بی ... خولاسه‌ ئەم حکومه‌ته بو ئەهالی نیعه‌تیکی خواجه » . له‌وه ده‌کا مێتجر سۆن وه‌ری گێزایه‌ته سه‌ر زمانی کوردی .

ئەو دەلم بىنا لەسەر ئەو سەلاحىيەتەى بە سىفەتەى لەشكر گىزى عمومەى قووەتەى
 عىراق كە لە جەلالەتمە ئابى بەریتانیاو بە من دراوہ فەقەرانتى ئاتىہ ئىعلان
 دەكەم : ھەر كەسەى قسەى كى درۆ ياخود شاىەعەبەك يا تەقرىرەك كە خەلەل
 بە ئەمنىيەتەى عمومەى بگەيىنەى و ۰۰۰ خەلق بى لزوم بترسىنەى و ئەفكارىيان
 مشەوہش بكا كە ئەم جورمە لەسەرى ساىت بۆ بە ئىعدام و يا بە عقوبەتەى كى
 سوكتەر » بەپەى بىرى دادگا حوكم دەدرى (۱۴) .

« تىگەيشتنى راستى » يەكەم رۆژنامەى كوردى يە كە ئاگادارى و
 پرۆپاگاندەى بازارگانى بلاو كرددۆتەوہ . كار بە دەستانى ئىنگلىز لە دەرەوہى
 بەغدا پيشانگەى كى تايەتەى يان كرددەوہ بۆ فرۆشتنى ئەو كەلوپەلانەى لىيان
 زياد بۆ . لە يەكەى لە ژمارە كانىدا « تىگەيشتنى راستى » بەم شىوہ بزوينەرە
 باسى ئەو پيشانگەى دەكا و دەلەى : « ۰۰۰ ئەشپاى واى تىدا ھەىە كە بۆ
 ئەھالى ئەم مەملەكەتە زۆر بەقىمەتە و بە عەمەلىان دى . تاجىرىكى زىرەك
 مومكىنە قازانجىكى چاكى لىي دەستكەوئى ۰۰۰ ئەو شتومەكانە كە لەويدان
 قىمەتەىيان لە چەند ھەزار لىرەى ئىنگلىزى زياترە ، لەگەل ئەمە ھىچ شتىكى
 تىدانى يە كە فىاتى (نرخی - لكە ۰م) زۆر بى » (۱۵) . لە ئاگادارى يەكەى تىرى
 لەو بابەتەدا دەلەى : « كاروانى كۆلارە (۱۶) لە بەينى مىسر و بەغدا ۰۰۰
 مودەتەى سەفەر لە قاھىرەوہ بۆ بەغداد لە بەينى دۆ سەى ھەفتەدا يە » بەلام
 « ئەو كۆلارەپە » ئەو كاروانەى تەنھا بە « ۱۲ سەعات و ۳۵ دەقىقە طەى

(۱۴) بزوانە : « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە بىستو حەوت ، ۶ى مايسى ۱۹۱۸ .
 بە ناوہرۆكى ئەو ئاگادارى بەدا وا دەرەكەوئى توركخوایانى عىراق ئەو
 رۆژانە چالاكانە خەرىكى بلاو كرددەوہى پرۆپاگاندە بون دژى ئىنگلىز .

(۱۵) بزوانە : « تىگەيشتنى راستى » ، ژمارە پەنجا و ھەشت ، ۹ى كانونى
 يەكەمى ۱۹۱۸ .

(۱۶) مەبەستى فرۆكەىە . لە بەشى داھاتودا دىینە سەر باسى ئەو زاراوانەى
 « تىگەيشتنى راستى » بۆ يەكەم جار بەكارى ھىناون .

• کرد « (۱۷) »

هه مان کات « تیگه یشتنی راستی » یه کهم رۆژنامه ی کوردی یه ریپۆرتاژ و چاوپێکهوتنی رۆژنامه توستی بلاو کردۆته وه • نوینه ری « تیگه یشتنی راستی » دۆ جار گفتوگۆی تایبه تی له گه ل حه مدی به گی بابان کردووه • جاری یه کهم داوای لێ کردووه پیری خۆی دهرباره ی رۆژنامه که و باری سیاسه کوردستان دهر بژی • له وه لامدا « ئەمیرزاده ی ئەجهل و ئەکره می بابان جه نابی حه مدی به گه » و توپه : « ••• ئەمۆ ئیمه له زه ماتی کداین که حه قی حاکمی به تی ئەقوامی تیدا ته عین ده کری • عه قل و نه جابه ت و شه ره فی کوردان هه لبه ته موساعیدی ئەمه نی یه که فرسه تیکی وا گه و ره ی له ده س دهر بکه ن • قه ت زه ن نا که م کوردان به قسه ی کری گرت ه ی ئەله مان ته فره بخۆن و دهر حه ق تاریخ و حه یسی به ت و ئاینده ی خۆیان خیانه ت بکه ن • کوردان ئەم زه مانه یان چا ک پێ ته قدير ده کری ، حه قی خۆیان هه لبه ته داوا ده که ن و معاوه نه تی حکومه تی ئینگلیته ره ده ست خۆیان ئەه خه ن و له ئەسیرتی خۆیان رزگار ده که ن » • وه ک به لگه باسی ئەوه ده کا چۆن کاتی له « کوردستان و مو سل » به هۆی عوسمانی و ئەله مانه وه « خه لکیکی زۆر له برسانا ده مر ن » له به غدا له ژیر سایه ی ئینگلیزدا « کیسه ی هه مو پژه و زگی هه مو تیره » (۱۸) •

پاش ماوه یه « موخیری رۆژنامه ی تیگه یشتنی راستی » دیسان چاوی به « جه نابی سه عاده تمه ئاب حه زره تی حه مدی پاشای بابان » که وته وه • ئەمجاره ش به هه مان ده ستور حه مدی به گی بابان کورد بۆ هاریکاری ئینگلیز هان ده دا و ده لێ :

(۱۷) بزوانه : « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو هه شت ، ۹ ی کانونی به که می ۱۹۱۸ •

(۱۸) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیست ، ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ •

« خولاسه قومی کورد لهلام موحه قه قه که لهشکری ئینگلیز و حکومتی به ریتانیای عوزما به که مالی دلخویشی و ئیجترام ئیستیقبال ده کهن و به قسهی کهس ته فره ناخون چونکه تور که کانیان نه مه نده ته جرو به کرد تا عاجز بون ... نه مه مان زوره که حکومتی حازره کوردان به نه زهری لوتف ته ماشا بکا و ریئ سه عاده تیان پی نیشان بدا » (۱۹) .

به بونهی ته و او بونی شه زه وه « تیگه یشتنی راستی » له ژماره په نجا و سینیدا ریپورتاژیکری ریگوییکی ده باره ی نه و ناهه نگه بلا و کرده وه که فه رمانده ی لهشکری ئینگلیز له به غدا گیزای (۲۰) . له و ریپورتاژیدا « تیگه یشتنی راستی » باسی رازانده وه ی به غدا و « داگیرسانی چرای نه له کتریک به شه و » و شادمانی خه لک و ناگردانی ۲۱ توپ به و بونه یه وه ده کا . دوا به دوا ی نه وه نوینه ری « تیگه یشتنی راستی » ده لی : « روژی شه مه له به غدا روژی بو که له فکر ناچیتته وه ... کولانان له بهر سه یر که ران عاده تا وه کو جو گهی ذی حیات جهره یانی ده کرد و جلی خو ل ره نگتی زابتان و عه سکه ری ئینگلیز و هیندی یه کان له گه ل جلی ره نگاو زه نگتی نه هالی مه نزه ریکی غه ربیی نیشان نه دا و هه مق کهس لو بابی فه رح و روخوش بو ... موسیقا له و سنی مه یدانه دا که له پرؤغرامه که دا ته خصیص کر ابو نه ویش به رده می دائیره ی لهشکر گیز و بانق و مه یدان بو دهستی به ته ره نوم کرد ، چه ند کولاره یه ک له هه وادا ده ستیان کرد به یاری ، به رز و نزم ده بون و ته قله یان لی نه دا و له خواره وه چه پله یان بو لی نه دان و ته حسینان ده کردن .

(۱۹) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیستو هه شت ، ۱۳ ی مایسی ۱۹۱۸ .

(۲۰) هه مو ژماره ۵۳ ی « تیگه یشتنی راستی » بو باسی کوتایج شه ز ته رخان کراوه و به مانشی تیکی گه و ره له ناوه راستنی یه که م لاپه زه ی نوسراوه « موتاره که ی ئینگلیز و تورک » (« تیگه یشتنی راستی ») ، ژماره په نجاوسنج ، ۴ ی ته شرینی دووه می ۱۹۱۸) . له و سه رده مه وه « موتاره که » به مانای « هدنه » یا « صلح » تیگه لی نوسینی سیاسی کوردی بو .

که شه و هات نوری ئەله کتريک روژی هینا و خه لک به که مالی فه رح له
کولانه کانداهاتوچو پيان ده کرد « . ئەم رییورتاجه نریکه ی تیوه ی لاپه زه
سیی ژماره که ی داپوشیوه .

هه مان ژماره رییورتاجیکی تری دهر باره ی ئاههنگی نه جهف بلاو
کردۆته وه . وهك ده لئ له و ئاههنگه دا « ۷۲ سه ی د و ۱۷۰ شیخ و له گه ل هه ر
شیخی کولئ ئەتباع حازر بون . . . ئەوی ئیشتراکی ئەم ئیجتماعیان کرد
چاك تیگه یشتن که عه صریکی تازه یان بو ظاهر بو که عیباره ته له سه لامه تی و
ئیتیفاق و ئازادئ و ته ره قئ » (۲۱) .

دیسان « تیگه یشتنی راستئ » یه که م روژنامه ی کوردی یه که وینه ی
له سه ر لاپه زه کانی بلاو کردۆته وه . ئەو وینه له ژیره وه ی دوا لاپه زه ی
ژماره که دا چاپ ده کران . یه که م وینه له ژماره دویدا بلاو کراوه ته وه و
له ژیره وه ی نوسراوه « پاپۆریکی ئینگلیزی له ساحیلی فه ره نسه دا عه سکه ری
ئینگلیز ئەکاته ده ری (۲۲) بو روکاری حه ربی فه ره نسه » (۲۳) . هه موی
به سه ر یه که وه دوا زده وینه له « تیگه یشتنی راستئ » دا بلاو کراوه ته وه (۲۴)
که زور به یان وینه ی چهك و مه ی دانه کانی شه زن ، وهك « حه زره تی حو کمدا ری
ئینگلیته ره ته ماشای که شتیانی زریدار ده کا » (ژماره حه وت) ؛ « عه سکه ری
ئینگلیز به مه تره لیۆزیکه وه له ناو خه نده فدان » (ژماره هه شت) ؛ « عه سکه ری
ئینگلیز حو شمتری خو یان ده شو ن » (ژماره نو) ؛ « کولاره وائیکی ئینگلیز

(۲۱) « تیگه یشتنی راستئ » ، ژماره په نجا و سئ ، ۴۱ ته شرینی دو وه می
۱۹۱۸ .

(۲۲) دپاره مه به سته ی ئه وه یه بلئ سه ربازی ئینگلیز داده به زینئ .

(۲۳) « تیگه یشتنی راستئ » ، ژماره دو ، ۵۱ کانونی دو وه می ۱۹۱۸ .

(۲۴) له و ژمارانه دا که من دیومن هیندی له و وینه له باش ده رنه چون ، ئەوانی تر
زور باش دیارن . به که مئ ژماره ی ئه و وینه له دا وا ده رده که وئ ئەوسا
کاری ده ره یسانی زه نکو گراف له به غدا ئاسان نه بوین .

کۆلاره که ی پیشانی خه لک ئەدا « (ژماره یازده) ، «ئاله تیگی دوژمن کوژی ئینگلیز» (ژماره چوارده) .

تا ئیسته بۆمان ساغ نه بوته وه چه ند دانه له «تیگه یشتنی راستی» چاپ ده کرا و چۆن دابهش ده کرا . به لām گومان له وه دا نی به که ژماره ی لێ ده گه یشته ئەو ناوچانه ی کوردستان که هیشتا به ده ست له شکر ی عوسمانی به وه بون (۲۵) . دۆر نی به ژماره ی لێ گه یشتیته کوردستانی ئیرایش چونکه ئینگلیز بایه خێ زۆریان پێ ده دا و ئەو بایه خهش له سه ر لاپه زه کانی «تیگه یشتنی راستی» ره نگی دا بۆ وه (۲۶) .

زور به ی هه ره زۆری وتاره کانی « تیگه یشتنی راستی » به کوردی به کی ساکار دا زۆ ترا ون . راسته نوسه رانی وشه ی عه ره بی یان زۆر به کار هینا وه ، به لām له گه ل ئە وه ش نوسینه کانیان تام و چێژی کوردی یانه یان له ده ست نه دا وه ، به تایبه تی چونکه گه لێ جار له شوینی له باردا به په ندی پیشیان و قسه ی نه ستق راز ئیرا ونه وه (۲۷) . له هه مو ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» دا ته نها جار ی وشه یه کی ناقۆ لای وه لک «سه سه ری» به کار هینرا وه (۲۸) .

(۲۵) سآله کانی شه ز هه مو جو ره په ی وه ندی به کی ئاسایح له نیوان ئەو ناوچانه ی به ده ست ئینگلیز و ئەوانی به ده ست عوسمانی به وه بون هه بۆ ، له به ره ئە وه دۆر نی به به ئاسانی ژماره کانی «تیگه یشتنی راستی» گه یشتنه کوردستان . (۲۶) «تیگه یشتنی راستی» گه لێ جار ها تۆ ته سه ر با سی ئیران و کوردی ئیران و خرا په ی عوسمانی و ئە له مان له کوردستان و نازه ر بایجان و بر سی تی ئەو ناوچانه و هو ی ناردنی له شکر ی ئینگلیز بو ئەو ی (بزوانه : «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره دوا زده ، ۹ ی شو با تی ۱۹۱۸ ؛ ژماره چلو حه وت ، ۲۳ ئه ی لولی ۱۹۱۸ و هج تر) .

(۲۷) له به شی دا ها تودا به در یژی دیننه وه سه ره ئه م با سه .

(۲۸) به کار هینانه که ی به جو ری که که تارا ده یه کی زۆر له زه قی مانای ئەو وشه یه ی که م کردۆ ته وه . «تیگه یشتنی راستی» له یه کی لک له وتاره کانی دا نۆ سیویه ده لێ : «ئه گه ر تور که کان پیاوی چاک ده بون به م نه وه ئی شی

وتاره کانی «تینگه یشتنی راستی» هه مو دریزو پز له قسه و و باس و هه والن • وتاری وای هه یه دو لاپه زه‌ی رۆژنامه که‌ی گرتۆته وه ، هتی واشی تیا یه به ژماره یه کۆتایح نه هاتوو و له ژیره وه‌ی نوسراوه «ته‌واوی دئی» یا «دوا یح دئی» • به لام هیچ وتاریک نی یه له یه ک ژماره‌دا کرابی به دو به شه وه ، واته سه ره تا که‌ی له لاپه زه‌یه ک و کۆتاییه که‌ی یه کسه ر له لاپه زه‌ی داها تودا نه بی • جینگه‌ی ته‌قدیریشه که به ده گمه‌ن خوینه ر توشی هه له‌ی چاپ دئی • ئەمه بو خۆی رۆیه کی هونه‌ری گرنگی «تینگه یشتنی راستی» یه ، به تیا یه تی گه‌ر بیتو ئەوه له یاد نه که‌ین که کاری چاپ ئەوسا گه‌لی گرانتر بو وه ک له یسته • بزوا نا کړئ ئەوسا کریکاریکی چاپی کورد یا کوردی له هه مو به‌غدادا هه بو بی •

ئهم رووانه‌ی باسمان کردن له گه‌ل شح کردنه وه‌ی بایه‌خ پیدانی «تینگه یشتنی راستی» به زمان و نه‌ده‌ب و میژوی کورد زیاتر خۆ ده‌نوین •

خۆبان ته‌سلیمی دو سح سه‌ره‌سه‌ری سیاست نه‌ده‌کرد و خۆبان و مال و پیران و په‌ریشان و داماو نه‌ده‌هیشت « بزوانه : «تینگه یشتنی راستی» ، ژماره په‌نجاو سح ، ٤١ ته‌شرینی دووه‌می ١٩١٨) .

بەشی پێنجم

زمان و ئەدەب و مێژۆی کورد

له

((تێگە یشتنی راستی)) دا

گرنگی و بایه‌خی زۆری «تێگە یشتنی راستی» وه‌ك رۆژنامه‌یه‌کی کوردی له قوژبني ئەو شوینه دیاره‌وه ده‌رده‌که‌وی که بۆ زمان و ئەدەب و مێژۆی کوردی تهرخان کردبو . له‌م به‌ش‌ه‌ی کتیبه‌که‌ماندا هه‌ول ده‌ده‌ین به‌پیی توانا و ده‌سه‌لات ئەم سێ لایه‌نه‌ بایه‌خداره‌ له‌ چوارچێوه‌ی هه‌سه‌نگان‌دێکی راستدا بخه‌ینه‌ به‌رچاو .

((تێگە یشتنی راستی)) و زمانی کوردی :

بێ‌گومان ساده‌بج و ره‌وانج زمان مه‌رجی پێویستی سه‌رکه‌وتنی کاری رۆژنامه‌تۆستین . وه‌ك به‌ر له‌ ئیسته‌ باس‌مان کرد له‌ هه‌م‌و ژماره‌کانی «تێگە یشتنی راستی» دا وشه‌ و رسته‌ی عه‌ره‌بج زۆر به‌ کارهێنراون ، به‌لام بێ‌ئهو‌ه‌ی زمانی کوردی له‌ویدا شپیرینی ره‌سه‌نی خۆی دۆزاندبێ . هه‌ر خوینده‌واریکی کورد ئە‌م‌رۆ ژماره‌یه‌کی «تێگە یشتنی راستی» ده‌ست‌که‌وی تا کۆتایج واز له‌ خوینده‌وه‌ی ناهێنی . ئە‌مه‌ بۆ‌خۆی شتیکی ماناداره .

زوربه‌ی وتاره‌کانی «تێگە یشتنی راستی» به‌ شیعری شاعیران و په‌ندی

پیشانی و نمونه‌ی جوان جوان رازینراونه‌وه ، وهك : «به تیری دۆ نیشانی ده‌شكاند» ، «له سه‌ره‌وه دۆسته و له ژیره‌وه دوژمن» ، «گورگه و له پیستی مه‌زدايه» ، «شوین کلاوی بابدۆ که وتون»^(۱) ، «پارۆ له ده‌می خۆی ده‌رئه‌هینی» ، «له‌پاش باران که په‌نک» .

سه‌ره‌رشتی که رانی «تینگه‌یشتنی راستی» هه‌ولیکی باشیان داوه بو هه‌لبژاردن و داژشتنی وشه‌ی کوردی په‌تی بو مانای نوی . وا له‌خواره‌وه چه‌ند نمونه‌یه ده‌خینه به‌رچاو :

به‌عه‌ره‌بی	له «تینگه‌یشتنی راستی» دا	ئیسنه
الطیارة	کۆلاره (ژماره یازده و بیست)	فزۆکه
الطیار	کۆلاره‌وان (ژماره یازده)	فزۆکه‌وان
المطار	ئارامگای کۆلاره (ژماره په‌نجا و هه‌شت)	فزۆکه‌خانه
الشرق	رۆژه‌لات (ژماره دوازده)	رۆژه‌لات
الجنوب	راست (ژماره دوازده)	خوارۆ ، باشۆر
الشمال	چه‌پ (ژماره دوازده)	سه‌رۆ ، باکۆر
السفينة	گۆمچ (ژماره دوازده)	
	پاپۆر (ژماره چلو هه‌وت)	که‌شتی ، گۆمچ ، پاپۆر
لاجيء	په‌ناهینه‌ر (ژماره په‌نجاو یه‌ك)	په‌نابه‌ر
العقبه	قۆرت (ژماره په‌نجاو یه‌ك)	قۆرت ، ته‌گه‌ره
الجبهة	روکار (ژماره په‌نجاو چوار)	به‌ره ، شه‌رگه
الحارس	ده‌رگه‌وان (ژماره بیستو یه‌ك)	ده‌رگه‌وان

(۱) ئەم په‌نده جارێ وا به‌کاره‌یتراوه : « شوین کلاوی لار که وتن » (« تینگه‌یشتنی راستی » ، ژماره چلو نو ، ۷ی ته‌شرینی یه‌که‌می (۱۹۱۸) ، له‌وه ده‌کا می‌چهر سۆن به‌کاری هینابن و لیتی تیک‌چوین .

لاسلكي	بئى تەل (ژمارە پەنجە و هەشت)	بئى تەل
اللهجة	شېوہ (ژمارە بیست)	شېوہ
الرأسمالي	مالدار (ژمارە شەستوسى)	سەرمايەدار
المثل	نۆینەر (ژمارە شەستوسى)	نۆینەر

جگە لەم جۆرە وشە و زاراوانە «تینگە یشتنی راستی» بۆ یەكەم جار لە نوسیندا وشەى وەك ئوتومبیل و ئەلەكتريك و گالیسكە و وشەى تری وای بە کارهێناوە . زۆر جاریش وشەى زۆر پەتە تینگە لکیشی نوسینه کانی کردوو وەك : بێژراو و دەبێژن ، شوینەون ، رەند ، خۆخۆی ، خۆمالتی و گەلیکی تر . واش بوو نوسەرانی هەولیان داووە تەنانەت ئەو جۆرە ناوانە بکەنە کوردی کە دەستکاریان راست نی یە وەك «قەرەداغ» کە کراوەتە «شاخی رەش» (۲) . «تینگە یشتنی راستی» ناوی زۆر مەلبەند و شوینی بە وجۆرە بە کارهێناوە کە ئەوسا باو بون ، یا لەوانە یە ئەو بۆ یەكەم جار وای نوسین ، وەك : لۆندەرە (لە نەدن) ، ئەمەریقا (ئەمەریکا) (۳) ، قەنەدە (کە نەدە) ، ئەستە قهۆلم (ستە كهۆلم) ، قۆپنەق (کۆپنەگان) ، دانیمارقه (دانیمارك) ، لیچینگ (لاپزگ) و هتێ تر .

نوسەرانی «تینگە یشتنی راستی» هەولیان دەدا پیتی نوێ بۆ ئەو دەنگە کوردی یانە بە کاربهێنن کە لە ئەلقای عەرەبیدا نین . (پ) و (چ) و (ژ) و (ز) وەك ئیستە نوسیووە : (پارچە ، پاپۆز ، هەرچی ، هەژار ، تیزو گەلیکی تر) . بەلام جاری واش هەیه لە بریتی (پ) (ب) و (چ) (ج) و (ژ) (ز) یا (ش) ی بە کار هێناوە . واهیه هەردو شېوہی یە کێ لەم پیتانە تینگە لى یەك ژمارە یا یەك وتار و تەنانەت یەك دیزیش بون و لەوانە یە لە یەك وشەدا بە هەردو جۆر

(۲) بزوانە «تینگە یشتنی راستی» ، ژمارە شەستو دو ، ۶ ی کانونی

دووهمی ۱۹۱۹ .

(۳) جاری واهیه (ئەمەریکا) شى بە کارهێناوە .

نوسراين • بۆنمونه يه كه م ديزي ژماره چلو شه شي «تيگه يشتني راستي»
وانوسراوه : «رۆژنامه ي تايمس ...» ، كه چي له ژير ناوي رۆژنامه كه
خويدا و وهك هه مو ژماره كانى ترى نوسراوه « رۆژنامه يه كى سياستى و
ئيجتيماعى و خادمى يهك بۆن و سه ره به ستى كوردا ته » (٤) • جارى واش هه يه
(ش)ى له بريتي (ژ) نوسيوه ، وهك (دوشمن) له جيى (دوژمن) • جاروبار
(ه)ى به رامبه ر «فتحه» ي عه ره بچ به كارهيئاوه ، به لام توخنى (ف) و (گ) و
سه ر و بۆر و كه شيده نه كه وتوووه • زۆر جاريش پيتى عه ره بچ نه وتوى
به كارهيئاوه كه له كورديدا نين ، وهك (د) «مذكرة» و (ث) «تأثير» و (ض)
« ضرر » (٥) •

له م باره وه گرنگ نه وه يه نوسه رانى «تيگه يشتني راستي» له گه ل كارى
رۆژانه يان هه ستيان به پيويستى ده سكارى كردنى رينوسى كوردى كردوووه و
له م مه يدانه دا به پيى ده سه لاتي خويان هه نكاوى باشيان ناوه • « تيگه يشتني
راستي» خوى جاريكيان نوسيوه ده لى :

«نه وروپاييكان بۆ خويندن و نوسينى زمانى شه رقى يه كان زۆر
موشكيلات ده كيشن • ئيمه له بهر نه مه كه نه م موشكيلاته
به قه ده ر ئيمكان هه ل بكه ين نه مه ساليكه له نوسينى كورديدا به
موافقه تى فه نى ئيشاكان به عزى ئيستياحمان قبول كرد •
(سه ر) و (بۆر) و (ژير)ى هه ر فه كان به (ه) و (و) و (ى)
ده نوسين (٦) : له باتى كردستان (كورديستان) و له باتى دكا
(ده كا) و له باتى موفقيت اوان (موفقيتى اوان) و همزه ش به (ى)
ده نوسين (٧) • نه مه بچ شو بهه بۆ چاك خويندنه وه ي نوسينى

(٤) « تيگه يشتني راستى » ، ژماره چلو شه ش ، ١٦ى ئه يلولى ١٩١٨ .

(٥) پيتى (ض)ى زۆر به كارهيئاوه .

(٦) وهك وتمان هه مو كات په يزه وي نه مه يان نه كردوووه .

(٧) ده سكارى رينوسى ئه م نمونه نه كراوه .

کوردی فائیده‌ی زۆره و گه‌لج ئیستیلاحتی تریشمان ته‌صه‌ور
کردوو، ئه‌وانیش له وه‌ختی خۆیدا نه‌شر ده‌که‌ین (٨) « (٩) .

ئهم قسانه زۆر له‌وه ده‌چن ه‌ج م‌ی‌چه‌ر سۆن بن . وا دیاره سۆن که چه‌ند
به‌رهمه‌م‌یک‌ی بایه‌خدا‌ری له‌سه‌ر زمان و ر‌ی‌زمانی کوردی هه‌یه (١٠) نیازی
وابوو به‌پ‌ی‌ پ‌ی‌ویست ئالو‌گۆ‌ر‌یش له ر‌ینوسی ئه‌و زمانه‌دا بکا . به‌داخ‌وه
کاری سیاس‌تی زۆر و نه‌خۆشی قورس و مردنی زو‌مۆ‌له‌تیان نه‌دا .

شایانی باسه «ت‌ی‌گه‌یشتنی راستی» زۆر جار پ‌یتی (دی سه‌ره‌تای
وشه‌ی وه‌ك خۆی ه‌یشتۆته‌وه ، وه‌ك : ده‌كا ، ده‌خوا ، ده‌لج ، ده‌بن
هند ، واته به‌وجۆره‌ی له زوربه‌ی ناوچه کوردنشینه‌کان به‌کارده‌ه‌ینری و

(٨) به‌داخ‌وه فریا نه‌که‌وتن « ئه‌وانیش له وه‌ختی خۆیدا نه‌شر » بکه‌ن ،
چونکه زۆری نه‌برد که « ت‌ی‌گه‌یشتنی راستی » داخرا .

(٩) « ت‌ی‌گه‌یشتنی راستی » ، ژماره شه‌ستو س‌ج ، ١٣ ی کانونی دووه‌می
١٩١٩ .

(١٠) به‌شی زۆری ئه‌و به‌رهمانه‌ی به‌ر له ده‌ست‌پ‌ی‌ کردنی شه‌زی یه‌که‌م
بلاو‌کرده‌وه ، وه‌ك :

((A Southern Kurdish Folksong in Kermanshahi Dialect)) , —
((Journal of the Royal Central Asian Society)) , London, 1909,
PP. 35 — 51 ; ((Notes on a Kurdish Dialect, The Shadi Branch
of Kermanji)) , — ((JRCAS)) , 1909, PP. 895 — 921 ; ((Notes
on a Kurdish Dialect, Sulaimania (Southern Turkish Kurdis-
tan))) , — ((JRCAS)) , 1912, PP. 891 — 940 ; ((Grammar of
the Kurmanji or Kurdish Language)) , London, 1913 (13
+ 289 PP.) .

دوای ته‌واوبونی شه‌ز سۆن له به‌غداش چه‌ند به‌رهمه‌م‌یک‌ی تری نوسی
که ژماره‌یه‌کیان چاپ‌کراون و یه‌کیکیان کوردی‌یه : « ک‌یتابی ئه‌وه‌له‌مینى
ق‌یرانه‌تی کوردی » ، به‌غدا ، ١٩٢٠ . ئه‌م ک‌ت‌یبه‌ی به‌سه‌ر ف‌ی‌ر‌گه‌کانی
س‌ل‌ی‌مانیدا بلاو‌کرده‌وه ، به‌وجۆره ده‌ب‌یت‌ه یه‌که‌م ک‌ت‌یبه‌ی خو‌یندن به
زمانی کوردی .

ماموستا توفیق وهه هبیش نوسین و وتنی به پیوست دهرانی (۱۱) .
 جاروباریش به پیچه وانه وه ، نهو وشانه ی وهک وتنی خه لکی سلیمانی لی
 کردووه ، واته (د) که ی کردۆته (نه) : نه کا ، نه خوا ، نه لی ، نه بی (۱۲) . ههر
 بهو جوردهش رهفتاری له گه ل (ت) ی کوتایح وشه کردووه ، زۆر جار
 نوسیویه (دیت ، ده زوات ، ده لیت ... هتد) ، جاروباریش سواندویه
 (دی ، ده زوا ، ده لی ... هتد) . (ی) درێژ و دۆ پیتی (ی) به سه ر
 یه که وه و به یه ک پیت نوسیوه ، به لام به ده گمهن له یه کیشی جیا کردۆنه وه .
 به وینه له وتاریکی ژماره په نجا و سیدا (پی یان) بهم جورده نوسراوه :
 « له ورۆژه وه که له شگری ئینگلیز پی یان هاویشته خه لیج ... » (۱۳) .

راسته رۆژنامه و گوڤاره زووه کانی کورد به پی توانا و تیگه یشتنی
 سه رده می خۆیان بایه خیان به زمان و رینوستی کوردی داوه . « ژین » ی
 نهسته مۆل و تایبته « هاوار » ی شام شوینی دیاریان له سه ر لاپه زه کانیان
 بۆ ئەم باسه ته رخان کردبو . یه که میان له دوا ژماره کانیدا پیشنیاری چه ند
 پیتیکی نیشانه داری بۆ نوسینی کوردی کرد و چه ند جارێ بلاوی
 کردنه وه (۱۴) . به لام ده ست پیشکهرتی ئەم مه یدانه گرنگه هتی رۆژنامه ی
 « تیگه یشتنی راستی » یه .

(۱۱) بزوانه : توفیق وهه بچ ، نه سلی پته قالبج « نه » ی شیوه ی سلیمانی ،
 — « گوڤاری کۆزی زانیاری کورد » ، بهرگی یه کهم ، بهشی یه کهم ،
 ۱۹۷۳ ، ل ۹ — ۳۴ .

(۱۲) جاری وا هیه له یه ک رسته ی « تیگه یشتنی راستی » دا هه ردۆ شیوه
 به کاره ی نراوه ، وهک ئەم رسته یه : « نه له مانیا ئەمه چوار سه له خه ریکه
 ههر پیاو به کوشتن ئەدا و قووه ت و مال سه رف ده کا و موته فیه کانی
 به گز ئەم و ئەودا ده کا » (بزوانه : « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره چل ،
 ۵ ی ئابی ۱۹۱۸ ، سه روتار) .

(۱۳) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو سی ، ۴ ی ته شرینی دووه می
 . ۱۹۱۸

(۱۴) بۆنومه بزوانه : « ژین » ، ۲۲ ی مایسی ۱۳۳۵ .

بایه‌خدانی « تینگه‌یشتنی راستی » به زمانی کوردی جارێکی تر لهو
بایه‌خه زۆره‌دا خۆ ده‌نوێنی که داویه به‌ئهدهبی کوردی .

(تینگه‌یشتنی راستی) و ئهدهبی کوردی :

له‌ رۆژی په‌یدا بونی به‌وه‌ رۆژنامه‌ تووسج کوردی شوینی دیاری بو
ئهدهبی کوردی ته‌رخان کردووه . « کوردستان » ی یه‌که‌م رۆژنامه‌ی کوردی
له‌ ژماره‌ دۆیه‌وه^(۱۵) ده‌ستی کرده‌ بلاو کردنه‌وه‌ی « مه‌م و زین » ی ئه‌حمه‌دی
خانج و زۆری ژماره‌کانی به‌ به‌یتی ئه‌و داستانه‌ گه‌وه‌ره‌ی ئهدهبی نه‌ته‌وه‌ی
کورد ده‌زازانده‌وه‌ جارێ وا هه‌یه‌ به‌یته‌کانی « مه‌م و زین » ده‌ور به‌ری تبه‌وه‌ی
ته‌واوی ژماره‌یه‌کی « کوردستان » ی گرتۆته‌وه^(۱۶) . جارو باریش خاوه‌نی
« کوردستان » له‌و به‌یتانه‌ ده‌دوێ و به‌رز ده‌یان نرخیی . جگه‌ له‌ به‌یتی
« مه‌م و زین » پارچه‌ شیعری تری کوردی له‌ « کوردستان » دا به‌رچاو
ده‌که‌ون .

زور به‌ی هه‌ره‌ زۆری^(۱۷) رۆژنامه‌ و گوڤاره‌ کوردی یه‌کانی دوا‌ی
« کوردستان » وه‌ک ئه‌و بایه‌خیان به‌ ئهدهبی کوردی دا و به‌وجۆره‌ بۆنه‌ یه‌کی
له‌ سه‌رچاوه‌ ره‌سه‌نه‌ ده‌گمه‌نه‌کانی توژینه‌وه‌ی ئهدهبی کوردی .
« کوردستان » نه‌بوایه‌ له‌وانه‌بو تائیسته‌ش سالی وه‌فاتی شاعیری گه‌وره‌ی

(۱۵) خاوه‌نی « کوردستان » له‌ ژماره‌ دۆیدا نوسیویه‌ ده‌لی ژماره‌یه‌ « مێرو
ئاغایانی کورد » به‌ نامه‌ی تایبه‌تی داوايان لی کردووه‌ باسی « حالی نوێ و
ئهدهبیاتی کوردی » یان بو بلاو بکاته‌وه‌ و ئه‌ویش په‌یمانی داوه‌ باسی
« حالی نوێ » ی کورد بکا و « هه‌ر جار هه‌ندی به‌یت و شیعری کرمانج و
حیکایه‌تی قنج » بنوسج (بزوانه‌ : « کوردستان » ، ژماره‌ دۆ ، ۱۴
ذو الحجه ۱۳۱۵) .

(۱۶) بۆنمونه‌ بزوانه‌ : « کوردستان » ، ژماره‌ ۶ ، ۲۵ جمادی الاول ۱۳۱۶ .

(۱۷) له‌وانه‌ شه‌ هه‌مۆ .

کورد حاجتی قادری کۆییمان ئەزانیایه (١٨) . به پیتی قسهی شارهزایانی
ئەدهبمان « کوردستان » یه کهم سهراچاویه دروست سالی دانانی

(١٨) زوربهی نوسه رانی کورد سالی مردنی حاجتی قادریان به ههله داناوه .
له زووه کان مامۆستا عهبدوژزه حمان سهعید سالی (١٣١٢ ک) داناوه که
دهکانه (١٨٩٤ - ١٨٩٥ ی عیسا یح) (بزوانه : « کومه له شیعری حاجتی
قادری کۆیج » ، چاپ و بلاوکه ر عبدالرحمن سعید ، بغداد ، ١٩٢٥ ،
ل ٦) ؛ مامۆستایان سهجادی و گیو موکریانی و محهمه دی مهلا که ریم
سالی ١٨٩٢ یا داناوه (بزوانه : علاءالدین سجادی ، سهراچاوهی
ناوبراو ، چاپی یه کهم ، ل ٣٠٩ ، ٣١٢ ، چاپی دووهم ، ل ٣٤١ ، ٣٤٣ ؛
« دیوانی حاجتی قادری کۆیج » ، ههولیر ، ١٩٦٩ ، ل ٥ ؛ محمندی مهلا
که ریم ، حاجتی قادری کۆیج شاعیری قوناییکی نوێ به له ژبانی نه ته وهی
کورد ، بغداد ، بی ، ل ٩) . دوکتۆر ئیحسان فوناد و دوکتۆر مارف
خهزنهدار وهک ئەدمۆندس سالی ١٨٩٤ یان بۆ وه فاتی حاجتی داناوه ،
بهلام هه رچی ئەدمۆندسه به وشه ی (circa) (واته ده وره بهری)
گومانی نیشان داوه (بزوانه :

Ихсан Фуад, Творчество Хаджи Койи и его ме-
сто в курдской литературе, Автореферат, Мо-
сква, 1966.

دوکتۆر ئیحسان فوناد ، هونه رمه ندی حاجتی قادری کۆیج و شوینی له
ویژه ی کوردیدا ، کورته ی نامه ی دوکتۆراکه ی به زمانی روسی ، مۆسکۆ ،
١٩٦٦ ، ل ٩ ؛ دوکتۆر مارف خهزنهدار ، سهراچاوه ی ناوبراو ، ل ٤٠ ؛
(C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, P. 58) .

مامۆستا ره فیک حیلجی له « شیعیر و ادبیاتی کوردی » کهیدا (به غدا ،
١٩٤١ ، ل ٩٩ - ١١٨) باسی ته نها سالی له دایک بونی حاجتی کردووه .
هه رچی مامۆستا ئەمین زه کی به سالی ١٣١٤ ی کۆچ دی داناوه که ١٨٩٦ و
١٨٩٧ ده گریتته وه (بزوانه : محمد امین زکی ، مشاهیر الكرد و کردستان
في العهد الاسلامي ، الجزء الثاني ، بغداد ، ١٩٤٧ ، ص ١١٠) ؛ هه ره گۆل
ئازیزان که نازناوی جه لاده ت به درخانه ، سالی ١٣١٢ ی کۆچ دی داناوه
که ١٨٩٤ و ١٨٩٥ ده گریتته وه (بزوانه :

(((Hawar)) , Sham, Sal 9, Hejmar 33, 1941, L. 13)

(شایانی باسه له بریتی ١٣١٢ ک به هه له ١٩١٢ چاپ کراوه) . بهلام
روژنامه ی « کوردستان » له لاپه ره سیی ژماره سییدا (٢٨ ذوالحجه

« مەم و زین » ی نوسیووە (۱۹) • « ژین » ی ئەستەمۆڵ پێرە لە زانیاری گرنگ دەربارەى ئەدەبى کورد • بەوێنە پیرەمێردى نەمر یە کەم جار « قوربانى تۆزى رینگەتم » هەکەى نالىخ لەودا بلاو کوردەووە و دێژ بە دێژ کردۆیە بە تورکى (۲۰) • وادیارە ئەوسا پیرەمێرد بە ناوى (پیرە کورد) هەووە نوسینه کانى خۆى بلاو دەکوردەووە (۲۱) •

لە رینگەى « ژین » ی ئەستەمۆڵەووە دەتوانرێ تۆمارى ناوى شاعیرانى کورد دەوڵەتەند کرى • ع • رەحمى هەکارى لە هەموو ژمارەیه کیدا شیعرى پێر هەستى نەتەوویى بلاو کردۆتەووە کە تارادەیه هەست بە نوێکارى لە بەرھەمە کائیدا دەکرى • دیسان « ژین » بەرھەمى (سیاھ پۆش) ناویکی بلاو کردۆتەووە کە کەسمان تائىستە ناویمان نەبیستووە و لەووە دەکا شاعیرىکی وردکار و خویندەوارىکی باش بوین (۲۲) :

ئەى حەبیبى قەلب و رۆح و ئەى قەرارى جانى من
 دەى چە بێتن جارە کى گەر تۆ بى یە مېهمانى من
 بى لەسەر چاخی مە رۆ نى نەظرا قلبى من
 ئەز غلامى گەمترىنم ، هەر تۆ بى سوتنانى من
 قەلب و دل مەجر و حى عەینى ئەسوەدى تەنە
 نینە بى جامامى قەت مەرھەم و دەرمانى من

- ۱۳۱۵) هەوائىك و چەند بەیتىكى حاجت بلاو کردۆتەووە و لەویدا نوسیووە « سالا دى وەفایى کر » کە بەپێى کاتى دەرچونى ئەو ژمارەیهى « کوردستان » دەکاتە سالى ۱۸۹۷ • بەم جۆرە شارەزایانى ئەدەبى کورد توانیان سالى وەفاتی حاجت بزائن .
 بى ناو کاتى خۆى ئەم زانیاری یانەم لە « گۆفارى کۆزى زانیاری کورد » بلاو کوردەووە (بزوانە « گۆفارى کۆزى زانیاری کورد » ، بەرگى یە کەم ، بەشى یە کەم ، ۱۹۷۳ ، ل ۴۰۳ - ۴۰۵) .
- (۱۹) بزوانە : الدکتور عزالدین مصطفى رسول ، سەرچاوەى ناوبراو ، ل ۳۲ .
 (۲۰) « ژین » ، ژمارە شەش ، ۲۵ ی کانونى یە کەمى ۱۳۱۴ ، ل ۱۲ - ۱۴ .
 (۲۱) بزوانە : « ژین » ، ژمارە دوازدە ، ۲۵ ی شوباتى ۱۳۳۵ ، ل ۴ - ۸ .
 (۲۲) دەربارەى لە زۆر کەسم پرسى ، یە کىکیان مامۆستا هێمنى شاعیر بو ، کەسیان هیچیان دەربارە نەبیستبو .

صهد وهكى عيساو و ئيفلانون و جالينوسى حهكىم
چارى دهردى من ناگهن بچ تو ئهى لوقمانى من

ئەز ئەسىرى قەيد و بەند و زولف و زنجىرى تەمە
رەحمى گە بە يەخسىران ئهى شاھو سولتانى من

زولف خالان (ماھ و رولر چوق سیاھ پوش ایدیلر
قورقمر بن قره اولسون) چادر و سەيوانى من (۲۳)

هیچ له راستی دۆر ناکه ومه وه گهر بلیم له هه مو ئەم جیهانه پان و
به رینه دا ته نها کورده شاعیری خاوهن به هره ی وه های خۆی نانسج !! *

داوهر ئەرده لانی که دیسان که سمان ناویمان نه بیستوو له گه ل ته واو
بقونی شه زى یه که می جیهاندا پز به دهم هاواری کردووہ :

کوردان وهرن هه مو پیگه وه دهست به دهست بدین
بو گوومه له هه زاره که مان ، با له ناو نه چین
خه تقي له ژیر سببه ری عبر فاندنا حه ساونه ته وه
ئیه هه ش خه ریکی من من و تو تو ی جه هاله تین (۲۴)

« هاوار » ی به درخانی یانیش سه رچاوه یه کی دهوله مه ندی ئەدهبی
کوردی یه • « ئەدهبی کوردی له هاواردا » پیشنیاری سه روتاریکی زانستی
به که لکه دهیخه مه به رچاوی شاره زایان • والیره دا به کورتی چه ند نمونه یه کی
ئەم باسه دینینه وه •

« هاوار » یه که م چاپه مه نچ کوردی یه که « وه فدی کوردستان » هکی
پیره میردی بلا و کردۆته وه و له ژیره وه ی ئاشکرا مه به ستی شاعیر و هو ی

(۲۳) بزوانه : « ژین » ، ژماره دوازده ، ۲۵ ی شوباتی ۱۳۳۵ ، ل ۱۵-۱۶ .
زۆر که م دهسکارچ نویسنه که ی کراوه .

(۲۴) بزوانه : « ژین » ، ژماره (؟) ، ل ۱۶ .

دانانی رۆن کردۆتهوه^(٢٥) . گهلج شيعر و پهخشانی نهزانراوی گۆرانی زیندو له «هاوار» دا چاپ کراون . ئه‌ویش «ئهی چاو» هکه‌ی یه‌که‌م جار له «هاوار» دا بلاو کردۆتهوه و ناوی «ئاواتی دورج» لێ ناوه . دواي ته‌واو بونی به‌یته‌کانی ، گۆران رون کردنه‌وه یه‌کی کورتی . نوسیوه که تێیدا ده‌لێج : «ئهم شيعرانه له‌سه‌ر ئوصولی «فقره» رێک‌خراون ، هه‌ر فه‌قه‌ره‌یه‌ك عیبارته له‌ چوار به‌یت ، به‌یتی یه‌که‌م و چواره‌م له‌سه‌ر وه‌زنی عه‌روز و تراون ، دوومه و سێیه‌میش له‌سه‌ر وه‌زنی په‌نجه » (٢٦) .

گۆران له ژماره ده‌ی ئهم گۆقاره‌دا «ئیلهامی هاوار» ی بۆ «مه‌فکوره‌ی به‌درخانیه‌کان» بلاو کردۆتهوه که به‌م به‌یته نازدارانه ده‌ستی پێ کردووه :

ده‌رویشیکم دی له‌سه‌ر دوخه‌می شا
شای سه‌لاحه‌ددین ، به‌گۆل ئه‌گریا
هاواری ئه‌کرد ، ئه‌ی لاوانه‌وه
دئی ئینسانی ئه‌تاوانه‌وه (٢٧)

دیسان گۆران له ژماره دوازه‌ی «هاوار» دا شیعری «ئهی گه‌لاویژ» (٢٨) و په‌خشانی «چاو» ی (٢٩) بلاو کردۆتهوه . له‌میاندا ده‌لێج : «هه‌ندێ (٣٠) وه‌ك شه‌و ره‌شن ، هه‌ندیکیش چه‌شنی پیرۆزه شتین ، هه‌ندێ چاوی تریش هه‌ن ئه‌لێی چاوی هه‌لۆن ، چه‌شنی یاقوت ئاگریان لێ ئه‌یینه‌وه ! . لای من وایه‌ چاوی ره‌ش به‌ جلوه‌ی حوزن و دلۆپی فرمێسکه‌وه قه‌رالیچه‌ی هه‌مو چاوه‌ جوانه‌ کاته ... ئه‌وه‌نده شیرین ، ئه‌وه‌نده بێ وینه‌یه ... » .

(٢٥) «هاوار» ، ژماره ٢٢ ، ١ ته‌موزی ١٩٣٣ ، ل ٤ .

(٢٦) «هاوار» ، ژماره ٩ ، ٣٠ ئه‌یلولی ١٩٣٢ ، ل ٥ .

(٢٧) «هاوار» ، ژماره ١٠ ، ٢٣ ته‌شرینی یه‌که‌می ١٩٣٢ ، ل ٥ . هه‌ر له‌و ژماره‌یه‌دا «هه‌ی وه‌ته‌ن» ی (خدۆك) بلاو کراوه‌ته‌وه که پارچه‌ شیعریکی نیشتمانی نایابی پز له‌ زانیاری میژویه .

(٢٨) «هاوار» ، ژماره ١٢ ، ٢٧ ته‌شرینی دوومه‌ی ١٩٣٢ ، ل ٣ .

(٢٩) هه‌مان ژماره ، ل ٤ - ٥ .

(٣٠) هه‌مو (هه‌ندێ) کانی به‌ (هه‌نگی) نویسون .

شعیری «بۆ خانمیک» (۳۱) و په خشانى «فرمیسیک» (۳۲) و بهرهمی تری گوران له «هاوار» دا دهست ده که ون . نه ویانی وا دهست پین کردووه :

قاصید وتی پیم : بگره سهبر ، خانم نهوا دیت
سا فهرمو ، سهبر بی به فیدای خاکی بهری پیت (۳۳)

« نهی وه تن » ی بیکه سی بیکه سان (۳۴) و گه لای شعیری نایاب و دانسقه ی عه بدو لخالق نه سیرت که رکوکتی (۳۵) بۆ یه که م و هه ندیکیان بۆ دواچار له «هاوار» دا بلا و کراونه وه . لاپه ژمى زوری «هاوار» یش له ناوی سهربازی نه ناسراو و گولئ نه زانراوی باغی نه ده بچ کوردت پین بهش نین . وادیاره جگه له هیمنی موکریانی هیمنیکى تری وه که نه و هیمنان هه بووه (۳۶) . نه م چهند دیزه ده و له مه ندهش نونه ی بهرهمی یه کتی له و سهربازه نه ناسراوانه ن :

سهروهی عالی مه قامی فهومی کورد غه م خوارى کورد (۳۷)
باعیسی فه خری گروهي میلله تی غه مبارى کورد
گه ر ده پرسی تو له حائی میلله تی مه فهورى خوټ
ههورى به دبه ختی و خه فه ت گرتی دئی هوشیاری کورد
نه و که سانه ی نه رزه لن نه مرۆ له سایه ی جه هله وه
بون به حوککام و نه مپیر و ناغه وو سه ردارى کورد
فیکری دینی بو به زه هری قاتیلی نه مسالی من
بۆیه پاشکه وتین له جه معی سه رسه رى و جلیخوارى . . . (۳۸)
له حزه یه چاوت هه ته پینه سه برى نه حوائی بکه
ده بزانه بۆچ غه ربه له زوبیر سه بیاری کورد
له زوبیر - کورد (۳۹)

-
- (۳۱) « هاوار » ، ژماره ۱۵ ، ۲۳ ی کانونی دوومی ۱۹۳۳ ، ل ۷ .
(۳۲) « هاوار » ، ژماره ۱۳ ، ۱۴ ی کانونی یه که می ۱۹۳۲ ، ل ۵ .
(۳۳) وادیاره نه و شعیره ی له هه ژه تی لاوتیدا به ئیلهامی رابواردنی شهوی یه کتی له که باری یه کانی به غدا بۆ هاتووه .
(۳۴) بیکه سی گه وره سه ره تا نه م شعیره ی به ناوی « یادی وه تن » ه وه بلا و کردۆته وه (بزوانه : « هاوار » ، ژماره ۱۲ ، ۲۷ ی ته شرینی دوومی ۱۹۳۲ ، ل ۲) .

سه‌ریازیکی نه‌ناسراوی تر و توقیه :

دیده چۆن لیزمه‌ی بارانی به‌هار
ئه‌شکی خوینینت پیندا دیتنه‌ خوار
گریان کرده‌وی بچ‌ده‌سه‌لانه
دۆ به‌رگه‌ی کتیب بگره و بخوینه
بچ‌ده‌سه‌لانا نئه‌هرن له‌ژیر بار
هاوژیی دانا به‌ نه‌زان مه‌دوینه
گه‌ردن نازاد که له‌ کوته‌ی دیلی
یا نازا بژی ، یاخود مه‌مینه (٤٠)

ده‌تواتین گه‌لی نمونه‌ی تری له‌م بابه‌تانه له‌ روژنامه و گوڤاره
کوردی‌یه‌کانی تر به‌پینه‌وه . هه‌رچی «تینگه‌یشتنی راستی» یه له‌م مه‌یدانه‌دا
شوینیکی زۆر دیاری هه‌یه . ئەم روژنامه‌یه هه‌رچه‌نده بو مه‌به‌ستیکی
تایه‌تی دهرده‌کرا به‌لام بایه‌خی زۆری به‌ ئەده‌بی کوردی دها ، تایه‌ت به

(٣٥) گوڤاری « هاوار » ژماره‌یه‌کی زۆری له‌ شیعره‌ نایابه‌کانی ئەسیری بلاو
کردۆته‌وه . وادیاره کاتی خۆی « سنۆر » ی ئەسیری به‌ به‌ره‌می حاجی
قادری کوچی له‌ قه‌لم دراوه ، « هاوار » ئەمه‌ی له‌ زمان شاعیر خۆی و
مامۆستا توفیق وه‌هبی‌یه‌وه راست کردۆته‌وه (بزوانه : « هاوار » ،
ژماره ١٠ ، ٢٣ ی ته‌شرینی یه‌که‌می ١٩٣٢ ، ل ٨ ؛ ژماره ١١ ، ١٠ ی
ته‌شرینی دووه‌می ١٩٣٢ ، ل ٤ - ٥) .

(٣٦) له‌ ژماره‌ چوارده‌یدا « هاوار » « سکالا له‌ته‌ک گردی سه‌یواندا » ی هیمنی
بلاو کردۆته‌وه که له‌وه ناکا هج مامۆستا هیمنی موکریانج بچ (بزوانه :
« هاوار » ، ژماره ١٤ ، ٣١ ی کانونی یه‌که‌می ١٩٣٢ ، ل ٨) .

(٣٧) مه‌به‌ستی جه‌لادت به‌درخانی خاوه‌نی «هاوار»ه . دهرکردنی « هاوار »
هه‌ستی گه‌لی روناکبیری کوردی بزواند و شیعیر و په‌خشانی زۆریان پیا
هه‌لدا .

(٣٨) ئەو دیزه‌ وا چاپ کراوه . ده‌بج وشه‌ی (کورد) له‌ویدا لایرایی . ئەو
سه‌رده‌مه به‌ کوردی «تورکخوا»یان ده‌وت «جل‌خوار» .

(٣٩) « هاوار » ، ژماره ١٢ ، ٢٧ ی ته‌شرینی دووه‌می ١٩٣٢ ، ل ١٢ .
به‌یته‌کانی ئەم شاعیره نه‌ناسراوه له‌ژیر ناوی « هه‌ربژی » دا بلاو
کراونه‌ته‌وه .

(٤٠) ئەم شیعیره به‌ ناوی (م)وهه بلاو کراوه‌ته‌وه (بزوانه : « هاوار » ، ژماره
١٧ ، ١٧ ی نیسانی ١٩٣٣ ، ل ٦ - ٧) .

رهه می شاعیرانی ناوداری کوردستان • دیاره شارهزایج و ههستی شاعیرج
 بو کر یلفه ضلی له مه دا دهوری گه وره ی بینوه • ئەمه بو خۆی ، وهك وتمان ،
 لگه یه کی تری به شداری ئەو پیاوویه له ده رکردنی «تینگه یشتنی راستی» دا •
 هر به م بو نه وه به لگه یه کی تر دیته ناو • شو کر یلفه ضلی ناوی زور به ی شاعیره
 و داره کانی کوردستانی هیناوه و باسی زیان و به ره هم و سه نگیانی کردووه ،
 لآم چونکه له گه ل شیخ رهزا ناکۆک بو (٤١) نه زۆر و نه که م توخنی ناو و
 رهه می نه که وتوووه • هیچ گو مان له وه دا نی به گه ر ئەم دۆ به یته هت شیخ
 رهزا نه بونایه جاره های جار له «تینگه یشتنی راستی» دا چاپ ده کران چونکه
 هك دهرمان به دوای قسه ی وادا ده گه زا :

له بیرم دئی سلیمانی که دارولولکی بابان بو

نه مه حکومی عه جه م ، نه سوخره کبیشی ئالی عوسمان بو (٤٢)

له ژماره یه کی به وه «تینگه یشتنی راستی» شیعی کوردی تیکه ل
 و سینه کانی کردووه • له و ژماره یه یدا که دیته سه ر باسی تورکانی لاو و
 فرا په کاریان له گه ل دانیشتوانی عیراق ده لئج : «خوینی بی گونا هان
 قرتنی ... هه ناسه ی مه ز لومان ئاگری تی به ردان :

ئهی جامیعی دنیا وو قیامهت به خه یالات

ئهو روژه که رویت (٤٣) نه ئەوت بو نه ئەمت بو

(٤١) بزوانه په راویزی ژماره ٢٩ ی به شی سییه م .

(٤٢) بو ته واوی ئەم شیعه بزوانه : « دیوانی شیخ رضای طاله بانی » ،
 ل ٣٤ - ٣٥ .

(٤٣) له سه رچاوه ی تردا :

ئهو روژه که مردی ، نه ئەوت بو نه ئەمت بو

(بزوانه : « دیوانی نالی . مه لا خدری ئەحمده دی شاوه یسی مکایه لئج » ،
 لیکۆلینه وه و لیکدانه وه ی مه لا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم ،
 پیاچۆنه وه ی محمدی مه لاکهریم ، به غدا ، ١٩٧٦ ، ل ٣٦٨ . له مه ودوا :
 « دیوانی نالی ») .

دیاره خاوهن وتار مه بهستی ئەو یه به کار به دهستانی دهوله تی عوسمانی
 بلی هه موشتان له کیس خۆتان دا و بۆنه جووه که ی له ههردو دین بو .
 له هه مان ژماره یدا « تیگه یشتنی راستی » کاتی باسی ئەله کتیریک ده کا
 به ییتیکی فارسی مه لا محمه دی سه نه نده جتی تیگه له کیشی قسه کانی
 کردوو (٤٤) .

له وتاریکی تریدا که دیته سه ر باسی په یوه ندی بیوان ئەله مان و
 عوسمانی « تیگه یشتنی راستی » ده لی : « . . . به لی ئەله مانیا حکومه تیکی
 جه لاده ، ئەم کهوشتنی تورکی له پیش عه رب و کورد ئاره زو ده کرد و
 له ژیریشه وه بو کهوشتنی عه رب و کورد دهستی به تورکه کانه وه دنا .
 خولاسه له م شه زده ئەله مان تورکی به کوشت ددها و تورکیش عه رب و
 کوردیان له ناو دهبرد . ئەله مانیا به تیریک دو نیشانی ده شکاند . شاعیریکی
 کورد ئە لی :

به تیری دو نیشانه ناشکی هه ی رۆحه که م شیرین
 له غه مزه ی تاقه تیریکی له فه رهاد و له خه سه روه ی دا نا نه) (٤٥)

جاروبار نمونه ی تری له م بابه ته له وتاره کانی « تیگه یشتنی راستی » دا
 ده که ونه بهرچاو . زۆری نه خایاند ئەده بی کوردی وه ک باسیکی سه ربه خو
 که وته سه ر لاپه زه کانی ئەم رۆژنامه یه ، دیاره نوسه رانی ده یانزانی له ریگه ی
 ئەده ب و میژوی کورده وه ده توانن ئەوه نده ی تر ناوی عوسمانی لای
 دانیشتوانی کوردستان ره ش و له که دار که ن . له ژماره یازده وه سه ره تای
 بایه خ پیدانی « تیگه یشتنی راستی » به م لایه نه له قوژنی ئەده به وه دهستی
 پین کرد . ئەم قسانه ی خواره وه له سه روتاری ژماره یازده وه وه رگیراون :
 « ته ماشا که ن ئەحمه د حیلجی شه به نده ر زاده که یه کیکه له

(٤٤) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره یه ک ، ای کانونی دووه می ١٩١٨ .
 (٤٥) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سیازده ، ١٢ شوباتی ١٩١٨ .

موحر يزینی تورك له كتيبي نه قوامی جیهاندا نه لئی كورده كان هیچ نه ده بیاتیان نی. به • كه نه حمه د حیلمی وا بلئی ده بی غه ربی به كان چتی بلین ؟ • تور كینك كه له گه ل كورد نه وه نده حه یات رابویرئی هیشتا كورد چی به نایناسی ، له كوئی ده توانی زمان و عاده تی نه و تی بگا و ریی ته ره قتی پیی نشان بدا • كه سئی ئاگای له خوئی نه بیی چون ده توانی به کیکی تر ئاگاداری بكا (٤٦) • كورد ، وه كو وتمان ، ده بیی خوئیان بو خوئیان سه عی بكن و ئیستیفاده له قهومی ئینگلیز و حكومه تی به ریتانیا بكن چونكه هیچ قهومیکی بی ته داروكات و بیی نه سباب به بی یاریه ی حكومه تیکی به قووه ت به مه قصودی خوئی نه گه یشتوو و ناگا • نه وانه كه سه عتی بو قهومی كورد ده كهن نابی ته ماشای مه فقه عتی خوئیان بكن ، ده بیی بو نه حفادیان سه عاده ت حازر بكن چونكه نه وی چاوی له قازانجی خوئی بی ناتوانی بو قهومی ئیش پیک بهینی ، باخصوص موحافه زه ی وه تن و ئیجیا و ئیرشادی قهومیك ئیشیکی زور گه وره به ، هر به پیاوی غه یور و فیدایتی سه رده گری ••• بزانی شاعیریکی كورد كه نه حمه د حیلمی نایناسی چون باسی وه ته نی به ت ده كا :

دل سیاسیته نگ نه بی ، مائیلی خاکی وه ته نه
خالی لیوی حه به شه ، ساگینی بوردی یه مه نه (٤٧)
دلی (نالج) كه نه نیسی قه ره داغه ئیستاش (٤٨)
داغی سه رچاوه وو دیوانه بی دار و ده وه نه (٤٩)

« تیگه یشتنی راستی » كو تایی و تاریکی تری میژویج به م جو ره هیناوه :

(٤٦) گه لی جار قسه ی وا مانادار كه له گه ل زانستی كومه لایه تیدا یه ك ده گره وه له ژماره كانی « تیگه یشتنی راستی » دا ده كه ونه به رچاو .
 (٤٧) له سه رچاوه ی تر دا :

« خالی له علی حه به شه ، ساگینی بوردی یه مه نه »

(بزوانه : « دیوانی نالج » ، ل ٥٢٤) .

(٤٨) له سه رچاوه ی تر دا : « ئیسته یش » (بزوانه : « دیوانی نالج » ، ل ٥٢٧) .

(٤٩) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره یازده ، ٥٥ شوباتی ١٩١٨ .

«ئىستان قەومىك» كە ئەمەندە مالىكى ماضىيە كى موحتەشەم بى حەيف نى يە
 وا موھمەل بىمىننەتەوہ . . . ئەگەر روئەسای (لوزستانى گەورە و پچوك) و
 (ئەردەلان) و (ھەمەدان) و (جەنوبى ئازەربايجان) و (شارەزور) و (بنلىس) و
 قىسمى موسلمانى وىلاياتى شەرقىيە (۵۰) سەعى بۆ خۆيان بکەن و ئىستيفادە
 لە حکومەتى موعەظەمەى بەرىتانیا بکەن چت نایەتە ناو . شاعىرىكى كورد
 ئەلى :

حاصلى گفتوۆ ھەمۆ بايە
 ھەمەلباتە نانى تىدايە ((۵۱))

لە ژمارە شازدەيەوہ « تىگەيشتنى راستى » گۆشەيە كى تاييەتى بۆ
 «ئەدەبىياتى كورد» تەرخان كوردووە . بايەخى ئەم بەشە چ لە رۆى
 رۆژنامە تۆستى و چ لە رۆى لىكۆلىنەوہ و بوژاندەنەوہى ئەدەبى كوردىيەوہ ،
 زۆرە . لەم گۆشەيەدا بۆ يەكەمجار بەرھەمى ژمارەيە لە شاعىرە ھەرە
 ناودارەكانى كوردستان چاپ كراوە . ديسان بۆ يەكەمجار لە مۆتۆرى ئەدەبى
 كوردىدا ئەو بەرھەمانە لەگەل تۆژىنەوہ و بەراوردا لەسەر لاپەزەكانى
 «تىگەيشتنى راستى» بلأوكراونەوہ . بايەخىكى تى ئەو گۆشەيە لەوہدا خۆ
 دەنووتى كە شىعەرى نەزانراو يا جۆرى نەزانراوى زۆر بەيتى بلأوكردۆتەوہ .
 بى گومان ئەمانە بۆ ئەدەبناسى كورد گرنگ و بايەخدارن .

لە يەكەم گۆشەي «ئەدەبىياتى كورد» دا «تىگەيشتنى راستى» ئەم
 بەيتانەى «شاعىرى گەورەى كورد نالى» (۵۲) بلأوكردۆتەوہ (۵۳) :

- (۵۰) مەبەستى ئەو ناوچانەيە كە كورد و ئەرمن تىكەل تيا دەژىن .
 (۵۱) لەوہدەكا شىعەرى شوكرتلفەضلى خۆى بى (بزوانە : « تىگەيشتنى
 راستى » ، ژمارە دوازده ، ۹ى شوباتى ۱۹۱۸) .
 (۵۲) « شاعىرى گەورەى كورد » قسەى رۆژنامەكە خۆيەتى .
 (۵۳) ھەمۆ بەيتەكان نىن ، كەمىك بەرودواش خراون . بۆ تەواوى ئەو
 بەيتانەى نالى بزوانە : « دىوانى نالى » ، ل ۳۲۰ - ۳۲۶ .

(له دوگمهی سینه دوینن بانگی شیوان (۵۴)
 بهیانی دا سفیدهی باغی شیوان
 له خوفی طلعته تی روژ ههروه کو شیت
 به روزهردتی ههلات و گهوتنه کتیوان
 مهگهن لومهی بهشیوتی دل که نههمشه و
 بهشیواوه له بهر په رچه م بهشیوان
 دو چاوی من که وا کهیلی سوروشکن
 ده پیون ئاوی به حری خوین (۵۵) به پیوان
 شهرابی له علی روممانج له (نالج)
 حهرا مه بی مهزه ی ماجیکی لیوان (۵۶)

له ژماره ی داها تویدا و دیسان له گووشه ی «گه ده بیاتی کورد»
 «تیگه یشتنی راستی» شتیکی تازه مان بو دهرده خا که و ازانم تا ئیمرو که س
 باسی نه کردوو . له ژماره یهیدا به م جووره مونا سه به تی وتنی شیعیکی
 نالیمان پی ده لی : «نالج پاش مردن خیطاب به ئه میریکی بابان ده کا (۵۷) :

هه رچه نده حه یاتی خضر و جامی جهمت بو (۵۸)
 چونکه نه مهلت زوره ، ج عومریکی که مت بو

(۵۴) له سه رچاوه ی تردا :
 « له دوگمهی سوخمه دوینن نوژی شیوان »
 (بزوانه : « دیوانی نالج » ، ل ۳۲۰ ، مه سعود محمه د ، چه پیک له
 گولزاری نالج ، بهفدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۲۰۹) .
 (۵۵) له سه رچاوه ی تردا : « خوی » (بزوانه : « دیوانی نالج » ، ل ۳۲۱) .
 (۵۶) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره شازده ، ۲۳ ی شوباتی ۱۹۱۸ .
 (۵۷) دیاره « پاش مردن » ی ناو ئه م رسته یه بو « ئه میریکی بابان » ده گه زیته وه .
 (۵۸) له سه رچاوه ی تردا :

« هه رچه نده که عومری خضر و جامی جهمت بو »

(بزوانه : « دیوانی نالج » ، ل ۳۶۷) . دهرباره ی هه مو به یته کانی ئه م
 هه لبه سته ی نالج و لیکدانه وه یان بزوانه ل ۳۶۸ - ۳۷۰ ی هه مان
 سه رچاوه .

ئىستا كه له تو دۆره هماغۆشى عهدۆته
 دونيا كه زهماني حهرهمى موخته رهمت بو (۵۹)
 ئەى جاميعى دونياوو قيامهت به خه يالات
 ئەو رۆژه كه رۆييت نه ئەوت بو نه ئەمت بو
 ئەوسا ج بو ده تدا به زمان لافى كه رامات (۶۰)
 ئەمرو نه دهمت بو نه دهمت بو نه دهمت بو
 (نالج) چى به تو ميثلى جو عهل غمرفى شيا كهى
 خو تو به حيسابى وه كو به روانه شهمت بو (۶۲) «

ده بچ نالچ ئەم شيعرهى به بۆ نهى مردنى به كچ له ناحه زانى عه بدو زۆر حمان
 پاشاى بابا فه وه وتب (۶۳) كه به چاوى قه در و ريزه وه سه يرى ده كرد چونكه
 عه بدو زۆر حمان پاشا به كچ بو له وه سهرداره به ده سه لانه كانى ميرنشينج بابان و
 بو ماوهى چاره كى سه ده يه شو يتيكى ديارى له ژيانى سياست هه مو عيراقدا
 هه بو ، ته نانهت كه پاشاى به غدا سوله يمانى پچوك له ئەسته موقل ياخى بو
 سولتان داواى لى كرد بچيته جيگه كى ، به لام پاشاى بابان قبولى نه كرد
 كوردستان و مه لبه ندى باو بايرانى به جى به يلى (۶۴) . عه بدو زۆر حمان پاشا
 به هوى پيلان و ده سيسي ناه وه وهى ولات و دهورى خراپى عوسمانى و

(۵۹) له سه رچاوهى تردا :

ببزاره له تو ئيسته ، هماغۆشى عهدۆته
 دونيا ، كه دو ينج حهرهمى موخته رهمت بو

(بزوانه : « ديوانى نالچ » ، ل ۳۶۸) .

(۶۰) له سه رچاوهى تردا :

دو ينج ج بو ده تدا به زوبان لافى كه رامهت

(بزوانه : « ديوانى نالچ » ، ل ۳۶۸) .

(۶۱) له سه رچاوهى تردا :

« ... چيه وا ... » (بزوانه : « ديوانى نالچ » ، ل ۳۷۰) .

(۶۲) « تيگه يشتنى راستج » ، ژماره حه قده ، ۲۶ى شوباتى ۱۹۱۸ .

(۶۳) مامۆستا مه سعو د محمه د سه رنجى بو ئەم راستى به راكيشام .

(۶۴) بزوانه : كلو دىوس جيمس ريچ ، رحله فى العراق عام ۱۸۲۰ ، ترجمه

بهاء الدين نورى ، بغداد ، ۱۹۵۱ ، ص ۶۷ - ۶۸ .

اجاری ناحهزی زۆر بو (٦٥) بهرادهیه چه‌ند جارێ ناچار بو ده‌ست له
 فه‌رمانه‌وه‌وایچ میرنشینی بابان هه‌لگرێ . له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ش زووبه‌ی ناوچه‌ی
 مۆران له‌ سه‌رده‌می فه‌رمانه‌وه‌وایچ پچر پچری ئه‌ودا له‌ بره‌وو پیشکه‌وتندا
 و . عه‌بدووژمه‌مان پاشا یه‌کیکه‌ له‌ و سه‌رده‌ره کوردانه‌ی سه‌ره‌تای هه‌ستی
 ته‌وه‌بیان تیدا به‌دێ ده‌گرێ ، تا دواوژۆژی ژبانی (سالی ١٨١٣ وه‌فاتی کرد) به
 چاوی ریز و خو‌شه‌ویستی یه‌وه سه‌یری زانا و ئه‌دیبی کوردی ده‌کرد ، بۆیه
 ئالیش شوینی دیاری له‌ دلی فراوانیدا بۆ ته‌رخان کردبو .

له‌ گو‌شه‌ی «ئه‌ده‌بیاتی کورد» ی ژماره‌ی داها‌نویدا « تیگه‌یشتنی
 راستی» جارێکی تر دیته‌وه سه‌ر باسی نالی و ده‌لی : « نالی مه‌تخی عه‌سکه‌ری
 خاصه‌ی ئومه‌رای بابان ده‌کا :

ئهم تاقمه مومنازه كه‌وا خاصه‌یی شاهن
 ئاشووبی دلی مه‌مله‌كه‌ت و فه‌لبی سوياهن (٦٦)
 به‌ك صه‌ف كه‌ ده‌وێستن به‌ نه‌زه‌ر خه‌تتی شو‌عاعن (٦٧)
 چه‌ئقه كه‌ ده‌به‌ستن وه‌كو خه‌رمانه‌یی ماهن « (٦٨)

له‌ دواگو‌شه‌ی «ئه‌ده‌بیاتی کورد» ا « تیگه‌یشتنی راستی» جارێکی تر
 دیته‌وه سه‌ر باسی نالی و ده‌لی : « . . . له‌مه‌وێش باسی نالیمان کرد و
 وتمان ئه‌م زاته شاعیریکی عالمه ، موجه‌دیده ، شیوه و زمانی کوردی یه ،
 شیعه‌کانی زۆر فه‌سیحن ، کوردستان به‌ شیعه‌کانی موته‌ره‌نیم ده‌بن و
 گۆرانی پیوه ده‌لین . ئه‌م غه‌زله له‌ چاکترین ئه‌شعاریتتی :

(٦٥) یه‌کێ له‌ناحه‌زه‌کانی خالد پاشای برازای بو که چه‌ند جارێک هێزی هه‌ردو
 لایان به‌ هاندانی بیگانه به‌شه‌ژه‌اتن .
 (٦٦) له‌باره‌ی رۆن کردنه‌وه‌ی ئه‌م دو‌ به‌یته و هه‌ست به‌رزتی نالی یه‌وه بزوانه :
 مه‌سه‌وود محمه‌د ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ١٠٨ - ١٠٩ .
 (٦٧) له‌ سه‌رچاوه‌ی تردا : « صه‌ف صه‌ف كه‌ ده‌وه‌ستن . . . » (بزوانه :
 « دیوانی نالی » ، ل ٣٤١) .
 (٦٨) « تیگه‌یشتنی راستی » ، ژماره‌ هه‌ژده ، ٢ی مارتی ١٩١٨ .

عاشقی بی دل ده نالی ، مهیلی گریانی ههیه
 بی شکه ههور و تریشقه تاوی بارانی ههیه
 چاوی من دهمدم ده زبزی ئاوی صاف و خوینی گهش
 دا بلین دیاری (٦٩) عومان دوزز و مهرجانی ههیه
 ئاسمانی حوسنی مهحبوبم له ئهبرو و زولف و رو
 دو هیلال و دو شهو و دو ماهی تابانی ههیه
 دل موشه بهبهك بق له بهر نیشانی ئیشانی (٧٠) موژهت
 چهیغه قوربان ئاخر ئهم نیشانه ئیشانی ههیه (٧١)
 له حزه بهك و له محه یی چاوم به چاوی ناکهوی
 کی ده لی وه حشقی غه زاله مهیلی ئیشانی ههیه (٧٢)
 تو ئه گهر ههستی و له چی راویستی دیو و کافریش (٧٣)
 دین ده لین : به خودا قیامهت راسته هه ئسانی (٧٤) ههیه
 فارس و کورد و عه ره ب ههر سبیم به ده فتمه گر تووه
 نالی ئه مرۆ حاکمی سح موله که دیوانی ههیه (٧٥)

له گو شه یه کی تری « ئه ده بیاتی کورد » « تیگه یشتنی راستی » هاتوته
 سه ر باسی هونه ری مسته فا به گ و ده لی : « مسته فا به گ شاعیر یکی به لیغی
 کورده ، مه تحی ئه مپرزاده به ك ده کا :

- (٦٩) به هه له (دیاری) چاپ کراوه . بو ئهم به یتهانی نالی بزوانه ل ٥٧٢ -
 ٥٧٧ « دیوانی نالی » .
 (٧٠) له هه مان دیواندا : « ... ئیشانی نیشانی ههیه » (ل ٥٧٦) .
 (٧١) له هه مان دیواندا :

« چه یغه قوربان ! ئاخر ئهم نیشانه یی شانی ههیه »

- (ل ٥٧٦)
 (٧٢) ده رباره ی وردکاری نالی له م به یتهیدا بزوانه : مه سعود محهمه د ،
 سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٥٧ .
 (٧٣) له دیوانی نالیدا :

« تو ئه گهر ههستی ، له چی راوهستی ، دیو و کافریش »

- (ل ٥٧٧)
 (٧٤) له هه مان دیواندا : « هه ستانی » (ل ٥٧٧) .
 (٧٥) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سیو سح ، ١٧ ی حوزه ی رانی ١٩١٨ .

له پيش به يداغی شاهي یار ئەوا ئەسپي ده ناخپوي
 به تيبی غەم ئەلین نامەرد ئەسەر دل ئەمروۆ یەلفارە
 ئەلێ ئەسپي فیراق سەمکۆل ئەکا وا لێنە بیناییم
 ئەلێ تەپلی نیفایان ژەند که گوێچکەم پز له هاوارە (۷۶)

«تینگە یشتنی راستی» یە کەم سەرچاوهی کوردی یە که ورده دەسکارێ
 بەبی بەراورد (مقارن) ی کردووہ • زۆر جار بەرھەمی شاعیرانی کورد
 ئەل هێ شاعیرانی تری رۆژھەلات بەراورد دەکا • ھەر لەبارە ی مستەفا
 گەوہ «تینگە یشتنی راستی» لە ژمارە یەکی تریدا تۆسیویە دەلێ : «مستەفا
 ئەک یەکیکە لە شاعیرانی کورد ، خەلکی سلیمانی یە • لەقەبی (کوردی) یە و
 زەن (ھیجرێ) • لەقەبی ئەوہلی دەلالەت لە قەومی یەت پەرورەتی دەکا •
 ھەرەکانی زۆر مەحزونا نە یە • ھەر بەنیکی سەرچاوه یەکی عیشقە ،
 شەربی وەکو (فضولج) وایە • ئەوی ئاساری ئەو بخوینیتەوہ دەبی ھەر

(۷) « تینگە یشتنی راستی » ، ژمارە ھەژدە ، ۱۲ ی مارتی ۱۹۱۸ . لە چاپی
 دووہمی ئەو دیوانە ی کوردیدا کہ موکریانی بلاوی کردۆتەوہ ئەم چەند
 بەیتە وا ھاتووہ :

سەدای کاروانی فیرقەت دێ دەلین سەرقالە چچ یارە
 زۆی پێشەنگی میخەت دێ دەلین گالایی غەمبارە
 ترنگە ی تەپلی بازاتانی چاوش دەنگی جارچێ دێ
 بە تیبی غەم دەلین نامەرد ئەسەر دل ئەمروۆ یەلفارە
 دەلێ ئەسپي فیراق سەمکۆل ئەکا وا لێنە بیناییم
 دەلێ تەپلی فیراقیان ژەند کەوا گویم پز له هاوارە
 لەپیش بەیداخی شادی یار ئەوا ئەسپي دە ناخپوي
 لەسەر تیبی سوپاسالار و ھەم پێشەنگ و دوندارە

(بزوانە : « دیوانی کوردی . مستەفا بەگی صاحب قزان » ، چاپی
 دووہمین ، ھەولێر ، ۲۵۷۳ ی کوردی ، ل ۶۶) . ئەوانە ی دوای
 « تینگە یشتنی راستی » باسی ئەم شیعەرە ی مستەفا بەگیان کردووہ دەلین
 بۆ قادر ناویکی وتووہ کہ دلی پیا چووہ ، گەر وای بۆ « ئەمیرزادە یەکی »
 نەوتووہ وەک « تینگە یشتنی راستی » دەلێ (بزوانە : « دیوانی کوردی » ،
 ل ۶ - ۷ ؛ علاءالدین سجادی ، سەرچاوه ی ناوبراو ، چاپی دووہم ،
 ل ۳۲۸) .

بگری ، پیکه نینی له فکر ده چیتته وه ، ته ماشای ئەم دۆ به یته کهن چەند
موحزینن :

شه هیدی عیشقم و مه مشۆن و کفم بۆ مه کهن یاران
که واهتی حه شره بۆ ده عوای شه هادهت بهرگی خوینینم
له پهردهی تاهیری گهر بێ سه دای یا عاشقی یارم (۷۷)
ئیترا حاجهت نی به بینن مه لا بۆ وه عز و ته لقینم

ئه وێ ئەم دۆ به یته بخوینیتته وه جووشی گریانێ هه لده سێ ، چونکه
سه و دای مه حه به تێ لێ هه لده قولێ . . . سه یر کهن فیراق و غه ریبێ چۆن
ته تصویر ده کا :

وه ها سۆ تاوم ئەسلەن تابی فریادم نه ما سا ده ی
ره فیقان نیوه سوتون ، نامهرد عه رزی هاواری
له ژیر باری غه ریبێ شانی سه برم ریشه ئیستاکه
فیراقی یار له بهر ناخر شه زێ لێم بۆ به سه رباری (۷۸)

ئەم دۆ به یته دهره جهی ته ئیسیری له لای ئەربابی زه وق و مه وه دهت
ئاشکرایه ، ئەما له نوقتهی نه زه ری ئە ده بیاتی کورده وه قیمه تیکی گه و ره ی
هه یه ، جارێ ئە مه نده سه لیس و مونسه جیمه ئە لینی ئاوه دیته خواری . . .
مانا که ی ئە وه نده وازبج و خو شه ده ست به جی زیهن ئی شغال ئە کا . . . مسته فا
به گ به عزه ن ده که ویتته وادی وه سفه وه ، ئە ما له م نه سه قه شیعی که مه :

(۷۷) ئەم نیوه به یته یان له دێوانه چاپکراوه که یدا وه هایه :

« به په رده ی ظاهری گهر بێ سه دای ئە و عاشقی یارم »

(بزوانه : « دێوانی کوردی . . . » ، ل ۲۷) .

(۷۸) ئەم به یتانه له دێوانه چاپکراوه که یدا وه هان :

وه ها سۆ تاوم ئەسلەن تابی فریادم نه ما سا ده ی
ره فیقان نیوه سۆ ته ن ئیوه نامهرد عه رضه هاواری
له ژیر باری خه ما وا شانی سه برم ریشه ئیستاکه
فیراقی یار له بهر ناخر شه زێ لێم بۆ به سه رباری

(بزوانه : « دێوانی کوردی . . . » ، ل ۵۳) .

که‌وا داری زهر کورته‌ک که مه‌رچین جیبه‌گوتناری
 کلاو لار چاو خومار شیرین سوار خال موشکی تاتاری
 که‌مانی هاته سهر کیشانی ئه‌بروی تو له‌پاش چاوت
 له مه‌ستی ده‌ستی وا له‌غزی که که‌چ هات خه‌تتی په‌رگاری (۷۹)

ئه‌م دۆ به‌یتنه زۆر نه‌شئه به‌خشه ، زاهیره‌ن وه‌سفی ئه‌میرزاده‌یه که
 دا‌که‌ی چهند موخته‌شه‌مه ، موحیه‌ت و علویه‌تی تیدا تیکه‌لاو بووه . له
 بیتی ئه‌وه‌لدا هه‌شت وه‌سفی کو‌کردۆته‌وه ، له‌گه‌ل (ئه‌وه‌ش) هیچ خه‌له‌لی
 زه‌وقی ئه‌ده‌بج نه‌داوه . شو‌بهه نی‌یه که ته‌بیعه‌تیککی خالیس و سافی
 ده‌وی . له به‌یتی دوو‌مدا مانایه‌کی (وردی) ئه‌دا کردووه که هیچ زه‌وق
 شنایه‌کی ئه‌ده‌ب نی‌یه به‌خویندنی جه‌زه نه‌یگرئ . شاعیریککی فورس ده‌لی:

بعد چشم تو مصور چو بابر و پرداخت
 شد چنان مست که بر روی تو شمشیر کشید

واقیعنه ئه‌م به‌یتنه قیسه‌تیککی ئه‌ده‌بج فه‌وقه‌لعاده‌ی هه‌یه . . . ده‌هه‌شت
 ئینسان ئه‌دا . (به‌لام) به‌یتیککی مسته‌فا به‌گ ، یانی کوردی یاخود هه‌جری ،
 و نازکتره ، چونکه فه‌نج ته‌سویر کراوه . ئه‌م دۆ به‌یتنه‌ی زۆر خو‌ش و
 پاکانه ئه‌دا ده‌کا . . . :

ئه‌م خوسره‌و خو‌یانه که‌وا دیتنه نه‌زاره‌ت
 شیرینه له‌لام دل ده‌فرینی به‌مه‌هاره‌ت
 باکم نی‌یه له‌و خه‌نجه‌ره کردۆته به‌به‌رنا
 شمشیری برۆت جه‌رگی بریوم به‌ئیشاره‌ت (۸۰)

به‌یتی ئه‌وه‌لی ئه‌مه‌نده نازکه که لایقه خه‌سره‌وی په‌رویز بو شیرینی
 بو‌یتنه‌وه و (نه‌کیسا) و (باربد) - دۆ موغه‌نج مه‌شه‌وری خه‌سره‌و و

(۷) به‌هه‌له له‌بریتی (میسک) (مشک) چاپ‌کراوه . دوا دۆ وشه له‌دیوانه
 چاپ‌کراوه که‌یدا وه‌هان : « . . . خه‌طی په‌رگاری » (هه‌مان سه‌رچاوه .
 ل ۵۶) .

(۸) ئه‌م دۆ به‌یتنه له‌دیوانه چاپ‌کراوه که‌یدا نین .

شیرتین — نهغه په روازی پې بکهن • به شیوه یه کی کوردی ته واو بیژراوه • به یتي دووهم شو جاعه ټيکي نه ده بچ ټیدا هه یه که له گه ل مه یلیکی موحیه ت ټیکه لاو بووه • ئینسان که مه صرعی نه وهل ده خوینې بلندی یه ک • • • له خویدا ده یینی ، نه ما که مه صرعی دووهم ده خوینتته وه خوی له ناو به حرکی موحیه ندا ده یینی که نه ساحیلی بیت و نه په ناه • (سروش) ^(۸۱) که شاعیر ټيکی فورسه نه لې :

چه حاجت خنجر فولاد اتر خواهی مرا کشتن
ازان ابروی عاشق کش بکش ام ترک شمشیری ؟

نه ما نه گه ر نه م دو به یته که مانایان ته قریبه ن مساوی به یینته ته رازوی حساسی نه ده بیات هه لبه ته به یته که ی (کوردی) گراتر درده چي • بو شاعیر ټيکی کورد نه مه کافی به • نه ی نه م دو به یته سهیر که ن چه ند کوردا نه یه :

جانا وهره نه م جه ژنه به قوربانی سهرت بم
بو تیری فهزای چاوی همسودان سوهرت بم
هین قال و زه عیفم له هه یتته ی غمی دوریت
شایسته م نه میستاکه که هه ټقه ی که مه رت بم (۸۲)

له به یتي نه وه لدا مه تانه ټيکی (نه ده بی) ، (فه ساحه ټيکی شیعری) هه یه ، نه ما به یتي دووهم له شیعره فه وقه لعاده کانه چونکه مانا هر نه مه نده ده قیق ده بی • له پاشا نه لې :

(۸۱) مه به ست شه مسول شو عه را میرزا محمه مد عه لی سر وشی نه صفه هانی یه که به یه کیک له شاعیره ناوداره کانی ئیرانی سه ده ی نوژده داده نری ، سالی ۱۸۶۸ عه مری خوی کردووه .

(۸۲) به یتي دووهم له دیوانه چاپکراوه که یدا وه هایه :

« وا قال و زه عیفم له هه یتته ی غمی دوریت
شایسته یه ئیستاکه که نه ټقه ی که مه رت بم »

• (ل ۲۲)

شادن له تهماشایی روخت (۸۳) مه‌حرهم و ئه‌غیار
 مرووت نی‌یه تنه‌ها هه‌ر ئه‌من ده‌ربه‌ده‌رت بېم

چهند پارانه‌وه‌یه‌کی موحیه‌تکارانه‌یه ، ئه‌وی ده‌یخوینتیه‌وه به‌زه‌یج
 م شاعیره بې‌چاره‌یه‌دا دیته‌وه « (۸۴) » .

«تینگه‌یشتنی راستی» له هه‌مان وتاردا که به‌شیکێ زۆری ژماره‌که‌ی
 تۆته‌وه ، جاریکێ تر به‌رز مسته‌فا به‌گی ساحیب‌قزآن ده‌نرخینج و وه‌ک به‌ل‌گه
 م شاعرانه‌ی بلاو کردۆته‌وه :

« ده‌روڤ زامدار و دل غه‌مگینه بو تو
 سه‌رم گبژه و ته‌نم بې‌تینه بو تو
 زمستان مه‌یل ئه‌که‌ی پایز براکه‌م
 به‌هاری وه‌سلتی من هاوینه بې تو
 ئه‌وا ئه‌من بوم به‌شاهی جومله‌ عالم
 توخوا سا کاکه گیان ئه‌ی ژینه بې تو (۸۵) »

پێی ناوی ئه‌وی زه‌وقی ئاشنای زمانی کوردی بې و بتوانی ده‌قایی
 ده‌بیاتی تی بگا ده‌زانج که ئه‌م سنج به‌ینه بو ئه‌مه ۰۰۰ شاعیریک بگه‌یینه
 سمایی «سه‌هلی مومته‌نع» کافی‌یه چونکی له‌طافه‌تی زمانی کوردی به‌

(۸) له دیوانه چاپکراوه‌که‌یدا :

« شادن له تهماشای نظرت مه‌حرهم و ئه‌غیار »

• (ل ۲۲)

(۸) « تینگه‌یشتنی راستی » ، ژماره بیستویه‌ک ، ۱۸ی مارتی ۱۹۱۸ .
 (۸) جیاوازی‌یه‌کی زۆر هه‌یه له‌نیوان ئه‌م به‌یتانه‌ی « تینگه‌یشتنی راستی » و
 ئه‌وانه‌ی ناو دیوانه چاپکراوه‌که‌ی . له‌میاندا وه‌هان :

« ده‌روڤ زامدار و دل غه‌مگینه بې تو
 سه‌رم گبژ و ته‌نم بې‌تینه بې تو
 زومستان مه‌یله‌که‌ت پایز براکه‌م
 به‌هاری عومر و دین هاوینه بې تو
 ئه‌وا من بوم به‌شاو سوئنان و والی
 توخوا سا کاکه گیان ژینه بې تو »

• (ل ۳۹)

خویندنه وهی ئەمانه قسیمیکی ئەمەندە چاکی دەرده کهوئێ که ئینسان سەرمەست و (٨٦) حەیران دەکا ، هەتا ئەتوانین بڵیین مەزی یەتی زمانی کوردی ته‌واو پێی دەرده کهوئێ • کورد شاعیری ماھیریان زۆره ، یەکه یەکه دەیان تۆسین و ئاساریان نیشان ئەدەین ، لەگەڵ ئەمە ئیعتراف دەکەین که ئەم شاعیره له هەمویان زیاتر کوردانه و مەحزوانە شاعر ئەلێ و حەقیقەتەن لێ شاعیره گەوره کانی (کوردە) •

له خاتیمە ی که لامدا ئەم شاعره کوردی یە خالیسه (بخویننه وه) چونکه زۆر موافیقی شیومیه :

**بۆم هات سەتێ دەرگای و زریقایه وه دەبوت
هە ی لێی بگەزێن بیگری ئازاری ئەوابه (٨٧) «**

له دامینی ئەم وتاره نوسراوه : «دواپێ دئێ» به مەبەستی (ماویەتی) (٨٨) که ئیسته به کارده هیتری •

ژماره ی داهاتوی «تینگە یشتنی راستی» به شی دوومه ی ئەم وتاره ی بلاو کردۆته وه • شایانی باسه «تینگە یشتنی راستی» له م ژماره یه وه ی ههولێ داوه لاپه زه کانی ئەده بی کورد به باری سیاسی رۆژانه وه بیهستی ، به لام ئەم کاره ی هیچ له بایه خ و سهنگی قورسی به شی ئەده بیاتی رۆژنامه که ی که م نه کردۆته وه •

له م به شهیدا دەرباره ی مستهفا به گی ساحیبقران «تینگە یشتنی راستی» نوسیویه ده لێ : «له نوسخه ی پیشودا باسی (مستهفا به گ) یانی (کوردی)

(٨٦) به هه له «سرم ت» چاپ کراوه .

(٨٧) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

**« هات بۆم سەتێ دەرگای و زریقایه وه دەبوت
هەر لێی گەزێ با بیگەزێ ئازاری ئەوابه «**

(ل ٤٤) .

(٨٨) «تینگە یشتنی راستی» ، ژماره بیستو یه ک ، ١٨ ی مارتی ١٩١٨ .

کرا : به عزی له مورتته خه بانئ شیعیری شی نوسرابو • له گه ل ئەمهش تور که کان
(دهستیان) هاویشتبوووه شاری سلیمانی لییان نه ده ترسا ، له زقانا له عه له یه
تورک و قهومی کورد دهبو ، ئەما به نه زاکهت ، ته ماشای ئەم دو به یته بکن :

خه بهر یکم بدنه ئه هلی خه بهر حه شره مه گهر
روژی ئەمزۆ که له مه غریب سه ری هه بناوه ته ده ر
نوری مه هدی له ته ره ف مه گه وه زا هیر بووه یا
غه له بهی رۆمه له بو گوشتنی (من کان گفر) ((۸۹)

ئەم چوار به یته ی «تیگه یشتنی راستی» زۆر له گه ل به یته کانی ناو دیوانه
چاپکراوه که ی جیان • له میاندا وان :

((خه بهر یکم بدنه ئه هلی خه بهر حه شره مه گهر
روژ کهوا ئەمزۆ له مه غریب سه ری هه بناوه ته ده ر
نوری مه هدی له ته ره ف مه گه وه زا هیر بووه یا
غه له بهی کورده له بو گوشتنی (من کان گفر))) (۹۰)

ئەم جیاوازی به که می رۆن کردنه وه ی پی ده وی • له وانه یه له دیوانی
ده سنوسی جیای شاعیره وه هاتیج ، له وانه شه بو مه به سستیکی سیاست له
«تیگه یشتنی راستی» دا گۆز را بی ، چونکه یه کسه ر دوای ئەم به یته
نوسویوه ده لی :

« هه مق کوردیک ده زانی که کورد تورک به رۆم ناو ده بن ، هه تا
ئەمزۆش له کوردستان به تورک ئەلین (رۆمی) • سه یری ئەم شاعیره که ن
چۆن به کینایه (قهومی) کورد ده هینیتته هه یه جان • تورک چونکی له غه ربی
سلیمانی به وه هاتن ئیستیلای ئەوان به رۆژی حه شر ته شیبه ده کا و
مه غلوی بهت لایق به کوردان نایینی • به ره مز پییان ئەلی خو ئیوه کافر نین •
تورک جارێ به رۆژ جارێ به نوری مه هدی ناو ده با ، یه عنی بوچی وا لاتان

(۸۹) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیستو یه ک (دوباره) ، ۲۵ ی مارتی

• ۱۹۱۸

(۹۰) « دیوانی کوردی » ، ل ۱۶ •

گه وره بون ... (دوايخ) شوينه ونيكي عه جايه ب ده كات . وه لحاصل هم
دو به يته به لاغه نيكي چاكي لي دهره وشينه وه و بو وه ته په روه ري (كوردی)
ده ليليكي گه وره يه .

(كوردی) شيعري توركي و عه ربه جي و فارسيتي هه يه ، نه ما توركي و
عه ربه يه كه ي قيمه نيكي نه ده بج ني به . ته ركب به نديكي فارسجي هه يه سو فی
مه شره بانه يه (۹۱) » .

دواي نه وه «تيگه يشتني راستج» به كورتي ديته سه ر باسي
سه رگوزه شته ي ژياني مسته فا به گي ساحيقران و هه ندي بيرتي نوئی و شتي
نه زانراو ده خاته به رچاو كه تا راده يه جياوازن له گه ل گيژانه وه ي باسي
ژياني له لايه ن شاره زاي تروه ، تايه ت له گه ل نه وه ي خوا ليخوشبو
موكريانتي (۹۲) . «تيگه يشتني راستج» ده لي :

«كوردی ، مسته فا به گ ، له به گزاره كاني سليمانني به . تاريخي
ويلاهدت و وه فاتي نه نوسراوه ، نه ما وه كو ناساري ده فامريته وه له نه سنای
ئيستيلاي تورك ژياوه ، هه فتا هه شتا سال له مه وپيش حياتي شيعري
ده ستي پي كردووه . نه م شاعيره وه كو نه قل ده كرئي عاشقيكي پاك بووه و
مه جوبه يه كي هه ز لي كردووه كه نه مه نده جوان نه بووه . له پاش موده تي
مه حه بيته ته نسي ري تي ده كا و وه ك مه جنون ده كه ويته ده شت و كيوي
كوردستان و له نه ترافي سنه و سابلاغ چه ند سال روت و په ريشان ده گه زي و
(دايم) شيعر ده خوينيته وه ، به عزه ن خه لك ليان ده بيست و ده ياننوسي به وه .
شيعري زوري گوم بووه .

(۹۱) ده بي مه به ستي نه و شيعره ي بي كه وا ده ست بي ده كا :

(«خوشم قوربان به به نديخانه وو زنجير و سيده رت»)

(بوته واوي بزوانه : «ديواني كوردی» ، ل ۱۲ - ۱۳) .

(۹۲) «ديواني كوردی» ، ل ۴ - ۹ . هه روه ها بزوانه : علاءالدين سجادي ،

سه رچاوه ي ناوبراو ، چاپي دووه م ، ل ۳۲۷ - ۳۴۰ .

له زمان جۆششی مهحه بهت ته ماشا کهن چی نه لئی
 ئەم سهره سهر بۆچه دایم پز له عیشقی یار نه بئ
 ئەم دل بۆچی دائیم والهوو غه مبار نه بئ
 ههر کهسی بێتو بلێ من عاشقم باوهز مه که
 تا له سهر گۆنای نیشانهی جینگه گهستهی مار نه بئ (۹۳)

ئەم دۆ بهیته په ریشانی مهحه بهتی ئەم شاعیره چه ند ساف و راست بهیان
 (ده کهن) ، ئەوی بیانخوینتته وه ئیتر ئیحتیاج ناکا بۆ ته رجهمه ی کوردی
 • بگهزی

ئەم غه زه له ی له هه مو شیعره کانی تری زیاتر کوردانه یه :

بۆ گه زانی ناشی دل فرمیسکی چاو آق دکره
 غهیری هیجران و به لا ئه سلهن به من نادا مزه
 ههر ئه وه ل روژ بوی به تیر ئه نداز شوکور پیکات دلم
 ده ک فیدای ده ست و کهمانت کچه ی چاو مامزه
 هیند به جۆش هات خوینی مه ز لومان له موژگانی سیات
 ئه سپه کهت دوینی سپی بۆ ئه مرۆ رهنگی قرمه زه
 وه زنی زهر بی په نجه ت ئه مرۆ زهر فی روی جانانه کرد
 ئه ی موعه للیم بۆچ کزت کرد هه ی له جهرگت چی چزه

(۹۳) جیاوازی یه کی زۆر له نیوان ئەم بهیتانه ی « تیگه یشتنی راستی » و
 ئه وانه ی ناو دیوانه چاپکراوه که ی هه یه . نیه بهیتی یه کهم له میاندا نی یه .
 ئه وانێ تری بهم جۆره ن :

((ئەو سهره سهر بۆچی دائم پز له عیشقی یار نه بئ
 ئەو دل بۆچی دائم عاجز و خه مبار نه بئ
 ههر کهسی بێت و بلێ من عاشقم باوهز مه که
 تا به په یکانی موژه ی مه حبو به که ی زامار نه بئ))

• (ل ۵۲)

سنگ به ناری سینه جهرگم بۆی کهباب کرد ئهو ئه‌تی
 کوردی زۆر چاکه کهبابت ئاخ چ فایده بۆکزه (٩٤) « (٩٥) .

له ژماره بیستیدا «تیگه‌یشتنی راستی» وتاریکی گه‌وره و گرنگی
 ده‌باره‌ی ئه‌ده‌بی کورد بلاوکردۆته‌وه و تینیدا هه‌ولێ داوه به به‌لگه و
 به‌راورد‌ه‌وه به‌رزێ ئهو ئه‌ده‌به‌ بخاته به‌رچاو . ئه‌مه‌یان یه‌که‌م وتاری
 درێژی‌یه‌ ده‌باره‌ی ئه‌ده‌بی کورد ، له‌وه ده‌کا کورته‌ باسه‌ ئه‌ده‌بی‌یه‌کانی
 پیشۆی به‌ دلێ خوینەر بۆیی . دۆر نی‌یه‌ ئه‌م وتاره‌یان می‌چهر سۆن
 نوسیستی ، جۆری قسه و شیوازی دا‌ر‌ش‌ت‌نی‌ وا ده‌لێن . له‌و وتاره‌یدا

(٩٤) دیسان جیاوازی زۆر له‌نیو ئه‌م به‌یتانه‌ی « تیگه‌یشتنی راستی » و
 ئه‌وانه‌ی ناو دیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا هه‌یه . جیاوازی سه‌رنج راکیشه‌ر
 له‌نیو وشه‌ی (کچه‌ی) ناو « تیگه‌یشتنی راستی » و (کوزه‌ی) ناو
 دیوانه‌که‌دابه‌ که به‌م جۆره‌ی خواره‌وه‌یه :

« بۆ گه‌زانی ئاشی دل فرمیسی چاو آق ده‌نگه‌زه
 غه‌یری هیجران و به‌لا ئه‌صله‌ن به‌ من نادا مه‌زه
 هیند به‌تاو هات خوینی کوژراوان له‌ موژگانی سیات
 ئه‌سپه‌که‌ی جاران سپی بۆ ئیسته‌که‌ ره‌نگی فرمزه
 ههر له‌وی رۆژ بۆیه‌ تیر نه‌نداز شوکۆر پیکات دلم
 ئه‌ی فیدای ده‌ست و که‌مانت به‌م کوزه‌ی چاو مامزه

وه‌زنی ضه‌ربی په‌نجه‌ت ئه‌مرۆ صه‌رفی رۆی جانانه‌ کرد
 ئه‌ی هوعه‌لیم بۆ کزت کرد ده‌ک له‌ جه‌رگت چی کزه

دل له‌نیو زامی فیرافی بووه کهباب و ئهو ده‌تی
 کوردی زۆر چاکه کهبابت ئاخ چ فایده بۆکزه «

(ل ٤٨) .

(٩٥) « تیگه‌یشتنی راستی » ، ژماره بیستو یه‌ک (دۆباره) ، ٢٥ی مارتی
 ١٩١٨ . ئهو هه‌مو بایه‌خه‌ی « تیگه‌یشتنی راستی » به‌ به‌ره‌م و ژبانی
 مسته‌فا به‌گی ساحیحقرانی داوه قسه‌کانی شیخ ره‌زا دیننه‌وه یاد که
 وتۆیه : « ... ئه‌گه‌ر هه‌مو بوژانی پیشومان زیندۆ بوناوه‌وه ههر یه‌که‌ی
 رۆژی جارێکم دیدنه‌ج ده‌کردن ، به‌لام کوردی رۆژی پینج جاران «
 بزوانه : « دیوانی کوردی » ، ل ٨) .

تیگه یشتنی راستی» نوسیویه ده لئی :

«عوله مای ئە وروپا و هەتا تورک دەیانوت کە ئە کراد ئە دەبیاتی نی یە •
ما ئیمە لەو رۆژنامە (کوردی یانە) کە لە مە و پێش نەشر (کران) (۹۶)
سپاتمان کرد کورد ئە دەبیاتیکی نازک و رەنگین و شیرینیان و خصوصەن
شیردا دەستیکیان هە یە • ئەوی واقیفی حالی کوردستان بێ دەزانی کە
مانی کوردی چە ند شیۆه یە کی جوی جویی هە یە ، ئە ما وە کو عەرە یی کی
هە غدا چۆن زمانی هە مو عەرە بە کانی تر دەزانی سلیمانی یە کیش (واتە
کیکی دانیشتی سلیمانی وە ک ئە و عەرە بە - ک . م) هە مو زمانی
ورده کانی تر تی دە گا • لە هە مو شیۆه کاندا شیعری تە ز و خۆش بێ تراوہ :

— شیۆه ی سە نه :

وا لە سە ربانی عە مارت نیشنگە وە ک بازی تۆ ز
هە ن دە ییژم بێ رە ئە گرە ، دە لێ لا چۆ هە تیم
مە نە و ی خاصان و ئە م کرمانج بێ ئە سل و نە سه و
گیانی خان باوا بە مردن بچمە ری ئە م شۆنە تیم (۹۷)
سا نای نە یی ، سا مو طریب دە فی
قە زای پە نجە کە ت لە گیانم کە فی (۹۸)

— شیۆه ی (زە نگە نه) و عە شایری ئە و (تەرە فه) :

ئە دە بیاتی ئە م شیۆه یە زۆر واسیعه • گە لێ (حیکایە تی خە یالی و
ریختی) پێ نە ظم کراوہ • «شیرتین و فەرهاد» و «بارام و گوڵ ئە ندام» و
هە فت لە شکر» و «ئەرچە و شیرۆ» لە و جوملە یە ن • ئە مانە زۆر عالی
سوێر کراون •

جە نابی مە و لە و ی (ابن هانج) ئە م شیۆه یە یە • تە ماشای ئە م دۆ بە یته ی

هە ن :

(۹۶) مە بە ستی یە بلێ لە ژمارە کانی پیشۆی « تیگە یشتنی راستی » دا •
(۹۷) و (۹۸) دیارە فولکلۆرن •

بالا خانەى چەم دىوانخانەى تۆن
پا نەنای چە گل ئەسنانەكەى تۆن

تكەش عاجز كەرد خەيالت تيشدا
جاری ئەى عەزیز پا نیۆ پيشدا

بۆست تەپل گۆش نەم كيشا كەم كەم
ئەى سەرەو سەرن دۆرپینەكەى چەم

مەولەوئى - مەعدومى

۳ - شىپوەى سلیمانى :

لەبەر ئەمە كە سلیمانى تا ئەم ئاخىرى يە مەرکەزى حكومەتى بايان بو
بالطبع زمانى كوردى گەلى ئەلفازى لە عەرەبى و فارسى وەرگرت (۹۹) و
زمانىكى سياسى و ئەدەبى هیناىە ناو وەسەطى كوردستانى تايبەى ئەم
شىپوەىە • زمانى كوردى شىپوەى زۆرە ، جەنوبى كوردستان كە لورستانە و
شىمالى كە ئەنادۆلى شەرقى يە شىپوەيان جوپپە • ئيمە ليرە مەقصودمان ئەمە
نى يە كە زمانى كوردى تەدقیق بكەين ، ئەما دەمانەوئى نيشانى بەدين كە
ئەكراد ئەدەبىياتىكى رەنگينيان هەيە • نالى تايبە بە شىپوەى سلیمانى شيعرى
وتووە ، ئەم زاتە (موتەنەبى) ئەكرادە ، ئاسارى نازك و شیرینە ، شيعرى
مەوزون و مەعادارە ، ئەم چەند شيعرە لە موتەخەباتى ئەياتى ئەوہ :

هەر پەرچەم و پيشانى يە فيكرى شەو و روژم

هەر گەردەن و زوتفە ئەمەلى دۆر و درېژم (۱۰۰)

(۹۹) نايەوئى باسى زمانى توركى بكا ، چونكە بەلايەوہ زمانى رۆمى يانە و
ئەوانيش دوژمنى ئینگليزن . ئەم خستنه پشت گۆئى يەى زمانى توركى
ليرەدا زياتر لە كارى سۆن دەكا كە ، وەك وتمان ، لەوانە يە ئەم وتارە
ئەو نوسيبىتى .

(۱۰۰) جياوازى لە گەل ديوانەكەى نى يە (بزوانە « ديوانى نالى » ، ل ۲۷۷) .

بۆ ماچی دەمت رهنګه له عیشوهی خه می ئه برۆت
جۆبایی به قا خۆی له دم تیفی فهنادا (۱۰۱)

★ ★ ★

دهستم که به صهد وهعهده له صهد لاره (۱۰۲) شکاوه
جهبری نی یه ئهم کهسره ههتا نه یخه یه ئهستۆ

★ ★ ★

ههناسه م زولفه که ی لاداو مه یلکی نه کرد چاوی
نهسیم ئهنگوت و شهو رابورد و نه رگس هه ر له خهودایه (۱۰۳)

★ ★ ★

گۆشه گیم له برۆت و موتهوه ححیش له موژهت
رۆح شیرینه له تیر و له قولابی نادم (۱۰۴)

★ ★ ★

پیم ئه لێن خیل و ههردۆ چاوی شه ز دهکا
خیل و قیچه یا تهرازوی نازی نهختی سه ر دهکا (۱۰۵) « (۱۰۶)

دوای نالی «تینگه یشتنی راستی» له بهشی «ئهده بیاتی کورد» باسی

(۱۰۱) له دیوانه کهیدا :

« بۆ ماچی ده می رهنګه له عیشوهی خه می ئه برۆی
جۆبایی به قا خۆی له ده می تیفی فهنا دا »

(ل ۸۶) .

(۱۰۲) له دیوانه کهیدا : « ... له صهد جیگه » (ل ۳۸۵) .

(۱۰۳) جیاوازی له گه ل دیوانه که ی نی یه . (بزوانه ل ۵۵۹) .

(۱۰۴) له دیوانه کهیدا :

« گۆشه گیم له برۆت و ، موتهوه ححیش له موژهت
رۆحی شیرینم ئه بهر شیر و قولابی نادم »

(ل ۳۰۷) .

(۱۰۵) له دیوانه کهیدا :

« پیم ده لێن : مه حبویه خیل و قیچه ، مه یلی شه ز دهکا
خیل و قیچه یا تهرازوی نازی نهختی سه ر دهکا ؟ »

(ل ۱۰۸) .

(۱۰۶) « تینگه یشتنی راستی » ، ژماره بیست ، ۱۱ ی مارتی ۱۹۱۸ . دۆ
جار و له دۆ ژماره ی یه که له دوای یه کدا ئهم وتاره وه که خۆی چاپکراوه .

حەریقی کردوو و دەلی : « حەریق شاعیریکی نوکته سەنجی کورده ،
شیعری تەژ و خۆشه ، ئەم غەزەله هینی ئەوه :

هەمو کەس با بزانی من کە سەودای زوئفی دۆتاتم (١٠٧)
لە خانەیی کۆلەدا کۆتم لە دەوری شای زوخت ماتم (١٠٨)
ئەگەرچی ساکینی موئکی عەجەم بۆم دۆر لە رۆم کەوتم
لە سایەیی پەرچەمی تۆوه رهئیسسی موئکی شاماتم
موتالای حاشیەیی زوئفت لەسەر سەفجەیی خەتت سەعبە
بەووم چا بۆ بە مندالی لە دەرسی عیشق راهاتم (١٠٩)
نەوای نالەیی حەزینم راستە وەك قافلەیی حیجازی دێ
وەرە سەر نالەیی پێ تەرزشی شوژی مەقاماتم (١١٠)
دێم هەر وەك رهعی بیەت خۆشنشینی موئکی ئەعزاتە
لە هەرچێ دادەنیشی لێی گەزێ قوربانی بالاتم
موریدی خانەقا بوم موددەتی ئەمما بجمد الله
ئەمیستاکە لەبەر چاوت شەراب خۆری خەراباتم (١١١)

(١٠٧) لە زۆر شوین جیاوازی لەنیو ئەم بەیتانەیی « تیگە یشتنی راستی » و
ئەوانەیی ناو هەردۆ چاپی دێوانەکەیی حەریقدا هەیه (بزوانه : « دێوانی
حەریق » ، لە بلاو کراوه کانی مەحمود خاکی ، کەرکوک ، ١٩٦٩ ،
ل ٢٩ - ٣٠) .

(١٠٨) لە دێوانە کەیدا :

« لە خانەیی کۆکدا کۆتم بە فەرزی شای و رخت ماتم »

• (ل ٢٩)

(١٠٩) لە دێوانە کەیدا :

« موتالای حاشیەیی زوئفی سەری سەفجەیی روخی سەعبە
لەبۆم چا بۆ بە مندالی لە دەرسی عەشقا راهاتم »

• (ل ٢٩)

(١١٠) لە دێوانە کەیدا :

« وەرە سەر سەیری بەزم و سۆزش و شوژی مەقاماتم »

• (ل ٢٩)

(١١١) لە دێوانە کەیدا :

« بە یادی مەدرەسەیی عیشقت گەلی عیلم کەسب کردن
ئەمیستاکە لەبەر چاوت شەراب خۆری خەراباتم »

• (ل ٣٠)

کوا پارچہی غەزەل دەبۆری (حەریق) ئەمڕۆ لە دێوانت
ئەتیی هەر چاوەزێی دەستە خەیاتە ی زولفی دۆ تا ئام (۱۱۲) (۱۱۳)

دوای نالێ و حەریق و کوردێ « تیگە یشتنی راستی » لە گوشە ی
ئە دەبیاتی کورد « دێتە سەر باسی شاعیریکی ناو داری ترمان کە ئەویش
سالم) ه و هەمو ئەو بەشە ی ژمارە بیستو دۆ ی بۆ باسی ژیان و نمونە ی
رەهە می تەرخان کردوو ه . دەر بارە ی سالم « تیگە یشتنی راستی » دە لێ :
« عە بدوژ زەحمان بە گ سالم . . . شاعیریکی نوکتە پەر وەری کور دە ،
قە بی (سالم) ه مو عاسیری نالێ بو . ئەم زاتە هەر چە ند کە خزمی مستە فا
ه گە ئە ما وە ک ئە و شاعیریکی عاشق نی یە ، رە ند مە شرە بە ، لا ئو بالی یە ،
سبیرە کانی زە ریفانە یە ، مە یلی هە جوی زۆرە . . . زۆر میللە ت پەر وەر بو ، لە
لە یهت تورکان دە دوا ، حە تا لە جە وابی قە سیدە یه کی نالێ ، ئە و ی لە
ه کە وە بۆ سلیمانێ نارد بو ، سالم ئە لێ :

رومێ ئە مننە شومە ئە شە خشیش ئە دا زەرەر

سالم شیعیری (حافظی) تە لبع دە کرد ، یانی تیوہ ی ئە وە لێ بە کوردێ
هوت و لە گە ل تیوہ فارسی یە کە ی تر ریکی دە خست . تە ماشای بە یتنی ئاتی
کە ن :

نە صیحە ت بگرە گوێ جانا لە لایان زۆر بە تە عظیمە
جوانان سعادت مند پند یر دانارا (۱۱۴)

(۱۱۲) لە دێوانە کە یدا :

((کە وای پارچە غەزەل دە بۆری (حەریق) ئە مڕۆ لە دێوانت
ئە لێ هەر چاوەزێی دە ستە خە یاتە ی زولفی تا ئام))

(ل ۳۰) .

(۱۱۳) « تیگە یشتنی راستی » ، ژمارە نۆز دە ، ۵ ی مارتی ۱۹۱۸ .

(۱۱۴) وە ک بە یتنی ناو دێوانە چا پکرا وە کە یە تی (بزوانە : کوردێ مە ر یوانت ،
دێوانی سالم ، بە غدا ، ۱۹۳۳ ، ل ۴) .

دلا هه رچی بلتی ناصیح له چاك و خراپ به جیبی بیینه
كه سالك بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها (۱۱۵)

سالم له گه ل (میرزا محمه د سهراج) كه ئه ویش له شوعه رای كورده
موشاعره یه کی رهندانه ی هه یه . سالم بهو ئه لئی :

میرزا محمه د لیم لاهه ، دهستی من و دامانت (۱۱۶)
جوسته ن بگه م ئه شكینم وهك نه ی هه مو ئیسقانت (۱۱۷)
من بازم و تو قازی مه قزینه به دهورمدا
با حمله نه كه م گبیر كه م چنگی له چیکلدانت (۱۱۸)
بو من فه لمه مه نیزه ، بو تو سوپه ره دهستگا
بو ته جره به با لیده م یهك حه ربه له قه لغانت (۱۱۹)

میرزا محمه دیش جوا بیکی رهندانه ی ئه داته وه ، ئه ما مه عه لئه سه ف
هه ر به ییگی له خاترمانا ماوه (كه) ئه لئی :

(۱۱۵) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

((دلا هه رچی بلتی ناصیح له نیک و بهد به جیبی بیینه
كه سالك بیخبر نبود ز راه و رسم منزلها))

(ل ۱۲) .

(۱۱۶) له دیوانه چاپکراوه کهیدا ئه م ئتوه به یانه له شوینی تر دا یهك ته و او
ده کهن . له ودا بهم جوړه یه :

((میرزا وه ره لیم لاده دهستی من و دامانت))

(ل ۲۲) .

(۱۱۷) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

((جستن كه م و بشکینم وهك نه ی هه مو ئیسقانت))

(ل ۲۲) .

(۱۱۸) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

((تو قازو ئه من شاهین مه قزینه به دهورمدا
نهك حمله بهر گبیر كه م چنگی له چیکلدانت))

(ل ۲۲) .

(۱۱۹) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

((بو من فه لمه مه نیزه و بو تو سوپه ره دهزگا
بو ته جره به با لیده م یهك حه ربه له قه لغانت))

(ل ۲۲) .

شيعرم هه مو ره نگینه وهك نه قشسی نكلتوی زین
تبیژی دره ووشی منت نه دیوه (۱۲۰) به ئیمان

سالم وه كو وتمان شيعره كانی هه مو رهندانه یه ، جوشیکی عیشقی تیدا ،
، ئەما چونکی طه بایعی موخته لینه له لای به عزیی كه س شيعره كانی سالم
یتکی هه یه ، ئەشعاری (وه سفی) زور خوشه . ئەم غه زله (۱۲۱) له
ین ئەبیاتی هه وه :

له نوری لامیعی ته شتیکی راگرت و وتی رومه
به دوشا ئەژده های پرنیسی راگیشا وتی مومه
وتم تهنها منم پابهندی عیشقی تو وتی شیتی
ههزارانیکی وهك تو به سته ی زنجیری گیسومه
وتم تهنها منم گوژراوی عیشقی تو وتی لاچو
ههزارانیکی وهك تو گوشته یی شمشیری نه برومه
وتم تاگهی له خوانی وه سلی تو نه ومید و بی بهش بم
وتی مردوت مرئ عاشق به دایم زار و مه حرومه
وتم (سالم) دزی دهستی بلند کرد ئاینه ی راگرت
وتی ئیشکی ئەم باغه دایم خالی هیندومه

حه قیقه تن ئەوی ته ماشای ئەم غه زله به دیققت بکا ده بینی که سهراپا
هتی لی دهباری . دهره جهی ره ندی سالمی به ئاسانی لی ده فامریته وه .
سالم له هه جودا مه هاره تیکی ته وای هه یه ، ئەما چونکه موافیقی
کی روژنامه که مان نی یه له درجی سهرفی نه زهرمان کرد (۱۲۲) .
دهیه وی بیخوینیته وه ده توانی دهست خوی بخا چونکی دیوانی ئەم
ه له کوردستاندا زوره » (۱۲۳) .

« تیگه یشتنی راستی » له هه مو شاعیره ناوداره کانی کورد زیاتر بایه خی

(به هه له « من نت دیوه » چاپکراوه .

(له دیوانه چاپکراوه کهیدا نی یه .

(به داخه وه « له درجی سهرفی نه زهریان کرد » ، ئەگینا له وانه بو
زانباریمان دهرباره ی سالم ده وگه مه ندر کا .

(« تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیستو دو ، ای نیسانی ۱۹۱۸ .

به بهرهمی هونه ری حاجتی قادری کویتی داوه . چهند گوشه یه کی
 «ئهده بیاتی کورد» ی ژماره کانی بو ئه و تهرخان کردووه . جگه له وه زور جار
 « تیگه یشتنی راستی» وتاره سیاست و میژوقیه کانی خوئی به شیعی ماناداری
 حاجتی رازاندوئته وه . بهم جوړه گهر باسی سالی وهفاته که ی له روژنامه ی
 «کوردستان» دا بخهینه لاوه «تیگه یشتنی راستی» ده بیته یه که م چاپه مه نت
 کوردی که حاجی قادری به خوینه ری کورد ناساندووه و دروست
 بهرهمه کانی هه لسه نگاندووه . له گوشه ی «ئهده بیاتی کورد» ی ژماره
 بیستو سیددا « تیگه یشتنی راستی» دهرباره ی حاجتی نویسیوه ده لی :

« حاجتی قادر له شاعیره موجه دیده کانی کورده ، خه لکی کویه یه ،
 شیعه کانی ته ز و خوشه ، ره ندانه یه . زورترینی شیعی ئیجتماعی به . له
 روژنامه کانی ئاینده دا (۱۲۴) له ئاساری ئه وی به فیکرمانا بی (۱۲۵) ده رجی
 ده که ین . . . لیره دا غزه لیکی (؟) (۱۲۶) موهیمی تاریخی و ئیجتماعی
 (ئهو - لک . م) ده نویسن . ئه لی :

ئه گهر کوردیک قسه ی بابی نه زانی
موعه یه یمن دایکی . . . بابی . . . (۱۲۷)

(۱۲۴) دیاره مه بهستی به لی : « له ژماره داهاتووه کانی تیگه یشتنی
 راستیدا . . . » .

(۱۲۵) ئهمه ی که ده لی « ئه وی به فکرمانا بی ده رجی ده که ین » به لگه یه کی تره
 که ئه و که سه ی « تیگه یشتنی راستی » و گوشه ی ئهده بیاته که ی
 دهرده کرد ته واو شاره زای کورد و شاعیرانی کوردستان بو ، به راده یه
 وا بی ده چی بهرهمی ئه و شاعیرانه ی له به ربوبین .

(۱۲۶) ئه و پرسه که له لایهن ئیمه وه دانراوه .

(۱۲۷) ته واوی ئه م نیوه به یته وایه : « موعه یه یمن دایکی حیزه و بابی زانی » .
 له دیوانه چاپکراوه که یدا : « موحه قه ق . . . » (بزوانه : « دیوانی
 حاجتی قادری کویتی » ، گرد و کو و په خشکار گیوی موکریانی ، چاپی
 سییه مین ، هه ولیر ، ۱۹۶۹ ، ل ۷۱) .

سه‌لاحه‌ددین و نوره‌ددینی کوردی
 عه‌زیزانی جه‌زیر و موش و وانج (۱۲۸)
 موه‌له‌له‌ل و ئه‌رده‌شپیر و ده‌یسه‌می شپیر
 قوباد و باز و میتیری ئه‌رده‌لانی (۱۲۹)
 ئه‌مانه‌ پاکیان کوردن نپه‌ایه‌ت
 له‌بهر بی‌ده‌فته‌رتی و نویسه‌نه‌فانی (۱۳۰)
 کتیب و ده‌فته‌ر و تاربخ و کاغه‌ز
 به‌ کوردی گهر بنوسرایه‌ زوبانی (۱۳۱)
 مه‌لاو شپبخ و میتیر و پادیشامان
 هه‌تا مه‌حشر ده‌ما نام و نیشانی (۱۳۲) « (۱۳۳)»

له ژماره‌ی داها‌تویدا و له هه‌مان گوشه‌یدا «تیگه‌یشتنی راستی»
 کی‌تر ها‌توته‌وه سه‌ر باسی حاجتی قادری کویچی و ده‌لانی :

- (ئه‌م به‌یته‌ی په‌ژاندووه :
 وه‌ره با بۆت بگه‌م باسی نپه‌انی
 ته‌فه‌نون خو‌شه‌ گهر چاکی بزانی
 له‌ دتیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا :
 « موه‌له‌له‌ل ئه‌رده‌شپیری دیسمی شپیر
 قوباد و باز و میتیری ئه‌رده‌لانی »)
- (ل ل ۷۱) .
- (له‌ دتیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا :
 « له‌بهر بی‌ده‌فته‌رتی ون بون و فانی »)
- (ل ل ۷۱) .
- (له‌ دتیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا :
 « به‌ کوردی گهر بنوسرایه‌ زمانی »)
- (ل ل ۷۱) .
- (له‌ دتیوانه‌ چاپکراوه‌که‌یدا :
 « مه‌لا و زاناوو میتیر و پادیشامان
 هه‌تا مه‌حشر ده‌ما ناو و نیشانی »)
- (ل ل ۷۱) .

« تیگه‌یشتنی راستی » ، ژماره‌ بیستو سێ ، ۸ی نیسانی ۱۹۱۸ . ئه‌و
 شیعره‌ی حاجتی زۆر له‌وه‌ زیاتره‌ ، به‌لام « تیگه‌یشتنی راستی » زۆر
 جار ته‌نها چه‌ند نمونه‌یه‌کی هه‌لده‌بژارد و بلاوی ده‌کرده‌وه .

« حاجی قادر و تمان شاعیرئیکی بئنه ظیری کورده ، شیعره کانی زۆر موته جه دیدانه یه خۆی (غایهت) میللهت پهروه ره . وهك شاعیره کانی تر به زولف و (خاله وه) خۆی خه ریتك نه کردوو ، ههر له گه ل ئیجتیماعیاتی قومی کورد حه یاتی شیعرئی رابواردوو . ته ماشای ئهم مه نزومه یه بکه ن چهنه د ته نقیدکارانه و ئیجتیماعیانه یه :

تا یهك نه كهون قه پئیلی ئه كراد (۱۳۴)
 ههروا ده بنه خه رابه ئاباد
 ئهنواعی میلله له گه و ره و پچۆك (۱۳۵)
 خه مئبوه مه مالیکی وه كو بۆك
 یهك بهرگن و یهك زبان (۱۳۶) و یهك رهنگ
 بئغه بیهت و عهیب و عار و بئدهنگ
 ههر كوردان ئه گه رچی پاکی مهردن
 پامائی زه مانه قه تلئی (۱۳۷) كردن (۱۳۸)
 ههر مانه وه بئنه واو مه زلۆم
 وهك بۆمی خه رابه زاری مه شۆم
 گهر باعیسی ئه مه ده پرسی کامه
 شه رتیکه که بۆ هه مو ته مامه
 ئهو شه رته به کوللی ئیتیفاهه
 گهر مه رعه ش و وانه گهر عیراقه

(۱۳۴) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

((تا ریتك نه كهون قه پئیلی ئه كراد))

(ل ۹۶) .

(۱۳۵) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

((ئهنواعی میلله به گه و ره وو چۆك))

(ل ۹۶) .

(۱۳۶) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا : « زمان » (ل ۹۶) .

(۱۳۷) به هه له « متل » چاپکراوه .

(۱۳۸) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

((ههر كوردن ئه گه رچی پاکی مهردن

پامائی زه مانه مه حوی كردن))

(ل ۹۶) .

صەد شەبەخ و مەلا و ئەمبەر و خانى
 بۆ لەزەتى عەيشى زىندەگانى (١٣٩)
 لەولاو ئەوان بە حەيلەبازى (١٤٠)
 لەملاو ئەمان بە تەقلەبازى
 قوزيان بە هەمو ولا ئەویدا
 تا مۆلك و رەعى يەت پاگى فەوتى
 بەكيان ئەمى تۆ دەبگەى نەيانگرد
 غەيبان نەبو كورد ئەگەر هەمو مرد (١٤١)

ھەر يەكسەر دواى ئەم بەيتانە «تینگەيشتنى راستى» ئەم چەند
 بەيتەى تری حاجى قادرى كۆيى لە گوشەى ئەدەبىياتى ھەمان ژمارەيدا
 بلاو كوردۆتەوہ :

((حاجى سا بەسى يە صەد ھەزار دەفعە (١٤٢)
 پيىم گوتى ئەم قسانە بىنەفعە
 روژى ئەوہل لە بەندەوو ئازاد
 خزمەتى خەلقە قيسمەتى ئەكراد (١٤٣)
 باوكە ھەر چۆنى ئەلبىي ئەتۆ وايە
 ظەن دەگەم ئەم قسانە خۆزايە (١٤٤)

(١٣٩) تا ئيرە جياوازى يەكى ئەوتۆى لەگەل دىوانە چاپكراوہ كەى نى يە شايانى
 باس بى .

(١٤٠) لە دىوانە چاپكراوہ كەيدا : « . . . بە حەيلەسازى » (ل ٩٦) .
 (١٤١) لەم شيعرەى حاجى «تینگەيشتنى راستى» تەنھا ئەم بەيتەى پەژاندووە :

دۇنيا بە تزان دەخۆن و دەيدەن
 ھەرچۆنى مەراميانە دەيكەن

(١٤٢) لە دىوانە چاپكراوہ كەيدا :

((بەسە (حاجى) دۆ سەد ھەزار دەفعە))

. (ل ٩٣)

(١٤٣) ئەم بەيتە لە دىوانە چاپكراوہ كەيدا نى يە .

(١٤٤) لە دىوانە چاپكراوہ كەيدا :

((باوكە ھەرچۆنى تۆ دەلبىي وايە
 تى دەگەم ئەم قسانە خۆزايە))

. (ل ٩٣)

قوژی کام جی بکھم به سهر خو ما
 ئەمه لیم بۆته عادهت و سهودا (۱۴۵)
 به قسهی چاکه دهستیان ده گرم
 نهرکی ناکهم به لومه تا ده مرم (۱۴۶) «

ئینجا «تیکه یشتنی راستی» بهم جوړه شیعره کانی حاجی قادر و مه بهسته کانی ده نرخیښی که بو سه رده می خو ی بو چو تیکی ورد و شایانه : «ئه گهر کوردیکی عاقل به دیققت ته ماشای ئەم دو مه نزومه ی حاجی قادر بکا هیچ وه ختیگ له یاری به دانی قهومی پاش ناکه وی . ئە گهر کوردان هیمه تیان بگردایه تا ئە مژۆ ههم نویستیکی چاک ههم خه تیکی چاکیان ده بوو (تاریخ) و ئە حوالی مه شاهیریان به زمانی کوردیج ده نوسرا . ئە مه مان هه یه که جوانانی ئازاد و قهوم په روه ری کورد له موسته قبه لیککی نزیکدا بو بلندی قهومی خو یان سه می بکه ن ، چونکی قهومیگ که تاریخ و ئە ده بیاتی ته دوین نه کرابی قیمه تیکی ئیجتیماعی و سیاسی نابج . ئەم مه سه لانه ش هه ر ئە حراری قهوم ده توان سه می بو بکه ن . ئەوی ده ماغی به جه رزی مه تفعت و به خزمه تکارچی ئەم و ئەو راهاتی و حیاتیی خو ی له ژور حیاتیی قهومی خو ی راگرتیج ئەم نه وه ئیشه (گه وره و) عالی جه نابانه ی له دهس نایه . حاجی قادر کورد بو ئیتیفاق ده عوه ت ده کا . له هه مو شتیگدا ته ئسیساتی ئیجتیماعی لازمه ئە ویش تاریخ و ئە ده بیاته ، سیاسه ت له پاش ئە مانه ده ست پی ده کا » (۱۴۷) .

ديسان «تیکه یشتنی راستی» بی دواخستن له ژماره ی داهاتویدا دیتته وه سهر باسی حاجی قادری کوچی و ئە مجاریان ده رحه ق به و نویسیویه ده لئج :

(۱۴۵) له دیوانه چاپکراوه کهیدا :

((ئەمه لیم بۆته عیله تی سهودا))

. (ل ۹۳)

(۱۴۶) به هه له (مردم) چاپکراوه .

(۱۴۷) «تیکه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو چوار ، ۱۵ ی نیسانی ۱۹۱۸ .

« له مه و پیش چه ند مه نزومه یه کی حاجت قادری (کویج) که له نه فازیلی
 موته نه خیرینی شوعه رای کورده نه شر کرا . له لاما ن موحه قه قه که نه م
 سیمایه . . . جوانانی نه دهب شوناسی کوردی هینا و ته شه وق ، چونکه نه م
 شاعیره چه لایه کی تری به نه ده بیاتی کورد داوه . شاعیره کانی (له گه ل)
 شیعی قوده ما فه رقی زوره ، هر به یتیکی عالهمیکی (۱۴۸) ئیجتیماعات و
 ئیسلاحه . نه مزو مه نزومه یه کی زور عالی نه شر ده کین و نه مه لمان هه یه که
 زه وقی ئاشنایانی نه دهب به دیکه یتیکی ته واو (بیخوینه وه) :

سلام الله منی کل یوم (۱۴۹)
 له نه صحابانی صاحب غیرت و دین
 له بن عارتی هه مویان که و ته یادم (۱۵۰)
 رموزی ئیتیفاق و ئیتیحادم (۱۵۱)
 له بهر دورتی له نه قران و له نه مثال
 له کوردانم نه پرسی ضه ربولته مثال
 له بو نه م یه که دو نه شعاری رهش و روت
 هه تا به ییابو روحم (۱۵۲) که ییه سه سمر لوت
 ده فهرموی نه م عه زابه (۱۵۳) بوچ ده کیشی
 چ مه لزومه نه کهر چاوت نه پیشی
 قوزی کوی که م به سه ر خو ما له غور بهت (۱۵۴)
 خه م نایه له داخی موتک و میللهت

(۱۴۸) له روژنامه که دا « عمانیکی » چاپکراوه .

(۱۴۹) له دیوانه چاپکراوه که یدا :

« سلام الله علیکم کل یوم »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۰) له دیوانه چاپکراوه که یدا : « . . . که و ته یادم » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۱) له دیوانه چاپکراوه که یدا :

« به ره مزی ئیتیفاق و ئیتیحادم »

(ل ۱۱۳) .

(۱۵۲) له دیوانه چاپکراوه که یدا : « گیانم » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۳) له دیوانه چاپکراوه که یدا : « عه زابه ی » (ل ۱۱۳) .

(۱۵۴) به هه له (غیرت) چاپکراوه .

ئەگەر وەك من خەبەردار بى لە دەوڵەت
 لە حەيفان خۆت دەخنكىنى بە بى پەت (۵۵)
 چوار ملىۋنە كوردستان نفوسى
 بە قسەى ئەھلى تەخەين كە نوسى (۱۵۶)
 ھەمويان شىرى بيشەن حاتەمى جود
 لە شەردا كىوى جودى و بەحرى مەخدود (۱۵۷)
 وەلاكىن فائىدەى چى ھەرج و مەرجن
 لە دەوادا لەگەل يەگەر بە مەرجن
 لە گوپى گا نوستون ھەرچەندە شىرن
 وەكو كەرويشكى چاۋ نازا و كوپرن (۱۵۸)
 ئەوى ئەعلايە دەستەى ھەر شكارە (۱۵۹)
 ئەوى ئەدنایە بەستەى زولفى يارە
 ئەوى نازايە شەھنامە دەخوئىنى
 ئەوى (۱۶۰) مسكىنە گەنم و جود (۱۶۱) دەچىنى

(۱۵۵) ئەم بەيتە لە دىوانە چاپكراوە كەيدا بە كو « جمع » ھاتووە :
 « ئەگەر وەك من خەبەردار بن لە دەوڵەت
 لە حەيفان خۆ دەخنكىنى بە بى پەت »

• (ل ۱۱۳)

(۱۵۶) لە دىوانە چاپكراوە كەيدا :

« دوازده ملىۋنە كورد نفوسى
 بە قسەى ئەھلى تەخەينى كە نوسى »

• (ل ۱۱۳)

ديارە ئەوھى « تىگە يىشتى راستى » بۆ سەردەمى حاجى قادر راستتەرە .

(۱۵۷) لە دىوانە چاپكراوە كەيدا :

« لە شەردا كىوى (جود) و بەحرى مەخدود »

• (ل ۱۱۳)

(۱۵۸) لە دىوانە چاپكراوە كەيدا :

« وەكو كەرويشكى چاۋ راماو كوپرن »

• (ل ۱۱۴)

(۱۵۹) لە دىوانە چاپكراوە كەيدا :

« ئەوى ئەعلايە سەردەستەى شكارە »

• (ل ۱۱۴)

(۱۶۰) لە دىوانە چاپكراوە كەيدا : « ئەمەى » (ل ۱۱۴) .

(۱۶۱) بە ھەلە (خود) چاپكراوە .

نهمانه بی شعور و گیز و ویزن
موطعی لوتی خور و (۱۶۲) همرزه بیژن

سهیر که نهم شاعیره عالی جه نابه چل په نجا سال له مه و پیش (چون -
ک. م.) به حیسایتی ئیجتماعی به مونه حسیس بووه و له عالمی شاعردا
به سهر هه مو شاعیره کانی (تردا - ک. م.) فائیق بووه چونکه له حیایتی
نهمدا ئینقیلابیکی گورهی . . . کردووه . نهوی ته ماشای نهم مه نزومه یه
بکا بی ئیختیار مه غلوبی حیسایتی قومتی و وه ته نتی ده بی » .

لیره دا «تیکه یشتنی راستی» بیریکی سهرنج راکیش ده خاته بهر چاو
که ده لئی : «نه گهر حقیقه ت مولا حزه بکری ده بینری که شوعه رای کورد
به عزیزکیان له گهل تورک و عهرب و فورسه کان ، به لکو له پیش نه وان
سالیکی ته رزی تازهی شاعر بون و شاعران تیکه لای نه حوالی (ئجتماعی)
کردووه چونکه (شاعرانی) پیشوی کورد وه کو شاعیری کونی نه قوامی
سائیره به حسیان له مهی و مه حبوب و زولف و خال ده کرد ، نه ما حاجتی
قادری (کویتی) نهم ته رزه ی گوژی و شاعری تیکه لای ئیجتماعیات کرد و
له م مه سله که دا به مو نه سیس حساب کرا . هیچ شوبه نی به که جوانانی
موسه قبه لی کورد حاجتی قادر موقابیلی که مال به گی (۱۶۳) تورک و نه مسالی
ده گرن و به مو هه یجی حیسایتی وه ته نی و قومتی ده زانن . . . » (۱۶۴) .

دوای حوت ژماره «تیکه یشتنی راستی» جاریکی تر دیته وه سهر
باسی به ره مه کانی حاجتی قادری کویتی . به قسه کانی نه مجاره یدا وا
ده رده که وی خوینه رانی روژنامه که بایه خیان به و باسانه دایج که له سهر حاجتی

(۱۶۲) مفته خور .

(۱۶۳) ده بیج مه بهستی نامیق که مال (۱۸۴۰ - ۱۸۸۸) بیج که نوسهر و
نیشتمانپهروه ریکی ناودار و دۆربین و نو یخوازی تورک بوو کاری
کردۆته سهر زور کهس له نوسهرانی روژه لات .

(۱۶۴) «تیکه یشتنی راستی» ، ژماره بیستو پینج ، ۲۲ ی نیسانی ۱۹۱۸ .

بلاوی ده گردنپوه . له ژماره ستو دویدا «تینگه یشتنی راستی» نوسیویه ده لئځ :

« له چنه د نوسخه ی له مه وپیش هم قه سیده غه زایه ی حاجی قادری کوییمان دهرج کردبو . . . بو (باقی به که ی) نه ربابی فیکری نه ده بی ئینتیزاریان ده کرد ، له بهر نه مه نه مجاره ستونی جه ریده که مانی پښ ته زین کرد . نه وی ته ماشای هم قه سیده به (۱۶۵) بکا حه قیقه تن حه ایرانی زه کای نه و داهی به ی کورده ده بی . هیچ شوبه نه یه که حاجی قادر یه که عالمی ئیجتماعی کورده :

که سبکی وا نه بو هه سبتنه سهر پښ
بزانی چوڼ هه موگه س که ونه سهر ری (۱۶۶)
بکا سهیری جه ریده و حالی میللت
کتیپی تازه و تاریخی ده ولت
بزانی چ قه و ماوه له نه تراف
سه راپا ناگره نه تراف و نه کناف
نه گهر کاریک نه که ن له مه بهینه دا زو
مه مالیک (۱۶۷) کاتیک زانیت له ده س چو
گه می صه حراو ده ریا دیتنه جولان
به غه پری پیکه وه (۱۶۸) فه و جی سواران
(« بتر خانی ») (۱۶۹) به سهر ناچڼ له ماو پاش
له هه رلاوه ده تان هازن وه کو ناش

(۱۶۵) دوا به شی نه و شیعره به که نپوه ی به که می له گوشه ی نه ده بیاتی ژماره بیستو پینجدا بلاو کراوه ته وه .

(۱۶۶) له دیوانه چاپکراوه که یدا :

« کوزیکی وانی به هه سبتنه سهر پښ

بزانی خه لکتی چوڼ که وتونه سهر پښ »

(ل ۱۱۴) .

(۱۶۷) له دیوانه چاپکراوه که یدا : « ولات . . . » (ل ۱۱۴) .

(۱۶۸) به هه له (پیکه ره) چاپکراوه .

(۱۶۹) و اچاپکراوه . له دیوانه که یدا :

« به درخانی و له سه رچڼ له مه و پاش »

(ل ۱۱۵) . به لام نه میشان له گه ل نپوه به یتنی دووه مدا ناگونچڼ .

له ژېړ پيدا ده چن حهيف و مهخابن (۱۷۰)
گه دا بن ، دوژمنان شا بن (۱۷۱)

له ههر وهفتی يه کيکي بيته هاوار
له جوتيار و شوان و نه هلی بازار (۱۷۲)

وه کو بیستومه بو ده فعی مه صایب
نهمه ته دیری کورت و فیکری صائب (۱۷۳)

له دهشت و دی و ویلايهت بینه نه حباب (۱۷۴)
وه کو شه خسیگی واحید بن له ههر باب

(۱۷۰) به هه له « تغابن » چاپ کراوه .

(۱۷۱) له ديوانه چاپکراوه که يدا :

((له ژېړ پيدا ده چن حهيف و موخابين
گه دا بن نېوه دوژمنان به شا بن))

. (ل ۱۱۵)

دوا به دواي نهمه له شيعره که ي حاجی قادردا دو به يتی تر هه يه که
« تينگه يشتنی راستی » بلاوی نه کردونه وه ، ده بچ له بهر نه وه بچ که
له ويدا ناوی (رومچ) خراوه ته تهنیشت ناوی روس و تايهت ئینگلیز .
به يته کان له ديوانه چاپکراوه که يدا بهم جوړهن :

((به غه يری رومی و ئینگلیز و روسی

بی حه دده ده و له تان ناویان بنوسی

له جیبی خوین هه تستاون به غیرهت

له دونیا ناوی خوین ناوه ده و لهت))

. (ل ۱۱۵)

(۱۷۲) نهم به يته له ديوانه چاپکراوه که ي حاجیدا نی يه .

(۱۷۳) له ديوانه چاپکراوه که يدا :

((وه کو بیستومه بو ده فعی مصائب

نهمه ي ته گير کرد نهو فیکر صاحب))

. (ل ۱۱۵)

(۱۷۴) له ديوانه چاپکراوه که يدا :

((هه مو گه وری ویلايهت بینه نه حباب))

. (ل ۱۱۶)

له بۆتان باييان سهرchedى رى (۱۷۵)
 له ئەولاتر وەها تۆش بىته سەر رى (۱۷۶)
 ئوبىته يەك له تەعلیم و لسه نوسىتىن
 جل و بەرگە و زوبان و خەت و ئايىتىن (۱۷۷) ، (۱۷۸) «

له دواگۆشەي «ئەدەبىياتى كورد» «تىگە يىشتنى راستى» ديسان دۆر و
 دريژ دىتەو و سەر باسى حاجى قادرى كۆيى و ئەمجارىان دەلىي :

«...» چەند نوسخە يەكى رۆژنامە كەمان بە ئاسارى نەفيسەي حاجى
 قادرى كۆيى (رازاندهو) • هيج شوبهە نى يە كە منەوهرىنى كورد له
 ئەبىياتى ... گەلى مەسروق دەبن ، لە بەرئەمە له هەر كۆي چاومان بە بە يىتىكى
 ئەو بكه وئى بە كەمالى ئىفتىخار دەرج و عەرزى ئەنزارى كوردى دەكەين •
 تەماشاي ئەم چەند بەيتە مەعنادارە كەن :

هەر كورده له بەينى كولى ميللەت
 بى بەهرە له خویندن و گىتابەت (۱۷۹)
 بىگانە بە تەرجومەي زوبانى (۱۸۰)
 ئەسرارى كىبى خەلكى زانى

(۱۷۵) وەها چاپ كراوه .

(۱۷۶) له دىوانە چاپكراوه كەيدا ئەم بەيتە وای لىن كراوه :

« لەمەولا گشتيان با بىنه سەر وەي
 له بۆتان و بەيات تا سەرchedى رەي »

• (ل ۱۱۶)

(۱۷۷) له دىوانە چاپكراوه كەيدا :

« هەمويان بىنه يەك تەعلیم و نوسىتىن
 وە يەك بەرگە و زمان و رەسم و ئايىتىن »

• (ل ۱۱۶)

(۱۷۸) « تىگە يىشتنى راستى » ، ژمارە سىو دۆ ، ۱۰ى حوزەيرانى ۱۹۱۸ .

(۱۷۹) بە هەلە (كىتاب) چاپ كراوه .

(۱۸۰) له دىوانە چاپكراوه كەيدا :

« بىگانە له تەرجومەي زمانى »

• (ل ۱۳۵)

به کسەر عولهما درشت و وردی
 ناخویننهوه دۆ حهرفی کوردی (۱۸۱)
 صاحبی کتیب (۱۸۲) و په یامه ههرگهس
 ئیمه نه بی بۆینه قهومی چهرگهس (۱۸۳)
 کاکه ئیمه مؤمینین نه رۆسین
 بۆچ گفره زمانمان بنوسین (۱۸۴)

••• ئەم شاعیره ئیجتیماعی به هەرچی به مۆته عه لیق به قهومی یهت و
 وه ته نی یهت بی نه زمه ن به یانی کردوو • حه قیقه ته ن کورده کان تا ئیمرۆ
 نوسینیکیان بۆ خۆیان نه هینایه ناوه وه و موحتاجی خه لق یون ، حه تا کیتابه تی
 زمانی خۆیان ته رك کردوو ، به لوغه ت و خه تی فارسی مه رام پێک (دینن) ••
 ئەمه بۆ قهومیك زۆر عه ییه • ئەمۆ موافیقی لیسانی کوردی نه ختی حروف و
 ته له فوز ئیسلح بکری ئیلا و ئینشایه کی کوردی زۆر چاک په یدا ده بی که
 (الی الابد) سه رمایه ی فه خری کوردان ده بی ••• قهومیك ده بی دائیسه ن بۆ
 مانه وه ی عاده ت و قیافه ت و زمان سه عی بکا تا ری و شوینی ون
 نه بی (۱۸۵) « (۱۸۶) •

(۱۸۱) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« نه یخویندوو هه یچ دۆ حهرفی کوردی »

(ل ۱۳۵) •

(۱۸۲) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا « کوتوب » نوسراوه

(ل ۱۳۵) •

(۱۸۳) به هه له (حرکس) چاپکراوه •

(۱۸۴) له دتیوانه چاپکراوه کهیدا :

« خۆ مؤمینین ئیمه و نه رۆسین

بۆچ گفره زمانمان بنوسین »

(ل ۱۳۵) •

(۱۸۵) ئەم قسانه دیسان به لگه ی بایه خدانی « تیگه یشتنی راستی » ن به زمانی
 کوردی و هه ول دانی بۆ دارشتنی رینۆسیکی له بار بۆی (بزوانه یه کهم

باسی ئەم به شه : (« تیگه یشتنی راستی » و زمانی کوردی) •

(۱۸۶) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سێو سێ ، ۱۷ ی حوزه ی رانی ۱۹۱۸ •

دوابه دواى ئەم قسانەى له ناخى دليكى دلسۆزموه هه تقولاون و به
 نيازى چه سبب كردنيان له دەرونى خوینەرى كوردا «تینگەيشتنى راستى»
 چەند بەيتىكى تری حاجى دەخاتە بەرچاو كە لە گەل مەبەستى نوسەر تەواو
 دەگونجین :

« مېللەنى بى كئيب و بى نوسين
 غەيرى كوردان نى به له روى زەمىن
 جەنگەى ئېره باوجودى كەرن (۱۸۷)
 هەروەكو دۆمى ئېمە دەربەدەرن
 ئېوه عاقلترن بە سەد مەنسەب
 كوزى خويان دە ئېرنە مەكتەب (۱۸۸)
 ئىستەكې كورده گانى كوردستان (۱۸۹)
 هەر له بۆتانهوه هەتا بابان
 ئەم هەتوانەى مەكتەبى يەكسەر
 كورده كان سار دەكەن وەكو ما (۱۹۰)
 واديارە هەتاكو دونيا بى
 كورده كان حائیان دەبى وابى « (۱۹۱)

دواى ئەمە «تینگەيشتنى راستى» دەلىن : «حاجى لێره دا زمانىكى چەند
 شەدێد ئىستىعمال دەكا • ئەوى تەماشای ئەم چەند بەیتە بكا و چاك ماناكەى

(۱۸۷) له ديوانه چاپكراوه كهيدا :

« چينگەنەى ئېره باوجودى كەرن »

. (ل ۱۳۶)

(۱۸۸) له ديوانه چاپكراوه كهيدا :

« هەتېوى خو دە ئېرنە مەكتەب »

. (ل ۱۳۶)

(۱۸۹) له ديوانه چاپكراوه كهيدا :

« ئىستىبكه ئاميرانى كوردستان »

. (ل ۱۳۶)

(۱۹۰) تەواوى ئەم ئېوه بەیتە وايە :

« كورده كان سار دەكەن وەكو ساكەر »

. (ل ۱۳۶)

(۱۹۱) « تینگەيشتنى راستى » ، ژمارە سێو سێ ، ۱۷ى حوزەيرانى ۱۹۱۸ .

تی بگا ده زانی ئەم پیاوه ئیجتیماعی به چه ند جگه ری بو قهومی سوتاوه ، ههتا به عزه ن له رقانا جوینیان پین ئەدا ، وه لحاصل حاجی قادری کوچی له ناو شووعه رای (کوردستاندا) بپ ئە مساله « (۱۹۲) » .

« تیگه یشتنی راستی » به راده یه کی له حاجی و نالی که متر باسی ژماره یه شاعیری ناو داری تری کوردی کردوو . له گوشه ی ئە ده بیاتی به کی له ژماره کانی ، « تیگه یشتنی راستی » کورته باسیکی ده باره ی غه ریق و مه حوی بلاو کردۆ ته وه . ده باره ی به که میان نویسیوه ده لئ : « غه ریق به کیکه له شووعه رای موه ئە خیرینی کورد . هه رچه نده شیعی زۆر نه زم نه کردوو ، ئە ما ته بیعه تیکی (ناسکی) هه یه . ئە و چه ند به یته که هینا و یته قه له م له ناو کورداندا زۆر مه شهوره ، هه تا به سته بیژه کان (دايم) به گۆرانی ده یلین . ئە م غه زه له ی له چاکترین ئە بیاتی ئە وه :

له سه ر سه فحه ی له تیفی رۆت جه واییکه له هه ر لای
شکسته ی خه تی دۆ ئە برۆت خه می زو ئفی چلیبایی
بنام شوژی حوسن و نیزامی نیبی موژگانت
له بو نه سخیری مو لکی دل عه جه ب شایسته پاشایی
له هه ر لا موده عی گه ر تیره بارانی غه ریقی که ن
له پیناوی ده نیم سه د جانی شتیرینم له هه ر لای « (۱۹۳) »

دوا به دوا ی ئە مه « تیگه یشتنی راستی » به کسه ر دینه سه ر باسی مه حوی و ده لئ : « مه شوئ یا خود مه حوی شاعیریکی گه وره ی کورده ، هه تا چه ند سا ل له مه و پیش له حا لی حیا تا دا بو . ره و نه فیکی ته واوی به شیعی کوردی دا . له (۱) تا (ی) دیوانیکی ته نزیم کردوو . له شیعی ریدا دا ئیمه ن لوغه تی کوردی له لوغاتی تر ته جرید ده کا . غایه ت نوکته په روه ره . ئە م چه ند به یته هینی ئە وه :

(۱۹۲) « تیگه یشتنی راستی » ، هه مان ژماره .
(۱۹۳) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره سیو دۆ ، ۱۰ ی حوزه برانی ۱۹۱۸ .

ئەرى دىل بى شەرابى لەعلى گۆل رەنگت لە گۆل چىبكا
 كە چىلوھى گۆل لە گۆلشەندا نەبى بولبول لە چل چىبكا
 باى غەم كەر رەقىبانىت بسوتىنى ئەى گۆلى رەعنا
 مەزەنجە تو خودا ، ئاگر لە ئاقارى چقل چىبكا
 لە عوششاق و رەقىب ئەو شوخە چاوى لوتفى وەرگىزا
 كە ئاھو ئادەمتى يا سەگژ بىنى غەبرى سل چىبكا
 فەلەك ھەرگا كەسبىكى ھەلبرى وەقتى ھىلاكەتپە
 كە سەر بۆ كەينە پەت بى پى لە كورسى و ئەسكەمەل چىبكا
 لە ھەر چىبكا ھەلى خورشىدى حوسنى مەھروان (مەھوى)
 ئەگەر عەقلى بىن لەو جى بە ئاونكى عەقل چىبكا » (۱۹۴)

لە ژمارە سىتو چوارەوھ ئىتر گۆشەى «ئەدەبىياتى كورد» لە
 «تىگەيشتنى راستى» دا نەماوہ . وادىارە زۆر بۆنى ھەوالەكانى شەز
 (تايەت لە مەيدانى عىراق و فەلەستىن و سورىيە) و نزيك بۆنەوھى كۆتايى
 شەز بۆنە ھۆى ئەم وەستانە ، چونكە زوربەى ھەرە زۆرى ژمارەكانى تىرى
 «تىگەيشتنى راستى» تەنھا بۆ باسى شەز و پيشكەوتنى لەشكرى ئىنگليز
 تەرخان كراون . ريشى تى دەچى ئىنگليز وىستىتيان و رىابونەوھى كورد و
 بزواندى ھەستى نەتەوھىچ لە سنورىكى تەسك تىنەپەزى و چالاكى
 شوكرىلفەضلىيان لەم مەيدانەدا بە زۆر دىيى بۆيە وا لەپز ئەو گۆشەيەيان
 وەستاند . ھەر چۆن بى ئەو چەند گۆشە ئەدەبىيەى «تىگەيشتنى راستى»
 كاريكى پز كەلكى ئەوتۆيە كە سەنگى رۆژنامەكەى ئە ھەمو رۆيەكەوھ زۆر
 پى بەرز بۆتەوھ . بايەخ دانى «تىگەيشتنى راستى» بە مېژۆى كورد ئەو كارەى
 ئەوئەدى تر پارسەنگ كرددوھ .

« تىگەيشتنى راستى » و مېژۆى كورد :

رۆژنامە و گۆقار يەكچ لە سەرچاوہ گرنگ و رەسەنەكانى تۆژىنەوھى
 مېژۆى نوئى و ھاوچەرخى كەلان . ھەن «ئەركى رۆژنامەتوس» لەگەل

(۱۹۴) « تىگەيشتنى راستى » ، ھەمان ژمارە .

«ئەركى مېژۆتۆس» جيا ناكەنەو و دەلېن «ھەردوكيان وەك يەك دەبى بەر
«ھەموشت عەودالى راستى بن» و ئەو «راستى بە وەك خۆى بخەنە بەردەمى
تۆينەر» (۱۹۰) •

نەك ھەر رۆژنامە تۆسى نوئى بەلكو ھەمان كات ئەو بەرھەمە زوانەش
تە تارادەيە لە رۆژنامەيان دەكرد دەچنە خانەى سەرچاوى مېژۆبىج رەسەنەو •
مارە پارېزاوہ كانى ئەو «روداوى رۆژانە» يەى يوليۆس قەيسەر كاتى خۆى
مەرى دەكردن (۱۹۶) دەمىكە بۆنەتە سەرچاوى رەسەن و بايەخدار بۆ
رۆژينەوہى گەلى رۆى گرنىك و نەزانراوى مېژۆى كۆنى رۆما •

بايەخى رۆژنامە تۆسى نوئى وەك سەرچاوى مېژۆبىج لەوہش زياترە •
دەمىكە رۆژنامە و گۆفار بۆنەتە سەرچاوى پېويستى تۆژينەوہى ئالوگۆزى
بورى و كۆمەلايەتى و بەرەوپېش چۆنى بزوتنەوہى روناكيتىر گەلان •
ھەرجى گرنىكى ئەمە لەوہدايە كە چەند رۆژنامە تۆس لايەنگر بى ئىنجا ناتوانى
مەمو راستى بشاريتتەوہ • مېژۆتۆسى ورد دەتوانى لە ھەزار كەلەبەرەوہ بە
ريدەى رۆژنامە و گۆفار بىگاتە ئەو راستى يانەى مەبەستى يە • بى گۆمان
و ۱۳۵۰ رۆژنامە يەى سالانى شۆرشى فەرەنسە دەرچون (۱۹۷) گەورەترين
سەرچاوى رۆن كەردنەوہى بەسەرھاتى مېژۆبىج ئەو سەردەمە ھەرە گرنىگەى
فەرەنسە پىك دىنن •

لە سەرھەتاي پەيدا بونى يەوہ رۆژنامە تۆسى كوردى بەپىيى توانا بايەخى
وہ بە مېژۆى كورد • «كوردستان» يە كەم رۆژنامە لە چەند ژمارە يە كيدا

(۱۹۰) بزوانە :
F. Williams, Press, Parliament and People, London — Toronto,
1946, P. 139.

(۱۹۶) دەرپارەى بزوانە بەشى يەكەمى ئەم كىتیبە •
(۱۹۱) لە ماوہى يازدە سالى يەكەمى شۆرشى فەرەنسەدا (۱۷۸۹ — ۱۸۰۰)
• ۱۳۵۰ رۆژنامەى فەرەنسەى دەرچو •

باسی سه لاهه ددین و میرانی جزیر و به درخان پاشای گه ووهی کردووه (۱۹۸).
 «کوردستان» بوخوی سه رچاوه یه کی یه کجار گرنگه بو شت کردنه وهی زور
 رقی ژیانی سیاسی و روناکییری کورد له کوتایج سه دهی توژده و سه ره تای
 سه دهی بیستدا (۱۹۹). • «ژین» ی نه سه ته موّل چهند وتاریکی ده رباره ی میژوی
 کوردستان و شوینه واری کونی و بابان (۲۰۰) و مه و لانا خالید و سه ردار ی تر
 بلا و کردو ته وه • جگه له وه «ژین» بوخوی سه رچاوه یه کی ره سه نه بو باسی
 چالاکی ده سه ته ی روناکییری کورد (۲۰۱). • روژنامه و گو قاره کانی مه هابادیش
 زور بایه خیان ده دا به بلا و کردنه وهی باس و وتاری میژویج • له دیوی
 ناوه وهی به رگی یه که می ژماره یه کی «کوردستان» ی مه هاباد نوسراوه :

«کوردستان گوواریکی نه ده بی - تاریخی - کومه لایه تی •• مانگی
 کوردی یه • یه که مین ئارمانی بزار و ژیا نه وهی زمان و نه ده بیاتی
 کوردی یه و ••• بو ژیا نه وهی (۲۰۲) ئاساری زانایانی کورد ته قه لا ده دا ،
 له به ره نه وه تکا له خوینده واران ی خو شه و یست ده که یین هه رکه س به ییت و

(۱۹۸) «کوردستان» وتاریکی به کوردی و به تورکی ده رباره ی به سه ره اتی
 ژیان و خه باتی به درخان پاشا بلا و کردو ته وه (بزو انه : «کوردستان» ،
 ژماره سیازده ، ۲۰ (ذی القعه) ی ۱۳۱۶ ، ل ۳ - ۴ ؛ ژماره
 چوارده ، ۹ (ذی الحجه) ی ۱۳۱۶ ، ل ۲ - ۴) .

(۱۹۹) زانیاری زور گرنگ ده رباره ی میژوی کوردستان له سه رده می
 فه رمانزه وایج سو لتان عه بدولحه مید له روژنامه ی «کوردستان» دا
 هه یه و گه لیکیان ده توان یاریده ی میژو نو س بدن بو تیگه شتنی چهند
 مه سه له یه کی میژویج گرنگی وه ک باسی په یوه ندی نیوان کورد و
 نه رمن و سواره ی حه میدی به جوریکی باشتر .

(۲۰۰) «ژین» ی نه سه ته موّل زنجیره یه وتاری ده رباره ی بابانه کان بلا و کردو ته وه
 که ماموستا عه بدولعه زیز یامولکی نویسونی .

(۲۰۱) بو نمونه «ژین» پروگرامی ریکخراوه سیاسی یه کانی کوردستانی نه و
 سه رده مه ی بلا و کردو ته وه که له نر خاندن نایه ن .

(۲۰۲) ده فی نه م رسته یه و چاپ کراوه : «بو ژیا نه وه نیو ئاساری زانایانی
 کورد» .

سكايهت و سه‌گوزشته‌ی پياويكى مه‌زن يا عه‌شيره‌تيكى كوردى له‌كن بى و
نوسراويكى (٢٠٣) له‌لا بى يا له‌به‌ر بى ، كوردى ، فارسى ، عه‌ره‌بى ،
داميك هت زانايانى كورد بى و له‌چاپ نه‌درا بى بومان بنيران كه به يارمه‌تى
دا له چاپى بدهين تا (٢٠٤) به‌سه‌رهاتى روژگار له ئيوى نه‌با » (٢٠٥) .

جىگه‌ى خويه‌تى باسى نه‌وه‌ش بكه‌ين كه سه‌ره‌تاي سالى ١٩٣٨
بوستا سالح فه‌تان گوڤاريكى تيو مانگى «نه‌ده‌بى - ميژويى» له شارى
بىمانى به ناوى «زانستى» به‌وه ده‌ركرد .

دياره‌ تواناي ليكۆينه‌وه‌ى زانستى‌يانه‌ى ميژوى كورد نه‌و سه‌رده‌مه
م بو ، بويه زورجار هه‌له و ليكده‌انه‌وه‌ى نازاست ده‌كه‌ونه به‌رچاو (٢٠٦) .
به هه‌رجور ميژو شوينى ديارى له روژنامه‌توسى كورديدا هه‌بو .
لايه‌نه‌ له «تيگه‌يشتنى راستى» دا باش رنگى داوه‌ته‌وه . له‌مه‌دا
ه‌زايى زورى ميجه‌ر سون (٢٠٧) و به‌راده‌يه‌كى كه‌متر شو كريله‌ه‌ضلى
رى ديارى بيتوه . شايانى باسه «تيگه‌يشتنى راستى» زوربه‌ى باسه
وييه‌كانى وه‌ك سه‌روتار بلاو ده‌كرده‌وه .

پيوسته به‌ر له هه‌مو شت سه‌رنج بوئه‌وه راكيشين كه «تيگه‌يشتنى
ستى» يه‌كه‌م سه‌رچاوه‌ى كوردى به‌هه‌ولئى داوه باسى ره‌گه‌زى كورد

(٢) مه‌به‌ستى ده‌سنۆسى كۆنه .

(٢) له نه‌سلدا (كه) چاپ‌كراوه .

(٢) «كوردستان» ، ژماره يه‌ك ، ٦ى ديسامبرى ١٩٤٥ ، به‌رگى ناوه‌وه‌ى .
(٢) بۆنونه بزوانه نه‌و ليكده‌انه‌وه سه‌يره‌ى «پيشكه‌وتن» ده‌رباره‌ى ره‌گه‌زى
كورد بلاوى كردۆته‌وه («پيشكه‌وتن» ، ژماره بيس‌توچوار ، ٧ى
ئۆكتۆبه‌رى ١٩٢٠) .

(٢) سون ته‌واو شاره‌زاي ميژوى كورد بو . شايانى باسه مامۆستا ئه‌ميين
زه‌كى بو باسى نه‌ژادى كورد كه‌لكى له نوسينه‌كانى سون وه‌رگر تووه
(بزوانه : محمد امين زكى ، خلاصه تاريخ الكرد وكردستان ، ص ١٠٨ -
١١٢) .

به شیوه‌ی کمی زانستی دروست بکا و دیسان یه کهم سه‌رچاوه‌ی کوردی‌یه
یه‌یوه‌ندی میدیا و کوردی خستۆته به‌رچا و له ژماره یازدهیدا «تینگه‌یشتنی
راستی» و تاریکی به ناوی «قهومی کورد» هوه بلاو کردۆته‌وه تینیدا ده‌لی :

« قهومی کورد له شوعبه‌ی ئاری‌یه و له فیرقه‌ی زه‌ندی‌یه • (زه‌ندی)
عیباره‌ته له کورد و فورس و ئه‌فغان و ئه‌رمه‌ن و بلوچ • ئەم پینج قه‌ومه هه‌م
دراوسیی یه‌کن هه‌م زۆر له‌گه‌ڵ یه‌کتری ئیختیلاطیان کردووه ، له‌به‌ر ئەمه
(زمان و عاداتیان) زۆر موشاییه‌ی یه‌که و عه‌لاوه‌ی ئەمه ئەم قه‌ومانه خالیس
نه‌مان ، وه‌کو له‌گه‌ڵ یه‌ك تیکه‌ل بون له‌گه‌ڵ شوعبه‌ی (سامی و مه‌غولی)ش
دیسان تیکه‌لی‌یان هه‌یه • ئەما هه‌ر (قهومه) زمان و جیی خۆی موخافه‌زه
کردووه ••• کورد قیسمیکی گه‌وره‌ی مه‌مله‌که‌تی ئاشۆر و میدیا و ئیلام
ئیشغال ده‌که‌ن و له زه‌ما تیکه‌ی زۆر پیشووه‌وه هه‌ر له‌و جی‌یا نه‌ بون و هیچ
قه‌ومیك ته‌واو زه‌فه‌ری پچ نه‌بردون • له تاریخی قه‌دیم ئه‌وروپاییکان کردۆخی
(کاردۆختی - ك.م.م) یان پچ‌ئه‌لین و له تاریخی تازه که نه‌تیجه‌ی ته‌حقیقاتیکه‌ی
چاکه هه‌ندی له‌ عوله‌ما کۆشی (کاشی - ك.م.م) و هه‌ندی‌کیش ئاردۆه‌تی
(کاردۆختی - ك.م.م) یان ناو ده‌تین ••• » (٢٠٨) •

« تینگه‌یشتنی راستی » له ژماره دوازدهیدا جاریکی تر دیته‌وه سه‌ر
باسی نه‌ژادی کورد • له سه‌روتاری ئەم ژماره‌یه‌یدا « تاریخی قه‌ومی کورد و
ئاساری عه‌تیقه - عه‌تیکه » ده‌لی : « تاریخی پیشۆی قه‌ومی کورد وه‌ك گه‌لی
ئه‌قوامی تر هیشتا ته‌واو که‌سبی وزوخی نه‌کردووه و له به‌ینی عوله‌مای
ئاساری عه‌تیقه - عه‌تیکه و (نوسه‌رانی) تاریخی قه‌دیم ده‌رحه‌ق به‌ ئەسلی
(کورد - ك.م.م) که‌م و زۆر ئیختیلاف هه‌یه • ئەما ئە‌کسه‌ری‌یه‌ت له‌سه‌ر
ئه‌مه‌یه که کورد قه‌ومیکی ئاری‌یه • بۆ تاریخی قه‌دیمی ئه‌قوام جاران هه‌ر

(٢٠٨) «تینگه‌یشتنی راستی» ، ژماره یازده ، ٥٥ شوباتی ١٩١٨ .

ته ووات به دهسته وه هه بو ، موئه ریخه کان هه مو له و ده رحه ق به ئه قوامی قه دیمه مه معلوماتیان و هرده گرت • ته بیعی به ونده ئیش پیک نه ده هات ، گه لئ خه یالات و خه رافاتیشیان تیکه ل ده کرد ، له بهر ئه مه به حه قیقه تی ئه قوامی پیشو گه یشتن موشکیله بو • له م ئاخری به عوله مای ئاسار هاتنه پیشی و جیی مه مله که ته کۆنه کانیان هه لکۆلی ، به رد و دیوار و صوره تی نوسراویان هینایه ده ری ئ که هه مو به (خه تی) قه دیمه ی میسماری و ئه نواعی تر ئه حوالی ئه قوامی پیشویان به یان کرد • له گه ل ئه م خه تانه زۆر خه ریک بون ، حه رفه کانیان خوینده وه و ... سه ره له نوئی ده ستیان کرد به تاریخی ئه قوام « (۲۰۹) •

دوای ئه م پیشه کی به «تیگه یشتنی راستی» دینه سه ر باسی شوینه واره کۆنه کانی ئاشۆر و بابل و ئه و به لگه میژۆییانه ی تیا یاندا دۆزرا ونه وه و ده لئ هه ندیکیان په یوه ندی کورد به کاشی و ئیلامه وه نیشان ده دن و مانی کورد به رامبه ر به نه مانی گه لی دیرینی وه ک ئاشۆر و ئه که د و کلدان و ئیلام به به لگه یه کی میژۆیتی مانادار داده نی •

له مه یدانی میژۆدا «تیگه یشتنی راستی» ده یتوانی باش رابوردۆ له گه ل کاری سیاسی رۆژانه پیکه وه به ستی • بۆ ئه و مه به سته ی زۆر جار له تیوه ی دووه می وتاره میژۆییه کانیدا دینه سه ر باسی سیاست • له به شی دووه می ئه و وتاره یدا که به ناوی «قهومی کورد» هه بلاوی کردۆته وه « تیگه یشتنی راستی » ده لئ :

« له م ته فسیلاته واده رده که وئ که کورد قه ومیکه دائیمه ن ئیسپاتی مه وجودی یه تی کردوه و ناوی له ته واریخی عاله مدا هه یه • حه یف نی یه ئه م ... قه ومه ئازایه له ناو ئه قوامی تازه خۆی پیشان نه دا • ئه مرۆ زه مانیکه

• (۲۰۹) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره دوا زده ، ۹ ی شوباتی ۱۹۱۸ .

که هه مو ئه قوام داوای حه قی خوڤان ده کهن • بوچی کوردیش له هه مو چی
 جه معیاتی عیلمی به ته ئسیس و تاریخی ئه ده بیاتی خوڤان ته دوین نه کهن ، له گه ل
 ئه مه که تاریخیکی موخته شه م و ئه ده بیاتیکی موته زهمیان هه به • کورد
 ئه گه ر خوڤان بو خوڤان سه عی نه کهن که س به فریادیان ناگا • گه و ره
 گه و ره کانی ئه کراد ده بی بو ته ره قتی ئه وان فکر (بکه نه وه) و هه رچی لازمه
 به جیی بینن • ئینگلیز که قهومیکی عادلن هه لبه ته سه عاده تی کوردیشیان
 ده وی • ئیستیناد به تورک کردن خه تابه کی گه و ره به •••» (۲۱۰) •

جیگه ی خوڤه تی بو ئه م باسه نمونه یه کی تریش بخهینه به رچاو • ئه م
 نمونه یه یان بریتی به له باسی دهر باره ی سه لاهه ددینی ئه یو بی که «تیگه یشتنی
 راستی» وهک سه روتاری ژماره هه شتی بلاوی کردۆت هوه و ناوی ناوه
 «سولتان سه لاهه ددین و تورکه کان» • «تیگه یشتنی راستی» له و وتاره یدا
 ده لئج :

« سولتان سه لاهه ددین به ته واتوری که موقه یه دی یه قینه ، به ئه خباری
 تاریخی که جیی باوه ر بی یه که پادشای کورده • کوردان تا ئه مرۆ پیاویکی تری
 وایان پی نه گه یاندوو ، ره نگه پیشی نه گه بینن • بۆیه ئه لئین ره نگه و نالئین
 موحه قه قه چونکی عه قل رۆژ به رۆژ له ته ره قیدایه و قهومی به ت هه تا دی له
 ته کامولدا یه ، مومکینه ••• قهومی کورد له زه ماتیکی ئاینده دا به عیلم و
 معرفهت خو ی ئارایش بدا و به ئیراده و هه زم سه ر به رز بکاته وه و یه ک
 له پاش یه ک هه زاران سه لاهه ددینی ئه یو بی به یینتیه ناو • به لئج سه عی
 ئینسان کیویش له بن دهرده هیئج • ئیستا با واز له م (باسه) بینن ، چونکه
 ده مانه وی قسه یه کی زۆر عه جایه ب به کورده کان تی بگه بینن : ••• هه مو
 که س ده یزانی که تورکه کان خه ریکی ئه وه بون ••• ئه قوامی عه رب و

(۲۱۰) «تیگه یشتنی راستی» ، ژماره یازده ، ۵ ی شوباتی ۱۹۱۸ .

ورد و نهر من بکهن به تورک و اوزبان له قهومی به تی خویمان پی بهین .
 گه ل نه مه که نه یا توانی (بیه نه) سهر (به لام - ک م .) نه م ئیشه مومکین
 چونکی کوردیکی زیندو قابیله بی به تورک ، نه ما عه جایه ب نه وه یه . . .
 برکه کان خه ریکی کردنی مردووه کانش بون که بیانکهن به تورک . (به کی)
 و کورده مردوانه سه لاهه ددینی نه یوبی یه . جه نابی تاریخ نوی تورک
 جیب عاصم له و (کتیه یدا) که له ۱۳۱۶ دا نه شرو بلاوی کرد له لاپه زه
 ۴۴ دا نه لی :

هه رچه ند . . . وه کو و تمان ئیتیفاق کراوه له سهر نه مه که سه لاهه ددینی
 یوبی کورده ، نه ما له لای من تورکه و له سهر نه مه چهند (ده لیلیکی)
 نه مه عنا دینی : ۱ - مه عی به تی سه لاهه ددین هه مو تورک بون ، ۲ - نه و
 مله که تانه که نه و و خوله فاکانی پادشاهی یان تیدا کرد پیشتر به دهس
 برکه وه (بون) ، ۳ - ناوی باوکی سه لاهه ددین شادی بق نه ما ووه نه
 وردی یه نه فارسی یه ، ۴ - خوله فاکانی تورا نشاه ناویان تیدا هه یه « (۲۱۱) .

یه کسه « تیگه یشتنی راستی » ده رباره ی نه م « به لگانه ی »
 ئیزو توسی عوسمانی نه جیب عاصم ده لی : « نه م ده لیلانه له خو یانه وه مردون ،
 ونکه و زینه ی یه کیکن که فیی تورکی گرتینی و عه قلی له سهر دا نه هیشتی .
 م تورکه جاهیلانه پادشاهی کی وه کو سه لاهه ددینی نه یوبی و سیلسیله ی
 له لاتینی نه یوبی که کوردایه بیان مه علومی عالمه و له گه ل نه مه ش که مردون
 مایانه بیانکهن به تورک ، هه لبه ته ده رحه ق به زیندووه کان هیچ قسور
 کهن ، ده ستیان که وی به روژی تیوه زو یا هه مو یان سه رده برن وه یا ده یانکهن
 تورک و ری و شوینی باوو (باپیرانیان) پی گوم ده کهن . . . » (۲۱۲) .

(۲۱) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره هه شت ، ۲۶ ی کانونی دوومه می ۱۹۱۸ .
 (۲۱) « تیگه یشتنی راستی » ، هه مان ژماره . له م ژماره یه وه « تیگه یشتنی
 راستی » دهستی کردووه به بایه خدان به میژوی کورد .

« تیگه یشتنی راستی » چەند وتاریکی بۆ باسی میژۆی کوردستانی سەدەکانی ناوەند تەرخان کردوووە چونکە ، وەك خۆی دەلێ ، « تاریخی قزوینی و سطای کورد قیمەتییکی هەیه » (٢١٣) . لە ژمارە بیست و سێ یەو « تیگه یشتنی راستی » لە گۆشەیی « تاریخ و مەشاهیری کورد » ١ بەدریژی باسی چەند ئەمارەتییکی ئەو سەردەمەیی کوردستان دەکا و بەم جۆرە هۆی دامەزراندنیان لێك دەداتەووە :

« . . . ئەحوالی خەلافەتی عەبباسی شیوا و لە هەموو لا حکوماتی سەر بەخۆ بە واسیطەیی پیاوانی بەکار هاتە ناو . قەومی کوردیش . . . لەم حالە پەرشانە ئیستیفادەیی کرد و چونکی جیبیان هەموو شاخ و داخ و سەختە چاکتر هاتنە دەست و چەند حکومەتییکی مونا سبییان تەئسیس کرد » (٢١٤) .

لە چەند ژمارە یەکید « تیگه یشتنی راستی » بەدریژی باسی ئیمارەتە کوردییەکانی ئەو سەردەمە و دەسەلاتدارە ناودارەکانیان کردوووە .

هەمان کات « تیگه یشتنی راستی » بۆ خۆی سەرچاوە یەکی رەسەن و گەرنگە بۆ باسی زۆر رۆی ناسکی میژۆی کوردستان لە ساڵەکانی شەڕی یەكەمی جیهاندا کە قۆناغییکی پزکارەسات و روداوی گەورە یە لە ژبانی گەلی کوردا . لە ریگەیی وتار و باس و هەواڵ و رەخنە و هیرشە توندەکانی ئەم رۆژنامە یەو دەتوانین لە سیاسەتی ئینگلیز بەرامبەر کوردستان و لەباری سەختی ژبانی ئابوری کۆمەلانی خەلکی ئەو ناوچە یە و شەڕەکانی ئیوان لەشکری عوسمانی و ئینگلیز لە مەیدانەکانی باکوری عیراق و لە گەلێ شتی تر

(٢١٣) بزوانە : « تیگه یشتنی راستی » ، ژمارە بیست و سێ ، ٨ ی نێسانی . ١٩١٨

(٢١٤) « تیگه یشتنی راستی » ، هەمان ژمارە .

باشتر تی بگهین (۲۱۵) • ته نانهت « تیگه یشتنی راستی » ده سته ده دا بیته
سه رچاوه بو باسی روداوه کانی دواسالی شهزی یه کهم له شه زگه کانی
روژه لاتنی ناوه راست ، تایهت له سوریه و فهلهستین •

شایانی باسه چهند ده کومه تیبکی سیاستی — میژویتی گرنک بو یه کهم
جارو دوجار له « تیگه یشتنی راستی » دا به کوردی بلاو کراونه وه • له
لاپهزه دوو سیی ژماره په نجاو چواریدا هر بیستو پینج بهندی موتاره که ی
(صلح) ی تیو دهوله ته سویند خوره کان و دهوله تی عوسمانی و نوزده بهندی
موتاره که ی تیو نه وه دهوله تانه و نه مسه بلاو کراونه وه (۲۱۶) • له ژماره ی
داها تویدا دیسان بو یه کهم جار « تیگه یشتنی راستی » به کوردی دهقی نه وه
به یاننامه گرنکه ی بلاو کردوته وه که به ریتانیا و فهرنسه « موشته ره که ن له
نۆندره و پاریس و نیویورک و میسری قاهره روژی هه شته می ته شرینی
(دووهمی) ۱۹۱۸ نه شریان کرد » (۲۱۷) •

بی گومان نه م لایه نانه ، وهک له نه نجامدا باسی ده کهین ، له نرخ و بایهخی
(تیگه یشتنی راستی) ، به زرده که نه وه •

(۲۱۵) شایانی باسه زانیاریکانی ناو « تیگه یشتنی راستی » یاریده یه کی زوری
داین بو دهوله مه ند کردنی چهند باسیکی ناو نه و کتیبه مان که ده باره ی
میژوی کوردستانه له ساله کانی شهزی یه کهمی جیهاندا (بزوانه :
الدکتور کمال مظهر احمد ، کردستان فی سنوات الحرب العالمیه الاولی ،
ترجمه محمد الملا عبدالکریم ، بغداد ، ۱۹۷۷) •

(۲۱۶) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو چوار ، ۱۱ ته شرینی دووهمی
۱۹۱۸ •

(۲۱۷) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره په نجاو پینج ، ۱۸ ته شرینی دووهمی
۱۹۱۸ • مه بهست نه وه به یاننامه یه یه که تیدا گفتی مافی چاره نویسی
که لان درابو •

عَنْجَام

لیکدانه وه و به اوردی زانیاری به کانی ناو پیشه کتی و به شه کانی هم کتیبه به رونتی شوینی دیاری « تیگه یشتنی راستی » له روژنامه توستی کوردیدا نیشان دده دن . راسته ئینگلیز له پیناوی به رژه وه ندی خو یاندا هم روژنامه یه یان دامه زراند و سهیر دهبو گهر وا نه بوایه ، به لام هه مان کات « تیگه یشتنی راستی » له زور ریگه وه خزمه تی باشی ژیا نی رونا کیری کوردی کرد . نه مهش بو خوی نه نجامی چه لد هویه کی تیکه لاو بو . نه وه سه رده مه ئینگلیز ده بو یست کورد له عوسمانی دۆرخاته وه و ههستی به لای خویدا راکیشی و گهر توانی دژی تورکیا چه کی پین هه لگری . دیاره بزواندنی ههستی نه ته وه یی ده ی توانی ده وری خوی له مه دا بیینی و نه وساش بزواند تیکی وا له وانه نه بو هیچ کیشه یه بو ئینگلیز دروست کا .

بی گومان « سه ربازیکی نه ناسراو » ی شاره زای نه دهب و میژو و سیاست دلسۆزانه بو کورد ده وری گه وری له دهر کردنی « تیگه یشتنی راستی » دا بییوه . نه وه به لگانه ی به دهسته وه ن گومان له وه دا ناهیلن که نه وه سه ربازه شو کریفه ضلی بووه . دیاره له هه لسه نگاندنی ده وری نه وه پیاوه دا دهبی مه رجه کانی سه رده می خوی به پیتی کات و شوین بگرینه به رچاو . دواکه وتویب و زۆرداری عوسمانی کاریکی وای کردبو نه وه روژه بو دهرمان یه کتی هه لنه که وی بتوانی دروست له سروشتی ئیمپریالیزم ده ولته گه وریه کان تی بگا . قوتار بون له ده سه لاتی عوسمانی ئامانجی گه وری

هموان بو • دۆرپين و كورت پيني ئەو رۆژه شهيداى پيشكهوتنى
رۆژئاوايىكان بون و بۆ خويان خەويان پيوه دەدى • لەبەرئەوه بى
خۆفروشتن و مەبەستى خراپ يەكيكى وەك شوكرتلفەضلى و يئەى ئينگليزى
بە رەنگى دلگير و عوسمانى بە رەش دەكيشا •

ميجەر سۆن دەستى بالاى لە دەرکردن و بەرئيوه بردنى « تىگە يشتنى
راستى » دا هەبو • بونى ميجەر سۆن لە دۆ سەرەوه كارى كردبووه سەر
شيواز و ناوەرۆكى « تىگە يشتنى راستى » • بەهۆى ئەوهوه لايەنى ئينگليز
پەرستى زياتر و زيرەكانەتر لەسەر لاپەزەكانى « تىگە يشتنى راستى » رەنگى
دابووه • بەلام هەر بەهۆى ئەويشەوه « تىگە يشتنى راستى » لە رۆژنامە يەكى
ئاسايى گەليكى دواكەوتو پيشكهوتوتر بو • وتارەكانى بە ناوەرۆك
دەولەمەند و بەپيژ بون ، هەلەيان كەم بو ، شيوازيان باش بو ، سەرنجى
خوينەريان رادەكيشا و شتى نوويان دەخستە بەرچاو • ئەمانەش وەك
ئاشكرايە ، دەسكەوتى بەنرخن بۆ مەيدانى كارى رۆژنامەتوسى •

« تىگە يشتنى راستى » گەلى خزمەتى بە ژيانى روناكبيرى كورد
گەياندوو • زمان و ئەدەب و ميژوى كورد بۆ يەكەم جار بە وجۆره لەسەر
لاپەزەى رۆژنامە يەكى كوردى رەنگيان داووتەوه • دەيان سالى تر پيوست
بو تا گۆفاريكى وەك « هاوار » يا « روناھى » بيگریتەوه يا گۆفاريكى
وەك « گەلاويژ » بۆرى بدا • ئينجا بۆ ئەمەش دەبى دەورى كات و شوين و
بەرموپيش چۆن لەياد نەكەين • دۆ كەس حەفتەى جارى يا دۆ جار « تىگە يشتنى
راستى » يان دەردەكرد ، بەلام دەيان كەسى شارەزا و دونيا ديدە مانگى جارى
يا ئەوپەزەكەى دۆ جار يەكئى لەو گۆفارانەيان بلاو دەكردهوه (۱) •

وا پى دەجى لەگەل تەواوبونى شەزى يەكەم و ئال و گۆزە تازهكانى

(۱) جارى وا هەبۆ « گەلاويژ » بە دۆ مانگ جاريك دەردەچو •

ناوچەى رۆژھەلاتى ناوہ راست دەبو « تىگەيشتنى راستى » ش يا رىبازى
خۆى بگۆزى يا لە کارکەوى • ئىنگلىزەکان رىگەى دووہمىان ھەلبىژارد ،
واديارە بەباشيان زانى رۆژنامەيەكى كوردى تر لە يەكئى لە شارەكانى
كوردستان دابمەزىنين ، ئەوہبو سۆن دەستى كرد بە دەرکردنى رۆژنامەى
« پيشكەوتن » لە شارى سلیمانى •

دوا راستى كە ھەلدەگرى سەرنجى بۆ راکيشين و كۆتايى ئەم
بەرھەمەى پىبھىنين ئەوہيە كە « تىگەيشتنى راستى » تاقە چاپەمەنى كورد و
كوردى بو لە سەرانسەرى سالانى شەزى يەكەمى جىھاندا كە قۆناغىكى
گرنگ لە مېژوى ھەمو مرۆفدا پىك دىنين •

پاشکو

چەند تىببىنى يەك

تائىستا ژمارە يەك نوسەرى خۆمان و يىگانە چەند لیستە يەكی بیلئۆگرافی بان بۆ ناوی ئەو رۆژنامە و گۆقارانە داناوہ کە بە زمانی کوردی دەرچون • بی گومان ئەو کارەیان ئەنجامی ئەرك و تەقەلای زۆرە و سەرەتایەکی گرنگە بۆ لیکۆلینەوہی لایەنی جیاوازی میژوی رۆژنامە توسی کوردی • بەلام کیشە زۆرەکانی ئەو میژووہ و بەر لە ھەموشت پەرش و بلاوی رۆژنامە و گۆقارە کوردی یەکان و فەوتانی بەشیکی زۆریان بونەتە ھۆی ئەوہی ئەو لیستانە بی کەم و کورتی نەبن • ھەر بۆ نمونە «ژیانەوہ» کە لە ۱۸ ی ئابی ۱۹۲۴ وە دەرچو و تا ۱۴ کانونی دووہمی ۱۹۲۶ ژیا و یەکسەر «ژیان» جیگە ی گرتەوہ بەلای فایق بەطی یەوہ کە یەکیکە لە ھەرە شارەزاکانی رۆژنامە توسی عیراق ، تەنھا یەك مانگ ژیاوہ (۱) • نمونە ی لەم بابەتە لەو لیستانەدا زۆرە و جاروبار لە بەشی دووہمی ئەم کتیبەدا ھەندیکیانمان خستۆتە بەرچاو •

ئەمە ھۆی یەکەمی ریکخستنی ئەم دۆ لیستە یە یە کە وەك پاشکۆ پیشکەشیان دەکەین بە نیازی نانی ھەنگاویکی تر بۆ نزیك کەوتنەوہ لە

(۱) بزوانە : فائق بطی ، الموسوعه الصحفیه العراقیه ، بغداد ، ۱۹۷۶ ، ص ۷۰ . گەلیك ھەلە ی تری لەو بابەتە لەم کتیبەدا ھە یە .

دانانی بیلیۆ گرافیا یه کی دروستی روژنامه توسی کوردی که بو خۆی کاریکی
زانستی پیویسته • بزوا ناکه م ئەم دۆ لیسته یه ی منیش بئ که م و کورتی بن •
بئ گومان خزمه تیکی به جئ ده بئ گه ر شاره زایان بتوانن زانیاری تر له م باره یه وه
بلا و بکه نه وه یا هه له ی ناو لیسته کانی پیشۆ و ئەم دۆ لیسته یه راست
بکه نه وه •

به پیویستم زانی له م دۆ لیسته یه دا زۆرتر ده رباره ی ئەو روژنامه و
گوڤارانه بدویم که ده گمه نن یا باسیان به هه له کراوه • دیاره ئەمه یاریده ی
خوینەر و تایهت شاره زایان ده دا زیاتر ئاگاداری رووه کانی میژۆی
روژنامه توسی کوردی بن •

ناوی هه مو روژنامه و گوڤاره نهینن یه کان له م دۆ لیسته یه دا نه هاتووه
چونکه ئەو کاره هیشتا پیویستی به لیکۆلینه وه و به راوردی زۆره • له
به شی دووه می ئەم کتیه دا هه ندیک زانیاری نه زانراو یا که م زانراو ده رباره ی
روژنامه توسی نهینن کوردی بلا و کراوه نه وه •

هه ر ناو و ژماره و قسه یه که ئەستیره یه کی لاوه بو له سه رچاوه ی تره وه
وه رگیراوه • به شیک له بارستی روژنامه و گوڤاره کان له و ژمارانه یان
وه رگیراوه که له کتیه خانه گشتی یه کاندایا پارێزراون بۆ یه کا دۆر نی یه
جیاوازی یه کی که می چه ند ساتیمی دروست بو بئ •

پاشکۆی یه که م

ناو و شوین و گاتی ده رچونی روژنامه گوردی یه گان

« کوردستان »

فاهییره - جنیف - له ندهن - فۆلکستۆن - جنیف

ژماره یه کی : ۲۲ ی نیسانی ۱۸۹۸

یه که م روژنامه ی کوردی یه • وتاره گانی به شیوه ی کرمانجی ژورو بون •
میقداد مه دخت به درخان و دوای ئه و عه بدوژزه حمان به درخانی برای
سه رپه رشتی ده رکردیان کرد • تا نیسانی ۱۹۰۲ به سه ر یه که وه ۳۱ ژماره ی
لیج ده رچو • (۳۳۸×۲۶) یا (۳۲۵×۲۵) سانتیمه •

« کورد تهعاون وه تهره قی غه زه ته سی » (※)

ئه سته مۆل

دوای شوژی سالی ۱۹۰۸ له تورکیا

ئۆرگانی یه که م کۆمه له ی سیاستی کورد بو که دوای شوژی سالی
۱۹۰۸ بنه ماله ی شه مزینی و به درخان ده ریان کرد • به کوردی و تورکی بلاو
ده بووه (۲) •

(۲) چهند نۆسه ریکی کورد باسی روژنامه ی «کورد» یان کردووه که گوایه
شیخ عه بدولقادی شه مزینی سالی ۱۹۰۷ له ئه سته مۆل ده ری کردووه •
هیچ به لگه یه کی باوه ژپنج کراو بو ئه مه به ده سته وه نی یه و ری نی ناچین
ئه و سه رده مه سولتان عه بدولحه مید ماوه ی ده رچونی روژنامه یه کی وای
دایج . وا دیاره مه به ست هه ر ئه و «کورد تهعاون وه تهره قی
غه زه ته سی» یه یه که دوای شوژی ۱۹۰۸ ده رچو و ناوی له چهند
راپۆرتیکی دیپلۆماسی نه یینی و ژماره یه سه رچاوه ی باوه ژپنج کراودا
هاتووه .

« تېڭە يېشتى راستى »

بەغدا

ژمارە يەككى : سەشەممەھى يەككى كانونى دووھى ۱۹۱۸

ئەو رۆژنامە يە يە كە ئەم كىتەبە مان لە بارە يە وە تو سىوہ

« يېشكەوتنى »

سليمانى

ژمارە يەككى : ۲۹ ى نىسانى ۱۹۲۰

مىچەر سۆن دايمە زرانند • لە ژىر ناوى رۆژنامە كەدا نوسراوہ
« حەفتەى جارېك دەردە چىت » • لە سەرو ناوى رۆژنامە كەوہ وشەى
« سليمانى » نوسراوہ كە لەوہ دەچى يا بە مۆر لىيى درابى يا بە زەنگۆ گراف
بۆى نوسرايى ، ديارە سۆن مەبەستى ئەوہ بووہ بە « يېشكەوتنى سليمانى »
لە قەلەم بدرى • تا ژمارە ۹۶ ى (۲۳ شوباتى ۱۹۲۲) ۴ لاپەزە بو ، لە
ژمارە ۹۷ ى يەوہ (۲ مارتى ۱۹۲۲) بۆتە ۶ لاپەزە (۲۰ × ۳۲ سم) •
« يېشكەوتنى » تا گەژانەوہى شىخ مەحمود (ناوہ ندى سالى ۱۹۲۲) بە
رىكويىكى دەرچو • دوا ژمارەى كە من ديومە (ژمارە ۱۴۴) ە كە رۆژى ۲۹
جۆن (حوزەيران) ى ۱۹۲۲ ى بەسەرەوہ يە •

« رۆژى كورد - شەوى عەجەم » ، - « رۆژى كورد » ، - « كورد » (*)

ورمى

سەرەتاي بىستەكان

ئۆرگانى بزوتنەوہى سىمكۆ بو • زو ناوہ كەى گۆزى بە « رۆژى
كورد » و ئىنجا تەنھا بە « كورد » • بەيى روداوہ كانى بزوتنەوہى سىمكۆ
دەبى سالى ۱۹۲۱ دەرچوبى • چەند ژمارە يە كى كەمى لى دەرچو • سەروتارى
ژمارە كانى بە فارسىش بلاودە كرانەوہ • بەرپر سيارى محەمەد تورجانى بو •
لە چاپخانەى « غىرەت » چاپ دە كرا •

« بانگی کوردستان »

سلیمانی

ژماره یه کی ۲۱ ئابی ۱۹۲۲

له م لاو له و لای ناوه که یه وه نوسراوه : « صاحب امتیاز و مدیری مسؤول و سرمحرر مستهفا پاشا ، محرری کوردی و فارسی علی کمال و م. نوری ، محرری تورکی ره فیک حلمی » . له ژیری یه وه نوسراوه : « علمی ، اجتماعی ، ادبی ، غزته یه کی حرو سه ره بست و ملی یه ، ههفته ی جارێک دهرده چی » ، ۶ لاپه زه یه (۳۲ × ۲۰ سم) . ئورگانی ئه و رژیمه بو که شیخ مه حمود دایمه زرانده . چوارده ژماره ی به م جوره لی دهرچو (دوا ژماره ی : ۸۱ حوزه ی رانی ۱۹۲۳) . سه ره تای سالی ۱۹۲۶ مستهفا پاشا له به غدا ۳ ژماره ی تری لی دهرکرد که ژماره (۱۴ - ۱) و (۱۴ - ۲) و (۱۴ - ۳) یان له سه ر نوسراوه و روژی ۲۸ ی کانونی دووهم و ۱۵ ی شوبات و ۱۵ نیسان دهرچون . له سه ر ئه و سنج ژماره یه نوسراوه : « مدیر مسؤول و سر محرر : مستهفا پاشا ، محرر : مستهفا شهوقی ، مدیری اداره : کریم روسته م » . سالی ۱۹۷۴ « وه زاره تی راگه یانندن ، به ژیه به ریتی گشتی روئشیری کوردی » هه ر هه قده ژماره که ی به ئوفسیت چاپ کرده وه (۳) .

« روژی کوردستان »

سلیمانی

ژماره یه کی ۱۵ ته شرینی دووهمی ۱۹۲۲

له م لاو له و لای ناوه که یه وه نوسراوه : « سر محرر و مدیری مسؤول م. نوری ، محرر علی کمال » ، له ژیری یه وه نوسراوه : « سیاسی ، ئه ده بی ، اجتماعی ، غزته یه کی ره سمی یه ، ههفته ی جارێک دهرده چی » ، ۴ لاپه زه یه (۳۲ × ۲۰ سم) . ژماره پازده ی که دوا ژماره یه تی روژی ۳ ی مارتی ۱۹۲۳

(۳) « بانگی کوردستان » ، کو کردنه وه و له سه ر نویسی : جه مال خه زنه دار ، به غدا ، ۱۹۷۴ .

بلاو کراوه ته وه • ئۆرگانی ئه و رژیمه بو که شیخ مه محمود دایمه زرانده • کاتیک شیخ ناچار بو به هۆی فشاری ئینگلیزه وه سلیمانی به جی بهیلجی و چاپخانه که ی شاری گواسته وه ئەشکه وتی جاسه نه «رۆژی کوردستان» له ده رچون وه ستا (٤) • سالی ١٩٧٣ « وه زاره تی راگه یانندن ، کارگیزی رۆشنیری کوردی» به ئۆفسیت هه ر ١٥ ژماره که ی چاپ کرده وه (٥) •

« بانگی حق »

ئەشکه وتی جاسه نه (ناوچه ی سلیمانی)
ژماره یه کی : ٨١ مارتی ١٩٢٣

تا نیسانی ١٩٢٣ ، ٣ ژماره ی لی ده رچو • ژماره سیی دو لاپه زه یه و رۆژی پینج شه ممه ی ١٢ ی نیسانی ١٣٣٩ ، ٢٦ ی شه عبانی ١٣٤١ ی له سه ر نوسراوه • وا دیاره ته نها ئه و سی ژماره یه ی لی ده رچو ، چونکه زۆری نه خایاند که شیخ مه محمود ناچار بو ناوچه ی سورداش به جی بهیلجی و چاپخانه که به و جوړه که وته وه ده ست ئینگلیز که دیسان گواستیانه وه سلیمانی و پاش ماوه یه «ژیانه وه» یان پی ده رکرد •

« ئومیدی ئیستیقلال »

سلیمانی

ژماره یه کی : ئه یلولی ١٩٢٣

رۆژنامه یه کی هفتانه و ئۆرگانی بزوتنه وه که ی شیخ مه محمود بو • لای ناوی رۆژنامه که وه نوسراوه : «مودیری مه سئوول : خواجه ئه فه ندی زاده و

(٤) زاهیده ئیبراهیم ده لیت گوايه ئینگلیزه کان بو کاری پرۆپاگه نده ی خو یان ده ریان ده کرد و پاره یان تیدا خه رج ده کرد . وا دیاره ئه و قسه یه ی له مامۆستا عه بدو رزه زاق حه سه نی وه رگرتوه (بزوانه : زاهده ابراهیم ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٨٣ ؛ عبدالرزاق الحسنى ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ٨٧ - ٨٨) •

(٥) «رۆژی کوردستان» ، کو کرده وه و پیشه کج جه مال خه زنه دار ، به غدا ، ١٩٧٣ •

«محمد صبری» • وا دیاره ۲۵ ژماره لی بلا بوتوه (*) ، من تا
ژماره تۆزدهیم دیوه که رۆزی پینج شه ممه ی ۲۲ شهعبانی ۱۳۴۲ ی کۆچی
۲۷ مارتی ۱۳۴۰ ی رۆمی له سه ر نوسراوه ، واته ۲۷ ی مارتی ۱۹۲۴ (۳۴ ×
۲۱ سم) •

((ژيانه وه))

سليمانی

ژماره یه کی : دۆ شه ممه ی ۱۷ ی موحه رۆمی ۱۳۴۳ ، ۱۸ ی ئابی ۱۹۲۴ •
له ژیر ناوی رۆژنامه که دا نوسراوه : «ئهم غه زه ته یه غه زه ته یه کی
حکومه تی به ، ههفته ی جاریک دهرده چی» • له ژماره تۆزده یه وه (۲۲
مارتی ۱۹۲۵) له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : « غه زه ته یه کی سیاسی ، ئه ده بی ،
اجتماعی به ، ههفته ی دۆ جار دهرده چی» ، (۳۲ × ۲۰ سم) • رۆژی ۱۴ ی
کانونی دووه می ۱۹۲۶ دوا ی په نجاو شه شه مین ژماره ی له دهرچون وه ستا و
«ژیان» جیگه ی گرتوه • «ژيانه وه» دانه ی به عانه یه ک ، واته ۴ فلس
ده فرۆشرا •

((ژیان))

سليمانی

ژماره یه کی : ۲۱ ی کانونی دووه می ۱۹۲۶

جیگه ی «ژيانه وه» ی گرتوه • له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : « ئهم
غه زه ته یه غه زه ته یه کی سیاسی ، ئه ده بی اجتماعی به ، ههفته ی جاریک
دهرده چی » • به ۴ لاپه ره له چاپخانه ی شاره وانج سلیمانج چاپ ده کرا
(۳۲ × ۲۰ سم) • له ئابی ۱۹۳۴ وه پیره میرد بووه لی پسر اوی ، تا وه ستانی
(۱۰ ی مارتی ۱۹۳۸) ۵۵۳ ژماره لی دهرچو • زۆری نه خایاند «ژیان»
جیگه ی گرتوه •

« رىيا تازە »

يەريقان

ژمارە يەككى : ۲۵۰ مارتى ۱۹۳۰

ئورگانى پارتى كومۇنىستى ئەرمەنستانى سۆڧىيەتە • لەگەل ئەوھش كە
بۆ ماوھى چەند سائىك (۱۹۳۸ تاوھكو ۱۹۵۵) دەرئەچو بەلام تا ئىستە
بەتەمتىر رۆژنامەى كوردى يە • تا ۱۹۳۸ بە پىتى لاتىنى بلاودە كرايەوھ ،
لە ۱۹۵۵وھ بە پىتى روسى - سلاڧى بلاودە پىتتەوھ •

« زباز »

سلىمانى

ژمارە يەككى : ۱۲۰ ئەيلولى ۱۹۳۷

شارەوانى سلىمانى بلاوى دە كردهوھ و مامۇستا صالح قەفتان
سەرپەرشتى دە كرد • دموروبەرى دۆ سال ژيا •

« ژين »

سلىمانى

ژمارە يەككى : ۲۶۰ كانونى دووھى ۱۹۳۹

پىرەمىردى شاعىر دايمە زراند و تا ومفاتى (۱۹۰۵ حوزەيرانى ۱۹۵۰)
ھەر خۆى سەرپەرشتى دە كرد • دواى ئەو چەند جار ئىك سەرپەرشتى كەرانى
گۆرژان • (جەمىل سائىب و گوران و نورى ئەمىن بەگ و ئەحمەد زرنىك ھەر
يەكەيان ماوھى يەك سەرپەرشتى بان كردهوھ) • بارستى «ژين» زۆر جار گۆرژا ،
بەلام بەشىكى زۆرى ژمارە كانى (۳۴ × ۳۰ سم) ن •

« كوردستان »

مەھاباد

ژمارە يەككى : پىنچ شەمۆى ۲۰۰ بەفرانبارى ۱۳۲۴ ، ۱۱۰ كانونى دووھى ۱۹۴۶

ئورگانى پارتى دىموكراتى كوردستان بو • بە چوار لاپەزە ھەفتەى
سى ژمارەى لى بلاودە بۆوھ : شەمموان و دۆشەمموان و چوار شەمموان •
(۳۹ × ۲۸ سم) ۵ •

« کوردستان »

باکو (؟)

ژماره یه کی : ۶ ی کانونی یه که می ۱۹۴۷

له سه ر روژنامه که نوسراوه : «ماوهی روژنامه ی کوردستان» ه ،
مه بهستی ئه و روژنامه ی «کوردستان» ه به که سالی ۱۹۴۶ له مه هاباد ده رچوه .
له ژماره ده یه وه (۱۶ ی به فرانباری ۱۳۲۸ - ۶ ی کانونی دووه می ۱۹۴۸) له
ژیر ناوه که ییدا نوسراوه : «ئورگانی حیزبی دیموکراتی کوردستان» ه .
به شیکه له روژنامه ی « نازمربایجان » که ئورگانی «فیرقه ی دیموکراتی
نازمربایجان» ه . دوکتور علی گه لایوژ و دوکتور ره حیمی قازی و دوکتور
ع . شه مزینی به ناوی خو یانه وه به ره ه میان تیدا بلا و کردۆته وه . ده ورو به ری
۱۵ سال ژیا . (۳۹ × ۲۹ سم) ه .

« ریگا » (*)

مه هاباد

ژماره یه کی : ۸ ی ۱۹۴۸ (؟) (۶)

« هه ولییر »

هه ولییر

ژماره یه کی : ۱۶ ی کانونی یه که می ۱۹۵۰

کومه لی مامۆستایانی هه ولییر ده ری ده کرد ، نزیکه ی سی سال ژیا و به
عه ره بی و کوردی بلا و ده بووه .

« راولییر » (*)

ئیران

ژماره یه کی : ۲ ی ۱۹۵۲ (؟) (۷)

(۶) ده رباره ی بزوانه : جمال خزنده دار ، رابه ری روژنامه گه ری کوردی ، ل ۵۴ .

(۷) ده رباره ی بزوانه هه مان سه رچاوه ، ل ۶۱ .

« پيشكهوتن »

— « التقدیم »

بهغدا

ژماره يه کی : سه ره تاي ۱۹۵۸

سه ره تا له شيوي گوڤاردا دهرده چو (بزوانه : « پيشكهوتن » له پاشکوي ناوي گوڤاره کاند) • دواي شوژشي گه لاويژي ۱۹۵۸ به ماويه ک بووه روژنامه • له سه ر دوا لاپه زي ژماره ۶۵۷ نوسراوه : « روژنامه يه کی کوردی هفتانه يه روژاني دوشه مه دهر نه چیت • خاوه ن و به زيويه به ري محه مه د بریفکاني به » • به کوردی و عه ره بي دهرده چو • شوباتي ۱۹۶۳ داخرا • (۴۲ × ۲۹ سم) •

« خهيات »

— « النضال »

بهغدا

ژماره يه کی : ۴۱ نيساني ۱۹۵۹

ئورگاني ئاشکراي « پارتی ديموکراتی کوردستان » بو • سه ره تا چه ند ژماره يه کی که می به کوردی و عه ره بي دهرچو ، دواي هه موی بووه عه ره بي بي نه وه ی ناوي بگورزي • تا داخستنی (۲۸ ی مارتی ۱۹۶۱) ۴۶۲ ژماره ی لی دهرچو • سه رچاوه يه کی گرنگه بو ليکولينه وه ی زور روی ميژوی کورد •

« راستی »

موسل

ژماره يه کی : نيساني ۱۹۵۹

پاريزه ر جه رچيس فه تحولا و نوسه ر نه نوهر مائي بلاويان ده کرده وه • ماويه يه کی که م ژيا و ته نها ۲۳ (؟) ژماره ی لی دهرچو •

« کوردستان »

تاران

ژماره يه کی : ۲۹ ی نيساني ۱۹۵۹ (؟)

روژنامه يه کی هفتانه بو • خاوه ن و به رپرسياری : عه بدولحه ميد

به‌دیعوزمان ، سهرنوسه‌ری : دوکتور محمهد صدیق مفتی زاده بو .
ده‌وروبه‌ری ۵ سال (؟) ژیا .

« نازادی »

که‌رکوک و به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۱۱ مایسی ۱۹۵۹

له‌ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « رۆژنامه‌یه‌کی رۆژانه‌ی سیاسی‌یه » .
خاوه‌ن ئیمتیازو لێ‌پرسراوی نافع یۆنسی مه‌حامی بو . ئۆرگانی ئاشکرای
« پارتی کۆمۆنیستی عیراق » بو . تا داخستنی (کۆتایی ته‌شرینی دووه‌می
۱۹۶۰) ۱۵۶ ژماره‌ی لێ‌ده‌رچو . رۆژنامه‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌نده . (۲۹×۴۴)
سم) ۵ .

« رای گهل »

که‌رکوک

ژماره یه‌کی : ۱۶ ئه‌یلولی ۱۹۵۹

ئۆرگانی « پارتی نیشتمانی - دیموکراتی » بو . خاوه‌نی : صدیق
بلوکینی ، لێ‌پرسراوی : پارێزه‌ صدیق عه‌بدوڵلا . ده‌وروبه‌ری سه‌ی سال ژیا ،
به‌لام که‌می لێ‌ده‌رچو .

« بزوا »

سلێمانی

ژماره یه‌کی : ۲۲ ته‌موزی ۱۹۶۰

پارێزه‌ر که‌مالی میرزا که‌ریم خاوه‌ن و سهرنوسه‌ری بو . تا وه‌ستانی
(۲۵) کانونی دووه‌می (۱۹۶۳) ۹۵ ژماره‌ی لێ‌ده‌رچو .

« ده‌نگی کورد »

- « صوت الاکراد »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۱۷ ئابی ۱۹۶۰ (۴)

خاوه‌ن و سهرنوسه‌ری : عومه‌ر جه‌لال هه‌وێزی . سه‌ره‌تا به‌ کوردی و
دوایی به‌ کوردی و عه‌ره‌بی ده‌رچو . ده‌وروبه‌ری سالیکی ژیا .

((کوردستان))

بهغدا

ژماره یه کی : شه مهوی ٤٤ مارتی ١٩٦١

ئورگانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی کوردستان » بقو • له سهردوا
لاپه زه ی نوسراوه : « رۆژنامه یه کی سیاسج رۆژانه یه » • چه ند ژماره یه کی
که می لی ده رچو • (٤٣ × ٢٨ سم) • ه

((ههولیر))

ههولیر

ژماره یه کی : ١٠ ی شوباتی ١٩٦٢ (٩)

شاره وانی ههولیر به کوردی و عه ره بی ده ری ده کرد • ده و روبه ری
دو سال ژیا •

((دیجله و فورات)) (*)

ئهسته مۆل

ژماره یه کی : ته شیرینی یه که می ١٩٦٢ (٨)

((رابه زین))

— ((النهضة))

سلیمانی

ژماره یه کی : حوزهیرانی ١٩٦٤ (٩)

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « رۆژنامه یه کی کوردی و عه ره بی یه له
چاپخانه ی «ژین» له سلیمانی ده ره ئه چیت • خاوه نی : عبدالعزیز صالح الطالبی •
سه رۆکی نویسن : محامی صدیق عبدالله مختار » • سالی ١٩٦٨ له ده رچون
وهستا • (٥٥ × ٤٣ سم) • ه

((دهنگویاس))

— ((الاخبار))

بهغدا

ژماره یه کی : کانونی دووه می ١٩٦٦

رۆژنامه یه کی رۆژانه ی کوردی و عه ره بی بو محهمه د بریفکانی

(٨) ده رباره ی بزوانه : جمال خزندهار، رابه ری رۆژنامه گهرج کوردی، ل ٩٠.

دهری ده کرد • جهوت لاپه زه‌ی به عه ره‌بی و یه‌ک الاپه زه‌ی به کوردی چاپ
ده بو • تا ۲۷ ته شرینی یه که می ۱۹۶۷ ژیا •

« بر ایه‌نی »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۶ مایسی ۱۹۶۷

سه‌نوسه‌ری : صالح یوسفی • ئورگانی ئاشکرای « پارتی دیموکراتی
کوردستان » و پاشکوی خولی یه که می روژنامه‌ی «التاخی» بو • ته شرینی
دووه می ۱۹۶۸ وه‌ستا •

« روناکی »

– « النور »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : مایسی ۱۹۶۹

پاشکوی کوردی «النور» بو و ته‌نها دو ژماره‌ی لیخ ده‌رچو (ژماره
دوی : ته شرینی یه که می هه‌مان سال) • خاوه‌نی : حیلیمی عه‌لی شه‌ریف ،
سه‌نوسه‌ری : پارێزهر عومه‌ر مسته‌فا • به شیوه‌ی گو‌فار و به زنجیره‌ی
ژماره‌ی روژنامه‌که ده‌رچو •

« هاوکاری »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۹ کانونی دووه می ۱۹۷۰

لای راستی ناوه‌که یه‌وه نوسراوه : «روژنامه‌یه‌کی هه‌فتانه‌ی گشتی‌یه
له ده‌زگای هاوکاری چاپ و بلاو‌کردنه‌وه‌ی کوردی ده‌رده‌چی» • (۵۶ ×
۴۲ سم) • سه‌ره‌تا «دار الجماهير» ده‌ری ده‌کرد • تا ئیسته‌ش
بلاوده‌بیته‌وه •

« ژین »

سلیمانی

ژماره یه‌کی : ۱۰ کانونی یه‌که می ۱۹۷۰

له‌سه‌ری نوسراوه : «خاوه‌نی ئیمتیاز : حه‌مله ئه‌مین قادر (کاکه‌ی فه‌لاح)،

سەرەك نوسین : عەبدولقادر بەرزنجی « لە گەل «ژین» هەكە ی پیره میردا
جیاوازی یه کی هه وتوی نی به (۴۲ × ۲۸ سم) ه .

« کوردستان »

؟

ژماره یه کی : ریه ندانى ۱۳۴۹ ، ژانویه ی ۱۹۷۱

له ژیره وه ی ناوی رۆژنامه كه دا نوسراوه : « ئۆرگانی ناوه ندى حیزبى
دیموكراتى كوردستان » ه (۴۲ × ۳۰ سم) ه .

« رینگای یه كیتى »

؟

ژماره یه کی : نيسانى ۱۹۷۱

له سه ر دوا لاپه زه ی ژماره ده ی سالى یه كه مى (ژانویه رى ۱۹۷۲) ه م
ئاگادارى یه بلاو كراوه ته وه : « ئاگادارى : رۆژنامه ی رینگای یه كیتى به ۳
زوبان بلاو هه ییته وه : فارسى و توركى — ئازهر بايجانى و كوردى » . له
ژماره یازده وه (شوباتى ۱۹۷۲) له ژیره وه ی ناوی رۆژنامه كه دا نوسراوه :
« یه كیه تی — تیکۆشان — سه ركه وتن . رۆژنامه یه کی مانگانه یه » . له ژماره
۲۰ یه وه (كانونى یه كه مى ۱۹۷۲) لای راستى ناوی رۆژنامه كه وه نوسراوه :
« رینگای یه كیتى به زوبانى میلیله ته مه زنه كانى ئیران ده رده چیت كه كورد و
فارس و توركى ئیرانى و عه رب و بلوجن » . دوا ژماره ی كه من دیومه
ژماره ستیویه كه كه « سالى سییه م ، ئابانى ۱۹۷۳ » ی له سه ر نوسراوه .
(۴۱ × ۲۹ سم) ه .

« دهنگی فلاح »

— « صوت الفلاح »

بهغدا

ژماره یه کی : ۱۰ ی مایسى ۱۹۷۱

به شیکه له رۆژنامه ی « صوت الفلاح » كه « یه كیه تی گشتى جوتیارانى

عراق» دهري دهکات • نهم بهشه کوردي يه ي له ژماره ۱۲۱ يه وه
دهستي بي کرد •

« براي هتي »

سليمانی

ژماره يه کی : ۱۱ نه يلولی ۱۹۷۱

پاشکوی «التاخي» بو • سهرنوسهري : دارا توفيق • ره مزی قهزاز
سهر په رشتی ده کرد • تا وهستاني (۱۸ ی مارتی ۱۹۷۲) ۱۷ ژماره ی لی ده رچو •

« براي هتي »

بهغدا

ژماره يه کی : ۲۶ ی مایسی ۱۹۷۲

پاشکوی ه کی تری روژنامه ی «التاخي» يه •

« پیری نوی »

بهغدا

ژماره يه کی : ۱۷ ی حوزه يرانی ۱۹۷۲

له ژیر ناوه که ییدا نوسراوه : «خاوه نی ئیمتياز فه خری که ریم زه ننگه نه ،
سهرنوسه ر و لی پرسراو : ده حه سین قاسم عه زیز» • ئورگانی ئاشکرای
پارتی کومونستی عراقه • سهره تا بارستی (۵۷ × ۳۳ سم) بو ، له ژماره
۸۰ یه وه بووه (۴۶ × ۳۲ سم) و له ژماره ۱۲۷ یه وه بووه (۴۲ × ۳۰ سم) و
ئینجا (۴۵ × ۵۸ سم) و ئیسته ش (۲۹ × ۴۱ سم) ه • پاشکوی عه ره بی
روژنامه ی هه فته یی (الفکر الجدید) ه •

« براي هتي »

بهغدا

ژماره سفری : سه شه موی ای کانونی دووه می ۱۹۷۴

خاوه ن ئیمتياز : حه ییب محمه ده که ریم • سهرتوسه ر : دارا توفيق •
ژماره يه کی ۱۰ لاپه زه يه • (۲۹ × ۴۱ سم) ه •

«برایه‌تی»

به‌غدا

ژماره یه‌کی : پینچ شه‌موی ۱۵ مایسی ۱۹۷۵ (۲۶۷۵ ی کوردی)

خاوه‌نی ئیمتیاز عه‌زیز عه‌قراوتی • له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه «پاشکۆی
روژنامه‌ی التاخی‌یه به زمانی کوردی» ، ۸ لاپه‌زه‌یه • چه‌ند ژماره‌یه‌کی
لی‌ده‌رچو و وه‌ستا • (۲۸×۴۰ سم) •

★ ★ ★

پاشکۆی دووهم

ناو و شوپين و کاتي دهرچوني گوفاره کوردي به کان

« رۆژی کورد »

– « ههتاوی کورد »

ئهسته مۆل

هاوینی ۱۹۱۳

ئۆرگانی کۆمهلهی «هیشی کورد» بو . ژماره ۳ یه کی ئاب و ژماره ۴ ی ۳۰ ئابی ۱۳۲۹ ، واته ۱۹۱۳ دهرچون . به کوردي و تورکی بلاو دهبۆوه . دوايچ ناوی گۆزرا به «ههتاوی کورد» و ئه ویش چه ند ژماره یه کی که می لی دهرچۆ و به هۆی دهست پی کردنی شه زه وه داخرا .

« يهك بۆن »

ئهسته مۆل

نیوهی دووهمی ساتی ۱۹۱۳

ژماره ۲ رۆژی ۱۹ ئه یلول و ژماره ۳ رۆژی ۳۰ ئه یلولی ۱۳۲۹ (۱۹۱۳) دهرچون . به کوردي و تورکی بلاو دهبۆوه . چه ند ژماره یه کی که می لی دهرچۆ . دۆر نی به به هۆی دهست پی کردنی شه زی یه که مه وه داخرا بی .

« بانگی کورد »

بهغدا

ژماره یه کی : ۱۲ ی «ربیع الاول»ی ۱۳۳۲ ، ۸ ی شوپاتی ۱۹۱۴

جه ماله ددین بابان به کوردي و تورکی بلاوی ده کرده وه . چه ند

ژماره یه کی که می لیج دهرچو . له گه ل دست پین کردنی شه زئی یه که م له
دهرچون وه ستا .

((کوردستان)) (*)

سابلاغ (مه هاباد) یان ورمی (ره زائی به)

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۱۴

میسیا تیره پرؤتستانتی یه کان دهریان ده کرد . مینؤرسکی که ژماره یه کی
ئه م گو فارهی هه بو ده لیت له سابلاغ چاپ ده کرا ، به لام گومان ده کری ئه وس
مه هاباد چاپخانه ی خوی هه بوبی . جگه له وه مه لبه ندی چالاکی زور به ی
میسیا تیره کانی ئه و ناوچه یه ورمی بو که ههر له زوه وه چاپخانه ی خوی
هه بو . وا دیاره چه ند ژماره یه کی که می لیج دهرچو وه .

((کوردستان)) (*)

حه تهب

ژماره یه کی : سالی ۱۹۱۵ (۹)؟

((ژین))

ئهسته مو ل

ژماره یه کی : یه کسه ر دوای شه زئی یه که م (۱۰)

ژماره ۶ رۆژی ۲۵ کانونی یه که می ۱۳۳۴ ی له سه ر نوسراوه که
ده کاته ۲۵ کانونی یه که می ۱۹۱۸ . به و ژمارانه دا که من دیومن وا
دهرده که وی مانگی ۳ تا ۴ ژماره ی لیج دهرده چو و ههر ژماره یه ی ۱۵ تا ۲۰
لا په زه ده بو . به کوردی و تورکی چاپ ده کرا . خاوه ن ئیمتیا ز و لی پسر او ی
ئه شه رف حه مزه و دوای ئه و مه مندوح سه لیم بو . گو فار یکی ده وه له مه نده .

(۹) دهر باره ی بزوانه : محمه دی مه لا که ریم ، سه رچاوه ی ناوبراو .
(۱۰) دۆر نی یه ژماره یه کی ته شرینی یه که م یا دووه می ۱۹۱۸ دهرچوبی .

« کوردستان »

ئەستەمۆل

ژمارە یەکی : ۳۰ ی کانونی دووهمی ۱۳۳۵ (۱۹۱۹)

ژمارە یەکی ۲۸ ی «ربیع الآخر» ی ۱۳۳۷ یشی لەسەر نووسراوە • سەید
حسەین ناو بەرپرسانی بو • لە چاپخانەی «نجم استقبال» چاپ دەکرا • بە
بارست گەورەییە (۲۷×۱۹ سم) • لە ژێر ناوی گۆڤارە کەدا بە تورکی نووسراوە
کە «تەنها سیاسەت تەبئیی گشت باسیک بەهەر زمانیک بێ حەفتە
جاریک بلای دەکاتەوه» • بەلام بەو ژمارانەیدا کە من دیومەن وا دیارە هەر
دو حەفتە جاریک ژمارە یەکی لێ دەر دەچو • بە پێنج زمان : کوردی و
تورکی و عەرەبی و فارسی و فەرەنسی و تازی بلأودە کردەوه • دوا ژمارە ی
کە من دیومە ژمارە ۱۹ ی سالی دووهمی لەسەر نووسراوە کە رۆژی ۲۹ ی
مارتی ۱۳۳۶ (۱۹۲۰) ، ۷ رەجەبی ۱۳۳۸ ی لەسەر نووسراوە • ئەو ۱۹
ژمارە یە بەسەر یە کەووە ۲۵۶ لاپەژەن • گۆڤاریکی ریکوپییکە و گەلیک
ژمارە ی بە وینە ی ناودارانی کورد رازینراوە تەو • زۆر جار گۆڤاری
«ژین» لە دوا لاپەژەیدا هەوالی دەرچون و ناوەرۆکی ئەم گۆڤارە ی
رادە گەیانە •

« دیاری کوردستان »

بەغدا

ژمارە یەکی : ۱۱ ی مارتی ۱۹۲۵

صالح زەکی صاحبیقزان بە کوردی و عەرەبی و تورکی دەری دەکرد •
تا وەستانی (مایسی ۱۹۲۶) تەنها ۱۶ ژمارە ی لێ دەرچو • دوا ژمارە ی کە من
دیومە سیازدەو چوار دەیه کە بەسەر یە کەووە • ۴ لاپەژەیه • زوربە ی
ژمارە کانی تری ۲۴ لاپەژەن • گۆڤاریکی دەوڵە مەندە • لە بەغدا بە ۳ و ل
دەرەوهمی بە ۴ عانە بو • (۲۲×۱۶ سم) •

« زاری کرمانجی »

رهواندز

ژماره یه‌کی : ۱۲ ی «ذو القعدة» ی ۱۳۳۴ ، ۲۵ میسی ۱۹۲۶

له رهواندز له «چاپخانه‌ی زاری کرمانجی» چاپ ده‌کرا • له‌م لاو لهو لای ناوه‌که‌یه‌وه نوسراوه : « خاوه‌ن و مدیر سید حسین موکریانی » ، «مدیری اداره عبدالرحمن» • له ژیری‌یه‌وه نوسراوه : «گۆفاریکی اجتماعی تاریخی فنی ادبی مانگی‌یه» • زوربه‌ی ژماره زووه‌کانی ۲۰ تا ۲۴ لاپه‌ژهن و نه‌وانی تر ۱۲ تا ۱۶ لاپه‌ژهن (۲۸×۲۰ سم) • تا ژماره ۲۲ ی نه‌م گۆفاره‌م دیوه که ۳۰ ی نیسانی ۱۹۳۰ دهرچووه و ۱۶ لاپه‌زه‌یه • به‌پیتی وتاریکی «هه‌تاو» نه‌م گۆفاره تا سالی ۱۹۳۲ ژیاوه و ۲۴ ژماره‌ی لیخ دهرچووه (۱۱) • وتاره‌کانی نه‌و ۲۲ ژماره‌یه‌ی من دیومن هه‌مه‌جۆرن (میژۆ ، نه‌ده‌ب ، په‌خشان ، ده‌نگوباس ... هتد) و ناوی که‌سیان به‌سه‌ره‌وه نی‌یه یه‌ک دۆ‌جار نه‌بج که ناوی (خدۆک) و (داماو) هاتووه • (داماو) نازناوی موکریانی خۆ‌یه‌تی •

« په‌یژه »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ۱۹۲۷

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «نه‌ده‌بی ، ئیجتیماعی‌یه به‌کوردی بۆ کوردایه‌تی نه‌دوی • دانهری مسته‌فا شه‌وقی» • ناوه‌رۆکی بریتی‌یه له ژماره‌یه‌ک وتار و شیعر که له‌وه ده‌چی هه‌موی مسته‌فا شه‌وقی خۆی توسینی • کوردی‌یه‌که‌ی ریکویپیک و ره‌وانه • هه‌ر نه‌و ژماره‌یه‌ی لیخ دهرچو • زیاتر له‌و نامانه ده‌کات که ده‌سته‌ی «الاهالی» دهریان ده‌کرد (۱۲) • نه‌و ژماره‌یه‌ی

(۱۱) بزوانه : «هه‌تاو» ، ژماره ۱۸۶ ، ئه‌یلولی ۱۹۶۰ ، ل ۷ •
(۱۲) له‌م لیسته‌یه‌دا ناوی چه‌ند به‌ره‌مه‌میک‌تری له‌م باب‌ته هاتووه که له راستیدا کۆمه‌له به‌ره‌من و له شیوه‌ی گۆفاردا بلاو‌کراونه‌ته‌وه •

«په‌ژه» ٤٤ لاپه‌ژهیه ، به‌لام به بارست پچوکترین گوڤاری کوردی‌یه
• (١٨ × ١٢ سم)

« هاوار »

شام

ژماره یه‌کی : ١٥ ی مایسی ١٩٣٢

جه‌لادت به‌درخان بلاوی‌ده‌کرده‌وه • سالی یه‌که‌م ٢٠ ژماره‌ی لی
ده‌رچو ، ئەو ژمارانه له‌گه‌ل ٣ ژماره‌ی سالی دووهمی به‌پیتی هیجا و لاتینی
چاپ‌کراون ، له ژماره ٢٤ یه‌وه (١ ی نیسانی ١٩٣٤) هه‌موی ته‌نها لاتینی‌یه •
تا ئیسته به‌ته‌مه‌ترین گوڤاری کوردی‌یه : یازده سال ژیا و تا ١٥ ی ئابی
١٩٤٣ (٥٧) ژماره‌ی لی‌ده‌رچو که به‌سه‌ر یه‌که‌وه ٨٠٨ لاپه‌ژهن • یه‌کیکه له
گوڤاره کوردی‌یه ده‌وله‌مه‌نده‌کان • نوسه‌رانی کوردی عیراق گه‌لیک
به‌ره‌می نایابیان تیدا بلاو‌کردۆته‌وه ، تاییه‌ت له ٢٣ ژماره‌ی یه‌که‌میدا •
• (٢٨ × ٢٠ سم)

« روناکی »

(ROONAKI)

هه‌ولێر

ژماره یه‌کی : ٢٤ ی تهرینی یه‌که‌می ١٩٣٥

خاوه‌ن و به‌رپرسیاری : پارێزه‌ر شیت مسته‌فا • له‌ژێر ناوه‌که‌یدا
نوسراوه : «گوڤاریکی هه‌فته‌یج ، علمی ، اجتماعی ، ادبی کوردی‌یه» •
له‌سه‌ر به‌رگی پشته‌وه‌ی نوسراوه : «روناکی به‌دلیکی باش بۆ یه‌کیه‌تی
عیراقی ده‌کۆشی ، روناکی ئەده‌بیات و زانستی کورد کۆده‌کاته‌وه ، روناکی
بیره‌وه‌ری بۆ کورد ده‌کات ، روناکی ره‌وشت و خوی کورد تازه ده‌کاته‌وه ،
روناکی ناوی ناودارانی کورد به‌خێو ده‌کا ، روناکی گوڤاریکه له ژماره‌کانیدا
دیوانی ئیستا و رابوردو و فه‌ره‌ه‌نگ و شیوه‌ی کورد و زانستی اجتماعیات
نه‌شر ده‌کا» • ١٦ لاپه‌ژهیه (٢٨ × ٢٠ سم) • به‌شیکی زۆر له وتاره‌کانی

حسین حوزنی موکریانی نویسنده • دلدار ، راست ، محمود فهیمی ،
 س • ناکام ، ره شو ، وریا ، محمدهد علی کوردی ، هیجری دوده ، یونس
 مستهفا ، هه وری و بیخود له نوسه رانینی • ژماره یهك قوتابی تازه پی گه یشتو
 بهرهمیان تیدا بلاو کردۆته وه • ژماره یهك و دوی له موسل له چاپخانه ی
 «الموصل الحدیثه» چاپ کراوه ، له ژماره سی یه وه له ره واندز له «چاپخانه ی
 زاری کرمانجی» چاپ کراوه • هه موی به سه ر یه که وه ۱۱ ژماره ی لی
 ده رچو • دوا ژماره ی : ۱۶ ی مایسی ۱۹۳۶ •

«زانستی»

سلیمانی

ژماره یه کی : ۲۵ ی شوباتی ۱۹۳۸

ماموستا صالح قهفتان سه ره رشتی ده ر کردنی ده کرد • هه ر نه و سه رده مه
 کومه ل و قوتابخانه ی «زانستی» له سلیمانی هه بو • زۆر نه ژیا •

«گه لاویژ»

بهغدا

ژماره یه کی : کانونی یه که می ۱۹۳۹

خاوه ن و بهرپر سیاری ماموستا ئیبراهیم هه حمده و سه رنوسه ری
 ماموستا عه لئه ددین سه جادی بو • دوا ی «هاوار» به ته مه تترین گو قاری
 کوردی یه : ده ورو به ری ۱۰ سال ژیا • دوا ژماره ی ئابی ۱۹۴۹ ده رچو ، دوا ی
 نه وه داخرا • یه کی که له گو قاره به رزه کانی رو ژه لاتی ناوه زانستی سه رده می
 خوی • (۲۱ × ۱۴ سم) •

«رونه ی»

(RONAH)

شام

ژماره یه کی : ۱ ی نیسانی ۱۹۴۲

جه لادته به درخان به نه لنبای لاتینی ده ری ده کرد • گو قاری کی مانگانه

بو • بهشی زوری ناوه روۆکی بو هه واته کانی شه ز تهرخان کراوه • له هه مو
 روژنامه و گوڤاریکی کوردی زیاتر وینهی تیدا بلاو کراوه ته وه که نه وانیش
 دیسان روداوه کانی شه ز نیشان ده دن • له زور رووه وه «روناهی» له
 «دهنگی گیتی تازه» ده کات • له گه ل ته و او بونی شه ز نه میش وه ستا • تا
 مارتی ۱۹۴۵ (۲۸) ژماره ی لی ده چو که به سه ر به که وه ۵۸۴ لاپه زه ن •
 • (۲۸ × ۲۰ سم) •

« نیشتمان »

تهوریز

ناوهندی سالی ۱۹۴۳

ئورگانی کۆمه له ی «ژ.ك.ه» بو • له تهوریز به دزی به وه له چاپخانه ی
 کابرایه کی نه رمه نی چاپ ده کرا • ژماره ۷ و ۸ و ۹ به سه ر به که وه ده رچون و
 خا که لیوه و بانه مه ز و جو زه ردانی ۱۳۲۳ یان له سه ر نوسراوه که ده که نه
 مارت و نیسان و مایسی سالی ۱۹۴۴ • نه و سی ژماره به سه ر به که وه ۳۲
 لاپه زه ن و ۲۰ باسی هه مه جو ریان تیدا به • بارستی (۲۲ × ۱۷ سم) • دوای
 روخانی کۆماری مه هاباد مامۆستا زه بیجی به نه یی سالی ۱۹۴۸ ژماره به کی تری
 «نیشتمان» ی له عیراق ده رکرد که وه ك خوی ده لیت ۲۴ لاپه زه بو •

« دهنگی گیتی تازه »

بهغدا

۱۹۴۳

سه ره تا (له نیسانی ۱۹۴۳ وه) وه ك په خشه ده رده چو ، له ته شرینی به که می
 هه مان سه له وه بو وه گوڤار • تا سالی ۱۹۴۷ ژیا • له گه ل نه وه ش که ئینگلیز
 بو کاری پرویا گه نده ی خو یان له سه له کانی شه زی دووه می جیهاندا
 ده ریان ده کرد به لام پزه له وتار و به ره می نه ده بی و زانستی بایه خدار • له
 ژیر ناوی گوڤاره که دا نوسراوه : «نه ده بی ، خوینده واری ، زمانی ،
 اجتماعی ، په یامی ، هه فته بیج - کوردی به» • (۲۳ × ۲۸ سم) •

« رۆژا نو »
(ROJA Nû)

بیتروت
ژماره یه‌کی : مایسی ۱۹۴۳

به پیتی لاتینی و شیوهی کرمانجی ژورۆ دە . کامهران عالی به‌درخان
بلاوی ده‌کرده‌وه و جه‌لادەت به‌درخانی برای یاریده‌ی دەدا • به‌شی زۆری
ناوه‌رۆکی بۆ باسی روداوه‌کانی شه‌ژی دووهم ته‌رخان کراوه • وینه‌ی زۆری
تیدا‌یه • چه‌ند سالیکی که‌م ژیا (تا ده‌وروبه‌ری کۆتایج شه‌ژی دووهم) •

« ستیر »

(STER)

شام

ژماره یه‌کی ۶ی کانونی یه‌که‌می ۱۹۴۳

به پیتی لاتینی و شیوهی کرمانجی ژورۆ دە . کامهران عالی به‌درخان
بلاوی ده‌کرده‌وه ، جه‌لادەت به‌درخانی برای یاریده‌ی دەدا • به‌شی زۆری
ناوه‌رۆکی بۆ باسی روداوه‌کانی شه‌ژی دووهم ته‌رخان کراوه • جاروبار
به‌فه‌ره‌نسیش نویسینی بلاوده‌کرده‌وه • تا ده‌وروبه‌ری کۆتایج شه‌ژی دووهم
ژیا •

« هاوار »

– « هاواری کورد »

مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : ره‌زبه‌ری سالی ۱۳۲۴ ، ئەیلول – ته‌شرینی یه‌که‌می ۱۹۴۵

له‌سه‌ر به‌رگی یه‌که‌می ته‌نها «هاوار» و له‌سه‌ر به‌رگی دووهمی «هاواری
کورد» نوسراوه • ژماره یه‌کی ۳۰ لاپه‌ژه‌یه • (۲۰ × ۱۴ سم) •

« کوردستان »

مه‌هاباد

ژماره یه‌کی : ۱۵ی سه‌رماوه‌زی ۱۳۲۴ ، ۶ی کانونی یه‌که‌می ۱۹۴۵

بلاوکه‌ره‌وه‌ی بیرى پارتى ديموکراتى کوردستان بو • تا کۆتایج سالی

۱۹۴۶ چەند ژمارەيە کي لى دەرچو • ژمارە يەك و دۆي هەر يە که يان ۲۰
لاپەزە يە • ژمارە سى و چواری هەر يە که يان ۳۸ لاپەزە يە • ژمارە ۶ و ۷
پیکه وه دەرچون و به سەر يە که وه ۶۰ لاپەزە ن • (۱۴×۲۱ سم) •

((ناوات)) (*)

مەھاباد

سالى ۱۹۴۵

گوڤاريکي و يژه يى — زانستى — کۆمەلايه تى بو • تەنها ۳ (?) ژمارە ي
لى دەرچو •

((ھەلالە))

بۆکان

ژمارە يە کي : رەشە مېي ۱۳۲۴ ، سەرەتاي مارتى ۱۹۴۶

ژمارە يە کي ۳۰ لاپەزە يە • لەسەر دوا لاپەزە ي و لە چوارچېوه يە کي
تايه تيدا ديسان ناوي گوڤاره که چاپ کراوه و لە لاي سەرەوه ي نوسراوه :

با بەرئ بۆنى «ھەلالە» و بەييون

ئابزوي عەترى گولئ کاشانى

چەند ژمارە يە کي که مي لى دەرچو • (۱۵×۲۳ سم) •

((ھاواري نېشتمان))

مەھاباد

ژمارە يە کي : اى خاکەلېوه ي ۱۳۲۵ ، ۲۱ مارتى ۱۹۴۶

لەسەرەوه ي لاپەزە يە کي يه وه نوسراوه : «بلاو که ره وه ي ييرى يە کيه تى

جەوانانى ديموکرات» • ژمارە يە کي • ۴ لاپەزە يە • (۱۴ر۵×۲۲ سم) •

((گزوتالى مندالانى کورد))

مەھاباد

بەھارى ۱۹۴۶

ژمارە ۵ يە کي جوژەردان و ژمارە ۳ يە کي پوشپەزى ۱۳۲۵ ، ۲۱

میس و ۲۱ی حوزه‌یرانی ۱۹۴۶ ده‌رچون • قادری موده‌ریسی سه‌ریه‌رشتی
بلاوکرده‌وهی ده‌کرد • وا دیاره ته‌نھا ټه و سټی ژماره‌یهی لی‌ ده‌رچووہ •
(۱۵×۲۲ سم) ۵ •

« ناگا و روداوی هه‌فته‌یی »

به‌غدا

ژماره‌یه‌گی : ۱۹۴۶ (؟)

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « له لاین کاروباری ئالوگۆزی
خوینده‌واری ټه‌مه‌ریکا له به‌غدا ده‌رټه‌هینری » • پتر له ۲۰۰ ژماره‌ی لی
ده‌رچو • دوا ژماره‌ی که من دیومه ژماره ۱۹۳ به و ۸ی حوزه‌یرانی ۱۹۵۳
ده‌رچووہ ، ۲۰ لاپه‌زه‌یه • (۱۶×۲۱ سم) ۵ •

« نزار »

به‌غدا

ژماره‌یه‌گی : ۳۰ مارتی ۱۹۴۸ •

مامۆستا عه‌لاه‌ده‌دین سه‌جادی به کوردی و عه‌ره‌بی بلاوی ده‌کرده‌وه •
تا داخستنی (۱۵ی شوباتی ۱۹۴۹) ۲۲ ژماره‌ی لی‌ده‌رچو •

« تیره به‌غدايه »

به‌غدا

ژماره‌یه‌گی : سالی ۱۹۵۰ (؟)

مانگی جارنیک کارگیزی گشتی ئاراسته و ئیزگه (مدیریه‌ التوجیه
والاذاعه‌ العامه) به عه‌ره‌بی و کوردی بلاوی ده‌کرده‌وه ، تا شوژی گه‌لاویژی
سالی ۱۹۵۸ ژیا •

« خۆرنشین » (*)

مه‌هاباد

۱۹۵۱

به کوردی و فارسی ده‌رده‌چو • ده‌وروبه‌ری سالیك ژیاوه •

((په‌يام))

به‌غدا

ژماره يه‌کمی : ۱۹۵۲

له ژېړ ناوه‌کيدا نوسراوه : «گؤڅاريکي خوینده‌وارچ هه‌فته‌يي به له لايه‌ن کاروباري ئالوگؤڅي خوینده‌وارچ ئه‌مه‌ريکاوه دهرغه‌هينري» • پتر له ۲۰۰ ژماره‌ي لځ‌ده‌رچو • دوا ژماره‌ي که من ديومه ۱۲ ي نيساني ۱۹۵۴ دهرچووه • (۱۵×۲۱ سم) • ه

((راويژ)) (*)

ئيران

(۱۳) ۱۹۵۲

((هه‌تاو))

هه‌ولير

ژماره يه‌کمی : شه‌مه‌ي ۱۵ ي گولان (مايس) ي ۱۹۵۴

له ژېړ ناوي ژماره يه‌کيدا نوسراوه : «گؤڅاريکي کوردي ويژهيچ (ادبي) به ، جارچ ههر له پازده روژاندا جارچي په‌خش ده‌کريت» • خاوه‌ن و سه‌ريه‌رشتي که‌ري مامؤستا گيو موکرياني بو • پاريزه‌ران ئيبراهيم عه‌زیز دزه‌يچ و محمه‌د شه‌هاب ده‌باغ ناويان له دهرکردني «هه‌تاو» دا هاتووه • ژماره‌يه‌ک نوسه‌ري کوردي ناوداري دهره‌وه‌ي عيراق به‌ره‌میان تيدا بلاوکردؤته‌وه • تا وه‌ستاني (ته‌شريني دووه‌مي ۱۹۶۰) ۱۸۸ ژماره‌ي لځ‌ده‌رچو • (۲۰×۱۳ سم) • ه

((هيووا))

به‌غدا

ژماره يه‌کمی : ته‌موزي ۱۹۵۷

له ژېړ ناوي گؤڅاره‌که‌دا نوسراوه : «گؤڅاريکي ئه‌ده‌بي و زانستي‌به

(۱۳) له‌وه ده‌چيت ئه‌م جوړه گؤڅاران‌ه‌ي ئيران به‌نه‌يني دهرچوبن •

مانگی جارێك دەرئەچێ» • خاوەنی ئیمتیازی یانەى سەرکەوتن و ، مودیڤى مه‌ستۆلى تا ژماره (٨) ى سالى (٢) ى حافز مسته‌فا قازى و پاشان دوکتۆر هاشم دۆغرمه‌چى بۆ • زوربه‌ى ژماره‌كانى له ٨٠ لاپه‌زه‌ زياتر • شوباتى ١٩٦٣ داخرا • (٢١ × ١٤ سم) • ٥

« شه‌فه‌ق »

— « به‌يان »

كه‌ركوك

ژماره‌ به‌گى : ١٥ ى كانونى دووه‌مى ١٩٥٨

خاوەن و سه‌رنوسه‌رى : عه‌بدولقادر به‌رزنجى • به‌ كوردى و عه‌ره‌بى دهرده‌چو • له سه‌ره‌تای سالى ١٩٥٩ دا گوێزرايه‌وه بۆ سلیمانى و ناوى بووه «به‌يان» و مامۆستا گۆران سه‌رپه‌رشتى ده‌کرد • بووه ئۆرگانى ئاشتىخوازان • پاش ماوه‌یه‌ك ديسان گواسترايه‌وه كه‌ركوك و ناوه‌كه‌ى جارانى وهرگرته‌وه • سه‌ره‌تای سالى ١٩٦٣ داخرا •

« پيشكه‌وتن »

— « التقدّم »

به‌غدا

ژماره‌ به‌گى : ٢٨ ى شوباتى ١٩٥٨

له ژيڤر ناوه‌كه‌يدا نوسراوه «گۆواړيكى هه‌فته‌بج گشتى به‌ — مجله‌ اسبوعية عامة باللغتين الكردية والعربية» • دواى شۆرشى ١٤ ى گه‌لاويژ و له ژماره ٦٥ ى به‌وه بووه رۆژنامه • شوباتى ١٩٦٣ داخرا • (٢٩ × ٤٢ سم) • ٥ • بې‌واوه : «پيشكه‌وتن» له پاشكۆى ناوى رۆژنامه‌كاندا •

« كوردستان »

— ((KURDISTAN))

ساندرلاند

(ئينگيلتهره)

ژماره‌ به‌گى : مارتى ١٩٥٨

ناو به‌ ناو به‌ چه‌ند زمانىك «كۆمه‌له‌ى خويىنداكارانى كورد له ئه‌وروپا»

بلاوی ده کردهوه • ژماره ۲ و ۳ له پور تسموٹ و ژماره ۴ له لهندن چاپ کراون • ژماره یه کی تاییه تی به زمانی عه ره بی به بونه ی به سستی «کونگره ی خویند کارانی عه رب» هوه له ئه وروپا بلاو کړدو ته وه • ههر له و ژماره یه دا نامه یه کی سه روک عه بدولناصر بلاو کراو ته وه که بو دارا توفیقی ناردو وه • عومهر ره مزج مه لا مارف و صلاح سه عدوللا و فوئادی صالحی ره شه و زاهیر حه سین و که مال فوئاد ده وری چالاکیان له ده ر کړد نیدا یینیوه • گوڅاریکی پز له به لگه و ده وله مه نده • بارستی زور به ی ژماره کانی (۲۶ × ۲۰ سم) ه •

« نیشتمان »

سلیمانی

ژماره یه کی : مارتی ۱۹۵۹

ده سته یه ک ماموستا و قوتابی «دار المعلمین» ی سلیمانی ده ریان ده کړد و ته نها ئه و ژماره یه ی لیج بلاو بو وه •

« رزگاری »

به غدا

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۵۹

ئورگانی ئاشکرای «پارتی دیموکراتی کوردستان» بو • ته نها دو ژماره ی لیج ده رچو • سه رنوسه ری : صالح حه یده ری بو •

« نه ورۆز »

سلیمانی

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۵۹

پاریزه ر که مالی میرزا که ریم ده ری ده کړد ، سنج مانگ له سه ری هک ده رچو و ئیتر وه سته •

« ئافرهت »

بهنگدا

ژماره يه‌کي : مایسی ۱۹۵۹

ئۆرگانی يه‌کيه‌تی ئافره‌تانی عیراق بو، به کوردی و عهره‌بی بلاوده‌بۆوه،
تا ئابی ۱۹۶۳ پازده ژماره‌ی لی‌ده‌رچو .

« بلیسه »

سلیمانی

ژماره يه‌کي : ئابی ۱۹۵۹

له سال که متر ژیا . نه‌قابه‌ی مامۆستایان — لقی سلیمانی ده‌ری‌ده‌کرد .
وتاره‌کانی بۆ باسی ئەدهب و میژۆ و ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و ئەو جۆره‌ باسانه
ته‌رخان کرابون . (۲۳ر۵ × ۱۶ر۵ سم) ه .

« هیوای کوردستان »

سلیمانی

ژماره يه‌کي : ته‌شرینی دووه‌می ۱۹۵۹

له‌سه‌ر دوا لاپه‌زه‌ی له ژیره‌وه نوسراوه : « هیوای کوردستان
گۆفاریکی ویژه‌بی و کۆمه‌لایه‌تی قوتاییانه مانگی دۆ جار ده‌رئه‌چییت .
یه‌کيه‌تی قوتاییانی سلیمانی ده‌ری ئەکات . له چاپخانه‌ی ژین چاپ ئەکریت » .
شه‌ش لاپه‌زه‌یه . ده‌وروبه‌ری سائیک ژیا و ۱۲ (؟) ژماره‌ی لی‌ده‌رچو . له
شیوه‌ی رۆژنامه‌دا چاپ ده‌کرا (۲۹ × ۴۱ سم) ه .

« ده‌نگی قوتاییان »

بهنگدا

۱۹۵۹

ئۆرگانی يه‌کيه‌تی قوتاییانی گشتی عیراق بو . ههر ئەو ساله ژیا و
چوار (؟) ژماره‌ی لی‌ده‌رچو . يه‌کیک له ژماره‌کانی دوکتۆر عیزه‌ددین مسته‌فا
ره‌سۆل به‌ته‌نها ده‌ری‌کرد .

« دهنگی قوتایان »

که رکوک

۱۹۵۹

به کوردی و عه ره بیج و تور کمانتی لقی یه کیه تی قوتایانی عراق له
که رکوک بلاوی ده کرده وه • هه ره ئه و ساله ژیا و چه ند ژماره یه کی که می
(۳ ؟) لی بلا بووه •

« هونهر » (※)

سلیمانی

۱۹۵۹

قوتابخانه ی ناوه ندی هونهری ناو مال بلاوی کردۆته وه • وا دیاره ته نها
ژماره یه کی لی ده رچو وه •

« روژی نوی »

سلیمانی

ژماره یه کی : مارتی ۱۹۶۰

خاوه نی : پارێزه ره جه مال شالی ، سه رنوسه ری : کامه رانی شاعیر • تا
وه ستانی (ئه یلولی ۱۹۶۱) ریکو پیٹ مانگی ژماره یه کی لی ده رده چو • هه موی
به سه ر یه که وه ۱۸ ژماره ی لی بلا بووه • یه کی که له گو قاره هه ره
ده و له مه نده کانی کورد • (۱۷ × ۲۴ ر ۵ سم) •

« چاره سه رکردنی کشتوکال »

– « ئی سلاحي زه راعی »

– « الاصلاح الزراعي »

به غدا

ژماره یه کی : ته موزی ۱۹۶۰

گو قاریکی مانگانه بو ، وه زاره تی چاره سه رکردنی کشتوکال له سالی
۱۹۵۹ وه ده ری ده کرده به شیککی به کوردی بو • له ژماره دووه وه ناوی به شی
کوردی یه که ی بووه « ئی سلاحي زه راعی » • تا وه ستانی (ته شرینی دووه می

١٩٦٢) تهنها ١٢ ژمارهٖ لٖ ده رچو • محمه دى مه لاکه رٖم سه ربه رشتى
به شى کوردى به که ى ده کرد •

« عىراقى نوى »

به عدا

ژماره به گى : ته شرىنى به گهمى ١٩٦٠

له ژٖر ناوه که ىدا نوسراوه : « گؤفارىکى نىگارنى مانگانه به وه زاره تى
ٖرشاد ده رى ده کا » • دو سال ژيا و ٢٤ ژمارهٖ لٖ ده رچو • فارووق مسته فا
زه سؤل و محمه دى مه لاکه رٖم ده يانکرد به کوردى و سه ربه رشتى
ده ره ٖنانيان ده کرد • (٢٨ × ٢١ سم) ه •

« ژيان »

هه ولٖر

ژماره به گى : ته شرىنى دووه مى ١٩٦٠

ئورگانى به کيه تى قوتايانى گشتى عىراق — لقى هه ولٖر بو • تهنها دو
ژمارهٖ لٖ ده رچو •

« ئه دىبى عىراقى »

به عدا

ژماره به گى : ته موزى ١٩٦١

ئورگانى « به کيه تى ئه دىبى عىراقى » بو • به ک ژمارهٖ لٖ ده رچو •
ده سته ى نوسه رانى : ده پاکيزه ره فىق حىلمى و عه بدولزه زاق محمه دى و
تؤفىق وردى • پاشکؤى گؤفارى « الاديب العراقى » بو •

« ههولتیر »

ههولتیر

ژماره یه‌کی : ۱۰ ی شوباتی ۱۹۶۲ (۹)

• شماره‌وانی هه‌ولتیر وه‌ک په‌خشه بلاوی ده‌کرده‌وه •

« ده‌نگ » (*)

ئه‌سته‌مۆل

ژماره یه‌کی : نیسانی ۱۹۶۳ (۹)

« تۆتن »

– « التبوغ »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ته‌شرینی دووه‌می ۱۹۶۳

• هه‌ر سه‌ مانگ جارێك به‌ عه‌ره‌بی و كوردی و ئینگلیزی ده‌رده‌چو
سه‌ره‌تا عادل موختار و پاشان محه‌مه‌دی مه‌لا كه‌ریم و دوا ژماره‌شی فازیلی
مه‌لا مه‌حمود سه‌ریه‌رشته‌ی به‌شی كوردی په‌كه‌یان ئه‌كرد • له‌سه‌ر دوا به‌رگی
چه‌ند ژماره‌یه‌کی نوسراوه : « گوڤاری به‌ژۆیه‌به‌رایه‌تی ئینحصاری تۆتن » •
• دوا ژماره‌ی له‌ مارتی ۱۹۷۲ دا ده‌رچوه • (۲۸ × ۲۱ سم) •

((The Kurdish Journal))

ولاته‌یه‌كگر تووه‌گانی ئه‌مه‌ریكا

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۳ (۹)

• ژماره یه‌ك و دوی به‌رگی پینجه‌می یه‌كه‌وه ده‌رچون و مارت و
حوزه‌یرانی سالی ۱۹۶۸ یان لی نوسراوه و ۴۰ لاپه‌ژهن • (۲۸ × ۲۱ سم) •

« ده‌نگی تازه » (*)

ئه‌سته‌مۆل

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۶ (؟) (۱۴)

• (۱۴) ده‌راره‌ی بزوانه : جمال خزنه‌دار، رابه‌ری رۆژنامه‌گه‌رتی كوردی ، ل ۹۴ •

((پرشنگ))

ئەوروپا

ژمارە يەكی : حوزەيرانی ۱۹۶۶

له ژيړ ناوه كهيدا نوسراوه : «گۆفاريكى ويزه يي زانستى كۆمه لايه تي به .
له لايه ن كۆمه له ي خويىندكارانى كورده وه له ئەوروپا دەرئەچيىت» • دوكتور
كه مال فوناد سەرپه رشتى ده كرد • ته نها دۆ ژماره ي لى دەرچو (ژماره دۆى :
ئابى ۱۹۶۷) • دهسته يه ك خويىندكارى كورد وتار و چيروك و شيعرى
نيشتمانى بان تييدا بلاو كرده وه • ژماره يه كى ۲۴ و ژماره دۆى ۲۸ لاپه زه يه .
له ژماره يه كيدا ۷ و له ژماره دۆيدا ۱۲ وتار و چيروك و هه لبه ست
بلاو كراوه ته وه • دوا لاپه زه ي ژماره دۆى وتاريكى كورته دەرپاره ي
ئهممه دى خانى كه به پيى لاتيى چاپ كراوه • (۲۴×۱۸ سم) ه (۱۰) •

((رابه ر))

سليمانى

ژماره يەكی : نيسانى ۱۹۶۶

قوتابخانه ي مه لكه ندى دهرى ده كرد • دهسته ي نوسه رانى : مسته فا
صالح كه ريم (سهر نوسه ر) ، فوناد محمه مد ئەمين و ره وف ئەحمه د حه سه ن •
تا سالى ۱۹۶۸ سى ژماره ي لى دەرچو •

((Yeni Akish))

ئەنقەرە

ژماره يەكی : ۱۹۶۶ (؟)

« يه نى ئەكيش » واته «شه پۆلى نوئى» • گۆفاريكى چه پزه وه •
له ژيړ ناوه كهيدا نوسراوه گۆفاريكى روناكبيرى مانگانه يه • ژماره ۳ و
چواري كه من ديومن هه مان سالى دەرچون و وتاره كانى هه ردوكيان به توركى

(۱۰) سوپاسى دوكتور كاوس قه فتان ده كه م كه هه ردۆ ژماره كه ي «پرشنگ» ي
دامى •

چاپ کراون ته نها دوا لاپه زه یان نه بیته که بریتیی به له شیعی کوردی •
• (۲۸ × ۲۰ سم) •

« تزنک »

– « بزوغ »

سلیمانی

ژماره یه کی : ۱۹۶۷

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « گۆفاریکی قوتابخانه یی و پهروه رده یی
سالانه یه ، قوتابخانه ی مه ناری کوزان ده ری ئه هیئت » • « گۆفاریکی
زانباری و کومه لایه تی به » • دهسته ی نوسه رانی : عه بدولکه ریم محه مه د
باراوی و عه بدولکه ریم صالح زه ندی و محه مه د صالح سه عید و عه بدولقادر
مه لای عومه ر و عه بدوله جید محه مه د که ریم و عه بدولسه میع ئه حمه د بۆن •
وا دیاره هه ر ئه و ژماره یه ی لی ده رچوو ه که ۴۸ لاپه زه ی به کوردی و ۱۸ ی
به عه ره بی به • (۲۲ × ۱۶ سم) •

« سلیمانی »

سلیمانی

ژماره یه کی : ته موزی ۱۹۶۸

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « بلاوکراوه ی شاره وانج سلیمانی • مانگی
جاریک ده ر ئه چی » ، « دهسته ی نوسه رانی : به ز یوه به ری شاره وانج ، محه مه د
مسته فا کوردی ، موحه ز زه م محه مه د ئه مین ، جه مال شالی ، نوری وه شتی ،
مه حمود زیوه ر » • چه ند سالیك ژیا • (۲۰ × ۱۴ ر۵ سم) •

« کاری میلی »

به شادا

ژماره یه کی : ۱۱ ته شرینی دووه می ۱۹۶۸

وه زاره تی ئیرشاد بلاوی ده کرده وه ، تا وه ستانی (ته موزی ۱۹۶۹) ۱۶
• ژماره ی لی ده رچو • پاشکوی کوردی گۆفاری (العمل الشعبي) بۆ •

« رزگاری »

سلیمانی

ژماره یه‌کی : یه‌ك شه‌مه‌وی ۲۰ ی نیسانی ۱۹۶۹

له‌ژێر ناوه‌كه‌یدا نوسراوه : « گۆفاریکی هه‌فتانه‌ی گشتی‌یه » • خاوه‌نی ئیمتیاز : نه‌وشیروان مسته‌فا ، سه‌رنوسه‌ر : پارێزه‌ر شازاد صائب • تا وه‌ستانی (مارتی ۱۹۷۰) پاژده ژماره‌ی لێ‌ده‌رچو • (۲۷×۲۰ سم) •

« به‌یان »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : ته‌شرینی دووه‌می ۱۹۶۹

سه‌ره‌تا له ژێر ناوه‌كه‌یدا نوسرابو : « گۆفاریکی وێژه‌یج و هونه‌ری گشتی‌یه وه‌زاره‌تی راگه‌یاندن مانگی جارێ ده‌ری‌ئه‌كات » • « به‌رپرسیار : دوكتۆر ئه‌كره‌م فازل ، سه‌كرتێری نوسین جه‌لالی میرزا كه‌ریم » ، پاش ماوه‌یه‌ك مسته‌فا نه‌ریمان بووه سه‌كرتێری • دوایج وای لێ‌هات : « گۆفاریکی رۆشنییری گشتی‌یه ده‌زگای رۆشنییری و بلاوكرده‌وه‌ی كوردی مانگی جارێ بلاوی‌ئه‌كاتوه » • (۲۹×۲۲ سم) •

« تیشك »

هه‌ولێر

ژماره یه‌کی : ۱۹۶۹

له ژێر ناوه‌كه‌یدا نوسراوه : « گۆفاریکی په‌روه‌رده‌ی سالانه‌یه ، قوتابخانه‌ی مامۆستایانی سه‌ره‌تا یج كوژان له هه‌ولێر ده‌ری‌ئه‌كات » • « ده‌سته‌ی نوسه‌ران : مامۆستا مه‌جید ئاسنگه‌ر ، سه‌مه كه‌ریم ره‌مه‌زان هه‌ورامی ، فاتح موحه‌مه‌د » • دوا ژماره‌ی كه من دیومه ژماره دۆیه‌تی كه ۲۵۸۲ ی كوردی ، ۲ ی نیسانی ۱۹۷۰ ی له‌سه‌ر نوسراوه ، ۶۴ لاپه‌زه‌یه و ۱۵۰۰ دانه‌ی له « چاپخانه‌ی كوردستان » لێ چاپ كراوه • (۲۰×۱۴ سم) •

« دهفتەری کوردەواری »

بەغدا

ژمارە یەکی : کانونی دووهمی ۱۹۷۰

له ژێر ناوه کهیدا نوسراوه : « کۆمه له نووسینیکی ئەدهبی و زانستی و بیرێ کوردی یه ، رینگه ی ئامانجی کوردایه تی ئەمزۆ و سبه ینیمان به پرشنگی بیرى نوێ روناك ئەکاتهوه ، به روخساریکی نه تهوه یی و ناوه روکیکی مروقایه تی خۆی ئەنوینێ » • « له ژێر چاودیرێ و ئاماده کردنی : جه مال خه زنه دار له چاپ دراوه » • ۳ ژماره ی لی دەرچو • (۱۴ × ۲۱ ر ۱۴ سم) • ه •

« ههولێر »

ههولێر

ژماره یەکی : مایسی ۱۹۷۰

له ژێر ناوه کهیدا نوسراوه : « گۆقاریکی مانگانە یه شاره وانی ههولێر مانگی جارێ دهری ئەکا » • « به ژێوه به ری گۆقار : سه عدی محمه د ئەمین دزه یی ، سه ره کی نوسین : محمه د مه ولود - مه م - » • به عه ره بی و کوردی دهرده چو • سه ره تا له چاپخانه ی شاره وانی که رکوک و دوا یی له چاپخانه ی کوردستان له ههولێر له هه ر ژماره یه ی هه زار دانه چاپ ده کرا • هیه چ ژماره یه کی له ۸۰ لاپه زه که متر نی یه • سه س سال ژیا و دوا ژماره ی حوزه یرانی ۱۹۷۲ دهرچو که ۸۰ لاپه زه یه • (۱۴ × ۲۰ سم) • ه • ئەم گۆقاره پاشکۆی تایبه تی خۆی هه بو ، وه ک نامیلکه ی : « قه لاتی ههولێر و پرۆژه ی ریکخستنی » نوسینی مه جید عومه ر ، ههولێر ، ۱۹۷۱ •

« براهه تی »

بەغدا

ژماره یەکی : خولی دووهمی : حوزه یرانی ۱۹۷۰

پاشکۆی روژنامه ی « التآخی » بو به لام ئەمجاریان له شیوه ی گۆقاردا دهرچو • له ژێره وه ی ناوه کهیدا نوسراوه « گۆقاریکی سیاست گشتی یه » •

ژماره کانی به بارست گه وره و به ناوهرۆک دهوله مه ند و کهم هه له ن (ژماره
یه کی ٦٦ لاپه زه یه) • سه عید ناکام و پاش نه و ره فیک چالاک سه ریه رشتی
دهر کردنیان ده کرد • محمه دی مه لا که ریم تو سه ری به شه سو رانی به که ی و
محمه د ده وران تو سه ری به شه بادینانی به که ی بون • تا نیسانی ١٩٧١
چوارده ژماره ی لی ده رچو • دو ژماره که ی دوا یح له سلیمانی ده رچون به
سه ریه رشتی ره می قه زاز • (٢٢ × ٢٨ سم) • ه

« شوژی کشتوکال »

— « الثورة الزراعية »

به غدا

ژماره یه کی : ته موزی ١٩٧٠

وه زاره تی چاره سه رکردنی کشتوکال ده ری ده کرد • چه ند ژماره یه کی
که می لی ده رچو •

« زانیاری »

به غدا

ژماره یه کی : ئوکتۆبه ری ١٩٧٠

له ژیر ناوه که ییدا نو سراوه : « گو قاریکی زانستی گشتی به » • خاوه ن
ئیمتیاز ده عه زیز نه مین و طلعت نادر • سه رۆکی لی پسر اوی نو سین : نوری
نه مین • سکر تی ری تو سین : ده سامال مه جید فه رج • ده سته ی نو سه ران :
ده جو امیر مه جید ، ده دارا رشید جودت ، ده سه لاح ه فید ، ده طارق
عیادی • محمه دی مه لا که ریم و پاشان نه نوهر جاف وتاره کانیان
دائه ژشته وه و سه ریه رشتی له چاپ دانیان نه کرد • ژماره یه کی • ١٤ لاپه زه یه
(١٧ × ٢٤ سم) • ه • چه ند ژماره یه کی لی ده رچو •

« چیا »

(CHIYA)

دهۆك

ژماره یه کی : تهرینی دووه می ۱۹۷۰

گۆفاریکی ئەده بی به • له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : «سه رتقیسانو
ریهر : به درخان سندی» • «چاپخانا دهوکی» • ژماره ۲ی که سالی ۱۹۷۱ی
به سه ره وه به ۷۸ لایه زه به • (۲۰ × ۱۴ سم) • ه

« تیبی پۆل »

بهغدا

ژماره یه کی : کانونی یه که می ۱۹۷۰

له ژماره ۲۴ی سالی هه شته می به وه گۆفاری «عالم الطوابع» دهستی کرده
بلاو کردنه وهی به شیکی کوردی • له ژیره وهی ئەم به شهیدا نوسراوه :
«گۆواریکی زانستی و هونه ری و ئەده بی به • مانگی جارێک ده رته چی له
لایه ن کۆمه له ی پۆل خوازان وه • نوسه ری به شی کوردی : جه وده ت
خه زنه دار» • (۲۳ × ۱۶.۵ سم) • ه

« خه یانی قوتایان »

— « نضال الطلبة »

بهغدا

ژماره یه کی : ۱۹۷۰

ئۆرگانی «یه کیه تی قوتایانی کوردستان» بو ، به کوردی و عه ره بی
ده رده چو • چه ند ژماره یه کی که می لی بلاو بو وه •

« دهنگی مامۆستا »

سلیمانی

ژماره یه کی : شوبانی ۱۹۷۱

له ژیر ناوه کهیدا نوسراوه : «ئۆرگانی یه کیه تی مامۆستایانی کوردستان
— لقی سلیمانی» ، «ئاشتی و زانست و برایه تی» • دهسته ی نوسه رانی

کۆمهڵیک مامۆستایانی کورد بۆن ، سکرتیری نو سین : محهمەد نوری
تۆفیق • ژماره یه کی ٤٤ لاپه زه یه و ١٥٠٠ دانه ی لی چاپ کراوه • دوا
ژماره ی که من دیومه ژماره ١٠ سالی دوومه (١٩٧٣) که ٦٤ لاپه زه یه •
٥ (سم ٢٠×٢٥)

« نوسه ری کورد »

به غدا

ژماره یه کی : مارتی ١٩٧١

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : «گۆفاری یه کینه تی نوسه رانی کورد» •
سه رنوسه ر : ده مارف خه زنه دار ، سکرتیر : ده نه سرین فه خری • دهسته ی
نوسه ران : نه حمه د غه فور ، حوسین عارف ، سه عید ناکام ، عه بدولزه زاق
بیمار ، محهمه د نه مین عوسمان • ژماره یه کی ٨٠ لاپه زه یه • (١٧×٢٣ سم) •
چه ند ژماره یه کی که می لی ده رچوو ه •

« رۆژی کوردستان »

- « شمس گردستان »

به غدا

ژماره یه کی : حوزه رانی ١٩٧١

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : «گۆفاریکی رۆشنیری گشتی به ، مانگی
جاریک به کوردی و عه رهبی له لایه ن کۆمه له ی زانستی کوردی یه وه له
به غدا ده رده چی • سه ره ک نوسه ر : صالح یوسفی ، سکرتیری نو سین :
سه عید ناکام ، بگیزی کاروبار : جه مال خه زنه دار» • ژماره یه کی ٦٤ لاپه زه یه
(٢٣×٢٣ سم) • تا ئیسته ش ده رده چی ، دوکتۆر موکه ززه م جه مال
(تاله بانج) و جه مال خه زنه دار بونه ته سه رنوسه ر و سکرتیری و بارستی
بۆته (٢٠×٢٨ سم) •

« پهروه‌ده و زانست »

به‌غدا

ژماره يه‌کمی : ۱۹۷۱

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « گۆفاریکی په‌روه‌ده‌یج و زانستی‌یه به سځ مانگ جاری دهرده‌چی » • « به‌ژپوه‌به‌زیتی گشتی خویندنی کوردی » به کوردی و عهره‌بی دهری ده‌کات • ژماره يه‌کمی ۱۰۴ لاپه‌زه‌یه ، ژماره شه‌شی (پایزی ۱۹۷۳) ۲۳۸ لاپه‌زه‌یه (۲۳۳×۱۶۵ سم) •

« هیفی »

دهۆک

ژماره يه‌کمی : ۱۹۷۱

له‌سه‌ری نوسراوه : « به‌لاقۆکه‌کا هه‌یفانه‌یه ئیکه‌تیا مامۆستاییت کوردستانا عیراقی لقی دهۆکی به‌لاف دکات » • ژماره يه‌کمی ۱۷ لاپه‌زه‌یه و به رۆنیۆ چاپ‌کراوه (۳۳×۲۱ سم) • وا دیاره چه‌ند ژماره‌یه‌کی که‌می لی‌ده‌رچوووه (۱۶) •

« ره‌ینه »

هه‌ولیر

ژماره يه‌کمی : ۱۹۷۱

له ژیر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : « گۆفاریکی ره‌وشن بیری و په‌روه‌ده‌یج سالانه‌یه خویندنگای دواناوه‌ندی کورانی هه‌ولیر دهری ده‌کات به سه‌ره‌پرشتی مامۆستای زمانی کوردی » • ده‌سنه‌ی نوسه‌رانی : عبدالرحمن السعدی (مامۆستای زمانی کوردی) ، لیژنه‌ی زمانی کوردی - عوسمان حمد ده‌شتی (سکریتیر) ، نه‌ندامانی - دلشاد عبدالله سنجاری ، طارق حسین ، ره‌ه‌به‌ر جه‌لال مامش • ژماره يه‌کمی ۵۶ لاپه‌زه‌یه و له « چاپخانه‌ی کوردستان » چاپ‌کراوه • له‌وه‌ده‌کات هه‌ر‌گه‌و ژماره‌یه‌ی لی‌ده‌رچوویت • (۲۰×۱۵ سم) •

(۱۶) سوپاسی مامۆستا سادق به‌هائه‌دین ده‌که‌م که‌ ئهم گۆفاره و چه‌ند گۆفاریکی تری ده‌گمهنی دامی .

« چیا »

سلیمانی

ژماره یه کی : سالی ۱۹۷۱

دهسته یه قوتابی دهریان کردووہ • ژماره یه کی ۴۸ لاپه زه یه و لهوه ده چین
ته نها ئه و ژماره یه ی لئی دهرچوبی • (۱۶×۲۲ سم) • ۵

« روانگه »

بهغدا

ژماره یه کی : ۱۹۷۱

دهسته یه ک شاعیری نوی خواز ۳ ژماره یان لئی بلاو کرده وه •

« تزنک »

که رکوک

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۷۲

یه کیه تی نوسه رانی کورد لقی که رکوک دهری ده کرد •

« نوسه ری نوی »

ههولیر

ژماره یه کی : حوزه ی رانی ۱۹۷۲

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : «کومه له به ره میکی ئه ده بی یه یه کیه تی
نوسه رانی کورد لقی ههولیر دهری ده کات» • عیزه دین فهیزی و حه مه که ریم
هه ورامی و که ریم شاره زئا و محه مه د حه سه ن مه نگوزی و عه زیز که ردی و
جه میل ره نجهر و مه دح ت بی خه و دهسته ی نوسه رانی بون • دوا ژماره ی
له بهغدا سالی ۱۹۷۸ چاپ کراوه ، ۸۰ لاپه زه یه • (۱۶×۲۲ سم) • ۵

« به ره و روناکی »

که لاله

ژماره یه کی : ته موزی ۱۹۷۲

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : «گوقاریکی و یژه یی و روشنیری گشتی یه،
لیژنه ی زمان و ویژه ی کوردی له خویندنگای ناوه ندی که لاله ی کوزان
دهری ده کات» ، «دهسته ی به ژیه به ری گوقار : ئیبراهیم سه عید به رزنجی ،

نهژاد عهزیز سورمخ ، سردار که مال مهولود ، ئازاد عهبدولوهاب
جوندیانی ، غهفور حسهین که لالی ، فهوزی جهودهت جه میل » • له
چاپخانهی کوردستان له ههولیر چاپ کراوه ۳۰ ژمارهی لیج دهرچوه : ژماره
یهکی ۴۴ و ژماره دوی که هه مان سال دهرچوه ۵۲ و ژماره سیی که سالی
۱۹۷۳ دهرچوه ۶۴ لایهزهیه • (۱۳×۲۱ سم) ه •

((ئهستیره))

سلیمانی

ژماره یهکی : هاوینی ۱۹۷۲

له ژیر ناوی ژماره دویهوه (۴یلولی ۱۹۷۲) نوسراوه : «پاشکوی رۆژی
کوردستان» • «گۆفاریکی منالانه مانگی جارێ له سلیمانی دهردهچی •
سه رهکی نوسین : صالح یوسفی » • ئه م گۆفاره پاشان بق به هتی
بهژیوه بهریتتی رۆشنیرتی کوردی له بهغدا و دو ژمارهی لیج دهرچو بهلام
دوهه مه که یان بلاو نه کرایه وه •

((هوشیاری کریکاران))

بهغدا

ژماره یهکی : ۷ کانونی یهکه می ۱۹۷۲

گۆفاری «وعی العمال» له ژماره ۱۸۹ یه وه که کانونی یهکه می سالی
۱۹۷۲ دهرچو بهشیکی بۆ زمانی کوردی تهرخان کرد • ئورگانی یهکیه تی
گشتی کریکارانی عیراقه •

((بیری نوی))

ههولیر

ژماره یهکی : ۱۹۷۲

له ژیر ناوه که ییدا نوسراوه : «گۆفاریکی ئه ده بی و زانستی گشتی
سالانه یه ، لیژنه ی زمان و ئه ده بی کوردی خویندنگای دواناوه ندی کورانی
ههولیر دهری ئه کات به سه ره رشتی مامۆستای زمان و ئه ده بی کوردی» •
«سه رۆکی لیژنه : عه بدورزه حمان ئه لسه عدی ، سکریتی لیژنه : کاردۆ

عه بدولقه هار گه لالی» • (۱۴×۲۰ سم) • ه • وا دیاره ته نها ئه و ژماره یه ی لئ
دهرچوو •

« گۆقاری کۆلیجی ئه ده بیات »

به غدا

ژماره یه کی : ۱۹۷۲

« مجلة كلية الاداب » که زانکۆی به غدا به عه ره بی و ئینگلیزی
دهری ده کرد له ژماره پازده یه وه که سالی ۱۹۷۲ دهرچو به شیککی بۆ زمانی
کوردی ته رخان کرد • سالی ژماره یه ک یا دۆ ژماره ی لئ ده ره چی •
سه رنوسه ری : ده صبحی خلیل • (۱۷×۲۴ سم) • ه •

« بۆپیشه وه »

هه ولپیر

ژماره یه کی شوپاتی ۱۹۷۳

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « گۆقاری یه کیه تی مامۆستایانی کوردستان
لقی هه ولپیره » ، « سه رۆکی نوسین عوسمان حه سه ن دزه یج ، سکر تیری
نوسین : محمه د مه نگوژی » • له سلیمانی له چاپخانه ی کاکه ی فلاح
چاپ کراوه • وا دیاره ته نها ئه و ژماره یه ی لئ ده رچوو • (۲۱×۲۸ سم) • ه •

« رۆشنیری »

— « المثقف »

هه ولپیر

ژماره یه کی : نیسانی ۱۹۷۳

له ژیر ناوه که یدا نوسراوه : « گۆقاری کۆمه له ی رۆشنیری کوردی لقی
هه ولپیره » • له سه ر به رگی پشته وه ی به عه ره بی لئی نوسراوه پاشکۆی
گۆقاری « رۆژی کوردستان » • سه رنوسه ری : عه بدولزه زاق بیتوشی ،
سکر تیری نوسین : ئه حمه د شه ریف ، ده سه تی نوسه ران : مومتاز حه یده ری ،
حازم باجه لان ، سامیه شاکر ، عه بدولقادر حه مه د ئه مین • ژماره یه کی ۷۲

لاپه‌زیه ، به کوردی و عه‌ره‌بی له «چاپخانه‌ی راپه‌ژین» ی سلیمانی ۲ هه‌زار
دانه‌ی لی چاپ‌کراوه • (۲۷×۲۱ سم) ه •

« رۆشنیری نوی »

– « المثقف الجديد »

به‌غدا

ژماره‌ی سفری : ۱۱ ی ته‌شرینی دووه‌می ۱۹۷۳

لای ناوه‌که‌یه‌وه نوسراوه : «بلاوکراوه‌یه‌کی رۆشنیری‌یه ناو به ناو
ده‌رده‌چیت • به‌ژۆه‌به‌رایه‌تی رۆشنیری‌ج ده‌ری‌ده‌کات» • کوردی و
عه‌ره‌بی‌یه • له ژماره ۸ یه‌وه له‌سه‌ری نوسراوه : سه‌رنوسه‌ر – دوکتۆر
ئیحسان فوئاد ، سکرته‌یری نوسین – حسه‌ین عارف • (۳۴×۲۹ سم) ه •
تا ئیسته ده‌رده‌چیت و لیتی نوسراوه : «بلاوکراوه‌یه‌کی ئە‌ده‌بی و رۆشنیری‌یه •
ده‌زگای رۆشنیری و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی‌ج ده‌ری‌ده‌کات» • به بارستیش
وای لی‌هاتوه (۲۸×۲۱٫۵ سم) •

« گۆقاری گۆزی زانیاری کورد »

به‌غدا

ژماره‌ی یه‌کی : ۱۹۷۳

• به کوردی و عه‌ره‌بی سالی ژماره‌یه‌ک یا دو ژماره‌ی لی‌ده‌رده‌چی •
• ژماره‌ی یه‌کی ۸۰۰ و ژماره‌ی دو‌ی (سالی ۱۹۷۴) ۹۴۹ + ۲۷ لاپه‌زیه
• مامۆستا ئیحسان شه‌یرزاد سه‌رنوسه‌ری بو • (۲۴٫۵×۱۷ سم) ه •

« باباگۆزگۆز » (✱)

که‌رکوک

ژماره‌ی یه‌کی : ۱۹۷۳

• «یه‌کیه‌تی قوتایانی کوردستان» لقی که‌رکوک ده‌ری‌ده‌کرد •

« راستی »

بیروت

ژماره یه‌کی : ۱۹۷۳ (۴)

به عه‌ره‌بی له‌سه‌ری نوسراوه : «نشرة ثقافية رياضية اجتماعية يشرف على تحريرها المركز الثقافي لجمعية الازر الرياضية الثقافية الكردية في بيروت»
ژماره سیی سالی دوی شوباتی ۱۹۷۴ ده‌رچوو ، ۳۴ لاپه‌زه‌یه • (۱۷×۲۴)
• (سم) ۵

« ئامانج »

به‌غدا

ژماره یه‌کی : کانونی دووهمی ۱۹۷۴

له ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : «گۆفاری یه‌کیه‌تی مامۆستایانی کوردستان — مه‌کته‌بی سکرته‌ریه‌ت» • ۵ • ژماره یه‌کی ۳۴ لاپه‌زه‌یه • چه‌ند ژماره‌یه‌کی که‌می لیج ده‌رچو • (۲۱×۲۹ سم) • ۵

« روناھی »

(RONAHİ)

ئه‌ته‌مانیای رۆژئاوا

ژماره یه‌کی : ۱۹۷۴ (۴)

له‌ژێر ناوه‌که‌یدا نوسراوه : ((Komeia Shorshvanên Kurdên Tirkiye))
له‌سه‌ر به‌رگی ناوه‌وه‌ی نوسراوه : ((Ronahi, Kovara Kurdî))
ژماره ۱۴ و ۱۵ که پیکه‌وه ده‌رچون مارتی ۱۹۷۵ ی له‌سه‌ر نوسراوه و به
هه‌ردوکیان ۳۶ لاپه‌زه‌ن • کوردی و تورکی‌یه • (۱۸×۱۲ ر ۱۲سم) • ۵

« رزگاری »

(RIZGARI)

ئه‌نقه‌ره

ژماره یه‌کی : ۲۱ ی مارتی ۱۹۷۶

له‌سه‌ری نوسراوه : ((Kovara Rezani ü Candiya Mehani))

خواه‌نی: رۆسته‌م ئه‌سه‌لان ، لێ پیرسراوی : محهمه‌د ئۆزون ، سکرته‌یری :
 رۆسته‌م ئۆزگور • گۆفاریکی مانگانه‌ی چه‌پزه‌وه ، به‌شیکێ کوردی و
 به‌شیکێ تورکی به • ژماره‌یه‌کی وتاریکی ده‌باره‌ی شیخ سه‌عیدی پیران
 بلاوکردۆته‌وه • ژماره‌ دۆی ۲۱ ی نیسانی ۱۹۷۶ بلاو بوۆته‌وه • هه‌ر ئه‌و دۆ
 ژماره‌یه‌یم دیتوه که هه‌ر یه‌که‌یان ۱۱۲ لاپه‌زه‌یه • گۆفاریکی ده‌وله‌مه‌نده •
 (۲۴ × ۱۵۵ س.م) •

«عیراق»

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : ۱۹۷۷/۳/۲۱

لای ناوه‌که‌یه‌وه نوسراوه : «پاشکۆی رۆژنامه‌ی عیراقه به‌ زمانێ
 کوردی ده‌رده‌چیت» • «سه‌رنوسه‌ر صالح حیدری» • (۲۸ × ۴۱ س.م) •

«شۆرشی کشتوکالی»

به‌غدا

ژماره‌یه‌کی : کانونی دووه‌می ۱۹۷۸

ئه‌نجومه‌نی بالایی کشتوکال ده‌ری ده‌کات • له‌سه‌ر به‌رگه‌که‌ی نوسراوه
 پاشکۆی گۆفاری «الثوره‌ الزراعیه» یه‌ که دوکتۆر عه‌بدولوه‌هاب ئه‌لداه‌ری
 سه‌رنوسه‌ری به • بزیاره‌ هه‌ر سه‌ج مانگ جارێک ده‌رچیت • ژماره‌یه‌کی ۵۴
 لاپه‌زه‌یه و به‌ وینه و نیگاری ره‌نگاوژنه‌نگ رازی‌نراوه‌ته‌وه • (۲۸ × ۲۱ س.م) •

★ ★ ★

((تيمّنه يشتننى راستنى)) (فهم الحقيقة)

وموقعها في الصحافة الكردية

أولى الانكليز الدعاية جانبا كبيرا من اهتمامهم في سنوات الحرب العالمية الاولى محققين من خلالها مكاسب لعبت دورها الواضح في تسهيل مهام قواتهم العاملة في ميادين القتال ، وقد اعترف بذلك كبار مسؤوليهم (١) . وما ان احتل الانكليز البصرة في بداية الحرب حتى حولوها الى قاعدة لانطلاقاتهم العسكرية اللاحقة ومركزا لنشاطهم الاعلامي في آن واحد . ولم يستهدف الانكليز من نشاطهم الاعلامي منذ أن دخلوا البصرة العراق وحده ، بل انهم خصصوا جانبا كبيرا منه لنشر دعاياتهم في المناطق الايرانية المجاورة (٢) .

بعد احتلال الانكليز لمدينة بغداد في آذار ١٩١٧ توسع نشاطهم الاعلامي بشكل ملموس . فاصدروا في ٤ تموز من العام نفسه جريدة «العرب» اليومية التي ادعوا بانها « عربية المبدأ والغرض ينشئها في بغداد عرب للعرب » (٣) .

(١) راجع :

Lloyd George, The truth about Peace Treaties, Vol. II, London, 1938, P. 1118.

(٢) كان مجال العمل الدعائي للانكليز داخل ايران نفسها محدوداً ذلك لان الشاه اعلن في ٢ تشرين الثاني عام ١٩١٤ حياد بلاده . ومع ان قرار الشاه هذا ظل مجرد حبر على ورق لان بلاده قد تحولت الى ميدان للنشاط العسكري لاربع دول متحاربة هي الامبراطورية العثمانية وانكلترا وروسيا والمانيا ، مع ذلك فان مجال اصدار الصحف والمنشورات ظل محدوداً بالنسبة للانكليز وغيرهم مما دفعهم الى اصدار عدد من الصحف والنشرات باللغة الفارسية في العراق .

(٣) وردت هذه العبارة تحت اسم كل عدد من جريدة « العرب » كشعار ثابت لها .

وقد أدت هذه الجريدة ما وضع لها من واجبات بذكاء ونجاح غير قليل (٤) .

خطا الانكليز خطوتهم الدعائية الواسعة التالية مع بزوغ العام ١٩١٨ . ففي الاول من كانون الثاني من ذلك العام أصدروا في بغداد ثلاث جرائد هي ((Baghdad Times)) الانكليزية و «ايران» الفارسية و «تيگه يشتنى راستى» (فهم الحقيقة) الكردية . وهي جميعها كانت مكرسة لتحقيق غايات متشابهة وان اختلفت الواحدة منها عن الاخرى بعض الشيء فيما اتبعت من أساليب اقتضتها الظروف المتباينة للمناطق التي كانت تنشر فيها . فقد شددت «ايران» ، مثلا ، من هجماتها على الالمان والعثمانيين وعلى عملائهما من أمثال قاسموس وحاولت تحريض العشائر الايرانية المختلفة ضد العشائر الموالية لاعداء الحلفاء مع التأكيد على المصالح النفطية الانكليزية في جنوب ايران .

في تعليق لها على صدور هذه الجرائد كتبت «العرب» تقول : « وفي مناسبة تبلغ السنة الجديدة ظهرت في بغداد ثلاث جرائد اخرى الواحدة تعرف بالاوقات البغدادية وهي انكليزية اللغة يومية الظهور ، والثانية « تيگه يشتنى راستى » بالكردية ومعناها فهم الصدق (٥) والثالثة «ايران» فارسية . والانكليزية في أربع صفحات وكل من الكردية والفارسية صحيفتين . وهذه الجرائد تمثل الامم المنتشرة في هذه المدينة من عرب وانكليز وكرد و فرس وقد شجعت الدولة البريطانية كل امة لتنشئ لها ما ينوب عنها في الفكرة والاماني » (٦) .

(٤) ظلت « العرب » تصدر حتى اواخر ايار عام ١٩٢٠ حيث توقفت لتحل محلها جريدة « العراق » .

(٥) الاصح « فهم الحقيقة » .

(٦) « العرب » ، العدد السادس ، ٧ كانون الثاني ١٩١٨ .

احتلت هذه الجرائد ، مع ما كان يصدرها الانكليز من نشرات دورية بلغات مختلفة ، مكانة بارزة لا في النشاط الاعلامي للانكليز في سنوات الحرب العالمية الاولى فحسب بل كذلك في تاريخ الصحافة العراقية لانها - بغض النظر عن أهدافها - كانت تشكل تحولا نوعيا في جوانب عديدة ومهمة لمهنة الصحافة .

ينتظر مجمل النشاط الاعلامي الانكليزي خلال سنوات الحرب العالمية الاولى في العراق البحث الجدي والتقصي العميق لان من شأن ذلك القاء أضواء على جوانب عديدة مهمة من تاريخ العراق وما رافق الحرب العالمية الاولى من أحداث وتطورات وسياسة الانكليز ازاء المنطقة في تلك الفترة الحساسة . واذا كانت الجرائد الاخرى ، ولا سيما «العرب» ، قد وجدت لها بعض الانعكاسات في العديد من الدراسات التاريخية والبحوث المكرسة للصحافة العراقية فان «تيگهيشتنى راستى» لم تجد لها حتى الان سوى اشارات غامضة ومقتضبة للغاية في عدد قليل جدا من الدراسات البيليوغرافية التي لم تحدد أي منها تاريخ صدور الجريدة بشكل صحيح (٧) ، دعك عن أهميتها .

يكمن فيما سبق السبب الاساس لتأليف هذا الكتاب : « تيگهيشتنى

(٧) اشار الاستاذ علاء الدين سجادي الى صدور هذه الجريدة لأول مرة في العام ١٩٥٢ بهذا الشكل : « تيگهيشتنى راستى كانت جريدة اسبوعية سياسية اجتماعية أصدرها الاحتلال الانكليزي ببغداد في العام ١٩١٨ . يصادف العدد ٢٠ من هذه الجريدة ١١ آذار ١٩١٨ ، ولا أعرف كم عددا صدر منها » . وقد اعاد نفس القول في الطبعة الثانية من كتابه ، التي صدرت في العام ١٩٧١ (راجع : علاء الدين سجادي ، ميژوي ئهده بي كوردى (تاريخ الأدب الكردي) ، الطبعة الاولى ، بغداد ، ١٩٥٢ ، ص ٥٥٢ - ٥٥٣ ؛ الطبعة الثانية ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص ٦١١) . ولم يصف احد من الذين كتبوا من بعده عن الصحافة الكردية شيئا جديا او جديدا على ما ذكره هو .

راستی - فهم الحقيقة - وموقعها في الصحافة الكردية » •

يتألف الكتاب من مقدمة وخمسة فصول مع ملحقين • تعرض المقدمة فكرة عامة عن الدراسات القليلة التي كرس لبحت جوانب مختلفة من تاريخ الصحافة الكردية باللغات الكردية والعربية والانكليزية والروسية وغيرها مع تأكيد خاص على الذين تطرقوا في بحوثهم الى جريدة « تيگه يشتني راستي » وتصحيح ما ورد فيها من أخطاء بصدها •

أما الفصل الاول «صفحات من تاريخ الصحافة وأهميتها» فهو عبارة عن مدخل عام يبين ، كما يبدو من عنوانه ، تاريخ الصحافة وأهميتها في حياة الشعوب • وقد وردت فيه معلومات جديدة عن هذه المهنة الخطيرة وذلك بالاستناد الى عدد غير قليل من المصادر الحديثة •

ويستهدف الفصل الثاني «نبذة من تاريخ الصحافة الكردية» تقديم صورة مركزة عن واقع الصحافة الكردية منذ نشأتها ، مما يعتبر ضروريا لتحديد العامل الاساس الذي دفع بالانكليز لاصدار جريدة « تيگه يشتني راستي » من حيث ان الكرد قد بلغوا قبل الحرب بفترة غير قصيرة مستوى غدا من الممكن والضروري مخاطبتهم بلغتهم عن طريق الصحافة • كما ان عرض ذلك التاريخ الذي سبق وأتبع صدور «تيگه يشتني راستي» لهو أمر ضروري لتحديد موقع هذه الاخيرة في الصحافة الكردية بشكل عام •

يحتوي الفصل الثاني على معلومات ومقارنات واستنتاجات جديدة بصدد ظهور «کردستان» أول صحيفة كردية والعوامل التي جعلت من مدينة القاهرة ، دون غيرها ، المكان الانسب لميلادها • فلم يكن بوسع محاولات المثقفين الكرد لاصدار جريدة ناطقة باسمهم داخل الامبراطورية العثمانية ان تؤدي الى نتيجة ايجابية في ظل حكم السلطان عبدالحميد الثاني • فاستغل هؤلاء التناقضات الانكليزية - العثمانية التي خلقت ظروفًا مواتية في مصر

لاصدار جريدة تنطق بلغات شعوب الامبراطورية العثمانية وتعادي حكم السلطان عبدالحميد المتخلف . وعلى هذا الاساس فقد تحولت مصر الى أحد المراكز الرئيسة للنشاط الاعلامي للقوى المعارضة داخل الامبراطورية العثمانية، بما في ذلك الاوساط الثورية التركية التي كانت تمثلها يومذاك جمعية الاتحاد والترقي . ويكمن في ذلك السبب الرئيس الذي تفاعلت معه عوامل اخرى مساعدة جعلت بمجموعها من صدور أول صحيفة كردية في القاهرة يوم ٢٢ نيسان ١٨٩٨ أمرا ممكنا .

تحتل جريدة «كردستان» مكانة جد بارزة في تاريخ الصحافة الكردية لالكونها أول صحيفة كردية فقط ، بل كذلك لما تميزت به من طابع ديمقراطي متقدم واضح ولما عالجت من مواضيع حيوية مختلفة بأسلوب سلس رصين ، منها الموقف الصائب الذي اتخذته من المؤسسة المتخلفة التي أسسها السلطان عبدالحميد من رجال العشائر الكردية باسم «فرسان الحميدية» ونظرتها للارمن وترحيبها بافكار الاتحاديين ومعالجتها لمسائل الادب والتعليم وماشاكل . مع انتصار ثورة الاتحاديين في العام ١٩٠٨ بدأت مرحلة جديدة في تاريخ الصحافة الكردية كما كان عليه الامر بالنسبة لجميع شعوب الامبراطورية الاخرى . وبالرغم من ان هذه المرحلة لم تدم طويلا الا انها تمخضت عن نتائج مهمة على طريق تطور تلك الصحافة شكلا ومضمونا . وقد عالج الفصل الثاني هذا الموضوع من جوانبه المختلفة وبالاستناد الى مضامين عدد من أندر الجرائد والمجلات الكردية التي تعود الى تلك الفترة والتي لم يسبق لاحد التطرق اليها ، وقد اعطى ذلك ايضا امكانية تصحيح العديد من الهفوات الواردة في بعض البحوث البيبليوغرافية المكرسة للصحافة الكردية (٨) .

(٨) لاينتقص ذلك ، دون شك ، من أهمية الجهود الجليلة التي بذلها عدد من الكتاب لعرض صفحات من تاريخ الصحافة الكردية . فان الموضوع بحد ذاته يدخل ضمن المسائل العلمية المعقدة نظرا لتبعثر وضياح اعداد معظم الجرائد والمجلات الكردية المبكرة ، وأحيانا حتى المتأخرة منها .

بالرغم من جميع الصعوبات قطعت الصحافة الكردية بعد الحرب العالمية الاولى شوطا لا بأس به على طريق التطور ، ولاسيما في العراق . وفي الفصل الثاني نماذج عديدة ومقارنات مختلفة تبين أهم جوانب ذلك التطور . وهنا أيضا حاول الكتاب تصحيح بعض الاخطاء التي وقع فيها مؤلفون آخرون . وينتهي الفصل الثاني بتحديد أهم خصائص الصحافة الكردية بشكل عام .

يحمل الفصل الثالث من الكتاب عنوان «متى وكيف ولم صدرت تيگه يشتنى راستى» ، وهو يركز في مدخله على الاهتمام البالغ الذي أولاه الكولونياليون ومن بعدهم الاستعماريون لجعل الصحافة أداة فعالة من أدوات عملهم المنتشعب بين شعوب العالم الثالث . وكان من الطبيعي ان يكتسب هذا الامر طابعا أكثر جدية خلال سنوات الحرب العالمية الحاسمة مما وجد له انعكاسات واضحة على نشاط الانكليز الاعلامي في العراق والذي كانت « تيگه يشتنى راستى » واحدة من ثماره .

لاتحمل « تيگه يشتنى راستى » اسم أي شخص من الذين اسهموا في الاشراف عليها أو في تحرير مواضيعها . ولا توجد اشارة الى مثل هذا الامر في المراجع التي تطرقت الى هذه الجريدة بشكل أو باخر أو في المصادر التي عالجت موضوع الصحافة العراقية أو النشاط الاعلامي للانكليز في العراق خلال سنوات الحرب . وتوضيح هذا الامر شكل عقدة استوجبت البحث في مختلف المظان والاتصال بمختلف الشخصيات الثقافية والمسؤولة التي عاصرت لحرب العالمية الاولى (٩) . مع ذلك اعتمد استجلاؤه بالاساس على بعض القرائن والمقارنات المنطقية . فمن الطبيعي ان امر الاشراف على هذه الجريدة

(٩) من بين الذين اتصل بهم المؤلف الاستاذ توفيق وهبي والضابط السياسي السابق المهتم بالدراسات الكردية س. ج. آدموندس صاحب كتاب ((Kurds, Turks and Arabs. Politics, travel and research in North—Eastern Iraq)), London, 1957.

قد عهد الى أحد المسؤولين الانكليز • واننا لم نجد من بين هؤلاء في فترة صدور « تيگهيشتنى راستى » شخصا اولى للاضطلاع بهذه المهمة اكثر من الميجر سون من بين جميع المسؤولين الانكليز العاملين في الساحة العراقية • فقبل كل شيء كان سون اكثر الانكليز اطلاعا على المناطق الكردية ، عمل وعاش فيها موظفا ثم متنكرا قبل اندلاع نيران الحرب العالمية الاولى بفترة طويلة • وقد كرس العديد من المؤلفات لدراسة حياة الشعب الكردي ولغته وعاداته وتقاليده الاجتماعية • فقبل الحرب بسنوات نشر في لندن دراسات عديدة عن قواعد اللغة الكردية ولهجاتها ^(١٠) وأصدر الطبعة الاولى لكتابه المعروف «رحلة متنكر الى ميسوبوتاميا وكردستان» ^(١١) • ثم انه كان يجيد اللغة الكردية بطلاقة جعلت من المؤرخ الكردي المعروف محمد أمين زكي يقول عنه : «يعرف هذا الفاضل اللغة الكردية كأحد ابنائها ، بل انه اعلم بها من كثير من علماء الكرد انفسهم» ^(١٢) • وكمثال جدير على مدى تمكن الميجر سون من اللغة الكردية نذكر انه ترجم اليها عددا من آيات القرآن الكريم ترجمة واضحة ومفهومة نشرها في احدي الجرائد الكردية القديمة ^(١٣) ، وهو أمر يعجز عنه الكثيرون •

الى جانب كل ما تقدم فان الميجر سون كان ذا باع طويل في الصحافة • فقد اشترك في تحرير جريدة ((Basra Times)) التي أصدرها الانكليز منذ

(١٠) بما في ذلك كتابه :

((Grammar of the Kurmanji or Kurdish Language)) , London, 1913 (13 + 289 PP.).

(١١)

B. Soane, To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1912 (Second edition, 1926, 421 PP.).

(١٢) محمد أمين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، ترجمة محمد علي عوني ، القاهرة ، ١٩٣٦ ، ص ٣٢٥ •

(١٣) «بيشكهوتن» (التقدم) ، السليمانية، العدد ٢٥ ، ١٤ تشرين الاول ١٩٢٠ •

احتلالهم العراق الجنوبي (١٤) . ووجد ذلك انعكاسا واضحا له في مستوى « تينگه يشتنى راستى » كما نوضحه فيما بعد . وأخيرا فان محتويات الجريدة نفسها تشير بوضوح الى ان جانبا كبيرا منها قد حرر من قبل شخص له مستوى مثقف وتفكير مسؤول انكليزي .

هذه الادلة مع غيرها التي وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث تبين بشكل لا لبس فيه ان الميجر سون هو المسؤول الانكليزي الذي أشرف على اصدار « تينگه يشتنى راستى » . ومن الجدير بالذكر هنا انه ما ان وضعت الحرب العالمية الاولى أوزارها حتى أصدر سون في السليمانية جريدة اخرى كردية باسم « پيشكه وتن » (التقدم) التي لا تختلف عن « تينگه يشتنى راستى » اسلوبا ونهجا ومستوى بل وحتى حجما .

ولكن لم يقتصر تحرير « تينگه يشتنى راستى » على شخص واحد . فقد انعكس اسلوب وتفكير مثقف شرقي في جانب كبير من محتويات الجريدة . وتشير مجموعة من الدلائل الى ان المحرر الثاني في « تينگه يشتنى راستى » كان الاديب شكري الفضلي . فقبل الحرب كان جمال الدين بابان المثقف الكردي الوحيد في العراق الذي طرق باب الصحافة القومية عندما أصدر في شباط ١٩١٤ أول مجلة كردية - تركية عراقية باسم « بانگ كرد » (نداء الكرد) (١٥)، الا انه اضطر لوقف نشاطه الصحفي مع اندلاع نيران الحرب وسوقه الى ميادين القتال . أما شكري الفضلي الذي كان يسيطر على ناصية اللغة الكردية وله فيها قصائد ومساجلات شعرية والذي عرف بنشاطه الصحفي (١٦)

(١٤) راجع :

A. T. Wilson, Loyalties Mesopotamia 1914—1917. A personal and historical record, London, 1930, P. 73.

(١٥) صدرت منها خمسة اعداد فقط ، وكان كل عدد منها يتكون من ٢٤ صفحة .

(١٦) كتب شكري الفضلي في صحيفتي «التعاون» و «الزهور» اللتين كانتا تصدران في بغداد قبل الحرب .

وبكتاباتاه عن الكرد وتقاليدهم قبل الحرب^(١٧) ، فقد ظل في بغداد واسمهم في تحرير جميع الجرائد التي أصدرها الانكليز باللغتين العربية والفارسية . وقد أشار رفائيل بطي الذي يعتبر من رواد الصحافة العراقية المعروفين وكان صديقا ومعاصرا لشكري الفضلي ، أشار بشكل عابر الى اشتراك الاخير في تحرير «تینگه يشتنى راستى»^(١٨) . وفي رده على استفسارنا اعرب س . ج . آدموندس عن رأيه في احتمال اشتراك شكري الفضلي في تحرير هذه الجريدة^(١٩) .

استهدف الانكليز من اصدارهم لجريدة « تینگه يشتنى راستى » تحويلها الى اداة اضافية لكسب الشعب الكردي الى جانبهم ولابعاده عن كل تأثير لاعدائهم ولاسيما العثمانيين . وقد ظهر ذلك جليا في الجانب الاكبر من محتويات الجريدة بدءا بعددها الاول والى آخر عدد صدر منها . ففي العدد الاول منها نشرت «تینگه يشتنى راستى» مقالة بعنوان «حسنت حكومة بريطانيا العظمى للعراق» اكدت فيها على ما جلبه العثمانيون من مساوئ للبلاد جعلتها في «حزن مستمر» الى أن «بعث الله عز وجل بريطانيا العظمى للعراقيين فانقذتهم من الحكومة (الاتحادية - ك . م . م) الظالمة ومن قيودها وسلاسلها» ، فان من دأب الانكليز انهم « ينظرون الى الحق والحقيقة بمنظار القانون والعدالة » لذا نرى كيف «تحولت الاراضي التي تركت بورا تحت وطأة الظلم الى مزارع خضراء يانعة» ، وقد تم توزيع «كميات كبيرة من الحبوب على الفلاحين مما

(١٧) راجع : شكري الفضلي ، الكرد الحاليون ، - «لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ ؛ الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .

(١٨) راجع : رفائيل بطي ، شكري الفضلي (١٨٨٢-١٩٢٦) ، - «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣-٢٤ .

(١٩) ورد ذلك في رسالة الاستاذ توفيق وهبي للمؤلف والتي تحمل تاريخ ٢٠ كانون الثاني ١٩٧٧ .

يسر لهم العمل « فغدا « الجميع يقضون حياة ذهبية » بفضل الانكليز
وجهدهم (٢٠) .

هكذا فان اسم الجريدة جاء مطابقا تماما لاهدافها المرسومة التي تركزت
على جعل الكرد «يفهمون حقيقتين» نابعتين من وجهة نظر انكليزية بحتة —
حقيقة بريطانيا الناصعة والحقيقة القاتمة لاعدائها . وكانوا يتبعون من ذلك
تحويل « تيگه يشتني راستى » ، مع جريدة «العرب» (٢١) ، الى وسيلة مؤثرة
لاظهار « عظمة بريطانيا » ولقطع خط الرجعة على العثمانيين والحط من سمعتهم
باسلوب يؤدي الى «التخلص من شرهم» بحيث لايعود العراقيون يسمعون
«اسمهم القبيح» مرة اخرى وذلك في سبيل ان «تحيا حكومة بريطانيا العادلة»
و «يهلك الاتراك الظالمون» لانهم «قلبوا النعيم بؤسا ، والسعادة شقاء ،
والخصب جدبا ، وال عمران خرابا » (٢٢) . بينما « ان بريطانيا العظمى ...
ستقوم ، بعد ان تخرج من الحرب ظافرة ، بانقاذ شعوب الشرق قاطبة ، ولاسيما
عرب العراق وماحوله وكردهما ، من المآسي وتسعدهم بالانعتاق والحرية
والاتحاد اذ ان تحقيق مثل هذه المطالب المقدسة محال دون مساعدة حكومة
عادلة منصفة مثل بريطانيا العظمى » (٢٣) .

حاول الانكليز استغلال «تيگه يشتني راستى» للضرب على أوتار
العاطفة الدينية والشعور القومي للجماهير الكردية باسلوب من شأنه اثاره
الضغائن ضد العثمانيين الذين لايمكن ان يكون الوقوف بوجههم متعارضا
مع القيم الاسلامية ، كما أكدت الجريدة مرارا . لذا فان العديد من مقالاتها

-
- (٢٠) « تيگه يشتني راستى » ، العدد الاول ، كانون الثاني ١٩١٨ .
(٢١) غالبا ماثلتقي مضامين الجريدتين بل وحتى عناوينهما (راجع : الهامش
رقم ٣٠) .
(٢٢) راجع « تيگه يشتني راستى » ، ٥ و ١٢ و ٢٦ كانون الثاني و ٥ و ١٩
شباط ١٩١٨ ؛ «العرب» ، ١٢ و ١٧ كانون الثاني ١٩١٨ .
(٢٣) « تيگه يشتني راستى » ، ١٢ كانون الثاني ١٩١٨ .

تحمل مثل هذه العناوين : «انكلترا والاسلام» (٢٤) و « الترك الاتحاديون مضرون بالاسلام» (٢٥) و «الحكومة العثمانية مغايرة للشرع» (٢٦) و « هل بقي شيء لم يفعله الاتحاديون بالاسلام » (٢٧) .

في جميع هذه المقالات ، كما في غيرها ، حاولت « تينگه يشتنى راستى » اظهار الاتحاديين في ثوب الخارجين على الدين مما يجعل مناهضتهم فرضا على كل المخلصين « باعتبار حكومتهم غير شرعية » ولان الكفر بلغ بهم حد انهم «ينفرون من سماع اسم محمد صلوات الله عليه ، بينما اذا سمعوا أسماء أنور وطلعت وجمال فانهم يصلون ويسلمون» (٢٨) . وبالمقابل فقد أجهدت « تينگه يشتنى راستى » نفسها لاطهار الانكليز كمدافعين امناء عن الاسلام بحيث لا مناص من الوقوف في صفهم . فان « من يرجع الى التاريخ » يرى جلياً كيف ان « حكومة بريطانيا العظمى هبت مراراً لمساعدة الاسلام » وانها «قامت من أجل المسلمين بانقاذ الحكومة التركية مرات عديدة من موت أكيد» وحتى في هذه الحرب فان « حكومات بريطانيا وفرنسا وروسيا » فكرت بالمسلمين و « من اجلهم نصحت الحكومة التركية بان تقف على الحياد . . . لكن الاتحاديين الذين يرومون امحاء العرب والكرد . . . لم يصغوا الى مثل هذا الكلام » . والدليل الآخر على حب بريطانيا الجامح للاسلام والمسلمين لدى « تينگه يشتنى راستى » هو « ذلكم النعيم » و « تلكم السعادة » التي تتمتع بها «شعوب اسلامية كثيرة» في ظل الانكليز الوارثين ، بينما ، « والكل يعرفون ذلك » ، تعمل « المانيا بدأب من أجل محو المسلمين » لانها « عدوة

-
- (٢٤) « تينگه يشتنى راستى » ، ١٢ شباط ١٩١٨ .
 - (٢٥) « تينگه يشتنى راستى » ، ٢٥ آذار ١٩١٨ .
 - (٢٦) « تينگه يشتنى راستى » ، ٢٠ آيار ١٩١٨ .
 - (٢٧) « تينگه يشتنى راستى » ، ٣ حزيران ١٩١٨ .
 - (٢٨) « تينگه يشتنى راستى » ، ٢٠ آيار ١٩١٨ .

للاسلام» (٢٩) . ومما يجدر بالذكر في هذا المجال وجود تشابه كبير بين محتوى جريدتي « العرب » و « تيگه يشتني راستي » من حيث معالجتها لهذا الموضوع ، ولا يستبعد ان الأخيرة كانت تنشر احياناً مقالات مترجمة عن الاولى (٣٠) .

ومن الطريف ان نشير الى ان « تيگه يشتني راستي » نشرت أسماء العديد من الضباط والمسؤولين الانكليز الذين تركوا المسيحية واعتنقوا الاسلام ديناً ونبذوا أسماءهم السابقة ليتخذوا لهم أسماء عربية - اسلامية شائعة (٣١) .

بالامكان ايراد امثلة كثيرة تبين اسلوب « تيگه يشتني راستي » في اثاره الشعور القومي الكردي باتجاه يخدم مصالح بريطانيا في الحرب العالمية الاولى ، فان مقالات الجريدة كانت تؤكد باستمرار وباسلوب مشير ومناور ذكي على ان تحقيق طموحات الكرد انما يعتمد على بريطانيا وحدها مما يحتم « تقدير صداقة الانكليز » وعدم « الاتيان بعمل يقضي الى ندم أبدي » ولاسيما ان « الانكليز اصدقاء للكرد اكثر من أي شعب آخر » فهم « عشاق بسالتهم » و« يحبونهم » اكثر حتى من أهالي بغداد « الذين « أصبحوا بفضلهم نعمون برفاه الحياة » لان ما انجزه الانكليز في هذه المدينة خلال عام واحد « ما كان بمستطاع الترك انجازه خلال ٥٠٠ سنة » بل ان العثمانيين « لم يستطيعوا خلال كل عهدهم ضمان ساعة واحدة من تلك السعادة التي يتمتع

(٢٩) « تيگه يشتني راستي » ، ١٢ شباط و ٢٢ نيسان ١٩١٨ .
(٣٠) هذه عناوين بعض الافتتاحيات الواردة في جريدة «العرب» والتي تشبه الى حد كبير المواضيع التي كانت تعرض في «تيگه يشتني راستي» : «محرارية الاتراك لدين الاسلام» («العرب» ، ٢١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك الاتراك لدين الاسلام » («العرب» ، ١ آذار ١٩١٨) ؛ « انتهاك الاتحاديين لقدسيات الاسلام» (٢٥ آذار ١٩١٨) ؛ «الترك في نظر الالمان» (٨ نيسان ١٩١٨) ؛ « حول رزء الترك» (٢٦ تشرين الاول ١٩١٨) .
(٣١) « تيگه يشتني راستي » ، ١٢ كانون الثاني ١٩١٨ .

بها الاهلون في العراق وفلسطين منذ أول يوم وطأت فيه أقدام الجيش الانكليزي أراضيها « لذا عبرت الجريدة عن ثقتها التامة بان « أبناء الشعب الكردي لن ينخدعوا باكاذيب » العثمانيين و « يضعون أيديهم بأيدي الانكليز وينقذون انفسهم من مظالم الترك لينهمكوا في اعمار أصقاعهم » (٣٢) ، خاصة وان « حكومة بريطانيا المعظمة تسعى لسعادة الكرد » (٣٣) .

ان « تيگه يشتنى راستى » طافحة بامثلة معبرة اخرى كثيرة تبين جميعها كيف وبأي اتجاه كان يعمل الانكليز لكسب الكرد وتحريكهم ضد اعدائهم (٣٤) وقد غدا هذا الاخير أمراً ملحاً بالنسبة للانكليز أكثر فأكثر مع مرور الأيام وكتيجة منطقية للتغيرات التي طرأت على تناسب القوى في العلاقات الدولية خلال السنتين الأخيرتين للحرب . فقبل صدور « تيگه يشتنى راستى » تمكنت القوات الانكليزية من تثبيت أقدامها في أجزاء حساسة من الشرق الاوسط بما فيها مناطق مخصصة للفرنسيين بموجب اتفاقية « سايكس - بيكو » السرية . ومنذ شباط ١٩١٧ بدأت تغييرات حاسمة تهدد النظام القيصري الروسي الذي زال من الوجود نهائياً في تشرين الثاني من العام نفسه . دفع كل ذلك بحكام لندن الى اجراء تغييرات لا في حساباتهم التكتيكية فحسب بل وفي أهدافهم الاستراتيجية كذلك . فاصبح التوجه باسرع ما يمكن والى أقصى ما يمكن شمالا سمة بارزة من نشاطات الانكليز في العراق ، ولا سيما في السنة الأخيرة من الحرب . وهذا كان يستوجب الاستفادة من كل قوة متيسرة اخرى لتسهيل مهمة تقدم القوات الانكليزية التي لم يكن في الامكان رفع طاقتها بعد ان أخذت تربو على حوالي المليون في ميادين الشرق

(٣٢) « تيگه يشتنى راستى » ، ٢٣ شباط و ١٣ أيار و ٣ حزيران ١٩١٨ .

(٣٣) هذا هو عنوان افتتاحية العدد ٣٢ من الجريدة (راجع : « تيگه يشتنى راستى » ، ١٠ حزيران ١٩١٨) .

(٣٤) وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث من الكتاب .

جراء ذلك ازداد اهتمام الانكليز لكسب رؤساء العشائر الكردية ولحثهم على حمل السلاح ضد العثمانيين مما وجد له انعكاساً واضحاً على صفحات « تيگه يشتنى راستى » باسلوب لم يخل من ذكاء واثارة وخبث . وبالنسبة للنقطة الاخيرة يكفي القول ان الأدبيات السياحية التي دونها البريطانيون الذين زاروا المناطق الكردية في العراق قبل الحرب مليئة بصورة رومانتيكية ، الا انها مخيفة للغاية ، عن عشيرة الهوند ، جاء تجسيدها في كتاب « رحلة متنكر في ميسوپوتاميا وكرديستان » للمشرف على الجريدة الميجر سون باسلوب لم يبلغه غيره (٣٦) ، ومع ذلك نرى « تيگه يشتنى راستى » تتغنى بمآثر الهوند كخير دليل على شجاعة الكرد واقدامهم فكتبت ما نصه :

« لا داعي لكي نبتعد كثيراً . فقبل سنوات مضت أذلت عشيرة الهوند الكردية عساكر الترك والعجم مراراً . واليوم لا نريد منكم انتم يا أحفاد هؤلاء الميامين سوى ان تكونوا حريصين على صداقة الانكليز . . . » (٣٧) .

وبالاسلوب نفسه خاطبت « تيگه يشتنى راستى » العشائر الكردية الاخرى ورؤساءها . ففي افتتاحية عددها التاسع عشر « ماذا على رؤساء الكرد ان يفعلوا ؟ » اطناب كثير لماضي الكرد الذين « لم يخضعوا في أي عهد » للعثمانيين ، مما يدعو الى العجب لـ « انهم لم يتحركوا بعد » مع كونهم « أشجع من أقوام اخرى كثيرة » . ثم تذكر الجريدة أسماء عدد من المتنفذين الكرد المعروفين « الذين لم يهابوا » العثمانيين « يوماً ما » ورؤساء

« عشيرة الجاف الكبيرة التي لا تعترف بوجود الحكومة العثمانية وأفرادها مسلحون بأسلحة جيدة » ورؤساء البشدر ومنگور « الذين لم يقدر عليهم العثمانيون بمدافعهم وجندهم » ورؤساء آخرون تطلب منهم الجريدة اثارة « حركة واسعة » ضد الاتحاديين والالمان (٣٨) ، ينالون خلالها ، دون شك كل المساندة من الانكليز ، كما أكدت مراراً (٣٩) ، خاصة وان « حكومة بريطانيا العظمى تسعى من أجل الكرد » (عنوان افتتاحية العدد ٣٣) (٤٠) .

في « تيگه يشتنى راستى » نماذج اخرى كثيرة تعرض العشائر الكردية باساليب شتى على حمل السلاح ضد العثمانيين وللانضمام الى جانب القوات الانكليزية وردت تفاصيلها ضمن الفصل الثالث الذي عرض ، في الوقت نفسه ، ما أبدته الجريدة من اهتمام لا يبراز انتصارات القوات العربية في الحجاز وسوريا ومحاولاتها جعل ذلك نموذجاً يُقتدى به . وقد حاولت « تيگه يشتنى راستى » في هذا المجال كذلك استغلال العواطف الدينية والشعور القومي للجماهير الكردية . فان العرب « بدأوا يتداركون وضعهم منذ سنوات تحت ضغط الاتحاديين » وأوشكوا ان يبلغوا ما ربهم « بالتضحية . . . فاقاموا حكومة عربية في أرض الحجاز الطاهرة باعشرين بها اسم قحطان وقريش . . . » وهي تستظل « براية رسول الله » وبفضلها « أصبحت الكعبة بيد خفيد النبي حسين الثاني » الذي « أصبح اليوم ملكا معظما للعرب وبادشاهاً شرعياً للمسلمين » فاعلن الجهاد المقدس « الذي قوبل من المسلمين بحماس » وبدافع منه « انفصل نجله الطاهر فيصل عن العثمانيين » لان جميع توسلاته بهم « للرفق بالنساء والاطفال » لم تجد نفعاً ، وبين الكرد « يوجد

(٣٨) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٥ آذار ١٩١٨ .

(٣٩) راجع مثلاً العدد السابع عشر ، ٢٣ شباط والعدد الثامن عشر ، ٢ آذار

١٩١٨ .

(٤٠) « تيگه يشتنى راستى » ، ١٠ حزيران ١٩١٨ .

(٤١) « تيگه يشتنى راستى » ، ٨ كانون الثاني و ٢٣ شباط و ٥ آذار ١٩١٨ .

كثير من الرؤساء» الذين يستطيعون الوقوف « مثل السلطان حسين » ضد الاتحاديين الذين « فقدوا قواهم ولم يبق من يخشاهم » (٤١) .

احتلت انتصارات الحلفاء ، والقوات الانكليزية بشكل خاص ، مكانة بارزة على صفحات « تيگه يشتني راستي » التي كانت تعرض أخبار الحرب دائماً بشكل يوحى للقارئ بان المستقبل انما هو للانكليز وحدهم . واولت الجريدة نشاطات قوات الأمير فيصل اهتماماً خاصاً حتى انها كانت تكرر أحياناً جانباً كبيراً من صفحاتها لنشر الانباء الخاصة بتقدم تلك القوات منتهزة كل فرصة لربط انتصاراتها بمساوىء العثمانيين والالمان (٤٢) . كما وجدت تصريحات المسؤولين الانكليز وأقوالهم انعكاسات واضحة وذكية لها في الجريدة . فان الاعداد ٥ و ٦ و ٧ من « تيگه يشتني راستي » مكرسة ، مثلاً ، للخطاب الشهير الذي القاه لويد جورج في الخامس من كانون الثاني ١٩١٨ وللتعليق عليه ك « خير ما نطق به مسؤول في هذه الحرب العوان » .

هكذا أدت « تيگه يشتني راستي » ما رسم لها من دور بنجاح . وهي لم تكن أقل نجاحاً من ناحية الفن الصحفي ، خاصة اذا قيمناها في اطار التاريخ القصير للصحافة الكردية . وقد كرس لهذا الموضوع « فن الصحافة في تيگه يشتني راستي » الفصل الرابع من الكتاب الذي وردت فيه المعلومات المتعلقة بكيفية اخراج الجريدة وحجمها والاعداد التي صدرت منها (٤٣) وما أتت به من جديد في عالم الصحافة الكردية . فان « تيگه يشتني راستي » ، مثلاً، هي أول جريدة كردية نشرت التحقيقات الصحفية والصور الزنكوغرافية والاعلانات التجارية وما شابه . ولا ينكر ان اشراف الميجر سون جعل من « تيگه يشتني راستي » في مستوى صحفي أعلى بالقياس الى العديد من

(٤٢) راجع على سبيل المثال : « تيگه يشتني راستي » ، ٣٠ ايلول ١٩١٨ .
(٤٣) صدرت من « تيگه يشتني راستي » ٦٧ عدداً مع ان العدد الاخير من الجريدة تحمل رقم ٦٥ بسبب صدور عددين خطأ تحت رقم واحد مكرر .

الجرائد الكردية التي صدرت بعدها بفترة غير قصيرة من الزمن • لذا فان
الجريدة تحتل مكانة جيدة من حيث الفن الصحفي في مجمل الصحافة الكردية •

يحمل الفصل الخامس والأخير من الكتاب عنوان : « اللغة والادب
والتأريخ الكردي في تينگه يشتنى راستى » • فقد اولت الجريدة هذه المسائل
جانباً غير قليل من اهتمامها • وهي حاولت في معالجتها لقضايا التأريخ والادب
الكرديين ربط أحداث الماضي القريب والبعيد بواقع العثمانيين واسلوب
تعاملهم مع الشعوب الداخلة في الامبراطورية ، ولاسيما مع الكرد • وقد
أعطت الجريدة في هذه المجالات اشياء جديدة ووقعت في أخطاء ناقشناها بشئ
من التفصيل •

تتضمن خاتمة الكتاب أهم الاستنتاجات التي أصبح بالامكان التوصل
اليها في ضوء ما ورد في الفصول الخمسة من الكتاب ومقدمته • فمما لاشك
فيه ان الانكليز أصدروا « تينگه يشتنى راستى » لتخدم أهدافهم المحددة في
المنطقة ، الا ان ذلك لاينفي حقيقة ان الجريدة تحتل مكانة خاصة في تاريخ
الصحافة الكردية فناً ومضموناً • ولا يخلو الاخير من خدمات مفيدة قدمتها
الجريدة لحياة الكرد الثقافية • وتتجسد أهمية الجريدة اكثر اذا علمنا أنها
كانت المطبوع الوحيد الذي صدر باللغة الكردية طيلة سنوات الحرب العالمية
الاولى • والى جانب كل ذلك تشكل « تينگه يشتنى راستى » مصدراً أصيلاً
تساعد على فهم جوانب عديدة من سياسة الانكليز تجاه المسألة الكردية في
مرحلة حساسة من تاريخ الشرق الاوسط • وانها تدخل ايضاً ضمن المصادر
المهمة لدراسة الاحداث التي وقعت في العراق اولا وفي المنطقة ثانياً خلال
السنة الاخيرة من الحرب •

يضم الكتاب في نهايته ملحقين يتضمن الاول منهما كشفاً عاماً باسماء
الجرائد والثاني باسماء المجلات الكردية حسب تأريخ صدورها مع أهم

المعلومات الخاصة بكل واحدة ، ولاسيما النادرة منها او تلك التي نشرت عنها
معلومات غير صحيحة . وقد حاولنا في وضعهما الرجوع الى الاعداد الاصلية
لتلك الجرائد والمجلات ، وفي حالة تعذر ذلك استعنا باهم المصادر الموثوقة .
لذا يمكن اعتبار الملحقين خطوة جديدة على طريق وضع كشف بيبلوغرافي
متكامل للصحافة الكردية .

- د. كمال مهزهر نه‌محمد، كوردستان له ساله‌كاني شه‌زي به‌كه‌مي جيهاندا ،
به‌غدا ، ١٩٦٥ .
- (كوردستان - به‌كه‌مين روژنامه‌ي كوردى ١٨٩٨ - ١٩٠٢) ، گوگردنمونه و
پيشه‌كتى دوكتور كمال فوناد ، به‌غدا ، ١٩٧٢ .
- كوردتى و مەريوانى ، دتيوانى سالم ، به‌غدا ، ١٩٣٣ .
- مه‌جيد عومەر ، فه‌لاتى هه‌ولير و پرۆزه‌ي ريگه‌ستنى ، هه‌ولير ، ١٩٧١ .
- محمد امين زكى ، خلاصه‌به‌گى تاريخى كورد و كوردستان ، جلدى اول (جزمى
دوهم) ، به‌غدا ، ١٩٣١ .
- محمدى مه‌لا كه‌ريم ، حاجى قادري كوئى شاعيرى فوناغبيكى نوي به‌له ژبى
نه‌ته‌وه‌ي كورد ، بغداد ، بى .
- مه‌سعود محمد ، چه‌بكيك له گوئزاري نالى ، به‌غدا ، ١٩٧٦ .

سه‌رچاوه به زمانى عه‌ره‌بى

- ابراهيم عبده ، تاريخ الطباعة والصحافة في مصر خلال الحملة الفرنسية ،
القاهرة ، ١٩٤٩ .
- الدكتور ابراهيم عبده ، الصحافة في الولايات المتحدة . نشأتها وتطورها ،
القاهرة ، ١٩٦١ .
- احمد عبدالكريم ، الصحافة الايرانية ، بغداد ، ١٩٧٢ .
- ادموند تيلور ، سقوط الاسر الحاكمة ، ترجمة علي عزت الانصاري ، القاهرة ،
١٩٦٥ .
- الدكتور استارجيان ك. ، تاريخ الثقافة والادب الارمني ، الموصل ، ١٩٥٤ .
- الدكتور بله‌ج شيركوه ، القضية الكردية . ماضي الكرد وحاضرهم ، القاهرة ،
١٩٣٠ .
- جبار جباري ، تاريخ الصحافة الكردية في العراق ، بغداد ، ١٩٧٥ .
- جون ك. م. رودنستين ، اختراع الطباعة ، - (تاريخ العالم) المجلد الخامس .
الدكتور حسين عبدالقادر ، الصحافة كمصدر للتاريخ ، الطبعة الثانية ، القاهرة ،
١٩٦٠ .
- حمه بؤر ، شكري الفضلي الشاعر الذي كتب للعرب والاكراذ ، - (العراق) ،
بغداد ، ١٨ اب ١٩٧٧ .
- حميد احمد حمدان التميمي ، البصرة في ظل الاحتلال البريطاني ١٩١٤ - ١٩٢١ ،
رسالة ماجستير ، بغداد ، ١٩٧٥ .
- الدكتور خليل صابات ، الصحافة استعداد ، فن ، علم ، القاهرة ، ١٩٥٩ .
- خيرالدين الزركلي ، الاعلام ، الجزء الثالث ، الطبعة الثالثة ، بيروت ، بلا .

- (دراسات في الصحافة العراقية) ، بغداد ، ١٩٧٢ .
- (ذكرى الامير جلادت بدرخان الثانية ، ١٨٩٧ - ١٩٥١) ، بيروت ، ١٩٥١ .
- رفائيل بطي ، شكري الفضلي (١٨٨٢ - ١٩٢٦) ، - (لغة العرب) ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ .
- زاهدة ابراهيم ، كشاف الجرائد والمجلات العراقية ، بغداد ، ١٩٧٦ .
- الدكتور سامي عزيز ، الصحافة المصرية وموقفها من الاحتلال الانجليزي ، القاهرة ، ١٩٦٨ .
- الدكتور شاكر خصماك ، الكرد والمسألة الكردية ، بغداد ، ١٩٥٩ .
- شكري الفضلي ، الكرد الحاليون ، - (لغة العرب) ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ .
- صالح حيدري ، دور الصحافة الكردية السرية في العهود الرجعية والدكتاتورية ، - جريدة ((العراق)) ، ٢١ نيسان ١٩٧٧ .
- (الصحافة الكردية . صحفيون وصحفيات في حديث مع الاستاذ محمد الملا عبدالكريم) ، - (الرائد) ، بغداد ، العدد ٤٤ ، ٢٠ حزيران ١٩٧٠ .
- ص. ك. ، المسرح الكردي والفرق المسرحية ، - (العراق) ، ٢٨ تشرين الثاني ١٩٧٧ .
- عبدالرزاق الحسيني ، تاريخ الصحافة العراقية في طبعته الثالثة الموسعة ، الجزء الاول ، صيدا ، ١٩٧١ .
- عبدالرزاق الهلالي ، تاريخ التعليم في العراق في العهد العثماني (١٦٣٨ - ١٩١٧) ، بغداد ، ١٩٥٩ .
- عبدالله الجبوري ، شكري الفضلي ، - (البلد) ، بغداد ، ٥ مايس ١٩٦٦ .
- عبدالله حسين ، الصحافة والصحف ، القاهرة ، بلا .
- الدكتور عز الدين مصطفى رسول ، حول الصحافة الكردية ، بغداد ، ١٩٧٣ .
- فائق بطي ، اعلام في صحافة العراق ، بغداد ، ١٩٧١ .
- فائق بطي ، صحافة الاحزاب وتاريخ الحركة الوطنية ، بغداد ، ١٩٦٩ .
- فائق بطي ، صحافة تموز وتطور العراق السياسي ، بغداد ، ١٩٧٠ .
- فائق بطي ، الصحافة العراقية . ميلادها - تطورها ، بغداد ، ١٩٦١ .
- فائق بطي ، الموسوعة الصحفية العراقية ، بغداد ، ١٩٧٦ .
- فليب دي طرازي ، تاريخ الصحافة العربية ، بيروت ، ١٩١٣ .
- ((الكرمي الخالد)) ، وضع مقدمته وعني بجمعه وتنسيقه ونشره جورج جبوري ، بغداد ، ١٩٤٧ .
- كلوديوس جيمس ريج ، رحلة في العراق عام ١٨٢٠ ، ترجمة بهاءالدين نوري ، بغداد ، ١٩٥١ .

- الدكتور كمال مظهر احمد ، اول مدرسة كردية في ايران ، - ((التاخي)) (صفحة
 «الثقافة الكردية») - ٨ -) ، ٢٠ تشرين الثاني ١٩٧٣ .
- الدكتور كمال مظهر احمد ، جمعية هاوار ومجلة بشكو ، - ((التاخي)) (صفحة
 «الثقافة الكردية») ، العدد - ١٧) ، - ((التاخي)) ، ١١ شباط ١٩٧٤ .
- الدكتور كمال مظهر احمد ، كردستان في سنوات الحرب العالمية الاولى ، ترجمة
 محمد الملا عبدالكريم ، بغداد ، ١٩٧٧ .
- كوركيس عواد ، الاب انستاس ماري الكرمل ، حياته ومؤلفاته (١٨٦٦-١٩٤٧) ،
 بغداد ، ١٩٦٦ .
- كوركيس عواد ، المخطوطات التاريخية في مكتبة المتحف العراقي ، بغداد ،
 ١٩٥٧ .
- محمد امين زكي ، تاريخ السليمانية وانحائها ، نقله الى اللغة العربية الملا جميل
 الملا احمد الروزياني ، بغداد ، ١٩٥١ .
- محمد امين زكي ، خلاصة تاريخ الكرد وكردستان ، ترجمة محمد علي عوني ،
 القاهرة ، ١٩٣٦ .
- محمد امين زكي ، مشاهير الكرد وكردستان في العهد الاسلامي ، الجزء الثاني ،
 بغداد ، ١٩٤٧ .
- محمد الفزلي ، التعريف بمساجد السليمانية ومدارسها ، بغداد ، ١٣٥٦ هـ
 (١٩٣٨ م) .
- محمد الملا عبدالكريم ، الصحافة الكردية درب شائك ومسيرة مجيدة ، -
 «التاخي» ، بغداد ، ١٥ حزيران ١٩٧٠ .
- الدكتور محمد نجيب ابو الليل ، الصحافة الفرنسية في مصر منذ نشأتها حتى
 نهاية الثورة العراقية ، القاهرة ، ١٩٥٣ .
- محمد نصر ، صحافة الملايين ، القاهرة ، ١٩٦٥ .
- الدكتور محمود نجيب ابو الليل ، الصحافة الفرنسية في مصر .
 منصور شليطا ويوسف ملك ، ذكرى الامير جلالات بدرخان (١٨٩٧ - ١٩٥١) ،
 بيروت ، بلا .
- ((موسوعة سرية خاصة بالحزب الشيوعي العراقي السري)) ، الجزء الاول ،
 بغداد ، ١٩٤٩ .
- مينورسكي ، فلاديمير ، الاكراد احفاد الميدين ، ترجمة وتعليق الدكتور كمال
 مظهر احمد ، - (مجلة المجمع العلمي الكردي) ، المجلد الاول ، العدد
 الاول ، ١٩٧٣ .
- مينورسكي ف. ف. ، الاكراد . ملاحظات وانطباعات ، ترجمة الدكتور معروف
 خزندهار ، بغداد ، ١٩٦٨ .
- ((نقابة الصحفيين في القطر العراقي في عامي ١٩٧١-١٩٧٢)) ، بغداد ، ١٩٧٣ .

- هشام توفيق بحري ، صحافة الغد ، القاهرة ١٩٦٨ .
• يعكوب يوسف كوريا ، حكايات عن الصحافة في العراق ، بغداد ، ١٩٦٩ .

سەرچاوه به زمانی ئینگلیزی

- Berry Th. E., Journalism to day. Its Development and Practical Applications, Second Printing, New York, 1958.
- Cox I., The Struggle in Iraq, — ((World News)), Vol. I, No. 19, May 8, 1954 .
- David Lloyd George, The truth about Peace Treaties, Vol. II, London, 1938.
- Eagleton W., The Kurdish Republic of 1946, London, 1963.
- Edmonds C. J., A Kurdish Newspaper : ((Rozhi — Kurdistan)), — ((Journal of the Central Asian Society)), Vol. XII, Part I, 1925.
- Edmonds C. J., Kurds, Turks and Arabs. Politics travel and research in North — Eastern Iraq, London, 1957.
- Edmonds C. J., The Kurds of Iraq, — ((The Middle East Journal)), Vol. XI, No. 1, 1957.
- Elwell L. P. — Sutton, The Press in Iran to — day, — ((Journal of the Royal Asian Society)), Vol. XXXV, July — October, 1948, Parts III and IV.
- Ghassemlou A. R., Kurdistan and the Kurds, Prague, 1965.
- Hamilton A. M., Road through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq, London, 1937.
- Hay W. R., Two Years in Kurdistan. Experiences of a Political Officer 1918 — 1920, London, 1921.
- ((Journalism in Modern India)), Edited by R. W. Wolseley, Second Servised edition, London, 1964.
- ((Journalism Tomorrow)), Edited by W. C. Clark, New York, 1958.
- Main E., Iraq from Mandate to Independence, London, 1935.
- Martin K., The Press the Public wants, London, 1947.
- Natarjan S., A history of the Press in India, London, 1962.
- Ramsaur E. E., The Young Turks. Prelude of the Revolution of 1908, Princeton — New Jersey, 1957.

- Rucker F. W. and Williams A. L., Newspaper — Organization and Management, Third Reprinting, Iowa, U.S.A., 1961.
- Safrastian A., Kurds and Kurdistan, London, 1948.
- Sellery G., The Renaissance. Its Nature and Origins, Madison, 1962.
- Soane E. B., To Mesopotamia and Kurdistan in disguise, London, 1926.
- ((The Press in Authoritarian Countries)), Published by the International Press Institute, Zurich, 1959.
- Upton J. M., The history of Modern Iran. An introduction, Fourth Printing, Massachusetts, 1968.
- ((War memories of Lloyd George)), Vol. V, London, 1936 .
- Williams F., Press, Parliament and People, London — Toronto, 1946.
- Wilson A. T., Loyalties Mesopotamia 1914 — 1917. A Personal and Historical Record, London, 1930.
- Wilson A. T., Mesopotamia 1917 — 1920. A Clash of loyalties, London, 1931.

سه‌رچاوه به زمانی روسی (*)

- Алиев Г.З., Турция в период правления младотурок (1908-1918), Москва, 1972.
- نه‌لییف گ. ز. ، تورکیا له سه‌رده‌می فه‌رمانزه‌وایج تورکانی لاودا (۱۹۰۸ — ۱۹۱۸) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۲ .
- Богданов Н. и Вяземский Б., Справочник журналиста, Ленинград, 1965, стр. 652.
- به‌گداتوف ن. و قیازیمسکی ب. ، رابه‌ری روژنامه‌نوس ، لنینینگراد ، ۱۹۶۵ .

(*) جگه لهو سه‌رچاوه روسی‌یانه‌ی ناویان لیتره‌دا تۆمار کراوه که‌لکمان له وتاری « روژنامه‌نوسی » ناو « نه‌نسکلۆپیدیای گه‌وره‌ی سوؤفیتی » (چاپی دووهم ، به‌رگی ۳۴ ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۵ ؛ چاپی سییهم ، به‌رگی ۲۰ ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۵) و « نه‌نسکلۆپیدیای میژویج سوؤفیتی » (به‌رگی ۱۱ ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۸) وه‌رگرتووہ .

"Печать зарубежных стран. Западная Европа, Америка, Австралия", Под редакцией Н.Г.Палгунова и М.А.Харламова, Москва, 1962, стр. 322-323.

((چاپمهنتج ولاتانی دهره وه - نهوروپای رۆژئاوا ، نههریکا ، ئوستورالیا)) ، لهزیر چاودتیری ن. گنه . پالگونوفا و م. ا. خارلاموفا ، مۆسکو ، ۱۹۶۲ .

"Роже - Курд", - "Восточный Сборник", СПб., Изд. Об-ва Русских Ориенталистов, 1913. кн. I.

((رۆژی کورد)) - ((گۆمهته بهرهمی رۆژهلاتج)) ، بهتروسبورگه ، بلاوگراوهی رۆژهلاتناسانی روس ، ۱۹۱۳ ، کتیبی یهگه م .

"Современная Турция", (Справочник), Москва, 1965.

((تورکیای ئیمرۆ)) ، مۆسکو ، ۱۹۶۵ .

Хазнадар М., Очерк истории современной курдской литературы, Москва, 1967.

مارف خهزنهدار ، کورتهی میژوی ئهدهبی کوردی هاوچهرخ ، مۆسکو ، ۱۹۶۷ .
سهرجاوه به زمانی تر

((Eski harfli Türçe süreli yayınlar toply Katalogu)) , Ankara, 1963.

((Kurdische Handschriften)) , beschrieben Van Kamal Fuad.

((La Question Kurde. Ses origines et ses causes)) , Par le Docteur Bletch Chirguh, le Caire, 1930.

Nikitine B., Les Kurdes. Etude Sociologique et Historique, Paris, 1956.

Nikitine B., ((Ria Teze)) , Journal Kurde d'Erevan, — ((Afrique et l'Asie)) , Paris, No. 3, 1958.

Rondot R., Publication Kurde en caractères latins ((Hawar, Komela Kurdi)) ((Revue Kurde . . .)), — ((Bulletin d'études Orientales)), T. II, 1932.

- «هاوار» ، شام ، ۱۹۳۲ - ۱۹۴۳
- «هاواری کورد» ، مه‌هاباد ، ۱۹۴۶
- «هاواری نیشتمان» ، مه‌هاباد ، ۱۹۴۶
- «مه‌تاو» ، هه‌ولبیر ، ژماره ۱۸۶ ، ئه‌یلولی ۱۹۶۰
- «هه‌لانه» ، بۆکان ، ۱۹۴۶
- «یه‌ک‌بۆن» ، ئه‌سته‌مۆل ، ۱۹۱۳

★ ★ ★

۲۷۳ ، ۲۷۵ ، ۲۷۷ ، ۲۷۸ .

— ب —

بابان ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۶۱ ، ۱۶۵ ،

۱۶۶ ، ۱۶۷ ، ۱۸۰ (حکومهتی)،

۱۹۸ ، ۲۰۲ (پ) .

بابلی یه گان ۱۲۴ .

باجه لانی (ه) ۱۲۲ .

بایه زیدی دوهم ، سوتنان ۴۴ .

به درخان پاشا ۵۱ ، ۶۰ ، ۷۱ ،

(نهوهی) ، ۹۳ (نهوهی) ، ۲۰۲ .

به درخان سندی ۲۵۳ .

به درخانی یه گان

— بنه مائهی به درخان ۶۷ ، ۶۸ ،

۷۷ ، ۱۵۷ ، ۱۵۸ ، ۲۱۷ .

برۆدۆن ۲۸ .

بله ج شیرکۆ ، دوکتۆر ۶۱ (پ) ،

۶۲ .

به لغار ۱۲۷ .

بلوچ ۲۲۸ .

بنیامین هاریس ۳۷ .

بیتخود ۲۳۶ .

بیکهس ۱۵۹ .

— پ —

پارتی دیه وکراتی کوردستان ۸۱ ،

۸۲ ، ۸۹ ، ۲۲۲ ، ۲۲۳ ، ۲۲۴ ،

۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۸ ، ۲۳۸ .

پارتی گوئۆنیستی ئهرمه نستانی

سۆقیهت ۲۲۲ .

پارتی گوئۆنیستی عراق ۲۲۵ ،

۲۲۹ .

پاکیزه ره فیهیق حیلمی ، دوکتۆره

۲۴۶ .

پشاهه (ه) ۱۲۲ ، ۱۲۳ .

ئهمین عالی به درخان ۷۳ ، ۹۳ .

ئهنستاس مارتی کهرمه لاتی ۳ ، ۱۳ ،

۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۹ .

ئهنوهر پاشا ۱۱۵ ، ۲۷۲ .

ئهنوهر جاف ۲۵۲ .

ئهنوهر مائی ۲۲۴ .

ئۆره بیالی ، ئه گادیهی ۵۹ (پ) .

ئهوروپایی یه گان ۲۴ ، ۳۰ ، ۱۵۱ ،

۲۰۴ .

الاهالی ، دهستهی ۲۳۴ .

ئیراهیم ئه حمهد ۲۳۶ .

ئیراهیم عه زیزه دزه تی ، پارێزه

۲۴۱ .

ئیحسان شیرزاد ۲۵۹ .

ئیحسان فوئاد ، دوکتۆر ۱۵۵ (پ) ،

۲۵۹ .

ئیرنست مبین ۱۰۷ (پ) .

ئیسحاق سکوتی ۵۸ (پ) .

ئینگلتن و ۸۰ .

ئینگلیز ۱۲ ، ۳۰ ، ۳۴ ، ۳۶ ، ۵۶ ،

۵۷ ، ۵۸ ، ۶۸ ، ۷۰ ، ۸۴ ، ۸۵ ،

۹۶ ، ۹۸ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ ، ۱۰۳ ،

(پ) ۱۰۴ ، (پ) ۱۰۷ ، ۱۱۲ ،

۱۱۳ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ،

۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۱ ،

۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۵ ، ۱۲۷ ،

۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۲ ،

۱۳۳ ، ۱۳۵ ، ۱۳۶ ، ۱۳۸ ،

۱۳۹ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ ، ۱۴۲ (پ) ،

۱۴۳ ، ۱۴۴ ، ۱۴۵ ، ۱۴۶ ، ۱۶۳ ،

۱۸۰ (پ) ، ۱۹۵ (پ) ، ۲۰۰ ،

(له شکرێ) ، ۲۰۶ ، ۲۰۸ ، ۲۱۰ ،

۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۲۰ ، ۲۳۷ ،

۲۶۲ ، ۲۶۳ ، ۲۶۵ ، ۲۶۷ ،

۲۶۸ ، ۲۷۰ ، ۲۷۱ ، ۲۷۲ ،

- پیره کورد - بزوانه : پیره میرد .
 بهیمانی بهغدا ۸۶ ، ۹۰ (پ) .
 پیره میرد ۹۳ ، ۱۰۶ ، ۱۰۷ ، ۱۰۷ ، ۲۲۱ ،
 ۲۲۲ ، ۲۲۸ .

- ت -

- تالہ بانی (ه) ۱۲۲ .
 تر و جیلو ۳۸ .
 تسیبولسکی ، پروفیسور ۵۹ (پ) .
 تہ عالی و تہرہ قستی کوردستان ،
 (کومہ تہ) ۷۳ .
 تورانشاہ ۲۰۷ .
 تورک ۴۶ (پ) ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۵۸ ،
 ۶۷ ، ۶۸ ، ۱۰۲ ، ۱۱۳ (پ) ،
 ۱۱۴ ، ۱۱۸ ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ،
 ۱۲۱ ، ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۱۲۶ ،
 ۱۲۷ ، ۱۲۹ ، ۱۳۸ ، ۱۴۰ ،
 ۱۴۴ (پ) ، ۱۴۶ ، ۱۶۰ (پ) ،
 ۱۶۲ ، ۱۶۳ ، ۱۷۵ ، ۱۷۶ ،
 ۱۷۹ ، ۱۸۰ (پ) ، ۱۸۳ ، ۱۹۳ ،
 ۱۹۵ (پ) ، ۲۰۶ ، ۲۰۷ ، ۲۲۸ ،
 ۲۷۱ ، ۲۷۳ ، ۲۷۵ .

- تورکاتی لاو ۴۸ ، ۵۷ ، ۵۸ ، ۶۰ ،
 ۶۷ ، ۷۱ ، ۷۶ ، ۱۰۲ ، ۱۱۵ ،
 ۱۲۰ ، ۱۲۶ (پ) ، ۱۴۱ ، ۱۶۱ .
 توفیق وردی ۲۴۶ .
 توفیق وہبی ۱۱۱ ، ۱۵۳ ، ۱۶۰ ،
 (پ) ، ۲۶۷ (پ) ، ۲۷۰ (پ) .
 توماس ہور ۲۷ (پ) .

- ج -

- جاف (ه) ۱۲۲ .
 جاکسن ۱۱۶ .

- جہر جیس فہتحو لولا ۲۲۴ .
 جہلادہت بہدرخان ۵۱ (پ) ، ۶۲ ،
 (پ) ، ۷۴ ، ۹۱ ، ۹۳ ، ۱۵۵ ،
 (پ) ، ۱۶۰ (پ) ، ۲۳۵ ، ۲۳۶ ،
 ۲۳۸ .

- جہلالی میرزا کہریم ۲۵۰ .
 جہمال پاشا ۱۱۵ ، ۲۷۲ .
 جہمال خہزنہ دار ۸۱ (پ) ، ۸۵ ،
 (پ) ، ۲۵۱ ، ۲۵۴ .
 جہمالہ ددین (جہمال) بابان ۷۵ ،
 ۱۱ ، ۲۳۱ ، ۲۶۹ .
 جہمال شالی ، پاریزہر ۲۴۵ ،
 ۲۴۹ .

- جہمال عرفان ۱۰۶ .
 جہمیل پاشا ۵۱ .
 جہمیل رنجبہر ۲۵۶ .
 جہمیل صائب ۱۰۶ (پ) ، ۲۲۲ .
 جہنگلی - جہنگلی بہکان ۱۳۲ .
 جوامیر مہجید ، دوکتور ۲۵۲ .
 جہودہت خہزنہ دار ۲۵۳ .
 جولہ کہ ۴۳ ، ۱۲۳ .

- چ -

- چینی بہکان ۲۱ ، ۲۳ ، ۲۴ .

- ح -

- حاجتی قادری کویتی ۱۵ ، ۵۰ ، ۱۵۵ ،
 ۱۶ (پ) ، ۱۸۶ - ۱۹۹ .
 حازم باجلان ۲۵۸ .
 حافظ مستہفا قازی ۲۴۲ .
 حافظ ۱۸۳ .
 حامید فہرہج ۹۴ (پ) .

- ز -

- سه‌عید ناکام ۲۵۲ ، ۲۵۴ .
- سه‌لیم یاوز ، سولتان ۴۴ .
- سمکو ، ئیسماعیل ناغای شوکاک ۷۷ (پ) ، ۷۸ ، ۸۰ ، ۲۱۸ .
- سه‌نان سه‌عید ، دوکتور ۷۰ (پ) .
- سواره‌ی حمیدتی ۵۵ ، ۶۴ ، ۶۵ ، ۶۶ ، ۲۰۲ (پ) ، ۲۶۶ .
- سولتان سه‌سین برّوانه : سه‌سینی کوزی علی .
- سوّن ، میچهر ۱۱ ، ۱۳ ، ۱۵ ، ۱۰۳ ، ۱۰۴ ، ۱۰۸ - ۱۱۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۶ ، ۱۱۸ (پ) ، ۱۲۶ ، ۱۲۸ (پ) ، ۱۳۴ (پ) ، ۱۳۶ ، ۱۴۱ (پ) ، ۱۴۹ (پ) ، ۱۵۲ ، ۱۷۸ ، ۱۸۰ (پ) ، ۲۰۳ ، ۲۱۱ ، ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۶۸ - ۲۶۹ ، ۲۷۵ ، ۲۷۷ .

- سیاه پّوش ۱۵۶ .
- سه‌ید سه‌سین ۲۳۳ .
- سیک ۱۱۷ .
- سیبیری گّد ۲۵ .

- ش -

- شادی ۲۰۷ .
- شازاد صائب ، پاریزهر ۲۵۰ .
- شاکیر خه‌صباک ، دوکتور ۶۱ .
- شه‌زی دووه‌سی جیهان ۲۳۷ ، ۲۳۸ .
- شه‌ریف پاشا ۷۳ .
- شه‌زی به‌که‌می جیهان ۷۲ (پ) ، ۷۳ ، ۷۶ ، ۷۸ ، ۷۸ ، ۸۳ ، ۹۴ ، ۹۵ ، ۹۹ ، ۱۰۰ ، ۱۰۱ (پ) ، ۱۰۴ ، ۱۰۹ ، ۱۱۰ (پیش) ، ۱۱۰ (پیش) ، ۱۱۲ ، ۱۴۶ (پ) ، ۱۵۲ (پ) ، ۱۵۷ .

- زانستی ، کومه‌له ۲۳۶ .
- زاهیده ئیبراهیم ۱۱ - ۱۲ ، ۱۳ ، ۱۱۱ ، ۲۲۰ (پ) .
- زاهیر سه‌سین ۲۴۳ .
- زه‌بیجی ۱۷ ، ۸۱ ، ۹۴ ، ۲۳۷ .
- زه‌کتی صائب ۱۰۶ .
- زه‌ندی ۲۰۴ .
- زه‌نگه‌نه (ه) ۱۲۲ ، ۱۲۳ .
- زه‌هاوتی ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱ .
- زه‌ینه‌لعبدین کاشانی ۱۴۰ .

- ژ -

- ژ . ک . ، کومه‌له ۲۳۷ .

- س -

- سادق به‌هائهدین ۲۵۵ (پ) .
- سالت قه‌فتان ۲۰۳ ، ۲۲۲ .
- سالم ۱۸۳ - ۱۸۵ .
- سامان مه‌جید فهرج ، دوکتور ۲۵۲ .
- سامی ۲۰۴ .
- سامیه شاکر ۲۵۸ .
- سایکس - پیکو ، په‌یمان ۱۱۶ ، ۲۷۴ .
- سه‌تون ل ۹۰ .
- ستیوارد ل . ج ۱۱۶ .
- سه‌ردار که‌مال مه‌لود ۲۵۷ .
- سه‌روش ، شه‌مسولشوعه‌را سه‌ریزا محمه‌مد علی سروسشی
- نه‌صفه‌هانی ۱۷۲ .
- سه‌عدی محمه‌مد نه‌مین دزه‌یی ۲۵۱ .

شېخ نورى شېخ صالح ۹ ، ۱۱ ،
۹۳ ، ۱.۶ ، ۲۱۹ .

- ص -

- صالح بهدرخان ۷۴ (پ) ، ۹۳ .
- صالح حەيدەرى ۲۴۳ ، ۲۶۱ .
- صالح زەكى صاحببقران ۲۳۳ .
- صالح قەفتان ۲۳۶ .
- صالح يوسىقى ۲۲۷ ، ۲۵۷ .
- صبحى خلیل ، دوكتور ۲۵۸ .
- صديق بلو كىنى ۲۲۵ .
- صديق عەبدوئىلا ، پارىزەر ۲۲۵ ،
۲۲۶ .
- صەلاح حەفید ، دوكتور ۲۵۲ .
- صەلاھەددىنى ئەيۇبى ۸۱ ، ۹۶ ،
۱۴ ، ۱۸۷ ، ۲.۲ ، ۲.۶ -
۲.۷ .
- صەلاح سەعدوئىلا ۱۷ ، ۲۴۳ .

- ط -

- طارق حسين ۲۵۵ .
- طارق عىمادى ، دوكتور ۲۵۲ .
- طلەھەت (طلەھەت پاشا) ۱۱۵ ،
۲۷۲ .
- طلعت نادر ۲۵۲ .

- ع -

- عادل موختار ۲۴۷ .
- عەباسىيان ۱.۲ ، ۲.۸ .
- عبدالرحمن ۲۳۴ .
- عبدالرحمن السعدى ۲۵۵ ، ۲۵۷ .
- عبداللطيف السعدى (نذير) ۸۹ ،
(پ) .

۲۰. ، ۲۰.۸ ، ۲۰.۹ ، ۲۱۱ ،
۲۳۱ ، ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۷ ،
۲۶۸ ، ۲۷۳ ، ۲۷۸ .

شكسىپەر ۴۰ .

- شەھزىنى ۲۱۷ (بەمالەي) .
- شۆرشى ئەمەرىگا ۳۱ ، ۳۲ ، ۳۶ .
- شۆرشى ئۆكتۆبەر ۱۱۶ ، ۱۳۱ .
- شۆرشى ئىتتىھادى بىروانە: شۆرشى
۱۹.۸ .
- شۆرشى ئىسپانىيا ۳۷ .
- شۆرشى تەھوزى ۱۹۵۸ ، ۶ ، ۸۴ ،
۸۶ ، ۲۲۴ ، ۲۴۰ ، ۲۴۲ .
- شۆرشى تورگانى لائو بىروانە :
شۆرشى ۱۹.۸ .
- شۆرشى دەستورى ۴۸ ، ۴۹ .
- شۆرشى فەرەنسا ۳۱ ، ۳۲ ، ۲۰۱ .
- شۆرشى گەلازىز بىروانە : شۆرشى
تەھوزى ۱۹۵۸ .
- شۆرشى ۱۹۰۸ ۷۲ (پ) ، ۷۳ ،
۲۱۷ ، ۲۶۶ .
- شوكرىلغەصلى ۳ ، ۱۵ ، ۱۰.۳ ،
۱۰.۸ - ۱۱.۰ ، ۱۱۱ ، ۱۱۳ .
- (پ) ، ۱۱۸ (پ) ، ۱۲۶ (پ) ،
۱۳۱ ، ۱۳۶ ، ۱۶۱ ، ۲۰۰ ،
۲۰.۳ ، ۲۱.۰ - ۲۱۱ ، ۲۶۹ -
۲۷.۰ .
- شىپت مستەفا ، پارىزەر ۲۳۵ .
- شىخان ۱۲۲ .
- شېخ بىزنى (ھ) ۱۲۲ (پ) .
- شېخ رەزا ۱.۹ ، ۱.۶۱ ، ۱۷۸ (پ) .
- شېخ عەبدوئىقادى شەھزىنى ۷۳ ،
۲۱۷ (پ) .
- شېخ مەھمۇد ۶ (پ) ، ۱.۰ ، ۸۳ ،
۸۴ ، ۸۵ ، ۸۸ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ،
۲۲.۰ .

- عبدالعزیز صالح الطالبی ۲۲۶
- عبدالوللا تہلجپورتی ۱۰۸ (پ)
- عبدالوڑزہ حمان بہنا (ابن الیراع)
- ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱
- عبدالوڑزہ حمان بہگڑ بڑوانہ : سالم
- عبدالوڑزہ حمان پاشای بابان ۱۶۶ -
- ۱۶۷
- عبدالوڑزہ حمان سعید ۱۵۵ (پ)
- عبدالوڑزہ حمان قاسملو ، دوکتور
- ۶۱ (پ)
- عبدالوڑزہ زاق بہدرخان ۷۷ ، ۷۸
- (پ)
- عبدالولحہمید بہدیعوزہ مان ۲۲۴ -
- ۲۲۵
- عبدالولحہمیدی دووہم ، سولتان
- ۵۲ - ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ (پ)
- ۶۴ ، ۶۷ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۲۰۲
- (پ) ، ۲۱۷ (پ) ، ۲۶۵ ، ۲۶۶
- عبدالولخالق ٹہسیری کھرکوکتی
- ۱۵۹ ، ۱۶۰ (پ)
- عبدالولزہ حمان بہدرخان ۵۱ (پ)
- ۶ ، ۶۵ ، ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۱
- ۲۱۷
- عبدالولزہ حیم رحمی ہہکاری ۴۸
- ۴۹ (پ) ، ۹۵ ، ۱۵۶
- عبدالولزہ زاق بیتوشی ۲۵۸
- عبدالولزہ زاق بیمار ۲۵۴
- عبدالولزہ زاق حہسنی ۷ ، ۷۵
- (پ) ، ۱۰۳ (پ) ، ۲۲۰ (پ)
- عبدالولزہ زاق محمد ۲۴۶
- عبدالولسہمیع ٹہحمد ۲۴۹
- عبدالولقادر بہرنجی ۲۲۸ ، ۲۴۲
- عبدالولقادر حہمد ٹہمین ۲۵۸
- عبدالولقادر مہلا عومہر ۲۴۹
- عبدالولعزیز یامولکی ۲۰۲ (پ)
- عبدالولکھریم صالح زہندی ۲۴۹
- عبدالولکھریم محمد ہمد باراوی ۲۴۹
- عبدالوللا جہودہت ، دوکتور ۵۸
- عبدالولہجید محمد ہمد کھریم ۲۴۹
- عبدالولناصر ، سہرؤک ۲۴۳
- عبدالولوہاب ٹہلناہری ، دوکتور
- ۲۶۱
- عہجم ۱۲۱ ، ۱۶۱ ، ۲۷۵
- عہرب ۶۶ ، ۸۷ ، ۸۸ ، ۱۰۲
- ۱۰۹ ، ۱۱۵ ، ۱۱۷ ، ۱۱۹
- ۱۲ ، ۱۲۱ ، ۱۲۳ ، ۱۳۹
- ۱۴ ، ۱۶۲ ، ۱۶۸ ، ۱۷۹
- ۱۹۳ ، ۲۰۶ ، ۲۲۸ ، ۲۶۲
- ۲۷۱ ، ۲۷۲ ، ۲۷۶
- عزیز ٹہمین ، دوکتور ۲۵۲
- عزیز شہمزی ، دوکتور ۲۲۳
- عزیز عہقراوی ۲۳۰
- عزیز گہردی ۲۵۶
- عہلانہدین سہجادی ۵ ، ۱۱ ، ۱۳
- ۶ ، (پ) ، ۷۲ (پ) ، ۷۸ (پ)
- ۸ ، (پ) ، ۹۳ ، ۱۵۵ (پ)
- ۲۴ ، ۲۶۴ (پ)
- عہلی پاشا ۴۵ (پ)
- علی کمال باہیر ۹۳ ، ۲۱۹
- عہلی گہلاویز ، دوکتور ۲۲۳
- عوبہیدوللای نہہری ، شیخ ۶۵
- عوسمان بہدرخان ۶۵
- عوسمان حہسن دزہیح ۲۵۸
- عوسمان حمد دہشتی ۲۵۵
- عوسمانی ، عوسمانی بان
- عوسمانی بہکان ۳ ، ۳۱ ، ۴۶
- ۵۲ ، ۵۷ ، ۶۳ ، ۶۸ ، ۱۰۳
- (پ) ، ۱۱۹ ، ۱۲۰ ، ۱۲۳
- ۱۲۴ ، ۱۲۵ ، ۱۲۶ (پ) ، ۱۲۹
- ۱۳۸ (پ) ، ۱۴۶ ، ۱۶۲ ، ۱۶۶

- عبدالعزیز صالح الطالبی ۲۲۶
- عبدالوللا تہلجپورتی ۱۰۸ (پ)
- عبدالوڑزہ حمان بہنا (ابن الیراع)
- ۱۰۱ ، ۱۰۳ (پ) ، ۱۳۱
- عبدالوڑزہ حمان بہگڑ بڑوانہ : سالم
- عبدالوڑزہ حمان پاشای بابان ۱۶۶ -
- ۱۶۷
- عبدالوڑزہ حمان سعید ۱۵۵ (پ)
- عبدالوڑزہ حمان قاسملو ، دوکتور
- ۶۱ (پ)
- عبدالوڑزہ زاق بہدرخان ۷۷ ، ۷۸
- (پ)
- عبدالولحہمید بہدیعوزہ مان ۲۲۴ -
- ۲۲۵
- عبدالولحہمیدی دووہم ، سولتان
- ۵۲ - ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ (پ)
- ۶۴ ، ۶۷ ، ۶۸ ، ۷۱ ، ۲۰۲
- (پ) ، ۲۱۷ (پ) ، ۲۶۵ ، ۲۶۶
- عبدالولخالق ٹہسیری کھرکوکتی
- ۱۵۹ ، ۱۶۰ (پ)
- عبدالولزہ حمان بہدرخان ۵۱ (پ)
- ۶ ، ۶۵ ، ۶۷ ، ۶۹ ، ۷۱
- ۲۱۷
- عبدالولزہ حیم رحمی ہہکاری ۴۸
- ۴۹ (پ) ، ۹۵ ، ۱۵۶
- عبدالولزہ زاق بیتوشی ۲۵۸
- عبدالولزہ زاق بیمار ۲۵۴
- عبدالولزہ زاق حہسنی ۷ ، ۷۵
- (پ) ، ۱۰۳ (پ) ، ۲۲۰ (پ)
- عبدالولزہ زاق محمد ۲۴۶
- عبدالولسہمیع ٹہحمد ۲۴۹
- عبدالولقادر بہرنجی ۲۲۸ ، ۲۴۲
- عبدالولقادر حہمد ٹہمین ۲۵۸
- عبدالولقادر مہلا عومہر ۲۴۹
- عبدالولعزیز یامولکی ۲۰۲ (پ)

۲۲۳ .
فیصل ۲۷۶ ، ۲۷۷ .

— ق —

قاجاری ۴۷ ، ۵۲ .
قادر قهزاز ۹۴ (پ) .
قادری مه‌حمودزاده ، دوکتور ۸ .
(پ) .
قادری موده‌ریسی ۲۴ .
قحطان ۲۷۶ .
قهدری جه‌میل پاشا ۵۱ (پ) .
قریش ۲۷۶ .

— ف —

فاسه‌وس ۲۶۳ .
فۆلتیر ۱۸ ، ۲۸ ، ۴۰ .
فیلچینسکی و . ، دوکتور ۷ .

— ك —

كاردۆ عه‌بدولفه‌هار گه‌لالی ۲۵۷ —
۲۵۸ .
كاردۆخی ۲۰۴ .
كارنۆس ۵۴ .
كازم دوجه‌یلی ۱۰۱ .
كاشی ۲۰۴ ، ۲۰۵ .
كاكهی فه‌لاح (حه‌مه‌ ئه‌مین قادر)
۲۲۷ ، ۲۵۸ .
كاههران ۲۴۵ .
كامهران عالی به‌درخان ۲۳۸ .
كاوس قه‌فتان ، دوکتور ۲۴۸ (پ) .
كرویه ، هۆز ۱۰۸ (پ) .
كه‌ریم رۆسته‌م ۲۱۹ .

۲۰۸ (له‌شكری) ، ۲۱۰ ، ۲۱۱ ،
۲۶۳ ، ۲۷۰ ، ۲۷۱ ، ۲۷۳ ،
۲۷۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۶ ، ۲۷۷ ،
۲۷۸ .

عوسمانیانی نوی ۴۸ .
عومهر جه‌لال هه‌ویزی ۲۲۵ .
عومهر ره‌مزتی مه‌لا هارف ۲۴۳ .
عومهر مسته‌فا ۲۲۷ .
عیزه‌دین فه‌یزی ۲۵۶ .
عیزه‌دین مسته‌فا ره‌سول ، دوکتور
۲۴۴ .

— غ —

غه‌رتیق ۱۹۹ .
غه‌فور حسه‌ین گه‌لالی ۲۵۷ .

— ف —

فاتح موحه‌مه‌د ۲۵۰ .
فاروق مسته‌فا ره‌سول ۲۴۶ .
فازیلی مه‌لا مه‌حمود ۲۴۷ .
فایق به‌طی ۲۱۵ .
فه‌خری كه‌ریم زه‌نگنه ۲۲۹ .
فرانكۆ ۳۷ .
فه‌ره‌نسه‌یج ۳۴ .
فضولی ۱۶۹ .
فوناد ره‌شید ۹۵ (پ) .
فوناد محه‌مه‌د ئه‌مین ۲۴۸ .
فونادی صالحی ره‌شه ۲۴۳ .
فورس ۱۰۲ ، ۱۲۴ ، ۱۴۰ ، ۱۶۸ ،
(فارس) ، ۱۷۲ ، ۱۹۳ ، ۲۰۴ ،
۲۲۸ ، ۲۶۳ .
فه‌وزی جه‌وده‌ت جه‌میل ۲۵۷ .
فیرقه‌ی دیه‌وکراتی ئازهره‌بایجان

- موراد داغستانی ۵۷ (پ)
- موکەرزەم جەمال (تالەبانی)، دوکتۆر
- ۲۵۴
- مهولانا خالید ۲۰۲
- مهولهوی ۱۷۹ ، ۱۸۰
- مومناز حەیدەری ۲۵۸
- مههدتی بهسیر ۱۰۱
- میدی بهکان ۱۲۴
- میرزا حسەین غولامی شیرازی
- بزوانه : سۆن
- میرزا محەمد سەراج ۱۸۴
- مینۆرسکی ف ۶ ، ۷۳ (پ)
- ۷۸ ، ۱۲۴ (پ) ، ۲۳۲
- میسری بهکان ۲۰ ، ۲۳
- میقداد مەدحەت بەدرخان ۵۱ (پ)
- ۵۲-۵۳ ، ۶۰ ، ۶۱ ، ۶۷ ، ۶۹
- ۲۱۷

— ن —

- ناپلیون پوناپارت ۱۸ ، ۵۶ ، ۹۷ —
- ۹۸
- ناصرەدین شا ۴۷ (پ) ، ۹۱
- نافیع یونس ، پارێزەر ۲۲۵
- نالتی ۱۵ ، ۱۶۳ ، ۱۶۴ ، ۱۶۵
- ۱۶۸ ، ۱۸۰-۱۸۱ ، ۱۸۳
- ۱۹۹
- نامیق کەمال ۱۹۳ (پ)
- نەجیب عاصم ۲۰۷
- نەزاد عزیز سورمی ۲۵۷
- نەسرین فەخری ، دوکتۆره ۲۵۴
- نەمسایت ۷۰
- نۆئیل ، عیجەر ۱۰۷ ، ۱۱۰ ، ۱۱۱
- ۱۳۲ (پ)
- نەوشیروان مستەفا ۲۵۰

- (پ) ، ۲۴۶ ، ۲۴۷ ، ۲۵۲
- محەمدتی سەنەندەجی ۱۶۲
- مەحمود فەهمی ۲۳۶
- مەحووی ۱۵ ، ۱۹۹ — ۲۰۰
- مەدحەت بەدرخان بزوانه : میقداد
- مەدحەت بەدرخان
- مەدحەت بێخەو ۲۵۶
- مەدحەت پاشا ۵۲ (پ) ، ۵۳
- مستەفا بەگی ساحبیقراں بزوانه :
- کوردی
- مستەفا پاشا یاموئکی ۱۲ (پ)
- ۵۱ ، ۹۳ ، ۲۱۹
- مستەفا صالح گهریم ۲۴۸
- مستەفا شەوقی ۹۵ ، ۲۱۹
- ۲۳۴
- مستەفا عەبدوئلا ۸۹ (پ)
- مستەفا نەریمان ۲۵۰
- مستەفا مۆتەفەزریق ۴۶
- مەشروتە بزوانه : شۆرشى ۱۹۰۸
- مەشوی بزوانه : مەحووی
- مەحمومی بزوانه : مهولهوی
- مەغۆل ۲۰۴
- مەلکوم خان ۹۱
- مەلیک حسەین بزوانه : حسەینی
- کۆزی عەلی
- مەم ، محەمد مهولود ۲۵۱
- مەمدوح سەلیم ۴۹ (پ) ، ۹۳
- ۲۳۲
- مهلا نەجمەددین ۱۰۹ (پ)
- مهلای گەوره ۵۰
- م نوری (محەمد نوری) بزوانه :
- شیخ نوری شیخ صالح
- مەنگۆز (ه) ۱۲۲
- مۆتەنبەتی ۱۸۰
- موحەرزەم محەمد ئەمین ۲۴۹

- ۹۴ ، ۱۵۶ (پ) ، ۱۵۹ ، ۱۶۰ .
- (پ) .
- هیبمن ۱۵۹ ، ۱۶۰ (پ) .

- ی -

- یانه‌ی سهرکهوتن ۲۴۲ .
- یه‌کیه‌تی ئافره‌تانی عیراق ۲۴۴ .
- یه‌کیه‌تی ئه‌دیانی عیراق ۲۴۶ .
- یه‌کیه‌تی جه‌وانانی دیموکرات ۲۳۹ .
- یه‌کیه‌تی قوتاییانی کوردستان ۲۵۳ ، ۲۵۹ (لقی کهرکوک) .
- یه‌کیه‌تی قوتاییانی گشتی عیراق ۲۴۴ ، ۲۴۶ .

یه‌کیه‌تی گشتی جوتیارانی عیراق ۲۲۸-۲۲۹ .

یه‌کیه‌تی گشتی کریکارانی عیراق ۲۵۷ .

یه‌کیه‌تی مامۆستایانی کوردستان ۲۵۳ ، ۲۵۵ ، ۲۵۸ ، ۲۶۰ .

(مه‌کته‌بی سکر تار یه‌ت) .
یه‌کیه‌تی نوسه‌رانی کورد ۲۵۴ ، ۲۵۶ .

یوسف مه‌له‌ک ۹۴ (پ) .
یولیتوس قه‌یسه‌ر ۲۰ ، ۲۱ ، ۳۶ ، ۲۰۱ .

یۆنانی‌یه‌گان ۴۴ ، ۴۵ .
یونس مسته‌فا ۲۳۶ .
یۆنسگۆ ۳۳ .

ناوی
رۆژنامه و گۆنار

- ا -

اجتهاد ۵۸ .

- نوری ئه‌مین به‌گه‌ ۲۲۲ .
- نوری سه‌عید ۹۰ .
- نوری وه‌شتی ۲۴۹ .
- نه‌ه‌رۆ ۳۲ .
- نیگین ف ۸۰ ، ۶۱ (پ) ، ۷۴ (پ) .

- و -

- وریبا ۲۳۶ .
- ولیه‌م رین مارشال ۱۴۱ .
- ویلسن ، ئارنۆلد ۱۲ .
- ویلسن ، ویدروۆ ۱۳۰ .

- ه -

- هارتمان ، مارتن ۷۰ .
- هاشم دۆغره‌مه‌چی ، دوکتۆر ۲۴۲ .
- هامیلتن ا. م. ۸۵ - ۸۶ .
- هاوار ، کۆمه‌لی هاوار ۸۸ ، ۸۹ (پ) .

هه‌ره‌گۆل ئازیزان بزوانه : جه‌لاده‌ت
به‌درخان

هه‌زار ۸۸ ، ۹۳ .
هه‌مه‌وه‌ند (ه) ۱۲۲ ، ۱۲۳ ، ۲۷۵ .
هندۆک ۱۱۷ .

هۆبیس ۲۸ .
هه‌وری ۲۳۶ .

هیجری بزوانه : کوردی .
هیجری ده‌ده ۲۳۶ .

هیرۆدۆت ۲۰ .
هیقی ، کۆمه‌ته ۷۳ .

هیقی کورد ، کۆمه‌ل ۲۳۱ .

هیبمن موکریانی ۱۷ ، ۸۱ ، ۸۸ ،

- بلیسه ۲۴۴ .
- بوییشهوه ۲۵۸ .
- بهیان ۲۵۰ .
- بیرى نوئى ، بهغدا ۲۲۹ .
- بیرى نوئى ، ههولیر ۲۵۷ .

— پ —

- پراقدا ۳۵ .
- پرشنگ ۲۴۸ .
- پهروهده و زانست ۲۵۵ .
- پشگۆ ۸۸ ، ۸۹ (پ) .
- پهيام ۲۴۱ .
- پهیزه ۹۵ ، ۲۳۴ .
- پيشكهوتن ، التقدیم ، بهغدا ۲۲۴ ، ۲۴۲ .
- پيشكهوتن ، سلیمانی ۱۱ ، ۱۰۴ ، ۱۰۷ ، ۱۳۳ ، ۱۳۴ ، ۱۳۷ ، ۲۰۳ (پ) ، ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۶۹ .

— ت —

- التاخي ۲۲۷ ، ۲۲۹ ، ۲۳۰ ، ۲۵۱ .
- تایمس ۲۹ ، ۴۱ .
- تایمسی بهسره
(Basra Times)
• ۱۰۰ ، ۱۰۷ ، ۲۶۸ .
- تایمسی بهغدا
(Baghdad Times)
• ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۳۹ ، ۲۶۳ .
- ترجمان احوال ۴۷ .
- تصور افکار ۴۷ .
- التعاون ۱۱ ، ۲۶۹ (پ) .
- تهقویمی وهقایع ۴۶ ، ۵۴ (پ) .
- توکیۆ ۴۲ .

- الادیب العراقی ۲۴۶ .
- نازادتی ۸۹ ، ۲۲۵ .
- نازادتی کوردستان ۸۹ .
- ئەزدارار ۴۶ (پ) .
- نازهربایجان ۲۲۳ .
- ئەسستیره ۲۵۷ .
- ئافرهت ۲۴۴ .
- ئاڤا و روداوی ههفتهیی ۲۴۰ .
- ئامانج ۲۶۰ .
- الاهرام ۵۶ ، ۵۷ (پ) .
- ئاوات ۸۳ (پ) ، ۲۳۹ .
- ئومبیدی ئیستیقلاال ۲۲۰-۲۲۱ .
- ئیبران ۱۰۱ ، ۱۰۲ ، ۱۱۰ ، ۲۶۳ .
- ئیره بهغدایه ۲۴۰ .
- ئیزقیستییا ۳۵ .

— ب —

- باباگۆرگۆز ۲۵۹ .
- بانگی حهق ۸ (پ) ، ۸۴ ، ۸۸ ، ۲۲۰ .
- بانگی کورد ۷۵ ، ۷۶ ، ۸۳ (پ) ، ۲۳۱ ، ۲۶۹ .
- بانگی کوردستان ۸۵ ، ۲۱۹ .
- برایهتی (۱۹۶۷) ۲۲۷ .
- برایهتی (۱۹۷۰) ۲۵۱ - ۲۵۲ .
- برایهتی (۱۹۷۱) ۲۲۹ .
- برایهتی (۱۹۷۲) ۲۲۹ .
- برایهتی (۱۹۷۴) ۲۲۹ .
- برایهتی (۱۹۷۵) ۲۳۰ .
- بزوا ۲۲۵ .
- بهرهو روناکي ۲۵۶ - ۲۵۷ .
- البرهان ۵۶ .
- بلدی کوردستان ۱۲ (پ) .

تیشک ۲۵۰ .

- ح -

الحوادث الیومیه ۲۰ (پ) .

- خ -

خهبات ، النضال ۸۹ ، ۲۲۴ .
خهباتی قوتابیان ۲۵۳ .
خهباتی کوردستان ۸۹ ، ۹۰ .
خۆرنشین ۲۴۰ .

- چ -

چارهسههرکردنی کشتوکال

- ئیسلاحی زهراعی ۲۴۵-۲۴۶ .
چیا ، CHIYA ۲۵۳ .
چیا ، سلیمانی ۱۹۷۱ ۲۵۶ .

- د -

دهفتهری کوردهواری ۲۵۱ .
دهنگ ۲۴۷ .

دهنگویاس ، الاخبار ۲۲۶ .

دهنگی تازه ۲۴۷ .

دهنگی داس ۸۹ .

دهنگی فیهلاح ، صوت الفلاح ۲۲۸ .

دهنگی قوتابیان ، بهغدا ۱۹۵۹ ۲۴۴ .

دهنگی قوتابیان ، کهرکوک ۱۹۵۹

۲۴۵ .

دهنگی کورد ، صوت الاکرد ۲۲۵ .

دهنگی گیتی تازه ۲۳۷ .

دهنگی ماموستا ۲۵۳ - ۲۵۴ .

دیاری کوردستان ۲۳۳ .

دی باو

- ههوارهکانی پایتهخت ۲۱ .

دیجله و فورات ۲۲۶ .

- ر -

رابهر ۲۴۸ .

راپهزین ، النهضة ۲۲۶ .

راستی ، بیروت ۲۶۰ .

راستی ، موصل ۲۲۴ .

راویژ ، ۲۲۳ ، ۲۴۱ .

رای گهل ۲۲۵ .

رزگاری ، ۸۹ ؟ .

رزگاری ، نهنگره ۲۶۰ - ۲۶۱ .

رزگاری ، بهغدا ۲۴۳ .

رزگاری ، سلیمانی ۲۵۰ .

روانگه ۲۵۶ .

روداوی رۆژانه ۲۰-۲۱ ، ۳۶ ،

۲۰۱ .

رۆژا نو ۲۳۸ .

رۆژنامهی کوشک ۲۰ .

رۆژی کورد - شهوی عهجهم

- رۆژی کورد

- کورد ۷۹ ، ۲۱۸ .

رۆژی کورد

- ههتاوی کورد ۷۳ ، ۷۴ ، ۲۳۱ .

رۆژی کوردستان ، رۆژنامه ۶

(پ) ، ۸ (پ) ، ۹-۱۰ ، ۱۱ ،

۸۵ ، ۲۱۹-۲۲۰ .

رۆژی کوردستان

- شمس کردستان ۲۵۴ ، ۲۵۷ ،

۲۵۸ .

رۆژی نوێ ۲۴۵ .

رۆشنیر

- المثقف ۲۵۸ .

- س -

- ستمبر ۲۳۸
- سلیمانیا ۲۴۹

- ش -

شہ فہق

- بہیان ۲۴۲
- شورش ۸۹
- شورش کشتوکال
- الثورة الزراعية ۲۵۲
- شورش کشتوکالی
- الثورة الزراعية ۲۶۱
- شوعلہ ۸۹

- ص -

- صہباح ۵۴
- صدی الحقیقہ ۱.۱

- ظ -

- ظفر عراق ۱۱.

- ع -

- العراق ۱. (پ) ۲۶۱
- العرب ۱.۱ ، ۱.۲ ، ۱.۳ ، ۱۱.۰
- ۱۱۳ (پ) ، ۱۱۴ ، ۱۲۸ (پ)
- ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۱ ، ۱۳۶ (پ)
- ۱۳۷ ، ۱۴۰ ، ۱۴۱ (پ) ، ۲۶۲
- ۲۶۳ ، ۲۶۴ ، ۲۷۳
- عوسمانلی ۵۸ (پ) ، ۶۷
- عراق ۲۶۱

روشنیری نوی

- المثقف الجديد ۲۵۹

روناکی

- النور ۲۲۷
- روناکی ، هہولبر ۸۶ ، ۲۳۵
- روناہی ، ئەلہمانیای روژئاوا ۲۶۰
- روناہی (RONAHI) ، شام ۹۱ ، ۲۱۱ ، ۲۳۶-۲۳۷

رہیلہ ۲۵۵

- ریگا ۸۹
- ریگا ، مہاباد ۲۲۳
- ریگای یہ کیتی ۲۲۸
- رییا تازہ ۸۳ (پ) ، ۲۲۲

- ز -

- زاری گرمانجی ۸۳ ، ۸۵ ، ۲۳۴
- زانستی ۲۰۳ ، ۲۳۶
- زانیاری ۲۵۲
- زبان ۲۲۲
- الزمان ۵۷
- الزوراء ۳۱ ، ۱.۲
- الزهور ۱.۱ ، ۱۱.۰ ، ۲۶۹ (پ)

- ژ -

- ژیان ۲۱۵ ، ۲۲۱
- ژیانہوہ ۸۳ ، ۱۳۷ (پ) ، ۲۱۵
- ۲۲. ، ۲۲۱
- ژین ، ئەستہمۆل ۴۹ (پ) ، ۷۲
- (پ) ، ۷۵ ، ۹۵ ، ۱۵۳ ، ۱۵۶
- ۲۰۲ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳
- ژین ، روژنامہ - سلیمانیا ۸۳
- ۱۳۷ (پ) ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۷
- ۲۲۸

کوردستان ، ورمی ۷۷ (پ) ، ۷۸ (پ)

کوردستان (یه کهم رۆژنامهی

کوردی) ۶ (پ) ، ۵۸ (پ) ، ۵۹ -

۷۲ ، ۹۲ ، ۹۴ ، ۱۵۴ ، ۱۸۶ ،

۲۰۱ - ۲۰۲ ، ۲۱۷ ، ۲۶۵ -

۲۶۶ .

The Kurdish Journal ۲۴۷ .

- گ -

گۆرتانی مندالانی کورد ۸۲ ، ۲۳۹ -

۲۴۰ .

گۆرتنگ

- بزوغ ۲۴۹ .

گۆرتنگ ، کهرکوک ۱۹۷۲ ۲۵۶ .

کهلاویژ ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۹۴ ،

۲۱۱ ، ۲۳۶ .

گۆفاری کۆری زانیاری کورد ۲۵۹ .

گۆفاری کۆلیجی ئاداب

- مجله کلیة الاداب ۲۵۸ .

گۆبیتی پۆل

- عالم الطوابع ۲۵۳ .

- ل -

La Gazette ۳۸ .

La Tribunna ۳۸ .

لغة العرب ۱.۸ (پ) ، ۱.۹ ، ۱.۱۰ .

Leipziger Zeitung ۲۹ .

- م -

مرآة الشرق ۵۷ .

مشورت ۷۱ .

المقطم ۵۷ .

- غ -

غزه تهی کهلکه تا ۳۰ .

- ف -

فرانس سوار ۴۱ .

الفکر الجدید ۲۲۹ .

- ق -

قانون ۹۱ .

القاهره ۵۶ .

- ک -

کاری هیللی

- العمل الشعبي ۲۴۹ .

کورد تعاون وه تهره فی غهزه تهسی

۷۳ ، ۷۴ ، ۲۱۷ .

کوردستان ، ئۆرتانی خویندکارانی

کورد له ئه وروپا ۲۴۲ - ۲۴۳ .

کوردستان ، باکو ۲۲۳ .

کوردستان ، بهغدا (رۆژنامه) ۲۲۶ .

کوردستان ، تاران ۲۲۴ .

کوردستان ، جهلهب ۲۳۲ .

کوردستان ، رۆژنامه (؟) ۲۲۸ .

کوردستان ، رۆژنامه - مههاباد

۸۱ ، ۲۲۲ ، ۲۲۳ .

کوردستان ، گۆفار - ئهسته موول

۹۴ - ۹۵ ، ۲۳۳ .

کوردستان ، گۆفار - مههاباد ۸۱ ،

۲۰۲ - ۲۰۳ ، ۲۳۸ - ۲۳۹ .

کوردستان ، مههاباد - ۱۹۱۴ ۷۸ ،

۲۳۲ .

مؤند ٤١ .

- ن -

نزار ٢٤٠ .

نهورۆز ٢٤٣ .

نوسهرى كورد ٢٥٤ .

نوسهرى نوئى ٢٥٦ .

نيشتمان ، تهوربۆز ٨٠ ، ٨٨ ،

٢٣٧ .

نيشتمان ، سليمانى ٢٤٣ .

النيل ٥٧ .

نيويورك تايمس ٤١ .

New York Journal ٤٠ (پ) .

- و -

الوطن ٥٧ .

الوقائع المصرية ٣١ (پ) .

World ٤٠ (پ) .

- ه -

هاوار ، شام ٩١ ، ٩٣ ، ١٥٣ ،

١٥٧ ، ١٥٨ ، ١٥٩ (پ) ، ٢١١ ،

٢٣٥ ، ٢٣٦ .

هاوكارى ٢٢٧ .

ههتاو ٢٣٤ .

ههلائه ، بوكان ٨٢ ، ٢٣٩ .

ههناك ٥٥ (پ) .

هاوار

- هاوارى كورد ٨٢ - ٨٣ ،

٢٣٨ .

هاوارى نيشتمان ٨٢ ، ٨٣ ، ٢٣٩ .

هوشيارى كرىكاران

- وعى العمال ٢٥٧ .

ههولبىر ، روژنامه - ١٩٥٠ ٢٢٣ .

ههولبىر (شارهوانج) ٢٢٦ .

ههولبىر ، گوڤار - ١٩٦٢ ٢٤٧ .

ههولبىر ، گوڤار - ١٩٧٠ ٢٥١ .

هونهر ٢٤٥ .

هيفى ٢٥٥ .

هيوئا ٢٤١ - ٢٤٢ .

هيوئاى كوردستان ٢٤٤ .

- ي -

يهكبوڤن ٧٤ ، ٧٥ ، ٢٣١ .

يهگيهتى تىكوشين ٨٩ .

El Orden

٣٨ .

يومانيتى ٣٩ .

Yeni Akish

٢٤٨ .

- شويين -

- ا -

نازه راييجان ٢٨ (پ) ، ١٤٦ (پ) ،

١٦٤ (جهنوبج) .

ناسيا ٢٢ .

ناشور ٢٠٤ ، ٢٠٥ .

نهردهلان ١٦٤ ، ١٨٧ .

نهرمه نستان ٢٢ .

نهرمينيا ٤٤ .

نهرمير ٤٦ .

نهردهنه ٦٩ .

نهرسته موول ٣١ (پ) ، ٤٤ ، ٤٥ ، ٤٩

(پ) ، ٥١ ، ٥٣ ، ٥٤ ، ٥٦ ، ٥٧

٦٥ ، ٦٧ ، ٧٢ (پ) ، ٧٣ ، ٧٥

٩٣ ، ٩٤ ، ٩٥ ، ١٥٣ ، ١٥٦

۶ ۲۳۱ ، ۲۲۶ ، (پ) ۲۱۷ ، ۲۰۲
۶ ۲۴۷ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳
۶ ۱۲۱ ، ۱۱۵ ، ۱۰۱ ، ۲۹
۶ ۱۳۲ ، ۱۲۹ ، ۱۲۸ ، ۱۲۷
۶ ۱۶۲ ، (پ) ۱۵۳ ، ۱۴۱ ، ۱۴۰
۶ ۲۶۲ ، (پ) ۲۷۲ .

۶ ۳۶ ، ۳۵ ، ۳۴ ، ۲۹
۶ ۱۱۳ ، ۱۱۲ ، ۱۰۱ ، ۶۶ ، ۴۰
۶ ۱۱۹ ، ۱۱۸ ، ۱۱۷ ، ۱۱۴
۶ ۱۲۷ ، ۱۲۲ ، ۱۲۱ ، ۱۲۰
۶ ۱۳۳ ، (پ) ۱۳۰ ، ۱۲۹ ، ۱۲۸
۶ ۱۴۳ ، ۱۴۲ ، ۱۴۰ ، ۱۳۹
۶ ۱۶۳ ، ۱۶۲ ، ۱۴۵ ، ۱۴۴
۶ ۲۷۰ ، (پ) ۲۶۲ ، ۲۴۲ ، ۲۰۹
۶ ۲۷۴ ، ۲۷۳ ، ۲۷۲ ، ۲۷۱
۶ ۲۷۶ .

— ب —

۶ ۲۰۵
۶ ۲۲۳ ، (پ) ۸۰
۶ ۱۶۴
۶ ۱۲۲ ، (پ)
۶ ۲۳
۶ ۱۰۷ ، ۱۰۰
۶ ۵۱ ، ۳۱ ، ۲۴ ، ۱۳ ، ۱۱
۶ ۷۵ ، ۷۹ ، ۸۱ ، ۸۵ ، (پ) ۹۴
۶ ۱۰۸ ، (پ) ۱۰۲ ، ۱۰۱
۶ ۱۱۸ ، ۱۱۶ ، ۱۱۰ ، ۱۰۹ ، (پ)
۶ ۱۳۷ ، ۱۳۶ ، ۱۳۱ ، ۱۲۰
۶ ۱۴۴ ، ۱۴۳ ، ۱۴۲ ، (پ) ۱۳۸
۶ ۱۴۵ ، (پ) ۱۴۷ ، ۱۵۲ ، (پ)
۶ ۲۱۹ ، ۲۱۸ ، ۱۷۹ ، (پ) ۱۵۹
۶ ۲۲۷ ، ۲۲۶ ، ۲۲۵ ، ۲۲۴
۶ ۲۳۳ ، ۲۳۱ ، ۲۳۰ ، ۲۲۹
۶ ۲۴۱ ، ۲۴۰ ، ۲۳۶ ، ۲۳۴

۶ ۲۳۱ ، ۲۲۶ ، (پ) ۲۱۷ ، ۲۰۲
۶ ۲۴۷ ، ۲۳۲ ، ۲۳۳
۶ ۱۲۱ ، ۱۱۵ ، ۱۰۱ ، ۲۹
۶ ۱۳۲ ، ۱۲۹ ، ۱۲۸ ، ۱۲۷
۶ ۱۶۲ ، (پ) ۱۵۳ ، ۱۴۱ ، ۱۴۰
۶ ۲۶۲ ، (پ) ۲۷۲ .
۶ ۳۶ —
۶ ۲۶۰ ، ۷۰ —
۶ ۳۶ —

نهمریکا

۶ ۳۹ ، ۳۶—۳۵ ، ۳۴ ، ۳۳ ، ۳۲

۶ ۱۳۰ ، ۱۲۲ ، ۱۱۷ ، ۴۱ ، ۴۰
۶ ۱۴۰ ، ۱۳۵ ، (سهره کوماری)
۶ ۲۴۷ ، ۲۴۱ ، ۱۵۰ .

۶ ۳۸ —

۶ ۱۸۰ —

۶ ۲۴۸ ، (پ) ۷۲ ، ۷۰ ، ۲۶۸ .

۶ ۲۷ ، ۲۶ ، ۲۴ ، ۲۲ ، ۲۱
۶ ۵۵ ، (پ) ۵۱ ، ۳۰ ، ۲۹ ، ۲۸
۶ ۲۴۸ ، ۲۴۳ ، ۱۷۹ ، ۸۶ ، ۶۷
۶ ۴۰ ، ۳۸ ، ۳۸
۶ ۵۱

۶ ۱۲۷ —

۶ ۹۷ ، (پ) ۴۴ ، ۳۵ ، ۳۰ ، ۱۴۰ .

۶ ۱۲۸ ، ۱۰۱ ، ۷۸ ، ۷۷ ، ۴۸
۶ (پ) ۱۷۲ ، (پ) ۱۴۶ ، (پ)
۶ ۲۲۳ ، ۲۲۸ ، ۲۴۱ ، ۲۶۲ ، (پ) .

۶ ۱۱۷ —

۶ ۴۳ ، ۱۸ —

۶ ۲۰۵ ، ۲۰۴ —

۶ ۴۶ ، ۴۳ —
۶ ۷۲ ، ۶۹ ، ۶۶ ، ۵۰ (پ)

- ج -

. جاسنه ۸۴ ، ۲۲۰

. جزير ۲۰۲

. جنيف ۵۵ (پ) ، ۶۱ ، ۶۶ ، ۷۱

. ۲۱۷

- ج -

. چيکوسلواکيا ۳۵

. چين ۳۰ ، ۳۱ ، ۶۳

- ح -

. حهلب ۲۳۲

. حيجاز ۱۱۷ ، ۱۱۹ (پ) ، ۱۲۸

. ۲۷۶

- خ -

. خوی ۷۷

- د -

. دانيمارك ۱۵۰

. دهولته تي عوسمانتي بزوانه :

. ئيمپراتوري عوسمانتي

. دهوك ۵۰ ، ۲۵۳ ، ۲۵۵

. دياربه كر ۵۱ ، ۵۸ (پ) ، ۶۹

. ديترويت ۴۰

- ر -

. رهزائي به بزوانه : ورمي

. رهواندز ۵۰ ، ۲۳۴ ، ۲۳۶

، ۲۴۵ ، ۲۴۴ ، ۲۴۳ ، ۲۴۲

، ۲۵۰ ، ۲۴۹ ، ۲۴۷ ، ۲۴۶

، ۲۵۴ ، ۲۵۳ ، ۲۵۲ ، ۲۵۱

، ۲۵۸ ، ۲۵۷ ، ۲۵۶ ، ۲۵۵

، ۲۶۲ ، ۲۶۱ ، ۲۶۰ ، ۲۵۹

، ۲۷۰ ، ۲۶۹ (پ) ، ۲۶۶ (پ)

. ۲۷۳

. بهلچيكا ۳۹

. بهلفاريا ۳۵

. بهنگال ۳۰

. بوتان ۱۹۸ ، ۱۹۶

. بوستن ۳۷

. بوکان ۷۹ (پ) ، ۲۳۹

. بيروت ۲۶۰

- پ -

. پاریس ۱۹ ، ۲۹ ، ۳۲ ، ۳۹ ، ۶۷

. ۲۰۹ ، ۹۷

. پهره گواي ۳۸

. پشدر ۱۲۲

. پورتسموث ۲۴۳

. پورتوگال ۳۷

. پينجوين ۷۹ (پ)

- ت -

. تاران ۲۲۴

. تبليس ۷۸ (پ)

. تورکيا ۴۳ ، ۵۳ ، ۵۶ ، ۶۲ ، ۷۳

، ۹۲ ، ۱۰۱ (پ) ، ۱۱۵ ، ۱۱۷

. ۱۳۴ (پ) ، ۲۱۰ ، ۲۱۷

. تهوريز ۸۱ ، ۸۸ ، ۲۳۷

. توکيو ۴۲

(پ) ، ۱۶۱ ، ۱۶۹ ، ۱۷۵ ،
 ، ۱۷۶ ، ۱۷۹ ، ۱۸۰ ، ۱۸۳ ،
 ، ۲۱۲ ، ۲۱۸ ، ۲۱۹ ، ۲۲۰ ،
 ، ۲۲۱ ، ۲۲۲ (شماره وانج) ، ۲۲۵ ،
 ، ۲۲۶ ، ۲۲۷ ، ۲۲۹ ، ۲۳۶ ،
 ، ۲۳۷ ، ۲۴۲ ، ۲۴۳ ، ۲۴۴ ،
 ، ۲۴۵ ، ۲۴۸ ، ۲۴۹ ، ۲۵۰ ،
 ، ۲۵۳ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ ، ۲۵۹ ،
 . ۲۶۹

سه‌مه‌رقه‌ند ۲۴ .

سنه ۱۷۶ ، ۱۷۹ .

سوقیه‌ت

- یه‌گیه‌تی سوقیه‌ت ۳۵ ، ۳۶ ،
 . ۲۲۰ ، (پ) ۷۰ ، ۸۳ (پ) ،
 . سویره ۳۶

- ش -

شارب‌اژیر . ۵۰

شاره‌زور ۱۶۴ .

شام ۶۹ ، ۹۱ ، ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۱۵۳ ،

. ۲۳۸ ، ۲۳۵

شوان ۱۲۲ .

- ع -

عمره‌بگیر ۵۸ (پ) .

عقره ۵۰ .

عمادی‌یه ۵۰ .

عیراق ۷ ، ۳۱ ، ۸۱ ، ۸۳ ، ۸۴ ،

، ۸۵ ، ۸۶ ، ۸۷ ، ۹۱ ، ۱۰۱ ،

۱۰۴ (پ) ، ۱۱۰ ، ۱۱۲ ، ۱۱۴ ،

(پ) ، ۱۱۹ ، ۱۳۰ ، ۱۳۴ (پ) ،

، ۱۳۶ ، ۱۳۸ ، ۱۳۹ ، ۱۴۱ ،

، ۱۴۲ (پ) ، ۱۶۱ ، ۱۸۸ ، ۲۰۰ ،

روژمه‌لاتی ناوه‌زاست ۵۵ ، ۹۴ ،

، ۱۱۶ ، ۱۱۷ ، ۱۳۰ ، ۲۰۹ ،

، ۲۱۲ ، ۲۳۶ ، ۲۷۴-۲۷۵ ، ۲۷۸ .

روژمه‌لاتی نریک ۱۳۰ .

روسیا ۷۸ ، ۱۰۱ ، ۱۱۴ ، ۱۱۶ ،

، ۱۳۱ ، ۱۳۲ ، ۱۳۳ ، ۱۴۱ ،

، ۲۶۲ (پ) ، ۲۷۲ .

روما ۲۰ ، ۹۷ ، ۲۰۱ (میژوی

کونی) .

رومانیا ۳۵ .

- ز -

زاخو ۵۰ .

زه‌نگنه ، ناوچه ۱۷۹ .

زوبیر ۱۵۹ .

- ژ -

ژاپون ۴۲ ، ۶۳ ، ۷۵ .

- س -

سابلاغ بزوانه : مه‌باباد .

ساندرلاند ۲۴۲ .

سته‌که‌ولیم ۱۵۰ .

سورداش ۸۴ ، ۲۲۰ .

سوریه ۱۲۹ ، ۱۳۰ ، ۲۰۰ ، ۲۰۹ ،

، ۲۷۶ .

سودان ۶۳ (پ) .

سه‌فز ۷۹ (پ) .

سه‌لاحی‌یه ۵۰ .

سلیمانی ۵۰ ، ۶۹ ، ۷۳ (پ) ،

، ۸۴ ، ۱۰۴ ، ۱۰۷ ، ۱۰۸ (پ) ،

، ۱۰۹ ، ۱۲۲ ، ۱۳۴ (پ) ، ۱۵۲

- . ۲۵۹
- کهنده ۳۳ ، ۱۱۷ ، ۱۵۰ .
- کۆپنهاگن ۱۵۰ .
- کۆبه ۵۰ .

- گ -

- گه لاله ۲۵۶ .
- گورجستان ۷۸ (پ) .

- ل -

- لاييزگه ۲۹ ، ۱۵۰ .
- لهندهن ۹۱ ، ۱۵۰ ، ۲۰۹ ، ۲۱۷ ،
- ۲۴۳ ، ۲۷۴ .

- لورستان ۱۶۴ ، ۱۸۰ .
- لوزان ۱۰ .
- لۆندهره بړوانه : لهندهن .
- ليبيا ۵۸ (پ) .
- لبنينگراد ۷۰ .
- ليون ۲۹ .

- م -

- ماربورگه ۷ (پ) ، ۷۰ .
- ماردين ۶۹ .
- مهدراس ۴۶ (پ) ، ۵۵ (پ) ، ۹۱ .
- مهكسيك ۱۸ .
- مهككه ۱۲۱ ، ۱۷۵ ، ۱۸۳ .
- مۆسكۆ ۵۵ (پ) .
- مۆسل ۱ . ۶۹ ، ۱۴۳ ، ۲۲۴ ،
- ۲۳۶ .

- ۲۰۸ (باكۆرى) ، ۲۱۵ ، ۲۴۱ ،
- ۲۶۲ ، ۲۶۴ ، ۲۶۷ ، ۲۶۹ ،
- ۲۷۱ ، ۲۷۴ ، ۲۷۵ ، ۲۷۸ .

- ف -

- فهره نسا ۳۵ ، ۵۴ ، ۷۸ ، ۱۱۴ ،
- ۱۱۶ ، ۱۲۲ ، ۱۴۰ ، ۱۴۵ ،
- ۲۰۱ ، ۲۰۹ ، ۲۷۲ .
- فهلهستين ۱۲۸ ، ۱۲۹ ، ۲۰۰ ،
- ۲۰۹ .
- فۆلكستون ۶۶ ، ۲۱۷ .

- ق -

- قاهيره ۲۴ ، ۳۱ (پ) ، ۵۲ ، ۵۵ ،
- ۵۶ ، ۵۷ (پ) ، ۵۸ ، ۶۱ ، ۶۶ ،
- ۶۷ ، ۷۱ (پ) ، ۹۱ ، ۹۸ ، ۱۴۲ ،
- ۲۰۹ ، ۲۱۷ ، ۲۶۶ .
- قهره داغ ۱۵۰ ، ۱۶۲ .
- قرلجه ۷۹ (پ) .
- قه ففاس ۱۳۲ ، ۱۴۱ .
- قودس ۹۶ .

- ف -

- فاتيكان ۳۰ .
- فهنزهوتلا ۱۸ .
- فبیرجينيا ۳۶ .
- فينيسيا
- بندقيه ۲۲ ، ۴۴ (پ) ، ۴۵ .

- ك -

- كهركوك ۲۲۵ ، ۲۴۲ ، ۲۴۵ ، ۲۵۶ ،

- و -

ورمى ۷۷ (پ) ، ۷۸ ، ۷۹ ،
۲۳۲ ، ۲۱۸
ولاتى عوسمانى بزوانه : ئيمپراتورى
عوسمانى .

- ه -

هه كارتى ۴۹ (پ) .
هه مه دان ۱۶۴ .
هندستان ۹۸ - ۹۹ ، ۱۱۷ .
هه نغاريا ۳۵ .
هه ولىتر ۵۰ ، ۸۶ ، ۸۹ (پ) ، ۲۲۳ ،
۲۲۶ ، ۲۳۵ ، ۲۴۱ ، ۲۴۶ ،
۲۴۷ ، ۲۵۰ ، ۲۵۱ ، ۲۵۵ ،
۲۵۶ ، ۲۵۷ ، ۲۵۸ .

- ي -

يهر بيقان ۲۲ .
يوغوسلاويا ۳۵ .
يونان ۴۱ .

مه هاباد ۸ (پ) ، ۷۸ ، ۷۹ (پ) ،
۸۰ (پ) ، ۸۱ ، ۸۲ ، ۸۳ ، ۱۷۶ ،
۲۰۲ ، ۲۲۰ ، ۲۲۳ ، ۲۳۲ ،
۲۳۷ (كومارى) ، ۲۳۸ ، ۲۳۹ ،
۲۴۰ .

ميديا ۲۰۴ .

ميسر ۱۹ ، ۵۵ ، ۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸ ،
۶۳ ، ۶۷ ، ۷۹ (پ) ، ۹۷ ، ۹۸ ،
۱۱۷ ، ۱۴۲ ، ۲۰۹ ، ۲۶۵ - ۲۶۶ .

ميسوپوتاميا ۲۷۵ .

- ن -

نه جهف ۱۴۵ .

نهمسه ۲۰۹ .

نيويورك ۲۰۹ .

★ ★ ★

راست‌گردنه‌وهی هه‌له‌کانی چاپ

لاپه‌زه	دبیر	هه‌له	راست
۱۷	۱۰	یرایانی	برایانی
۲۳	۲۴	روژنامه‌نوسی	روژنامه‌نوس
۳۵	۶	ئوکراینا	ئوکراینا
۳۷	۲۴	The	the
۳۷	۲۵	Institnte	Institute
۴۴	۶	واتم	واته
۵۸	۱۸	عه‌بدو‌للا	ئیسحاق
۵۹	۲۹	۲۳ر۸	۳۳ر۸
۶۰	۱۹	مینورسکی	مینورسکی
۶۱	۱۵	شیرکو	شیرکو
۷۵	۱۸	۱۹۲۹	۱۳۲۹
۸۹	۲۳	بغداد ۱ ۱۹۴۹	بغداد ، ۱۹۴۹
۱۰۷	۱۹	To Kurdistan and Mesopotamia	To Mesopotamia and Kurdistan
۱۵۶	۱۹	وه‌فایی	وه‌فاتی

پښت

۱۷ - ۵		پيشه كې
	بهشى يه كه م : چهند لاپه زه يه كه دهر باره ي ميژو و بايه خي	
۴۲ - ۱۸	روژنامه نوستي	
۹۶ - ۴۳	بهشى دووهم : چه كيك له ميژوي روژنامه نوستي كوردى	
۱۳۴ - ۹۷	بهشى سيپيه م : كه ي و چون ((تېگه يشتنى راستى)) دهر چو	
	بهشى چوارهم : هونهرى روژنامه نوستي له ((تېگه يشتنى	
۱۴۷ - ۱۳۵	راستى)) دا	
	بهشى پينجه م : زمان و نه دهب و ميژوي كورد له ((تېگه يشتنى	
۱۴۸	راستى)) دا	
۱۵۴ - ۱۴۸	((تېگه يشتنى راستى)) و زمانى كوردى	
۲۰۰ - ۱۵۴	((تېگه يشتنى راستى)) و نه دهبى كوردى	
۲۰۹ - ۲۰۰	((تېگه يشتنى راستى)) و ميژوي كورد	
۲۱۲ - ۲۱۰		نه چام
۲۱۳		پاشكو
۲۱۶ - ۲۱۵	چهند تېپينى يه كه	
	پاشكوي يه كه م : ناو و شوپن و گاني	
۲۳۰ - ۲۱۷	دهر چوني روژنامه كوردى يه كان	
	پاشكوي دووهم : ناو و شوپن و گاني	
۲۶۱ - ۲۳۱	دهر چوني گوڤاره كوردى يه كان	
۲۷۹ - ۲۶۲	كورتبه يه كه به زمانى عه ربه ج	
۲۹۰ - ۲۸۰		سه رچاوه
۲۹۱		پښستى ناو و شوپن
۳۰۱ - ۲۹۱	ناو	
۳۰۶ - ۳۰۱	ناوى روژنامه و گوڤار	
۳۱۱ - ۳۰۶	شوپن	
۳۱۲	راست كورنه وهى هه له گاني چاپ	

نرخى (۵۰۰) فلسه

(۳۰۰۰) دانه لهه كتيبه له چاپ دراوه
دهست پښ كړدى له چاپ دان ۱۰/۴/۱۹۷۸
لښ بونه وه له چاپ ۱۵/۸/۱۹۷۸

له كتيبخانه ي نيشتمانيدا
ژماره (۸۲۸) ي سالى ۱۹۷۸ ي دراوه تڼي

من مطبوعات المجمع العلمي الكردي

« تيگه‌يشتنی راستنی [فهم الحقيقة] »
وموقعها في الصحافة الكردية

تأليف

الدكتور كمال مظهر احمد

بغداد — ١٩٧٨

* * *

A PUBLICATION OF THE KURDISH ACADEMY

DR. KAMAL MADHHAR AHMAD

((TEGAYISHTNI RASTEE))

AND ITS PLACE IN KURDISH JOURNALISM

KURDISH ACADEMY PRESS

BAGHDAD — 1978

* * *

М. А. Камаль

"ТЕГАЙИШТИНИ РАСТИ"

И ЕЕ МЕСТО В КУРДСКОМ ПРЕССЕ

(На Курдском Языке)

Издательство Курдской Академии Наук

Багдад, 1978

نرخى (۵۰۰) فلسه